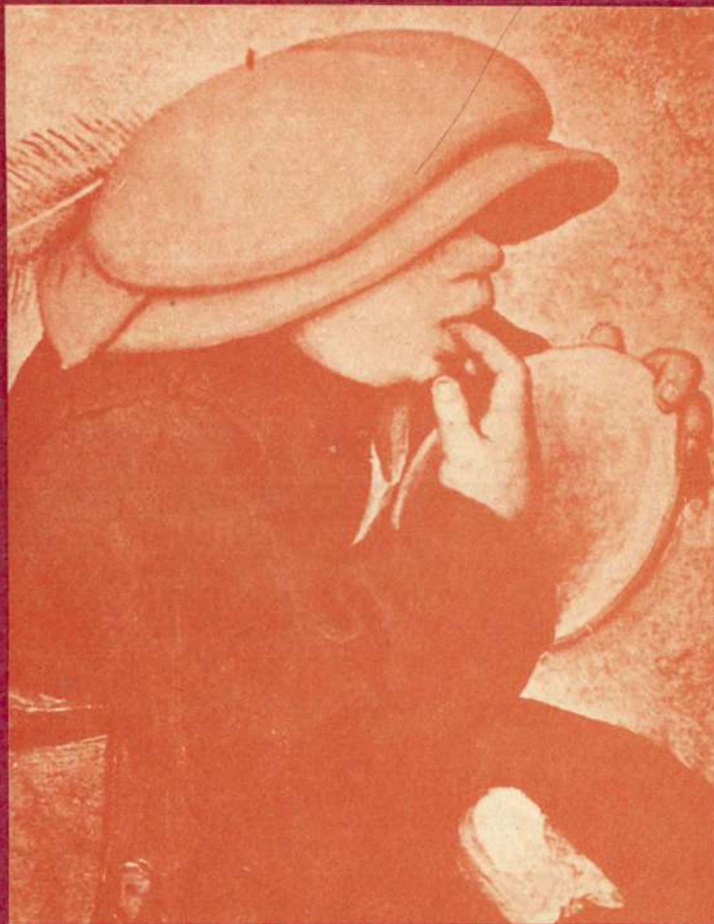
LIMBA SALVATĂ

istoria unei tinereți

ELIAS CANETTI

dacia

ELIAS CANETTI

LIMBA SALVATĂ

Istoria unei tinereți

Editura Dacia
Cluj-Napoca 1984

Prefață și traducere de ELENA VIOREL

Elias Canetti, *Die gerettete Zunge*. Geschichte einer Jugend,
Carl Hanser Verlag, München 1977

Lui Georges Canetti
1911—1971

P R E F A Ț Ă

Recunoașterea și gloria au întîrziat în cazul scriitorului Elias Canetti, dar cu atît mai răsunător a fost triumful său de mai tîrziu. Cel care în urmă cu un sfert de veac era un necunoscut e celebrat azi ca și clasic, fiind situat în apropierea lui Kafka și Musil, sortiți să fie și ei cunoscuți și recunoscuți foarte tîrziu. Aproape octogenar, scriitorul a cărui patrie, după propria-i mărturisire, este „limba germană“, se bucură de o largă audiență în rîndurile cititorilor și a criticii din Republica Federală Germania, Republica Democrată Germană, Austria, Elveția, dar și din Franța și Anglia; i-au fost decernate o serie de premii literare (Premiul pentru literatură al orașului Viena, Premiul criticii germane, Premiul pentru literatură al Academiei bavareze de belle-arte, Premiul Georg Büchner, Premiul Johann Peter Hebel, Premiul Franz Kafka), universitățile din München și Manchester i-au acordat titlul de doctor honoris causa, iar cărțile de exegeză a operei sale precum și traducerile în alte limbi ocupă, de asemenea, un spațiu considerabil. Premiul Nobel pentru literatură decernat de Academia suedeză în 1981, vine parcă să încununeze virtuțile spirituale ale unuia din marii martori ai destinului european în secolul nostru. În discursul rostit cu acest prilej în limba germană, „limba vrăjită“, care l-a fascinat de mic copil, nu uită să amintească orașele Viena, Londra, Zürich și pe scriitorii Karl Kraus, Robert Musil și Hermann Broch care l-au marcat în evoluția sa.

Elias Canetti care, după afirmația lui M. Durzak, ține cronologic de „generația părinților“ în literatura germană contemporană, este de drept un reprezentant al literaturii germane tinere, al „generației fiilor“, cum remarcă criticul Peter Laemmle, prieten și bun cunoscător al operei canettiene: „... nu-mi părea bătrîn sau absent, așa cum stătea în fața mea, părea mai degrabă unul din generația mea care-mi cunoștea experiențele și le împărtășea.“ Între scriitorul, filozoful, psihologul, sociologul Canetti și contemporanul nostru, omul Canetti, există o armonie perfectă, dovadă fiind și fascinația pe care o exercită asupra celora care au avut norocul să-l cunoască: „are talentul de a face pe oamenii din

preajma lui să înflorească“, spunea același Peter Laemmle. O memorie fenomenală, dublată de o intensitate neobișnuită de perrcepție a fenomenului lingvistic cu resursele sale inepuizabile, convingerea și credința că diversitatea oamenilor se manifestă în limba lor i-au impus lui Canetti un adînc respect față de cuvîntul scris sau vorbit. „Stima față de oameni începe prin aceea că nu le ignori cuvintele“, spune el. Mentorul său în această privință a fost vienezul Karl Kraus pe care l-a numit odată „adevărata sa universitate“, de la el a învățat arta de a fi „martor auditiv“ și de a caracteriza oamenii după limbaj, judecîndu-i după tonurile false sau adevărate — și cîte voci nu se aud, astfel, în romanele și dramele sale?

Canetti n-a scris deosebit de mult, dar nici puțin; el a tăcut ani în șir. Tăcerea sa a fost penetrantă, iar cînd a scris, a exprimat idei originale care incită mereu la meditație. El pare că vine din închipuirea paradisiacă a vechilor mituri, din acea epocă în care cuvintele o m o a r ă, dar și pot î n v i a m o r ț i i!

★

Scriitorul Elias Canetti, care a trebuit să învețe pe rînd trei limbi „materne“: spaniola sefardită, engleza și germana, s-a născut la 25 iulie 1905 la Rusciuc (Bulgaria) într-o familie sefardită. După cum aflăm și din romanul său autobiografic, Limba salvată, *copilăria și tinerețea i-au fost bogate în evenimente care și-au lăsat amprenta asupra evoluției sale ulterioare. În 1911 familia se stabilește în Anglia, la Manchester, unde rămîne pînă la moartea prematură a tatălui, în 1913, cînd mama, împreună cu cei trei copii, se mută la Viena, iar din 1916 pînă în 1921 vor locui la Zürich. După școala primară începută la Manchester și continuată la Viena, Elias, fiul cel mai mare, care conform tradiției sefardite purta numele bunicului din partea tatălui, își va începe studiile gimnaziale la Zürich, continuîndu-le apoi la Frankfurt pe Main, în Germania. În 1924 revine la Viena, unde studiază fără prea mare pasiune științele naturii; tot la universitatea vieneză își va lua și doctoratul în chimie. Formația științifică va intra în substanța de viață a creației sale literare; simțul ascuțit al observației, descrierea exactă și fină, percepția senzorială a lumii înconjurătoare ne duc cu gîndul la metodele studierii științelor naturii.*

În vara lui 1928 pleacă la Berlin, unde cunoaște cîțiva intelectuali și artiști vestiți ai vremii: Isaac Babel, Bert Brecht, George Grosz; va reveni în vara următoare la Berlin și va traduce în germană trei romane de Upton Sinclair pentru editura de stînga, Malik, al cărui director era tînărul și întreprinzătorul Wieland Herzfelde. Reîntorcîndu-se la Viena va începe să scrie și, astfel, în 1931 termină romanul Orbirea (Die Blendung) *care va vedea lumina tiparului doar în 1935; în 1932*

îi apare drama Nuntă (Hochzeit). *În 1938, după anexarea Austriei, Canetti emigrează la Londra, împreună cu soția sa, Veza, unde poate fi întîlnit și azi în perioadele cînd nu se află la Zürich.*

Romanul Orbirea (*apărut și în românește în tălmăcirea foarte izbutită a lui Mihai Isbășescu*), *după lectura căruia Thomas Mann, sincer mișcat și plăcut impresionat, îi prevedea lui Canetti un viitor deosebit, a fost sortit și el să fie recunoscut mult mai tîrziu. Cei doi protagoniști ai romanului, frații Kien, sînt exponenții unei societăți aflate în descompunere, romanul prevestind parcă epoca întunecată a fascismului în Europa: Peter, „un cap fără lume", savant, specialist sinolog, eșuează și este sortit demenței într-o lume mercantilă; el ignoră realitatea, cufundîndu-se în munca sa de cercetare, pentru că atunci cînd lucrează e departe de mersul vieții și se simte mulțumit. Georg, fratele său, mult mai ancorat în dinamica vieții, este un medic la modă cu veleități de scriitor. Frații Kien reprezintă, desigur într-o formă foarte voalată, eul scindat al scriitorului și implicit pericolele care-l amenință în lumea capitalistă, pericolul înstrăinării și dezumanizării, împiedicîndu-l să se autorealizeze.*

Nici dramele sale Nuntă (Hochzeit, *publicată în 1932*), Comedia vanității (Komödie der Eitelkeit, *publicată în 1950*) *și* Oameni cu soroc Die Befristeten, *reprezentată în premieră în 1956*) *n-au avut o soartă mai bună, bucurîndu-se de succes doar atunci cînd au fost interpretate de autorul însuși, care are un talent nativ pentru arta recitativă. Dramele sale debordează de fantezie, dar s-au dovedit a fi mai mult o meditație filozofică decît piese cu substanță dramatică și n-au rezistat scenei.*

Merită o considerație specială monumentalul său eseu Masă și putere (Masse und Macht, *1960*), *început în 1925 și continuat cu și mai mare rîvnă după stabilirea sa la Londra — un studiu antropologic și social-istoric, o analiză fundamentală a m a s e i, p u t e r i i și m o r ț i i, la care a lucrat peste 30 de ani și care la apariție a fost gustat doar de un public restrîns. În el se oglindește contactul scriitorului cu m a s a început foarte de timpuriu (la Rusciuc, masa de oameni adunată noaptea pentru a observa cometa Halley, masa dușmănoasă din parcul de la Viena în ajunul izbucnirii primului război mondial, masa revoltată, în cursul unei demonstrații de stradă la Frankfurt pe Main, masa greviștilor din 1929 la Viena). Acest eseu constituie totodată și o formă de meditație și protest împotriva ascensiunii fascismului în Europa, a cărui martor era; în* Masă și putere *e vorba în mare parte de fascism, chiar dacă numele lui Hitler nu apare expres. Canetti n-a fost un militant cu arma în mînă, ca alți confrați în ale scrisului, n-a fost un Büchner, Lorca, Babel sau Neruda, n-a fost în Spania și nici n-a luat parte în mod organizat la combaterea fascismului, arma sa a fost*

scrisul, reacția sa la evenimentele vremii fiind și de această dată individuală și originală. Masă și putere, *concepută ca o operă cheie a secolului nostru, este și o „carte a dorului de renunțare la singurătate", cum observa Urs Widmer, pentru că a scrie este o acțiune solitară, scriitorul lucrează la propria-i comandă, el nu uită niciodată că lumea nu-l roagă pentru lucrările sale, ba dimpotrivă, el își oferă opera societății care are tendința de a refuza noul. Din punctul de vedere al scriitorului masa se află mereu la distanță, astfel că pe de o parte îi duce dorul, pe de altă parte se teme de ea; cît privește puterea, Canetti urmărește exercitarea ei, chiar și atunci cînd e de natură simbolică.*

In 1967 publică o lucrare de proporții mult mai mici: Vocile de la Marakeș (Die Stimmen von Marakesch), *cuprinzînd foarte reușite schițe poetice, rezultatul unei călătorii în Maroc, unde colindă vechile cartiere arabe și evreiești ale Marakeșului, iar în 1969 eseul despre Kafka* Celălalt proces (Der andere Prozeß). *În 1973 apare volumul de însemnări, cugetări și aforisme:* Provincia omului. Însemnări 1942—1972 (Die Provinz des Menschen. Aufzeichnungen 1942—1972), *un fel de contrapondere la dificila misiune ce și-a asumat-o cu* Masă și putere, *cuprinzînd reflecții pe marginea temelor fundamentale din opera sa: problema cunoașterii și a cunoașterii de sine, varietatea comportamentului uman, sensul vieții, respingerea morții, a războiului. De remarcat și aici interesul permanent și dragostea lui Canetti pentru semenii săi, „foamea sa de oameni" („am cunoscut", va afirma în* Provincia omului" *atîția oameni, încît nu mai este nevoie să inventez"), omul ca dimensiune psihologică, socială și istorică reprezentînd în viziunea canettiană principalul obiectiv și adevărata misiune a scriitorului. În eseul* Profesiunea scriitorului (Der Beruf des Dichters, *1976) Canetti nota: „În exercițiul său permanent, în experiența cu oamenii de toate categoriile, dar mai ales cu cei care se bucură cel mai puțin de stimă, doresc să văd adevărata misiune a scriitorului". Și în realitate aceasta este categoria de oameni spre care-și va pleca urechea, aristocrații și parveniții, robii banului l-au plictisit și întristat întotdeauna. Acest „colecționar de oameni", după părerea căruia adevărații scriitori își întîlnesc personajele aievea abia după ce le-au creat, lasă impresia că figurile și tipurile care-i populează opera le-a cunoscut, ele fiind autentice pînă la copierea limbajului prin care se caracterizează sau se trădează.*

Ilustrarea unei cunoașteri adînci a oamenilor este și cartea sa Martorul auditiv. Cincizeci de caractere (Der Ohrenzeuge. Fünfzig Charaktere, *1974), în care preia o metodă practicată în antichitate, dîndu-i nota sa personală, adesea suprarealistă. Cele cincizeci de portrete moderne ale lui Canetti poartă titluri cifrate, pline de farmec și reprezintă miniaturi portretistice fictive, voit grotești și exacerbate.*

*

Canetti nu se dezminte nici atunci cînd unul din oamenii colecției sale este el însuși. În 1977 apare întîiul volum din romanul autobiografic Limba salvată (Die gerettete Zunge) *cu subtitlul* Istoria unei tinereți, *iar în 1980, cînd împlinea vîrsta de 75 de ani, apare cel de al doilea volum* Facla în ureche (Die Fackel im Ohr.) *Aceste două volume se numără printre marile romane autobiografice ale secolului al XX-lea, fiind superioare celor mai multe cărți publicate azi în spațiul de cultură germană, prin vasta lectură și documentație literară, prin maturitatea intelectuală de care dă dovadă scriitorul.* Limba salvată *este un prolog supradimensional,* Istoria unei tinereți *care în scurt timp a devenit un bestseller și evenimentul literar al anului;* Facla în ureche *ne prezintă în continuare „istoria unei emancipări" legată de un nou mod de viață, noi experiențe și cunoștințe, dar mai ales de evoluția scriitorului de mai tîrziu.*

Limba salvată *este dedicată fratelui său mai mic, Georges Canetti (1911—1971), care a avut o influență directă asupra operei sale. Îi promisese fratelui, care era adesea bolnav, că va scrie o carte despre copilăria lor, sperînd că bucuria evenimentului îl va însănătoși. De altfel, așa cum reiese și din confesiunile sale, Canetti acorda forțe magice povestirilor lui. Avea 11 ani cînd în drum spre școală inventa povestiri, în care, sub influența mamei, își va exprima ura împotriva războiului; Canetti a rămas pînă azi un pacifist convins, două fiind pentru el lucrurile cu adevărat detestabile: răboiul și moartea. Prima încercare literară care datează de la Zürich, drama* Junius Brutus, *o apoteoză a mamei care luptă pentru cei trei fii ai săi, a scris-o cu gîndul că, de bucurie, mama sa care era internată într-un sanatoriu, se va însănătoși.*

Amintirile din copilărie și tinerețe ale lui Canetti, comoara sa cea mai de preț din care se va hrăni pe tot parcursul vieții, se axează pe lumea mirifică a cărților, pe vasta lectură și mai ales pe setea de lectură și cunoaștere. În Limba salvată *autorul povestește cu lux de amănunte istoria, mai bine zis legenda copilăriei și tinereții sale, în care locul central îl ocupă relația foarte dramatică dintre fiu și mama sa. Ea este cea care-i asigură viitorului scriitor acel climat cultural prin excelență, prin ea cunoaște de mic literatura europeană, mai ales drama, fapt ce se explică prin pasiunea ei excesivă pentru teatru. „Pentru Shakespeare", scrie Canetti în* Limba salvată, *„găsea ardoarea pe care n-o simțise niciodată pentru credința ei". Lecturile de seară din Shakespeare și Schiller, adevărate sărbători, urmate de discuții și comentarii amănunțite, pătrund și se integrează armonic în conștiința scriitorului de mai tîrziu, care în* Limba salvată *amintește adesea cît datorează acestor lecturi timpurii: „Dacă există o substanță spirituală pe care o primești în primii ani, la care te referi mereu, de care nu scapi niciodată, atunci pentru mine aceasta a fost ... Toate influențele ulte-*

rioare le pot urmări pînă-n cele mai mici amănunte, cele timpurii însă formează o unitate indestructibilă. Ele au fost pîinea și sarea primilor ani. Ele sînt adevărata viață tainică a spiritului meu". Printre autorii preferați ai copilului și adolescentului Canetti se numără Shakespeare, Goethe, Victor Hugo, Dickens, C. F. Meyer, G. Keller, Tolstoi. Poate după Shekespeare urma imediat Titanul de la Iasnaia Poliana, căruia îi va dedica mai tîrziu un eseu și pentru care simțea o admirație deosebită. Nu împlinise decît 10 ani, cînd împreună cu mama sa întreprinde o călătorie în Bulgaria; auzind atunci numele lui Tolstoi, care murise cu cîțiva ani în urmă, o întrebă cu dezinvoltură copilărească: „dacă Tolstoi este un scriitor mai mare decît Shakespeare", ceea ce ea a negat fără prea multă plăcere.

Mama scriitorului, pătrunsă de patima cititului, are ceva din Peter Kien de genul feminin, din acel șoarece de bibliotecă fatal din Orbirea, *ea nu numai că înțelegea într-un mod suveran, autodidact, marile literaturi clasice, ea și trăia în ele. Din cele auzite de la mama sa, din discuțiile purtate împreună s-a constituit nucleul scriitorului de mai tîrziu. Mama devine, astfel, o eroină mitică, ce tinde spre exagerări dramatice, are pretenții maxime față de fiul ei, controlîndu-i și dirijîndu-i viața în modul cel mai sever. Fiind o femeie energică, independentă, adepta unei educații spartane, merge pe linia „maximei rezistențe", veghind cu strictețe asupra dezvoltării intelectuale a fiului ei, uneori chiar prin intervenții samavolnice, ca atunci cînd îl izgonește din „Paradisul de la Zürich", fără să-i aducă alt argument decît acela că trebuie să-l supună unei vieți mai aspre, deoarece conform principiilor ei, viața unui copil nu trebuie să fie prea ușoară. Cu toată admirația pentru tăria caracterului ei, Canetti lasă să transpară ambivalența acestei relații, ea fiind mereu eclipsată de imaginea tatălui, deosebit de afectuos și omniprezent în amintirile lui; această legătură constituie un stimulent, dar și o provocare reciprocă, momentele schimbului lor de idei fiind concomitent și productive și apăsătoare. Au trebuit să treacă ani pentru a înțelege că despărțirea furtunoasă, cu care se încheie primul volum, nu numai că a fost necesară, ci și hotărîtoare pentru ca mama și fiul să supraviețuiască. Canetti n-a omis trăsăturile neplăcute ale persoanei sale de atunci: gelozia feroce, egoismul. Dar cu toate acestea rareori se ironizează în ceea ce scrie despre copilăria sa, dimpotrivă, își ia vîrsta foarte în serios și acest lucru dă un ton deosebit cărții.*

Pe tot parcursul romanului, Canetti face dovada unui fin psiholog și bun cunoscător al oamenilor, ca în pasajele despre moartea tatălui, petrecută chiar sub ochii băiatului de opt ani; în prezentarea făcută unchiului bogat pe care-l ura pentru concepțiile sale mercantile; în observațiile subtile privind forța depreciatoare a banului, prilejuite de exemple din familia bogată a mamei sale (nu putea suporta noblețea

prin origine, mai ales atunci cînd se făcea caz de ea); în galeria de portrete ale învățătorilor și profesorilor precum și ale camarazilor din școlile frecventate la Manchester, Viena sau, mai ales, la Zürich. Amintirile sale privind familia, colegii de școală, profesorii sînt atît de vii, încît îl duc pe cititor cu gîndul la un posibil jurnal pe care Canetti l-a ținut din copilărie. Interesante din punct de vedere psihologic sînt și considerațiile despre teamă, această stare sufletească atît de penetrantă și durabilă, cu consecințe nebănuite: spaimele din prima copilărie care se imprimă pentru totdeauna, enigmele pe care le ascund (poveștile cu lupi și vîrcolaci de la Rusciuc, teama de țiganii care fură copii și-i bagă-n sac, teama de cometă precum și interdicțiile primare, prima fiind interdicția de a ucide). „Amintirea mea cea mai timpurie este muiată în roșu", sună prima propoziție din Limba salvată; *prin această metaforă se conturează deja direcția psihologică și anume că experiența de viață este determinată cu precădere de percepțiile senzoriale. Culoarea roșie va reveni obsesiv în roman și nu este întîmplătoare apariția ei în prima propoziție (roșii erau limbile lupilor din poveștile de la Rusciuc, predominant roșii hainele țiganilor, roșie era gura iadului cu care erau speriați frații cei mai mici la Viena, roșii obrajii lui Little Mary, roșii merele din cîntecul primilor ani în spaniola sefardită).*

Aventuroasă trebuie să fi fost pe la începutul secolului nostru viața la Rusciuc, micul oraș bulgăresc cu iz oriental în clanul mîndru al sefarzilor, la adăpost de orice griji materiale, acel Rusciuc, unde, alături de bulgari trăiau atîtea alte naționalități: sefarzi, turci, români, armeni, ruși. Imaginile din primii ani ai copilăriei i s-au întipărit în toată culoarea și forța lor emoțională: bunica turcoaică bînd veșnic cafea, bunicii care rivalizau pentru a-i cîștiga simpatia, „armeanul cel trist", cu cîntecele sale, convoiul țiganilor, în general mulțimea bizară a persoanelor din casă care vorbeau diferite limbi — aici își va fi avînd originea simțul lui Canetti pentru oameni, pentru limba vorbită de aceștia. Bunicul Canetti, „maistru vrăjitor", prezentat cu simpatie și detașare, tipul omului fără pretenții de cultură, dar cu mult simț practic, ocupă un loc aparte în autobiografia canettiană. El reprezintă generația de sefarzi păstrători ai tradițiilor, de care generațiile ulterioare s-au îndepărtat treptat prin părăsirea coloniei din Rusciuc, prin deschiderea spre universalitate.

Canetti consideră că toate lucrurile ce i se vor întîmpla mai tîrziu s-au petrecut odată la Rusciuc. Desele călătorii, desele schimbări de locuri, necesitatea de a se adapta mereu la condiții modificate de viață i-au accelerat dezvoltarea și maturizarea și explică și precocitatea sa neobișnuită. Tot din prima copilărie provine și sensibilitatea sa la fenomenul l i m b ă *ca formă supremă de manifestare a ființei umane,*

faptul cel mai curios constituindu-l „traducerea“ automată a poveştilor din bulgară în germană. Dacă ar mai fi apucat să citească această autobiografie, mentorul său, Karl Kraus, ar fi fost încîntat de eleganţa şi cursivitatea frazei, de stilul deosebit de cultivat şi nuanţat, simplu, dar nu simplist. Citind Limba salvată *ai impresia că fiecare cuvînt, fiecare formă gramaticală a fost chibzuită cu respect, înainte de a fi aşternută pe hîrtie. Propoziţiile scurte alternează cu altele lungi, atunci cînd autorul analizează psihologia personajelor, filozofează sau trece pe nesimţite în stilul indirect liber, cititorul versat sesizîndu-i imediat intenţia de a adapta în permanenţă forma la conţinut.*

Despre învăţarea limbilor străine va fi adesea vorba în carte, începînd cu tatăl său care învăţase de mic germana în şcolile din Braşov şi Viena, iar apoi, la Manchester, engleza, tatăl fiind şi cel care i-a selectat fiului său primele lecturi în limba engleză, oferindu-i cărţi pentru copii, dar şi opere din literartura universală, îngrijindu-se de înţelelegerea celor citite. La începutul romanului Canetti povesteşte scena în care bunicul mamei sale, cunoscînd greaca, salvează de la moarte un negustor de pe vapor. Cît priveşte bunicul din partea tatălui, acesta susţinea că ar cunoaşte 17 limbi (uneori erau 19!) iar mama autorului, punînd accent pe seriozitate şi corectitudine, a replicat că în acest caz nu cunoaşte bine nici una, fapt de altfel constatat şi de tînărul Canetti cu ocazia unei vizite a bunicului la Zürich.

Germana este pentru Canetti o limbă maternă implantată prin adevărate chinuri la vîrsta de opt ani, în popasul făcut la Lausanne, unde mama sa i-o predă în cîteva săptămîni, după o metodă originală, un fel de Pattern-Drill, într-un ritm îndrăcit, convinsă fiind că teroarea cu care făcea acest lucru era pedagogică. Limbii germane, odată învăţată, îi va rămîne fidel o viaţă întreagă, ea va deveni pentru el limba cea mai importantă; limba refuzată în prima copilărie la Rusciuc, dar care a exercitat o fascinaţie extraordinară asupra sa, o traumă a copilăriei dar şi o izbîndă pentru tot restul vieţii; în ea va evolua ca scriitor şi tot ea îi va aduce în cele din urmă consacrarea; limba i-a fost s a l v a t ă, o dată la vîrsta de doi ani, la propriu, limba ca organ anatomic la care se face aluzie şi în titlul romanului, Z u n g e, apoi la figurat, S p r a c h e, ca sistem de semne şi mijloc de comunicare între oameni. Aluzia din titlu se referă, după părerea noastră, la ambele sensuri, atît la cel propriu, cît mai ales la cel figurat. Canetti vorbeşte mai multe limbi — noi am zice că eşti de atîtea ori om cîte limbi cunoşti, convinşi fiind că şi Canetti ar fi încîntat de acest proverb românesc — dar scrie într-una singură, cea pentru care a optat încă de la o vîrstă fragedă. Elementul lingvistic capătă, astfel, în viaţa sa o intensitate de conştiinţă care practic îl predestinează ca scriitor.

Istoria unei tinereți *se încheie cu izgonirea adolescentului de 16 ani din Paradisul copilăriei, prin mutarea familiei de la Zürich la Frankfurt pe Main. Aici începe volumul al doilea al autobiografiei canettiene, care cuprinde perioada de 1921—1931, drumul ducînd de la Frankfurt la Viena, Berlin și înapoi la Viena. O emancipare? Da. În măsura în care Canetti relatează direct sau indirect despre actele de eliberare: se desprinde de influența mamei și a familiei, mai tîrziu și de cea a lui Karl Kraus, o cunoaște pe viitoarea sa soție, Veza, tot o sefardă, o frumusețe exotică, căreia îi va dedica și* Facla în ureche *precum și majoritatea scrierilor sale. Ca și în primul volum, cadrul istoric nu este trecut total sub tăcere, el apare atunci cînd există o legătură directă cu faptele relatate; aflăm tot aici de unde a pornit ideea eseului* Masă și putere, *autorul vorbește de existența unui instinct al masei care se află mereu în contradicție cu voința de individualizare; aflăm despre metropola monarhiei austro-ungare în care psihanaliza lui Freud devenise chiar un joc social, dar zeul venerat de Canetti va fi altul: Karl Kraus, redactor șef și mai tîrziu singurul autor al revistei* Facla (Die Fackel), *al cărei nume îi va sugera scriitorului titlul.*

Dacă lumea nu mai poate fi prezentată ca-n vechile romane, și tocmai acest lucru l-a demonstrat Canetti în Orbirea, *atunci e firească și întrebarea dacă propria viață mai poate fi prezentată ca-n vechile autobiografii, dacă n-ar fi necesară o relativizare a propriilor amintiri prin introducerea unui indice de eroare; Canetti o face doar rareori, în general domnește apodicticul „așa a fost". Această autobiografie pe care am putea-o numi clasică este însă și una poetică, ea conținînd „poezie" și „adevăr" în același timp. Prin încercarea utopică de a postula ca realizată identitatea dintre viață și operă, utopie pe care a găsit-o la autorul căruia îi va dedica eseul* Celălalt proces *și pe care, din acest motiv, îl consideră ca fiind „manifestarea cea mai esențială a secolului nostru", Franz Kafka, ea depășește limitele unei autobiografii clasice.*

În ambele volume nu este vorba de o cronologie strictă, ci doar de una aparentă, planurile amintirilor interferîndu-se, pendulînd permanent între eul matur și cel infantil. Sînt, în principal, două planuri: copilul văzut de copil și copilul văzut de adult, autorul delimitîndu-le conștient și precizînd pe alocuri că e vorba de judecățile adultului, mai ales atunci cînd faptele și evenimentele relatate depășeau puterea de pătrundere a copilului. Se narează atît din perspectiva naivă a copilului, în care adultul nu intervine cu experiența sa, cît și retrospectiv. Cel a cărui lectură preferată au fost cărțile de călătorie, dar și Odiseea, *se avîntă aici într-o călătorie spre începuturile propriei persoane, ca un Robinson, mîndru de a fi descoperit și experimentat totul.*

În comparație cu apatia, resemnarea și scepticismul unor scriitori germani contemporani, Limba salvată *apare ca un izvor surprinzător de vitalitate, trăinicie, speranță și autoafirmare; Canetti are o altă optică, pentru că aici, nota Peter Laemmle, „un bărbat în vîrstă își reconstruiește copilăria și tinerețea fără nici o urmă de resemnare sau dezorientare ca la autorii mult mai tineri". În opoziție cu Proust, în istorisirea tinereții sale Canetti nu se află „în căutarea timpului pierdut", căci în adîncul eului său anii copilăriei și ai tinereții au fost mereu prezenți, el nefăcînd altceva decît să-i transpună, prin scrisul său, într-o formă artistică obiectivizantă, acordîndu-le o valabilitate care depășește trăirea subiectivă.*

Celui care a manifestat interes și simpatie pentru literaturile tuturor popoarelor, care într-un context mai larg este considerat ca aparținînd literaturii austriece, nu i-a fost străin spațiul geografic care reprezenta un fel de poartă spre capitala Imperiului austro-ungar. Copilăria petrecută la Rusciucul pe care Dunărea nu numai că-l separa, dar îl și lega de țara noastră avea să fie primul spațiu al amintirilor sale despre România: povești cu ierni înghețate în care Dunărea era traversată pentru a se ajunge pe malul românesc, relatările tatălui despre primii ani de școală la Brașov, trecerea prin România în drum spre Viena sînt amintiri care aveau să fie completate mai tîrziu, spre adolescență, cu ocazia unei vizite făcute împreună cu mama sa la Rusciuc, cînd ei traversează iarăși locurile de la Nord de Dunăre. Dar cea mai duioasă amintire este cea legată de graiul dulce al doicii sale românce; pînă tîrziu, în memoria lui Canetti, cuvîntul românesc păstrîndu-și un „sunet cald". Sperăm ca prin traducerea de față, izvorîtă din dorința de a face ca și publicul românesc să se numere printre cititorii și admiratorii lui Canetti, să reușim să păstrăm același „sunet cald", atribuit limbii române și care să transpună fidel întreaga bogăție a autobiografiei canettiene, aducînd totodată și un modest omagiu acestui autor de o valoare unanim recunoscută. Ne facem de asemenea o plăcută datorie ca folosind acest prilej să aducem mulțumiri cordiale scriitorului precum și Editurii Carl Hanser pentru amabilitate și solicitudine.

ELENA VIOREL

Partea întîi

RUSCIUC
1905—1911

CEA MAI TIMPURIE AMINTIRE

Amintirea mea cea mai timpurie este muiată în roşu. Ies pe o uşă, în braţele unei fete, podeaua din faţa mea e roşie şi la stînga coboară o scară care este tot roşie. În faţa noastră, la acelaşi nivel, se deschide o altă uşă şi un bărbat zîmbitor vine spre mine. Se apropie mult de mine, se opreşte şi-mi spune: „Arată limba!" Eu scot limba, el bagă mîna în buzunar, scoate un briceag, îl deschide şi duce lama foarte aproape de limba mea. „Acum îi tăiem limba." Eu nu îndrăznesc să-mi retrag limba, el se apropie mult mai mult, în curînd o va atinge cu lama. În ultima clipă îşi retrage cuţitul spunînd: „Azi încă nu, mîine." Închide briceagul şi-l bagă-n buzunar.

În fiecare dimineaţă, ieşim pe uşă în coridorul roşu, unde se deschide cealaltă uşă şi apare bărbatul cel zîmbitor. Eu ştiu ce va spune şi-i aştept ordinul de a-i arăta limba. Ştiu că mi-o va tăia şi de fiecare dată mă tem tot mai mult. Ziua începe aşa şi scena se repetă de mai multe ori.

Păstrez totul pentru mine; şi o întreb pe mama mult mai tîrziu despre asta. După roşul de pretutindeni recunoaşte pensiunea din Karlsbad, unde împreună cu tata şi cu mine a petrecut vara lui 1907. Pentru băiatul de doi ani au adus o servitoare din Bulgaria, ea însăşi neavînd nici măcar 15 ani. Dis-de-dimineaţă obişnuia să plece cu copilul în braţe, ea vorbeşte numai bulgăreşte, dar se descurcă peste tot, în Karlsbadul plin de animaţie şi se întoarce la oră fixă cu copilul acasă. Odată este văzută cu un tînăr necunoscut pe stradă, nu ştie să relateze nimic despre el, o cunoştinţă întîmplătoare. După puţine săptămîni se constată că tînărul bărbat locuieşte în camera aflată vizavi de noi, de partea cealaltă a coridorului. Fata se furişează uneori noaptea la el. Părinţii mei se simt responsabili pentru ea şi o trimit înapoi în Bulgaria

Amîndoi, fata şi tînărul, plecau foarte devreme de-acasă, probabil aşa se face că s-au întîlnit şi aşa o fi început totul. Ameninţarea cu cuţitul şi-a făcut efectul şi copilul a tăinuit scena zece ani.

ORGOLIU DE FAMILIE

Așezat pe Dunărea inferioară, Rusciucul, unde am venit pe lume, era un oraș minunat pentru un copil și, dacă spun că se află în Bulgaria, dau o informație neîndestulătoare, pentru că acolo trăiau oameni de cele mai diverse origini — într-o zi puteai auzi șapte sau opt limbi. În afară de bulgari, care veneau adesea de la țară, existau încă mulți turci care aveau un cartier al lor, vecin cu cartierul nostru, al sefarzilor. Existau greci, albanezi, armeni, țigani. De pe malul celălalt al Dunării veneau români, doica mea, de care nu-mi mai amintesc, a fost româncă. Pe alocuri puteai întîlni și ruși.

Copil fiind, nu-mi dădeam seama de această varietate, dar îi simțeam necontenit efectul. Unele figuri mi-au rămas în minte doar prin aceea că aparțineau unei anumite seminții și se deosebeau de celelalte prin portul lor. Printre servitorii pe care i-am avut în casă, în decursul celor șase ani, a existat un circazian și, mai tîrziu, un armean. Cea mai bună prietenă a mamei era Olga, o rusoaică. O dată pe săptămînă intrau la noi în curte țigani, așa de mulți, că-mi păreau un popor întreg și de temerile cu care mă umpleau va mai fi vorba.

Rusciucul era un vechi port la Dunăre și, ca atare, avea o anumită importanță. Ca port atrăgea oameni de pretutindeni și Dunărea era un subiect permanent de discuție. Existau numeroase istorii despre iernile deosebite în care Dunărea îngheța; despre călătorii cu săniile pe gheață, de partea cealaltă, în România; despre lupi flămînzi, care se țineau pe urmele cîinilor de la sănii.

Lupii au fost primele animale sălbatice despre care am auzit povestindu-se. În poveștile pe care mi le spuneau fetele de țărani bulgari apăreau vîrcolaci; cu o mască de lup pe față m-a speriat, într-o noapte, tata.

Cu greu voi izbuti să redau imaginea primilor ani trăiți la Rusciuc, pasiunile și spaimele legate de ei. Tot ce-am trăit mai tîrziu se petrecuse deja odată la Rusciuc. Restul lumii se numea acolo Europa și, cînd cineva pleca pe Dunăre-n sus la Viena, se spunea că pleacă în Europa. Europa începea acolo, unde se sfîrșise cîndva Imperiul otoman. Dintre sefarzi cei mai mulți erau încă cetățeni turci. Sub turci le-a mers totdeauna bine, mai bine decît creștinilor slavi din Balcani. Dar, pentru că mulți dintre sefarzi erau comercianți avuți, noul regim bulgar întreținea relații bune cu ei și Ferdinand, regele care a domnit mulți ani, trecea drept prieten al evreilor.

Legitățile sefarzilor erau într-o anumită măsură complicate. Ei erau evrei credincioși, pentru care viața de comunitate însemna ceva, ea se afla, fără exagerare, în centrul existenței lor. Dar ei se considerau evrei

de un tip deosebit şi aceasta se referea la tradiţia lor spaniolă. În decursul secolelor, spaniola pe care o vorbeau între ei s-a schimbat foarte puţin. Doar cîteva cuvinte turceşti fuseseră preluate în limbă, dar ele se puteau recunoaşte ca atare şi pentru ele existau aproape totdeauna şi cuvinte spaniole. Primele cîntece de copii pe care le-am auzit au fost cele spaniole; ascultam vechile „romances" spaniole, dar faptul cel mai puternic şi de neînţeles pentru un copil era o anumită concepţie de viaţă. Cu îngîmfare naivă erau priviţi de sus ceilalţi evrei, un cuvînt încărcat totdeauna de dispreţ suna „todesco" şi însemna evreu german sau aşchenaz[1]. Ar fi fost de neconceput să te căsătoreşti cu o „todesca" şi printre multele familii despre care am auzit pe atunci vorbindu-se la Rusciuc, sau pe care le-am cunoscut, nu-mi aduc aminte de nici un singur caz de asemenea căsătorie. Nu aveam nici şase ani cînd bunicul m-a avertizat asupra posibilităţii unei asemenea mezalianţe în viitor. Dar, această discriminare generală nu era încă totul! Chiar printre sefarzi existau „familii bune", prin care se înţelegeau cele care erau de multă vreme bogate. Cel mai mîndru cuvînt care-l puteai auzi despre un om era „es de buena famiglia", este de familie bună. Cît de des, chiar pînă la saturaţie, am auzit aceste cuvinte din gura mamei! Cînd se pasiona de Burgtheater şi citea Shakespeare cu mine, ba mult mai tîrziu, cînd vorbea de Strindberg, care a devenit autorul ei preferat, nu se jena să spună despre ea însăşi că provine dintr-o familie bună, cum nu este alta. Ea, pentru care literaturile limbilor de cultură pe care le poseda au devenit adevăratul conţinut al vieţii ei, nu simţea nici o contradicţie între această universalitate pasionantă şi trufaşul orgoliu de familie cultivat fără încetare.

Încă din vremea aceea, cînd ea mă subjugase deja — ea, care mi-a deschis toate porţile spiritului şi o urmam orbeşte şi entuziasmat — mi-a sărit în ochi această contradicţie ce mă chinuia şi mă scotea din sărite. În nenumărate discuţii din acea perioadă a vieţii mele am vorbit despre asta şi i-am reproşat, dar nu a fost impresionată cîtuşi de puţin. Mîndria ei îşi găsise de timpuriu canalele pe care le urma imperturbabil; eu, însă, mi-am format o părere proastă despre orice aroganţă a originii, tocmai datorită acestei îngustimi pe care n-am priceput-o niciodată la ea. Nu pot lua în serios pe oamenii cu mîndrie de castă, oricare ar fi ei, îi privesc ca pe nişte animale exotice, puţin ridicole. Mă surprind cu prejudecăţi inverse faţă de oamenii care trag foloase de pe urma originii lor alese. Puţinilor aristocraţi cu care am fost prieten a trebuit mai întîi să le trec cu vederea că discutau despre aceasta şi, dacă ar fi bănuit cîtă trudă mă costa, ar fi renunţat la prietenia mea. Toate pre-

[1] Denumire pentru evreii din Europa centrală şi de răsărit.

judecățile sînt determinate de alte prejudecăți și cele mai frecvente sînt cele care provin din reversul lor.

În plus, casta de care ținea mama se baza, în afară de originea spaniolă, pe bani. În familia mea, și mai ales în a ei, am văzut ce poate să facă banul cu oamenii. Cel mai aspru îi judecam pe aceia care se lăsau ușor pradă banului. Am cunoscut toate fazele, de la lăcomia de bani la mania persecuției. Am văzut frați care s-au ruinat reciproc, din cauza lăcomiei, în procese îndelungate și care au continuat să se judece și cînd nu mai aveau nici un ban. Erau din aceeași familie „bună" de care mama era așa de mîndră. Ea a fost martora acestor lucruri și noi am discutat adesea despre ele. Judecata ei era pătrunzătoare, cunoașterea oamenilor îi era formată prin lectura marilor opere ale literaturii universale, dar și prin experiența propriei sale vieți. A recunoscut ea însăși motivele autosfîșierii absurde în care era implicată familia ei; ar fi putut scrie cu ușurință un roman despre aceasta: mîndria de familie, însă, i-a rămas neclintită. Dacă ar fi fost dragoste, aș fi înțeles mai degrabă. Dar pe mulți dintre protagoniști nu-i iubea deloc, pe unii era revoltată, pe alții îi disprețuia, pentru familia ca întreg, însă, simțea numai mîndrie.

Tîrziu, mi-am dat seama că raportat la dimensiunile general-umane, sînt asemenea ei. Mi-am petrecut cea mai mare parte a vieții pentru a descifra devenirea omului în decursul civilizațiilor istorice. Am cercetat și disecat puterea atît de nemilos, precum mama procesele din familia ei. Există puține lucruri rele pe care nu le-aș putea spune despre om precum și despre omenire. Și totuși mîndria mea pentru ea continuă să fie la fel de mare, încît un singur lucru urăsc cu adevărat: pe dușmanul ei, moartea.

„KAKO LA GALLINICA"
LUPI ȘI VÎRCOLACI

Un cuvînt pătimaș și în același timp afectuos pe care l-am auzit adesea, era „la butica". Așa se numea prăvălia, magazinul, în care își petreceau ziua bunicul și fiii săi. Pe mine mă luau rareori cu ei, pentru că eram prea mic. „La butica" se afla pe o stradă abruptă care ducea din cartierele bogate ale Rusciucului, așezate la înălțime, direct în port. Pe această stradă erau toate magazinele mai mari; cel al bunicului se afla într-o casă cu trei etaje, care mi se părea a fi impunătoare și înaltă; casele de sus de pe deal erau cu un etaj. Era o prăvălie încăpătoare în care se vindeau mărfuri coloniale en gros și unde mirosea frumos. Pe podea

erau înșirați saci mari, deschiși, cu diferite feluri de cereale, saci cu mei, cu orz și cu orez. Dacă eram curat pe mîini aveam voie să bag mîna în ei și să pipăi boabele. Era un sentiment plăcut, îmi umpleam mîna de boabe, le miroseam și le lăsam să curgă iarăși în sac; o făceam des, și, deși în magazin existau multe alte lucruri curioase, acestea îmi plăceau cel mai mult și cu greu mă clinteam de lîngă saci. Se găsea ceai și cafea, dar mai ales ciocolată. Toate în cantități mari și frumos împachetate; nu se vindeau cu amănuntul ca-n prăvăliile obișnuite; sacii desfăcuți de pe podea îmi plăceau în mod deosebit și pentru că nu erau prea înalți pentru mine și pentru că-mi puteam vîrî ușor mîna în ei, pipăind astfel grăunțele atrăgătoare.

Cele mai multe lucruri erau comestibile, dar se vindeau și chibrituri, săpun și lumînări; de asemenea cuțite, foarfeci, tocile, seceri și coase. Țăranii care veneau din sate să cumpere zăboveau în fața lor, examinînd cu degetele tăișul. Eu mă uitam la ei cu interes și cu puțină teamă, căci mie îmi era interzis să ating orice fel de cuțit. Odată, un țăran, pe care figura mea l-a amuzat, mi-a luat degetul mare punîndu-l lîngă al său și arătîndu-mi cît de aspră era pielea lui. Niciodată n-am primit în dar ciocolată, deoarece totul era en gros și bunicul, care-și avea sediul, într-un birou în spate, veghea cu severitate. Acasă îmi demonstra dragostea lui, pentru că-i purtam numele întreg și prenumele. În prăvălie nu eram bine venit și nu aveam voie să rămîn mult. Cînd dădea o dispoziție, angajatul care o primea pleca în grabă, iar alții părăseau magazinul cu pachete. Îmi plăcea un bărbat mai bătrîn, slab și sărăcăcios îmbrăcat, care zîmbea totdeauna absent. Avea mișcări imprecise și tresărea cînd bunicul spunea ceva. Părea că visează și era total deosebit de ceilalți oameni pe care-i vedeam în prăvălie. Pentru mine avea totdeauna un cuvînt bun și, deși vorbea atît de neclar, încît nu-l înțelegeam, simțeam că era bine intenționat față de mine. Îl chema Tschelebon și primise slujba din milă, ca rudă săracă și iremediabil nepricepută. Era strigat întotdeauna ca un servitor, așa l-am și păstrat în amintire, ca să aflu mai tîrziu că era un frate de-al bunicului.

Strada dinaintea curții noastre era prăfuită și adormită. Cînd ploua tare se făcea un noroi în care trăsurile lăsau urme adînci. Eu n-aveam voie să mă joc pe stradă, pentru că în curtea noastră mare aveam loc destul și eram în siguranță. Dar uneori auzeam afară un cotcodăcit puternic care îndată se întețea și creștea tot mai mult. La scurt timp dădea buzna pe poartă un om îmbrăcat în haine negre, ponosite, adăpostindu-se de copiii de pe stradă, care fugeau după el strigînd: „Kako, Kako!" și cotcodăcind ca găinile. Lui îi era frică de găini și copiii știau, de aceea îl urmăreau. Era cu cîțiva pași înaintea lor și sub ochii mei se preschimba el însuși într-o găină. Disperat, cotcodăcea tare, fluturîndu-și brațele.

Ajungea cu sufletul la gură pe treptele casei bunicului, dar n-avea curajul să intre; sărea jos în partea cealaltă și rămînea întins și nemișcat. Copiii se opreau cotcodăcind la poartă; ei n-aveau voie să intre în curte. Cînd îl vedeau ca mort, le era puțin frică și o luau la fugă. Dar, în curînd, intonau afară cîntecul lor de triumf: „Kako la gallinica! Kako la gallinica!“ — „Kako găinușa! Kako găinușa!“ Atîta timp cît se auzeau vocile lor, Kako zăcea nemișcat. Îndată ce se îndepărtau, se ridica cu grijă, se uita cu atenție în jur, pîndea timorat, încă o bucată de vreme, și apoi se furișa din curte gheboșat, dar liniștit. Acum nu mai era găină, nu-și mai fîlfîia brațele, era din nou idiotul dărîmat al cartierului.

Uneori, cînd copiii îl pîndeau prin apropiere, jocul sinistru reîncepea. De cele mai multe ori se retrăgea pe o altă stradă și eu nu mai vedeam nimic. Probabil că-mi era milă de Kako, mă speriam de fiecare dată cînd sărea în curtea noastră, dar ceea ce nu mă plictisea niciodată și-mi producea de fiecare dată aceeași emoție era transformarea sa într-o uriașă găină neagră. Nu înțelegeam de ce îl urmăreau copiii și, cînd zăcea, liniștit, pe jos, mă temeam că n-o să se mai scoale niciodată și nu-l voi mai vedea prefăcut în găină.

Dunărea, în cursul ei inferior prin Bulgaria, are o lățime foarte mare. Giurgiu, orașul de pe celălalt mal, aparținea României. Mi s-a spus că de-acolo era doica mea, cea care m-a hrănit cu laptele ei. Era o țărancă puternică, sănătoasă și-și hrănea și propriul copil pe care-l adusese cu ea. Am auzit spunîndu-se totdeauna lucruri lăudabile despre ea și, deși nu mi-o mai amintesc, cuvîntul „românesc“ a rămas pentru mine, de dragul ei, plin de o rezonanță caldă.

Rareori se întîmpla ca Dunărea să înghețe iarna și, despre înghețul ei, se povesteau istorii senzaționale. În tinerețea ei, mama călătorise adesea cu sania în România, îmi arăta blănurile calde în care se învăluise. Cînd era foarte frig, coborau lupi din munți și se năpusteau flămînzi asupra cailor de la sănii. Vizitiul încerca să-i alunge cu lovituri de bici, dar nu reușea și trebuia să se tragă cu arma în ei. Într-o asemenea călătorie au observat că nu luaseră nici o armă. Un circazian înarmat, care slujea în casă, trebuia să vină, dar nu venise și vizitiul plecase fără el. Cu mare greutate s-au apărat de lupi și pericolul era foarte mare. Dacă întîmplător n-ar fi venit din direcția opusă o sanie cu doi bărbați, care au împușcat un lup și pe ceilalți i-au alungat, sfîrșitul ar fi fost fatal. Mamei i-a fost foarte frică, îmi descria limbile roșii ale lupilor care s-au apropiat atît de mult, încît i-au apărut în vis mult timp după aceea.

O imploram mereu pe mama să-mi povestească această istorioară și ea o relua cu plăcere. Astfel lupii au devenit acele animale sălbatice care mi-au hrănit pentru prima oară fantezia. Spaima de ei era întreținută prin poveștile pe care le-am auzit de la fetele bulgăroaice, căci

aveam totdeauna în casă cinci sau șase. Erau foarte tinere, probabil de 10—12 ani, și fuseseră aduse de familiile lor de la țară la oraș și angajate ca servitoare în casele celor bogați. Umblau desculțe prin casă și erau mereu bine dispuse, n-aveau mult de lucru, făceau totul împreună și ele au fost primele mele tovarășe de joacă.

Seara, cînd părinții ieșeau, rămîneam cu ele acasă. De-a lungul pereților din camera de zi erau înșirate canapele joase turcești. În afară de covoare și de cîteva mese mici, ele alcătuiau în această încăpere singurul mobilier permanent de care-mi amintesc. Cînd se întuneca, fetelor li se făcea frică. Pe o canapea, lîngă fereastră, ne ghemuiam toți împreună — pe mine mă luau în mijloc — și atunci își începeau poveștile cu vîrcolaci și vampiri. Abia se sfîrșea una și începea următoarea, era înspăimîntător, dar totuși mă simțeam bine, înconjurat de fete. Ne era așa de teamă, că nimeni nu îndrăznea să se scoale și, cînd se întorceau părinții, ne găseau pe toți grămadă tremurînd.

Din poveștile pe care le-am auzit mi-au rămas în minte doar cele cu vîrcolaci și vampiri. Poate că nici nu mi s-au povestit altele. Nu pot lua în mînă o carte cu povești din Balcani, fără să recunosc pe loc unele din ele. Îmi sînt cunoscute pînă în cele mai mici amănunte, dar nu în limba în care le-am auzit. Le-am auzit în bulgărește, dar le cunosc în germană; probabil această tălmăcire misterioasă este lucrul cel mai curios pe care-l pot relata din tinerețea mea; și pentru că soarta lingvistică a majorității copiilor e alta, ar trebui, poate, să spun cîte ceva despre ea.

Părinții mei vorbeau între ei nemțește, limba din care n-aveam voie să înțeleg nimic. Cu noi copiii, cu rudele și prietenii vorbeau spaniola. Aceasta era adevărata limbă uzuală, era însă o spaniolă arhaică, pe care am auzit-o și mai tîrziu și n-am uitat-o niciodată. Fetele de țărani din casă știau numai bulgărește și de la ele am învățat și eu. Dar pentru că n-am urmat o școală bulgărească și pentru că la șase ani am părăsit Rusciucul, am uitat-o foarte curînd! Toate evenimentele acelor ani s-au petrecut în spaniolă sau în bulgară. Mai tîrziu, ele mi s-au tradus, în cea mai mare parte automat, în germană. Numai procese deosebit de dramatice, așa-zise de crimă și moarte prin lovire precum și spaimele cele mai strașnice mi-au rămas în expresia lor spaniolă, și anume foarte exact și nealterat. Restul, deci cele mai multe, și în special totul din bulgară, cum ar fi poveștile, le port în mine în germană.

Exact cum s-a petrecut acest lucru, nu pot spune. Nu știu în ce perioadă, cu se ocazie mi s-a tradus una sau alta. Nu m-am străduit niciodată să aflu, poate mi-a fost teamă ca printr-o cercetare metodică, riguros științifică să nu distrug bunul cel mai de preț ce-l port în mine sub formă de amintiri. Un singur lucru doar pot să-l afirm cu certitudine: evenimentele acelor ani îmi sînt prezente în toată puterea și prospețimea lor; mai mult de 60 de ani m-am hrănit din ele, dar ele

sînt legate de cuvinte care pe-atunci, în marea lor majoritate, nu le cunoşteam. Mi se pare natural să le transpun pe hîrtie, nu am sentimentul că aş schimba sau denatura ceva. Nu este ca traducerea literară a unei cărţi dintr-o limbă în alta. Este o traducere care s-a produs de la sine, în subconştient, şi pentru că mă feresc ca de ciumă de acest cuvînt, ce printr-o întrebuinţare excesivă şi-a pierdut sensul, cer îngăduinţa folosirii lui doar în acest singur caz.

TOPORUL ARMEANULUI
ŢIGANII

Pasiunea desenului topografic, de care se lasă robit cu uşurinţă Stendhal în al său «*Henry Brulard*» nu-mi este dată şi, spre regretul meu, am fost totdeauna un desenator prost. Aşa că trebuie să descriu pe scurt cum erau aşezate casele în jurul grădinii din Rusciuc.

Cînd intrai din stradă în curte, prin poarta cea mare, imediat în dreapta se afla casa bunicului Canetti. Arăta mai impozantă decît celelalte, era şi mai înaltă. Dar n-aş putea spune dacă avea un etaj în plus faţă de celelalte case. În tot cazul, dădea impresia că este mai înaltă, fiindcă spre ea duceau mai multe scări. Era şi mai luminoasă decît celelalte, probabil era zugrăvită în culori deschise.

În stînga porţii, se afla casa unde locuia sora cea mare a tatălui meu, mătuşa Sophie, cu soţul ei, unchiul Nathan. Numele lor de familie era Eljakim, un nume care nu mi-a plăcut niciodată, probabil pentru că nu suna în spaniolă ca toate celelalte. Aveau trei copii: Régine, Jacques şi Laurica. Ultima, cea mai mică, era cu patru ani mai mare ca mine, o diferenţă de vîrstă care a jucat un rol nefast mai apoi.

Lîngă această casă, în acelaşi rînd, tot pe partea stîngă a grădinii, era casa noastră, care arăta la fel ca a unchiului meu. La ambele duceau cîteva scări ce se terminau sus cu o terasă, care se întindea pe întreaga faţadă; grădina dintre cele trei case era foarte mare; în faţa noastră, nu la mijloc, ci mai la o parte, era fîntîna cu cumpănă. Ea nu avea destulă apă, de aceea, cea mai mare parte a apei era adusă din Dunăre în butoaie uriaşe trase de catîri. Apa din Dunăre nu se putea folosi înainte de a fi fiartă, în căldări mari, şi pusă la răcit pe terasa din faţa casei.

În spatele fîntînii, despărţită de curte printr-un gard, era livada, nu era prea frumoasă, dar bine orînduită, însă nu îndeajuns de bătrînă; rudele din partea mamei aveau livezi mult mai frumoase.

Ca să intri din curtea mare în casa noastră, trebuia să străbați o alee îngustă; casa se întindea mai departe în spate și, deși avea doar un rînd de odăi, am păstrat-o în amintire ca fiind deosebit de spațioasă. Înconjurînd toată casa, prin partea cea mai îndepărtată a grădinii, ajungeai într-o curte mai mică, unde se găsea bucătăria. Acolo erau lemne de tăiat, găini și gîște alergînd de colo-colo; în bucătăria deschisă se lucra mult, bucătăreasa ducea lucruri afară sau aducea altele înăuntru, iar în jurul ei vreo șase fetițe zburdau și trebăluiau. Prin preajma bucătăriei se afla adesea un om de curte care spărgea lemne și cel de care-mi amintesc cel mai bine, era prietenul meu, armeanul trist. În timp ce tăia lemne, cînta cîntece pe care eu nu le-nțelegeam, dar care-mi rupeau inima. Cînd am întrebat-o pe mama de ce-i așa de trist, mi-a spus că oameni răi au vrut să-i omoare pe toți armenii la Istambul, el și-a pierdut acolo întreaga familie. Dintr-o ascunzătoare a văzut cum a fost omorîtă sora lui. Apoi a fugit în Bulgaria și tata l-a luat în casă din milă. Acum, cînd spărgea lemne, cred că se gîndea la sora lui cea mică și de aceea cînta cîntece triste.

M-a cuprins o dragoste adîncă pentru el. Cînd tăia lemne mă așezam pe sofaua de la capătul camerei de zi, care era lungă și spațioasă, și a cărei fereastră dădea în curtea bucătăriei. Mă aplecam în afară uitîndu-mă la el și, cînd cînta, mă gîndeam la sora lui și-mi doream și eu o soră mică. Avea o mustață lungă, neagră și păr negru ca pana corbului; mi se părea deosebit de înalt, poate pentru că-l vedeam cînd ridica brațul cu securea în sus. Îl iubeam și mai mult decît pe servitorul comercial Tschelebon, pe care-l vedeam foarte rar. Am schimbat cîteva cuvinte unul cu celălalt, dar puține, și nu mai știu în ce limbă. Mă aștepta înainte de a începe să spargă lemne. Îndată ce mă vedea, îmi zîmbea discret ridicînd securea și era groaznic cu cîtă ură lovea lemnul. Se umplea de mînie, se întuneca și-și cînta cîntecele; cînd punea securea jos, îmi zîmbea din nou și eu îi așteptam zîmbetul cum mă aștepta el pe mine, el, primul fugar din viața mea.

În fiecare vineri soseau țiganii. Vinerea, în casele evreiești se pregătea totul pentru Sabbat. Casa se curăța de sus pînă jos, fetele bulgăroaice alergau încoace și-ncolo, în bucătărie era mare zarvă, nimeni n-avea timp pentru nimeni. Eu eram singur și așteptam țiganii cu fața apăsată pe fereastra dinspre grădină a imensei camere de zi. Trăiam într-o spaimă cumplită. Presupun că fetele au fost acelea care-mi povestiseră, în serile lungi, în întuneric, pe sofa, și despre țigani. Credeam că fură copii și eram convins că au pus ochii pe mine.

Dar cu toată frica, n-aș fi lăsat să-mi scape venirea lor, era un spectacol minunat pe care-l ofereau. Poarta curții era larg deschisă pentru ei, deoarece aveau nevoie de mai mult loc. Veneau cu tot alaiul lor, în

mijloc trona un patriarh orb, străbunicul lor, cum mi se spunea, un bătrîn cu părul alb ce mergea foarte încet, sprijinit de două nepoate la dreapta şi la stînga, îmbrăcat în zdrenţe colorate. În jurul lui, înghesuiţi unul în altul, veneau ţiganii de diferite vîrste, foarte puţini bărbaţi, aproape numai femei şi nenumăraţi copii; cei mici în braţele mamelor lor, alţii zburdau, dar nu se îndepărtau de mîndrul bătrîn care rămînea mereu în centru. Întreg convoiul avea ceva extraordinar de dens, atîţia oameni care se ţineau strîns unul de altul în timp ce se mişcau nu mi-a fost dat să văd; şi în acest oraş pestriţ era lucrul cel mai colorat. Zdrenţele cu care le era cîrpită îmbrăcămintea străluceau în toate culorile, dar cel mai tare ieşea în evidenţă roşul. Pe umerii multora dintre ei se legănau saci şi eu nu mă puteam uita într-acolo fără să-mi închipui că-n ei erau copiii furaţi.

Ţiganii aceştia îmi păreau nenumărat de mulţi, dar dacă încerc acum să apreciez imaginea care-o am despre ei, referindu-mă la numărul lor, aş crede că nu erau mai mult de treizeci sau patruzeci de oameni. În tot cazul nu văzusem niciodată atîţia oameni în curtea mare şi pen tru că, din cauza bătrînului, se mişcau foarte încet, mie mi se părea că rămîneau şi foarte mult timp. De fapt nu rămîneau aici, cum credeam eu, ci umblau în jurul casei spre curtea mică din faţa bucătăriei, aşezîndu-se pe lemnele stivuite acolo.

Obişnuiam să aştept clipa cînd apăreau prima dată în faţa porţii şi abia de-l zăream pe bătrînul orb şi mă apucam să strig în gura mare „Zinganas! Zinganas!“, fugind prin camera lungă de zi şi prin coridorul şi mai lung care o lega cu bucătăria, în partea din spate. Acolo stătea mama şi dădea indicaţii pentru mîncărurile de Sabbat, unele bunătăţi deosebite le pregătea ea însăşi. Pe fetele întîlnite în drumul meu nu le băgam în seamă şi strigam mai departe cît mă ţinea gura pînă ajungeam lîngă mama care mă linişte. Dar în loc să rămîn lîngă ea, mă-ntorceam şi aruncam o privire, pe fereastră, la plecarea ţiganilor, care erau acum ceva mai departe, şi mă-ntorceam să raportez imediat la bucătărie. Voiam să-i văd, eram curios, dar îndată ce-i vedeam mă cuprindea din nou frica să nu pună ochii pe mine. De multe ori făceam acest du-te-vino şi de aceea cred că aveam sentimentul imensităţii acestei case dintre cele două curţi.

Îndată ce alaiul ajungea în faţa bucătăriei, bătrînul se aşeza jos, ceilalţi se grupau în jurul lui, sacii se deschideau şi femeile primeau toate darurile oferite, fără să se certe pentru ele. Primeau lemne tăiate din stivă, la ele lăcomeau cel mai mult, primeau multe de-ale gurii. Li se dădea din tot ce era deja gata pregătit, în nici un caz nu erau hrăniţi cu resturi. Respiram uşurat cînd vedeam că n-aveau copii în saci şi, ţinîndu-mă strîns de mama, mă plimbam printre ei, îi obervam cu atenţie, dar mă feream să ajung prea aproape de femeile care voiau să mă

mîngîie. Bătrînul orb mînca fără să se grăbească dintr-un castron, în timp ce ceilalți nu se atingeau de ce căpătau, băgau totul în sacii mari, doar copiii aveau voie să ronțăie din dulciurile primite. Mă uimeau cît erau de atenți cu cei mici, nicidecum nu păreau răi și nici răpitori de copii. Aceasta nu schimba însă cu nimic teama față de ei. După un timp, care mi se părea foarte lung, plecau; convoiul se mișca ceva mai rapid ca la sosire, trecînd prin curte și prin grădină. De la aceeași fereastră mă uitam la ei cum dispăreau pe poartă. Atunci fugeam pentru ultima oară înapoi în bucătărie, anunțînd: „Țiganii au plecat"; servitorul nostru mă lua de mînă, mă ducea la poartă, o închidea și spunea: „Acum nu mai vin". Poarta curții rămînea în rest deschisă peste zi, dar vinerea se-nchidea; așa afla o altă grupă de țigani, care urma probabil, că oamenii lor au trecut deja pe-aici și plecau mai departe.

NAȘTEREA FRATELUI

Cînd eram mic de tot și eram așezat într-un scaun înalt de copii, mi se părea foarte mult pînă la pămînt și-mi era frică să nu cad. Unchiul Bucco, fratele cel mai mare al tatei, venea în vizită, mă scotea afară și mă punea jos. Apoi lua un aer solemn, îmi punea palma pe cap și spunea: „Yo ti bendigo, Eliachicu, Amen!" — „Te binecuvîntez, micule Elias, amin!". Aceasta îmi spunea foarte apăsat, îmi plăcea tonul festiv, mă simțeam mai mare cînd mă binecuvînta. El era însă un hîtru și rîdea prea repede; simțeam că rîde de mine și marele moment al binecuvîntării, cu care mă păcălea mereu, sfîrșea în rușinare.

Unchiul Bucco repeta tot ce făcea, de mai multe ori. M-a învățat multe cîntece și nu se liniștea pînă nu le cîntam eu însumi. Cînd mai venea, mă punea iarăși să le cînt, pregătindu-mă cu multă răbdare pentru a mă produce în fața adulților. Îi așteptam binecuvîntarea, deși o spulbera imediat și, dacă s-ar fi stăpînit ceva mai mult, ar fi fost unchiul meu preferat. Locuia la Varna unde conducea o filială a magazinului bunicului și venea la Rusciuc doar de sărbători și cu ocazii deosebite. Se vorbea cu respect de el, pentru că el era „Bucco", acesta era un titlu de onoare pentru primul născut în fiecare familie. Eu am simțit de timpuriu ce înseamnă să fii primul fiu născut și, dacă aș fi rămas la Rusciuc, aș fi devenit și eu un „Bucco".

Patru ani am rămas singurul copil și, în acest timp, purtam fustițe ca o fată. Îmi doream să port și eu pantaloni ca un băiat și eram consolat mereu cu veșnicul „mai tîrziu". A venit pe lume fratele meu, Nissim, și, cu acest prilej, am avut voie să port primii pantaloni. Tot

ce s-a petrecut la acest eveniment era legat de marele orgoliu de a purta pantaloni și, probabil, acesta a fost motivul că am reținut totul pînă-n cele mai mici amănunte.

Erau mulți oameni în casă și le vedeam fețele timorate. N-aveam voie să merg la mama în dormitor, unde era de fapt și pătuțul meu; îmi făceam de lucru în fața ușii să-i pot prinde o privire cînd intra cineva înăuntru. Dar ușa se deschidea atît de repede, că n-o zăream niciodată. Am auzit o voce disperată pe care n-am recunoscut-o și, cînd am întrebat a cui este, mi s-a spus: „Pleacă de-aici!“ Nu văzusem încă niciodată bărbați atît de speriați și nimănui nu-i păsa de mine, lucru cu care nu eram obișnuit. (A fost, cum am aflat mai tîrziu, o naștere grea și lungă și viața mamei era în pericol). Dr. Menachemoff a fost de față, doctorul cu barba neagră, lungă, care, de obicei, era așa de prietenos și mă lăuda cînd îi cîntam cîntecele de copii; acum n-avea nici o privire și nici o vorbă pentru mine și se uita mînios văzînd că nu plec din fața ușii. Vaietul se întețea, am auzit: „madre mia querida! madre mia querida!“[2]. Mi-am lipit capul de ușă; cînd se deschidea, geamătul era așa de puternic, încît m-a apucat groaza. Deodată am priceput că vine de la mama și era așa de cumplit, încît n-am mai vrut s-o văd.

În sfîrșit, mi s-a permis să intru în dormitor, toți zîmbeau, tata rîdea și mi-au arătat un frățior. Mama zăcea în pat, albă și nemișcată. Dr. Menachemoff ne-a spus: „Are nevoie de liniște!“ Nu era liniște. Femei străine se plimbau prin cameră, dar acum eram iarăși prezent pentru toți. Bunica Arditti, care venea rar în casă, a zis: „Se simte mai bine.“ Mama nu scotea o vorbă. Mi-era frică de ea, am fugit afară de lîngă ușă. Mult timp după aceea mama mi-a fost străină și au trecut luni pînă mi-am recîștigat încrederea în ea.

Următoarea scenă pe care o văd în fața mea este sărbătoarea circumciziei. Au venit și mai mulți oameni în casă. Mi s-a dat voie să asist la circumcizie. Am impresia că am fost invitat intenționat, toate ușile erau deschise, și ușa de la intrare; în camera de zi era pusă o masă lungă pentru musafiri și într-o altă cameră, situată vizavi de dormitor, avea loc evenimentul. Erau prezenți numai bărbați și toți stăteau în picioare. Minusculul frate era ținut deasupra unui lighean, am văzut cuțitul, dar mai ales sîngele care picura.

Fratele a fost numit după tatăl mamei, Nissim, mie explicîndu-mi-se că sînt cel mai mare și de aceea port numele bunicului din partea tatălui. Situația de a fi cel mai mare fiu a fost scoasă atît de mult în evidență, încît am rămas conștient de ea și n-am mai scăpat de această mîndrie niciodată.

---

[2] Măicuță scumpă! Măicuță scumpă!

La masă, atmosfera era veselă, eu îmi afişam pantalonii. Nu m-am astîmpărat pînă nu i-a observat fiecare musafir şi, cînd veneau alţii noi, îi întîmpinam la uşă şi mă opream în faţa lor, aşteptînd plin de speranţe. Era un mare du-te-vino. Cînd toţi erau deja prezenţi, s-a observat lipsa verişorului Jacques din casa vecină. „A plecat cu bicicleta", a spus cineva, dezaprobîndu-i comportarea. După masă a sosit şi el, plin de praf. Eu l-am văzut în faţa casei sărind de pe bicicletă. Era cu opt ani mai mare decît mine şi purta uniformă de licean. Mi-a explicat minunea, abia primise bicicleta cadou. Apoi a încercat să se strecoare neobservat în casă printre musafiri, dar eu am izbucnit, spunînd că şi eu mi-aş dori o bicicletă. Mătuşa Sophie, mama sa, s-a repezit asupra lui, interogîndu-l. El m-a ameninţat cu degetul, dispărînd din nou.

Tot în această zi mi-am dat seama că trebuie să mănînci cu gura închisă. Régine, sora posesorului bicicletei, băga nuci în gură, stăteam lîngă ea şi-o priveam vrăjit, cum mesteca cu gura închisă. A durat mult, şi, cînd a terminat, mi-a explicat că de acum şi eu trebuie să fac aşa, altfel mă vor îmbrăca iar în fustiţă. Probabil că am învăţat repede, căci nu voiam pentru nimic în lume să mi se ia pantalonii.

CASA TURCULUI
CEI DOI BUNICI

Uneori eram dus alături, în casa bunicului Canetti, cînd el era la prăvălie, ca să-i fac bunicii vizita mea de curtoazie. Şedea pe sofaua turcească, fuma şi bea cafea neagră. Ea era tot timpul acasă, nu ieşea niciodată, nu-mi pot aminti s-o fi văzut vreodată în afara casei. Se numea Laura şi se trăgea, ca şi bunicul, de la Adrianopol. El o numea „Oro", ceea ce înseamnă de fapt aur, eu n-am înţeles niciodată numele ei. Dintre toate rudele, ea a rămas cu adevărat turcoaică. Nu se scula niciodată de pe sofa, nu ştiu cum ajungea acolo că n-am văzut-o niciodată umblînd şi, din cînd în cînd, mai ofta şi mai bea o ceaşcă de cafea şi fuma. Mă primea pe un ton plîngăreţ şi mă expedia, fără să-mi fi spus ceva, pe acelaşi ton plîngăreţ. Pentru persoana care mă însoţea şi mă aducea acolo avea cîteva propoziţii de tînguială. Poate că se credea bolnavă, poate că şi era, dar sigur este că avea o mentalitate orientală: foarte leneşă şi, cu un soţ ca bunicul, îndrăcit de vioi, avea cu siguranţă de suferit.

Nu ştiam pe atunci că el era, oriunde apărea, imediat în centrul atenţiei; în familia sa era temut, un tiran care putea vărsa lacrimi fierbinţi cînd îi făcea plăcere; cel mai bine se simţea în societatea nepo-

ţilor care purtau numele lui. Printre prieteni şi cunoscuţi, ba chiar în tot oraşul, era iubit pentru vocea lui frumoasă, căreia îi cădeau victime mai ales femeile. Cînd era invitat n-o lua pe bunica, prostia şi veşnicile ei tînguieli îl incomodau. Îndată era înconjurat de un cerc mare, povestea istorioare în care juca multe roluri şi la ocazii deosebite se lăsa înduplecat să cînte.

Existau, în afară de bunica mea Canetti, încă multe lucruri turceşti la Rusciuc. Primul cîntecel pe care l-am învăţat «Manzanicas coloradas, las que vienen de Stambol» — «Roşii merişoare, ele vin de la Istambul», se termina cu numele oraşului Istambul, de care am auzit cît e de uriaş şi îndată l-am pus în legătură cu turcii care erau la noi. „Edirne" — aşa se numea Adrianopolul pe turceşte — oraşul, din care proveneau ambii bunici Canetti, era des amintit. Bunicul cînta cîntece turceşti interminabile, în care unele tonuri înalte trebuiau ţinute deosebit de mult; mie îmi plăceau mult mai mult cîntecele spaniole ritmate şi aprinse.

Nu departe de noi erau casele turcilor bogaţi, se recunoşteau după gratiile mărunte din faţa geamurilor care serveau la păzirea femeilor. Prima crimă, de care am auzit pe atunci vorbindu-se, a fost crima din gelozie a unui turc. În drum spre bunicul Arditti, mama mă ducea pe lîngă o asemenea casă, arătîndu-mi gratiile şi spunîndu-mi că acolo sus ar fi stat o turcoaică şi s-ar fi uitat la un bulgar care trecea pe-acolo. Atunci a venit turcul, soţul ei, şi a înjunghiat-o. Nu cred că înainte am înţeles cu-adevărat ce este un mort. Dar în această plimbare, mergînd cu mama de mînă, am aflat acest lucru. Am întrebat-o dacă turcoaica pe care au găsit-o pe podea într-o băltoacă de sînge n-a mai înviat. „Niciodată!", a spus ea. „Niciodată! Era moartă, înţelegi?". Am auzit, dar n-am înţeles şi am întrebat-o din nou. Astfel am forţat-o să-şi repete de cîteva ori răspunsul, pînă şi-a pierdut răbdarea şi mi-a vorbit despre altceva. Nu numai femeia moartă în băltoacă mă impresiona la această povestire, ci şi gelozia bărbatului ce dusese la crimă. Era în asta ceva ce-mi plăcea, oricît de mult mă revoltam că femeia era moartă definitiv, gelozia a pătruns irezistibil în mine.

Am simţit-o pe propria-mi piele la sfîrşitul acestei plimbări, cînd am ajuns la bunicul Arditti. O dată pe săptămînă, în fiecare sîmbătă, îl vizitam. Locuiam într-o casă roşiatică, depărtată. Se intra printr-o mică poartă laterală, în stînga casei, într-o grădină veche, mult mai frumoasă ca a noastră. Se afla acolo un dud mare, cu crengi joase, pe care te puteai căţăra uşor. Eu n-aveam voie încă să mă urc în el, dar mama nu trecea niciodată pe-acolo fără să-mi arate o creangă, undeva sus, ascunzătoarea ei, unde ca fată tînără obişnuia să şadă cînd voia să citească fără să o deranjeze cineva. Se furişa cu cartea acolo şi şedea liniştită, se aranja cu atîta pricepere că de jos nu se vedea şi n-auzea cînd o strigau, atît de mult îi plăcea cartea, acolo sus a citit ea toate

cărţile. Nu departe de dud erau scările care duceau în casă, camerele erau situate mai sus ca la noi, dar coridoarele erau întunecoase. Treceam prin multe camere pînă în ultima, unde şedea bunicul într-un şezlong, un bărbat mic de statură, palid, învelit mereu în şaluri şi pleduri calde, era bolnăvicios.

„Li beso las manos Señor Padre!“, spunea mama. „Vă sărut mîinile, domnule tată!“ Apoi mă împingea în faţă, mie nu-mi plăcea de el şi trebuia să-i sărut mîna. Nu era niciodată vesel, sau mînios, sau tandru, sau sever, ca celălalt bunic, al cărui nume îl purtam, era mereu acelaşi; şedea în şezlong şi nu se mişca, nu vorbea cu mine, nu-mi dăruia nimic şi schimba doar cîteva propoziţii cu mama. Apoi venea sfîrşitul vizitei, pe care-l uram, era de fiecare dată acelaşi. Mă privea cu un zîmbet şiret şi mă întreba încet: „Pe cine iubeşti mai mult, pe bunicul Arditti ori pe bunicul Canetti?“ El cunoştea răspunsul, toţi oamenii, mari şi mici, erau subjugaţi de bunicul Canetti şi pe el nu-l iubea nimeni. Dar voia cu orice preţ să audă adevărul şi mă punea în cea mai penibilă încurcătură, pe care o savura, pentru că se repeta în fiecare sîmbătă. La început nu spuneam nimic, mă uitam neajutorat la el, îmi repeta întrebarea, pînă găseam puterea de a minţi şi spuneam „pe amîndoi!“ Atunci ridica amenninţător degetul şi striga, era singura ridicare de ton pe care-am auzit-o la el: „Falsu!“ — „Falsule!“, prelungind accentul pe *a*, cuvîntul suna ameninţător şi acuzator în acelaşi timp, îl am încă în urechi, de parcă aş fi fost ieri la el în vizită.

La întoarcere, prin multele camere şi coridoare, mă simţeam vinovat că minţisem şi eram foarte deprimat; mama, deşi ţinea cu dinţii la familie şi n-ar fi renunţat niciodată la această vizită rituală la tatăl ei, se simţea şi ea puţin vinovată, fiindcă mă supunea mereu acestei acuzări, care se referea de fapt la celălalt bunic, dar mă lovea doar pe mine. Spre consolare, mă ducea în «bagtsché», livada şi grădina de trandafiri din spatele casei. Îmi arăta florile ei preferate de pe cînd era fată, se îmbăta de mirosul lor, nările ei largi tremurau de fiecare dată, mă ridica să miros şi eu trandafirii şi, dacă era ceva copt, culegea pentru mine nişte fructe, lucru pe care bunicul nu trebuia să-l afle, căci era Sabbat. Era grădina cea mai minunată de care-mi aduc aminte, nu prea bine întreţinută, puţin părăsită şi faptul că bunicul n-avea voie să ştie nimic de aceste fructe de Sabbat, că mama însăşi făcea de dragul meu ceva nepermis, îmi alunga probabil sentimentul vinovăţiei, pentru că în drum spre casă eram iarăşi vesel şi puneam întrebări.

Acasă am aflat de la verişoara mea Laurica despre gelozia bunicului din cauză că toţi nepoţii lui ţin mai mult la celălalt bunic decît la el şi, ca secret suprem, mi-a încredinţat şi motivul: el este, „mizquin“, zgîrcit, dar asta n-am voie s-o spun mamei.

PURIM. COMETA

Sărbătoarea pe care noi, copiii, o trăiam cel mai intens, deşi eram destul de mici şi nu luam, propriu-zis, parte la ea, era sărbătoarea Purimului. Era o sărbătoare a bucuriei, în amintirea salvării evreilor de sub Hamán, prigonitorul cel rău; Hamán era o figură foarte cunoscută şi numele său a pătruns în limbajul comun. Înainte de a afla că a fost un om care a trăit şi a născocit lucruri groaznice, i-am cunoscut numele ca înjurătură. Cînd chinuiam adulţii cu prea multe întrebări şi nu voiam să merg la culcare, sau nu făceam ce mi se cerea, urma un suspin adînc: „Hamán!" Atunci ştiam că s-a sfîrşit cu gluma, că s-a terminat jocul. „Hamán" era ultimul cuvînt, un suspin, dar şi o înjurătură. Am rămas foarte surprins cînd, ceva mai tîrziu, mi s-a explicat că Hamán fusese un om rău care a vrut să omoare pe toţi evreii. Dar, graţie lui Mordechai şi reginei Esther, planurile lui au căzut şi de bucurie evreii serbau Purimul.

Adulţii se travesteau şi plecau, se auzea zgomot de pe stradă, în casă apăreau măşti, nu ştiam cine erau, era ca-n basme, noaptea părinţii lipseau mult timp, agitaţia generală ni se transmitea şi nouă, copiilor, eu stăteam treaz în pătuţ şi pîndeam. Uneori părinţii apăreau mascaţi, apoi îşi scoteau masca, era mare haz, dar mai mult îmi plăcea cînd nu ştiam că erau ei.

Într-o noapte, adormisem deja, m-a trezit un lup uriaş aplecat peste pătuţul meu. Scotea o limbă mare, roşie şi pufăia groaznic. Atunci am strigat din răsputeri: „Un lup! Un lup!" Dar nu m-auzea nimeni, nu venea nimeni, am strigat şi mai amarnic şi am început să plîng. Apoi a ieşit o mînă, l-a apucat pe lup de urechi şi i-a tras capul în jos. În spate stătea tata şi rîdea. Eu strigam mai departe: „Un lup! Un lup!" Voiam ca tata să-l alunge. Ţinea masca lupului în mînă, dar nu l-am crezut, putea repeta mult şi bine: „Nu vezi c-am fost eu, n-a fost un lup adevărat" că tot nu mă putea linişti, eu suspinam şi plîngeam în continuare.

Aşa se adeverise istoria despre vîrcolaci. Tata n-o fi ştiut ce-mi povesteau fetele bulgăroaice cînd stăteam ghemuiţi în întuneric. Mama şi-a făcut reproşuri pentru povestea cu sania, tatălui i-a imputat plăcerea nebună pentru mascaradă. Nimic nu-l pasiona mai mult ca teatrul. Ca elev la Viena n-avea decît o singură dorinţă, să devină actor. Dar la Rusciuc a fost introdus fără milă în afacerile tatălui său. Aici exista de fapt un teatru de amatori, unde apărea împreună cu mama, dar ce era acesta faţă de visurile sale de la Viena? De Purim se dezlănţuia cu-adevărat, spunea mama. Îşi schimba de mai multe ori măştile,

surprinzînd și speriind pe toți cunoscuții prin aparițiile cele mai ciudate.

Sperietura cu lupul a durat mult, noaptea aveam visuri urîte și-mi trezeam părinții în a căror cameră dormeam. Tata încerca să mă liniștească pînă adormeam din nou, dar apoi iar îmi apărea lupul în vis și nu scăpam așa ușor de el. De-acum eram considerat un copil marcat de spaimă, a cărui fantezie nu trebuia suprasolicitată și urmarea a fost că de acum înainte, timp de cîteva luni, nu mi s-au mai spus decît povești plicticoase, pe care le-am uitat cu desăvîrșire.

Următorul eveniment este marea cometă și, pentru că de atunci nu m-am putut gîndi la lup fără să-mi apară în minte cometa, am dedus că există o legătură între ele. Cred că apariția cometei m-a scăpat de lup, teama mea de copil s-a vărsat în teama generală a acelor zile, căci niciodată n-am văzut oameni atît de agitați ca-n timpul cometei; întîmplările legate de lup și de cometă s-au petrecut noaptea, un motiv în plus de a le apropia.

Toți vorbeau de cometă, înainte ca eu s-o fi văzut, prevestind sfîrșitul lumii. Nu-mi închipuiam nimic prin aceasta, dar am observat că oamenii erau schimbați, începeau să șușotească atunci cînd mă apropiam de ei și mă priveau compătimitor. Micile bulgăroaice nu șușoteau, ele trădau totul și de la ele am aflat, în felul lor direct, că a sosit sfîrșitul lumii. Aceasta era credința generală în oraș, care probabil a dominat o bucată de vreme, din moment ce mi s-a imprimat atît de adînc, fără ca eu însumi să mă tem de ceva anume. Nu-mi dau seama în ce măsură părinții mei, ca oameni culți, au fost molipsiți de această atmosferă; dar sînt sigur că nu s-au opus credinței generale, altfel, așa cum îi cunosc din experiențele anterioare, ar fi întreprins ceva să mă edifice și pe mine, dar n-au făcut-o.

Într-o noapte s-a zvonit că s-ar fi ivit cometa și ar cădea acum pe pămînt. N-am fost trimis la culcare, am auzit pe cineva spunînd că n-are sens, că și copiii ar trebui aduși în grădină. În grădina mare erau adunați mulți oameni, atîția nu văzusem niciodată aici, copiii din casele noastre și din cele învecinate se aflau printre ei, și toți, adulți și copii, priveau fix la cer, unde se vedea imensa și luminoasa cometă. O văd întinzîndu-se pe jumătate din cer. Simt în ceafă încordarea cu care o urmăresc în toată lungimea ei. E posibil să se fi lungit în amintirea mea, dar probabil că nu ocupa jumătate din cer, ci doar o mică parte. Las altora, care erau pe atunci adulți, să pronunțe sentința în această problemă. Era lumină aproape ca ziua și eu știam exact că trebuia să fie noapte, iar eu eram pentru prima dată treaz la acea oră tîrzie și acesta a fost pentru mine adevăratul eveniment. Toți stăteau în grădină, se uitau la cer și așteptau. Cei mari nici nu se mișcau, era o liniște copleșitoare, se vorbea numai în șoaptă, doar copiii se mai agitau, dar

nimeni nu le purta grija. În această așteptare am simțit ceva din frica de care erau pătrunși toți și, pentru a-mi distrage atenția, cineva îmi dădu o creangă cu cireșe. Am băgat o cireașă în gură și mi-am întins capul, încercînd să urmăresc cu privirea uriașa cometă și, din această încordare și, probabil vrăjit de frumusețea cometei, am uitat de cireașă și am înghițit sîmburele.

A durat foarte mult, nimeni nu dădea semne de oboseală, oamenii stăteau în continuare strînși unul lîngă altul. Nu o văd nici pe mama, nici pe tata, nu văd pe nimeni anume din cei ce constituiau viața mea. Îi văd doar pe toți împreună și, dacă n-aș fi folosit cuvîntul „masă" atît de des mai tîrziu, aș spune că-i văd ca pe-o masă; o masă încremenită în așteptare.

LIMBA VRĂJITĂ
FOCUL

Curățenia cea mare, în casă, se făcea înainte de Pessach, Paști. Atunci toate lucrurile se mișcau de la locul lor, răsturnîndu-se unul peste altul și, deoarece curățenia începea devreme, și dura cam două săptămîni, aceasta era perioada cu cea mai mare dezordine. Nimeni nu avea timp pentru nimeni, mereu stăteai în calea cuiva, erai dat mereu la o parte sau expediat și, chiar în bucătărie, unde se pregăteau cele mai interesante lucruri, n-aveai voie decît cel mult să arunci o privire. Cel mai mult îmi plăceau ouăle cafenii care toată ziulica se fierbeau în cafea.

În seara de Seder se punea masa cea lungă în camera de zi, unde încăpeau foarte mulți oaspeți și poate tocmai pentru această ocazie camera trebuia să fie așa de încăpătoare. Pentru serbarea acestei seri, întreaga familie se aduna în casa noastră. Era obiceiul să se aducă doi-trei oameni străini, de pe stradă, care erau puși la masa festivă și participau la ceremonial.

În capul mesei trona bunicul și citea Haggadahul, istoria exodului evreilor din Egipt. Era momentul cel mai înălțător: nu numai că era deasupra fiilor și ginerilor lui care-l cinsteau și-i urmau indicațiile, el, cel mai în vîrstă, cu capul ascuțit de pasăre răpitoare era și cel mai înfocat dintre toți. Nimic nu-i scăpa în timp ce citea tărăgănat, observa cea mai mică mișcare, tot ce se petrecea la masă și făcea ordine dintr-o privire sau dintr-o mișcare a mîinii. Totul era fierbinte și dens ca într-o poveste străveche unde toate își aveau ordinea și locul lor bine definit. În serile de Seder îl admiram grozav pe bunicul și, chiar

fiii săi, care n-aveau o soartă prea uşoară, păreau pătrunşi de solemnitatea clipei şi veseli.

Fiind cel mai mic, aveam o funcţie anume, nelipsită de importanţă, trebuia să spun «Ma-nitschtanahul». În povestirea despre părăsirea Egiptului se formula întrebarea cu privire la originea sărbătorii. Cel mai tînăr, dintre cei prezenţi, întreba, chiar la început, ce însemnau toate aceste pregătiri: pîinea neacrită, buruienile amare şi celelalte lucruri neobişnuite de pe masă. Povestitorul, în acest caz bunicul, răspundea la întrebare, relatînd istoria amănunţită a exodului din Egipt. Fără întrebarea mea, pe care o ştiam pe de rost, deşi ţineam cartea în mînă şi mă prefăceam că citesc, nu putea începe istorisirea. Amănuntele ei îmi erau cunoscute, mi se explicaseră adesea, dar în decursul întregii lecturi aveam sentimentul că bunicul răspunde anume la întrebarea mea. Seara aceasta era şi pentru mine o seară mare, mă vedeam important, ba chiar indispensabil, norocul meu era că nu aveam un verişor mai mic care să mă fi luxat din această funcţie. Deşi urmăream fiecare cuvînt şi fiecare mişcare a bunicului, bucuria din timpul lecturii era rezervată mai ales pentru sfîrşitul istoriei. Pentru că atunci urma lucrul cel mai frumos: bărbaţii se ridicau toţi deodată în picioare şi dansau puţin în jur, şi cîntau dansînd împreună «Had gadja, had gadja» — «Un mieluşel, un mieluşel». Era un cîntec vesel, îl ştiam şi eu, dar conform obiceiului, îndată ce se termina cîntecul, un unchi îmi făcea semn să vin la el şi-mi traducea în spaniolă fiecare vers.

Cînd se întorcea de la prăvălie, tata stătea de vorbă mai întîi cu mama. Se iubeau mult pe vremea aceea şi aveau o limbă a lor proprie, pe care eu n-o înţelegeam: vorbeau nemţeşte, limba şcolii fericite de la Viena. Discutau cu predilecţie despre Burgtheater, unde au văzut, înainte de a se cunoaşte, aceleaşi piese şi aceiaşi actori şi nu terminau niciodată cu amintirile. Mai tîrziu aveam să aflu că prin asemenea schimburi de idei s-au îndrăgostit unul de altul şi, pentru că individual nu şi-au putut realiza visul despre teatru — ambii ar fi dorit foarte mult să devină actori —, au reuşit să încheie căsătoria cu toate obstacolele care le stăteau în cale.

Bunicul Arditti, provenind din familia Arditti, una din cele mai vechi şi mai înstărite familii sefardite din Bulgaria, s-a împotrivit căsătoriei celei mai mici dintre fiicele lui, care era fata lui preferată, cu fiul unui parvenit din Adrianopol. Bunicul Canetti se ridicase prin propriile-i forţe; dintr-un orfan amăgit, aruncat de timpuriu pe străzi, a ajuns un om cu stare, dar în ochii celuilalt bunic a rămas ca un comediant, ca un mincinos. „Es mentiroso“ — „Este un mincinos“, l-am auzit spunînd odată cînd nu ştia că ascult. Bunicul Canetti era indignat de trufia Ardittilor care-l priveau de sus. Băiatul său putea să-şi

aleagă orice fată și i se părea o umilință inutilă că s-a căsătorit tocmai cu fiica acestui Arditti. Așa se face că de la început părinții mei și-au ținut în secret legătura și numai treptat, cu ajutorul fraților mai mari și a rudelor bine intenționate, au reușit să se apropie de îndeplinirea dorinței lor. În cele din urmă, cei doi bătrîni au cedat, dar tensiunea dintre ei a rămas și nu se puteau suferi. În timpul dragostei tăinuite, tinerii și-au hrănit necontenit sufletul prin discuții în germană, și e ușor de imaginat cîte perechi de îndrăgostiți de pe scenă au jucat un rol în asta.

Mă simțeam, deci, pe bună dreptate exclus cînd părinții începeau discuțiile lor. Erau foarte degajați și veseli și eu asociam această schimbare, pe care o observam, cu sunetul limbii germane. Îi ascultam cu atenție încordată și-i întrebam ce-nseamnă una sau alta. Rîdeau, spunîndu-mi că e prea devreme pentru mine, că e vorba de lucruri pe care abia mai tîrziu le pot pricepe. Li se părea mult că-mi divulgaseră cuvîntul «Viena», singurul de altfel. Eu credeam că e vorba de lucruri minunate, exprimabile doar în această limbă. După multă cerșeală zadarnică, mă refugiam într-o cameră puțin folosită și repetam cu aceeași intonație, ca pe niște formule magice, propozițiile auzite de la ei; le exersam adesea în gînd și, îndată ce eram singur, dădeam drumul la toate propozițiile sau cuvintele izolate învățate mecanic, într-un ritm atît de rapid, că nimeni nu m-ar fi înțeles. Mă feream să nu fiu auzit cumva de părinți și secretul meu era o replică la secretul lor.

Am dedus că tata avea un nume al său pentru mama, pe care-l folosea numai cînd vorbeau nemțește. O chema Mathilde și el o numea Mädi. Odată, stînd în grădină, mi-am prefăcut cît am putut vocea și am strigat tare: „Mädi! Mädi!“ Așa o striga tata din grădină cînd venea acasă. Apoi am luat-o la fugă în jurul casei și am apărut abia după cîtva timp, făcînd o mină nevinovată. Mama era nedumerită și m-a întrebat dacă nu-l văzusem pe tata. Faptul că mi-a confundat vocea cu a tatălui meu a însemnat un triumf, la fel ca și tăria de a păstra pentru mine această întîmplare pe care mama i-a relatat-o tatălui, imediat ce s-a întors, ca fiind de neînțeles.

Nu le-a trecut prin minte să mă bănuiască, dar printre multele dorințe arzătoare din acest timp cea mai puternică a rămas aceea de a le înțelege limba secretă. Nu-mi pot explica de ce nu i-am purtat pică tatălui. Cu atît mai mult cu cît am păstrat o ură adîncă față de mama, care s-a șters abia mult mai tîrziu cînd, după moartea tatălui, m-a învățat ea însăși nemțește.

Într-o zi, grădina era plină de fum; cîteva dintre fetele noastre au fugit pe stradă și s-au întors agitate cu vestea că arde o casă în vecini, că e cuprinsă în flăcări care coboară spre temelii. Pe loc s-au

golit cele trei case din jurul curţii noastre şi, cu excepţia bunicii, care nu se ridica niciodată de pe sofa, toţi au fugit în direcţia focului. Acest lucru s-a petrecut atît de rapid, încît au uitat de mine. Mi-a fost cam teamă aşa singur, m-aş fi dus şi eu poate la foc, poate mai mult în direcţia pe care i-am văzut pe toţi fugind. Prin poarta deschisă am zbughit-o pe stradă, ceea ce îmi era interzis de obicei, nimerind în convoiul grăbit. Din fericire am zărit imediat două dintre fetele noastre mai mari, m-au luat la mijloc, trăgîndu-mă cu repeziciune după ele. La o anumită distanţă de foc s-au oprit, probabil pentru a nu mă expune pericolului şi atunci am văzut pentru prima dată o casă arzînd. Arsese aproape toată, bîrnele se prăbuşeau şi săreau scîntei. Se însera, treptat se lăsa întunericul şi focul părea tot mai luminos. Dar ce m-a impresionat mai mult decît casa arzînd, au fost oamenii care mişunau în jurul ei. De la această distanţă păreau mici şi negri, erau foarte mulţi şi fugeau de-a-valma. Unii rămîneau în apropierea casei, alţii se îndepărtau, ducînd ceva în spate. „Hoţi!“ spuseră fetele, „aceştia sînt hoţi! Cară lucruri din casă înainte de a fi prinşi!“ Ele nu erau mai puţin revoltate de aceştia decît de foc şi, strigînd într-una „hoţi!“, mi-au transmis şi mie tulburarea lor. Neobosite erau figurile mici, negre, gheboşate, mişcîndu-se în toate direcţiile. Unii îşi aruncau nişte legături pe umeri, alţii se îndoiau sub povara unor obiecte colţuroase pe care nu le-am putut identifica şi, cînd întrebam ce duc, fetele îmi răspundeau mereu: „Hoţi! Aceştia sînt hoţi!“

Această privelişte de neuitat am redescoperit-o mai tîrziu în tablourile unui pictor, astfel că n-aş mai putea spune ce a fost iniţial şi ce s-a adăugat, de la ele. Aveam 19 ani şi mă aflam la Viena în faţa tablourilor lui Brueghel. Am recunoscut pe loc mulţimea micilor oameni ai focului din copilărie. Tablourile îmi erau atît de familiare ca şi cînd m-aş fi mişcat dintotdeauna printre ele. Simţeam o atracţie nemaipomenită faţă de ele şi mă duceam zilnic să le văd. Acea parte a vieţii mele, care a început cu acel foc, s-a continuat în aceste tablouri ca şi cînd n-ar fi fost la mijloc cincisprezece ani. Brueghel a devenit pentru mine cel mai important pictor, dar nu l-am cîştigat ca pe mulţi alţii prin observaţie sau meditaţie, ci l-am găsit în mine ca şi cînd m-ar fi aşteptat de mult, sigur de faptul că voi veni la el.

VIPERE ŞI LITERE

O amintire timpurie se petrece lîngă un lac. Văd lacul departe, îl văd printre lacrimi. Stăm lîngă o barcă pe mal, părinţii şi o fată care mă ţine de mînă. Părinţii spun că vor să plece cu această barcă pe

lac. Încerc să mă smulg, să mă caţăr în barcă, vreau să merg cu ei, dar părinţii îmi interzic, spunîndu-mi că trebuie să rămîn pe mal cu fata care mă ţinea de mînă. Eu plîng, ei mă lămuresc, eu plîng mai departe. Durează mult, ei sînt de neclintit, eu o muşc de mînă pe fata care mă ţinea. Părinţii sînt supăraţi şi mă lasă la mal cu ea, de data asta ca pedeapsă. Ei dispar în barcă, eu strig din răsputeri după ei, acum sînt departe în larg, lacul se face tot mai mare şi mai mare, totul se pierde în lacrimi.

Scena se petrecea la Lacul Wörther[3], eu aveam trei ani, mi s-a mai spus de multe ori de-atunci. Din Kronstadt[4], în Transilvania, unde am petrecut vara următoare, văd păduri şi un munte, o cetate şi case pe toate părţile colinei acestei cetăţi, eu însumi nu apar în acest tablou, dar mi-au rămas în minte întîmplări cu şerpi pe care mi le povestea tata pe-atunci. Înainte de a veni la Viena, el a stat într-un pension din Kronstadt. În partea aceea erau multe vipere şi ţăranii voiau să scape de ele. Băieţii au învăţat cum se prind şi primeau doi creiţari pentru un sac cu vipere moarte. Tata îmi arăta cum se prind viperele, chiar după cap, astfel încît să nu-ţi poată face nimic, şi apoi cum se omoară. Dacă ajungi să te pricepi, spunea el, e uşor şi nepericulos. Îl admiram şi voiam să ştiu dacă erau moarte de tot în sac. Mă temeam că doar se prefăceau moarte şi deodată ar putea sări afară. Sacul era bine legat, spunea el, şi precis erau moarte, altfel n-am fi primit cei doi creiţari. Eu însă nu credeam că ceva ar putea fi mort.

Aşa ne-am petrecut vacanţa de vară, trei ani de-a-rîndul, în locuri din fosta monarhie austro-ungară, la Karlsbad, Lacul Wörther şi Kronstadt. Între aceste trei puncte, îndepărtate unul de altul, dacă le uneşti într-un triunghi, era cuprinsă o bună parte din vechea monarhie.

Despre influenţa Austriei asupra noastră, începînd deja cu aceşti primi ani de la Rusciuc, ar fi multe de spus. Nu numai că ambii părinţi şi-au făcut şcoala la Viena, nu numai că în intimitatea lor vorbeau nemţeşte: tata citea zilnic *Neue Freie Presse* şi momentul în care despăturea ziarul era deosebit de important. Îndată ce începea să citească, nu mai vedea nimic, ştiam că nu răspunde nici într-un caz, mama nu-l întreba atunci nimic, nici chiar nemţeşte. Încercam să înţeleg de ce îl fascina atît de mult acest ziar, la început mi-am închipuit că era mirosul şi, cînd rămîneam singur şi nu mă vedea nimeni mă urcam pe un scaun şi-l miroseam cu lăcomie. Apoi îl urmăream cum îşi plimba capul de-a lungul foii pe care o ţinea pe masă, cu ambele mîini, iar eu îi imitam, în spate, mişcarea, în timp ce mă jucam pe

---

[3] Lac în Carintia

[4] Denumirea germană a oraşului Braşov

podea. Odată, adresîndu-i-se un vizitator care tocmai intra, s-a întors și m-a surprins în timpul mișcărilor mele imaginare. Atunci mi-a vorbit, înainte de a se ocupa de vizitator, și mi-a explicat că este vorba de litere, multe litere mici, pe care le bătea cu degetul. În curînd le voi învăța și eu, îmi spuse el, trezind în mine un dor nespus după litere.

Știam că ziarul sosește de la Viena, aceasta era departe, patru zile de mers pe Dunăre. Se vorbea adesea de rude care plecau la Viena să consulte medici vestiți. Numele celor mai mari specialiști de pe atunci au fost cele dintîi somități de care am auzit în copilărie. Mai tîrziu, cînd am ajuns la Viena, încercam parcă o mirare că toate aceste nume: Lorenz, Schlesinger, Schnitzler, Neumann, Hajek, Halban au existat într-adevăr ca oameni. Nu mi-i imaginasem niciodată ca oameni reali; ei se conturau doar din sentințele lor și acestea aveau o pondere deosebită; călătoria pînă la ei era atît de îndepărtată, schimbările provocate la oamenii din preajma mea atît de revoluționare, încît toate acestea le împrumutau ceva din spiritele de care te temi și le chemi în ajutor. Cînd te întorceai de la ei aveai voie să mănînci doar anumite lucruri, altele-ți erau interzise. Îmi închipuiam că vorbesc limba lor proprie pe care n-o înțelegea nimeni și pe care trebuia s-o ghicești. Nu mi-a venit ideea că era aceeași limbă pe care o auzeam de la părinți și pe care, fără să o înțeleg, o exersam în taină.

Era vorba adesea despre limbi, șapte sau opt se vorbeau numai în orașul nostru, fiecare înțelegea cîte ceva, numai fetele care veneau de la țară știau doar bulgărește și treceau drept proaste. Fiecare număra limbile pe care le cunoștea, era important să știi cît mai multe, cunoscîndu-le puteai să te salvezi pe tine însuți sau pe alții.

În vremurile vechi negustorii, cînd porneau la drum, purtau toți banii în chimirul de la brîu. Așa călătoreau și pe vapoarele de pe Dunăre și asta era periculos. Bunicul mamei mele, prefăcîndu-se că doarme pe punte, a ascultat cum doi bărbați plănuiau în greacă o crimă. Îndată ce vaporul se apropia de următorul oraș, voiau să atace un negustor în cabina sa și să-l omoare, să-i răpească chimirul greu, să arunce cadavrul printr-o fereastră din caiută în Dunăre și apoi să părăsească imediat vasul. Străbunicul meu s-a dus la căpitan și i-a povestit cele plănuite în grecește. Negustorul a fost avertizat, un bărbat din echipaj s-a ascuns în cabină, alții s-au postat afară, și, cînd cei doi criminali au purces la înfăptuirea planului lor, au fost prinși, predați în lanțuri poliției în portul unde voiau să dispară cu prada. Asta datorită cunoașterii limbilor, de exemplu a limbii grecești, și mai erau încă multe asemenea istorii reconfortante.

ATENTATUL

Laurica, verişoara mea, şi cu mine eram tovarăşi nedespărţiţi de joacă. Ea era fiica cea mai mică a mătuşii Sophie, din vecini, şi era cu patru ani mai mare ca mine. Grădina era împărăţia noastră. Laurica mă supraveghea să nu fug în stradă, dar grădina era mare şi aveam voie să mă joc peste tot, numai pe marginea fîntînii cu cumpănă nu era permis să mă caţăr — acolo căzuse odată un copil şi se înecase. Ştiam multe jocuri şi ne înţelegeam bine, era ca şi cînd n-ar fi existat diferenţă de vîrstă între noi. Aveam ascunzători comune pe care nu le trădam nimănui; acolo păstram obiecte mici şi, orice avea unul, îi aparţinea şi celuilalt. Cînd primeam cîte un cadou, fugeam imediat să i-l arăt. Ne sfătuiam în ce ascunzătoare să-l punem şi nu ne certam niciodată. Eu îi făceam totul pe voie, ea mie la fel şi ne iubeam aşa de mult, că doream totdeauna acelaşi lucru. N-o lăsam să simtă că e doar fată, şi pe deasupra numai un ţînc. De la naşterea fratelui meu şi de cînd am început să port pantaloni am devenit foarte conştient de onoarea de a fi fiul cel mai mare. Poate acest lucru m-a ajutat să echilibrez diferenţa de vîrstă dintre noi.

Apoi, Laurica s-a dus la şcoală şi lipsea înainte de masă. Mă jucam singur şi o aşteptam, iar cînd se întorcea acasă o prindeam de mînă chiar la poartă şi o întrebam ce a făcut la şcoală. Ea îmi povestea, eu îmi imaginam şi-mi era dor să merg la şcoală, ca să fiu cu ea. După cîtva timp, cînd a învăţat să citească şi să scrie, s-a întors cu un caiet. Îl deschidea fastuos în faţa mea, conţinea litere scrise cu cerneală albastră, care m-au fascinat mai mult decît tot ce văzusem pînă atunci. Dar cînd am vrut să-l ating, a devenit dintr-o dată severă. Mi-a spus că doar ea are voie să umble cu el, că i s-a interzis să dea caietul din mînă. Am fost profund atins de acest prim refuz, dar tot ce-am putut obţine de la ea prin tandre rugăminţi a fost permisiunea de a arăta literele cu degetele, fără să le ating şi s-o întreb ce-nseamnă. De data asta mi-a răspuns şi m-a informat, dar am observat că nu era sigură şi se contrazicea; pentru că eram jignit că nu mi-a dat caietul i-am spus: „Nu ştii deloc! Eşti un elev slab!"

De atunci ţinea caietele mereu departe de mine. În curînd caietele se înmulţiră, eu o invidiam pentru fiecare, ea ştia acest lucru şi atunci a început un joc groaznic. S-a schimbat total faţă de mine şi m-a făcut să-mi simt micimea, zi de zi mă lăsa să-i cerşesc caietele, zi de zi mi le refuza. Se pricepea să mă amăgească şi să-mi prelungească astfel chinurile. Nu mă mir că s-a ajuns la o catastrofă, chiar dacă forma pe care a luat-o n-ar fi putut-o prevedea nimeni.

În ziua aceea, pe care nici un membru al familiei n-o va uita, stăteam ca totdeauna la poartă și o așteptam. Abia a apărut și eu am început cu cerșitul: „Lasă-mă să văd scrisul!“ N-a spus nimic, eu știam că începe iar și nimeni nu ne-ar fi putut despărți în această clipă unul de altul. Și-a scos încet ghiozdănelul, apoi caietele, le-a răsfoit încet și mi le-a băgat repede sub nas. Eu le-am apucat, ea mi le-a tras înapoi sărind de lîngă mine. De la distanță îmi arăta un caiet deschis și striga: „Ești prea mic! Ești prea mic! Nu știi încă să citești!“

Am încercat s-o prind, am alergat peste tot după ea, cerșeam și o imploram să-mi dea caietele. Uneori mă lăsa să mă apropiu foarte tare de ea, așa încît credeam că apuc caietele ș-apoi, în ultima clipă, mi le trăgea și se depărta. Prin manevre pricepute am reușit s-o abat la umbra unui zid foarte înalt, de unde nu mai putea să-mi scape: Am prins-o și am strigat în culmea agitației: „Dă-mi-le! Dă-mi-le! Dă-mi-le!“, înțelegînd prin aceasta caietele și scrisul, ambele erau pentru mine același lucru. A ridicat sus deasupra capului brațele cu caietele, ea era mult mai mare ca mine, și le-a pus sus pe zid. Eu nu le ajungeam, eram prea mic, săream, mă-ntindeam, gîfîiam, dar în zadar, ea stătea lîngă mine și rîdea ironic. Dintr-o dată am lăsat-o în pace și am ocolit casa prin curtea bucătăriei ca să aduc securea armeanului cu care voiam s-o omor.

Acolo erau lemnele tăiate și clădite, securea era pusă alături, armeanul nu era prezent, am ridicat-o în sus și ținînd-o drept în fața mea am mărșăluit spre grădină cu un cîntec funebru pe buze, pe care-l repetam neîncetat: „Agora vo matar a Laurica! Agora vo matar a Laurica! — Acum o voi omorî pe Laurica! Acum o voi omorî pe Laurica!“

Cînd m-am întors și m-a văzut ținînd securea cu ambele mîini în sus, a luat-o la fugă țipînd. Plîngea așa de tare ca și cînd aș fi dat deja cu securea și aș fi lovit-o. Țipa fără oprire și acoperea strigătul meu războinic pe care-l repetam hotărît, dar nu deosebit de tare: „Agora vo matar a Laurica!“

Bunicul, înarmat cu un baston, s-a năpustit din casă afară, s-a repezit la mine, mi-a smuls securea din mînă și s-a răstit la mine. Faptul a stîrnit animație în cele trei case din jurul grădinii, din fiecare ieșeau oameni, tata era plecat, mama însă era prezentă, s-a întrunit un consiliu de familie unde s-au sfătuit asupra micului criminal. Am putut eu mult și bine să-mi susțin nevinovăția, arătînd că Laurica m-a torturat pînă la sînge, faptul că la cinci ani pusesem mîna pe topor s-o omor pe Laurica era de neconceput pentru toți, ca și faptul că am fost în stare să car securea grea după mine. Cred că au înțeles că de dragul scrisului luasem securea armeanului cu care voiam să-mi omor verișoara: erau evrei și „scrisul“ însemna pentru toți foarte mult, dar se pare că-n mine zăcea ceva foarte rău și periculos care m-a putut aduce în stare să-mi omor tovarășa de joacă.

Am fost aspru pedepsit, dar mama, care era ea însăși foarte speriată, m-a consolat, totuși, spunîndu-mi: „În curînd vei învăța tu singur să scrii și să citești. Nu trebuie să aștepți pînă ești la școală. Poți învăța și înainte."

Legătura dintre intenția mea criminală și soarta armeanului n-a recunoscut-o nimeni. Eu îl iubeam, îi iubeam cîntecele și vorbele triste. Iubeam securea cu care tăia lemnele.

CĂLĂTORIA BLESTEMATĂ

Relația cu Laurica nu s-a întrerupt definitiv. Ea însă nu mai avea încredere în mine și mă evita cînd venea de la școală, ferindu-se să-și deschidă ghiozdanul în fața mea. Pe mine nu mă mai interesa nici într-un fel scrisul ei. După atentat am rămas cu ferma convingere că era o elevă slabă căreia îi era rușine să-și arate literele ei greșite. Poate că spunîndu-mi aceasta îmi salvam mîndria.

Dar ea se răzbuna groaznic pe mine, deși atunci și mai tîrziu nega cu încăpățînare acest lucru. Tot ce aș putea admite în favoarea ei este că propabil n-a știut ce face.

Cea mai mare parte din apa ce se folosea în casă era adusă în butoaie uriașe din Dunăre. Un catîr trăgea butoiul montat într-un vehicul special, iar sacagiul mergea în față, ceva mai într-o parte cu un bici în mînă. Apa se vindea pe bani puțini, se descărca în fața porții de la curte, apoi se punea în căldări mari pentru a se fierbe. Căldările cu apă clocotită se aduceau în fața casei pe o terasă alungită unde rămîneau o vreme ca să se răcească.

Laurica și cu mine ne înțelegeam din nou cel puțin atît de bine încît să ne jucăm cîte odată de-a prinselea. Odată, cînd fugeam încoace și-ncolo printre căldările cu apă fiartă, apropiindu-ne mult prea mult de ele, Laurica m-a prins și m-a îmbrîncit, iar eu am căzut în apa fierbinte. M-am opărit pe tot corpul, numai pe cap nu. Mătușa Sophie, care a auzit strigătul groaznic, m-a scos și m-a dezbrăcat de haine, odată cu ele s-a dus și toată pielea; viața îmi era în pericol și am zăcut multe săptămîni cu dureri îngrozitoare.

Tata era în Anglia și acesta era lucrul cel mai rău pentru mine. Credeam că mor și-l strigam tare, mă văicăream că n-o să-l mai văd niciodată, ceea ce era mai crunt decît durerile. De dureri nu-mi mai amintesc, nu le mai simt, ce simt este dorul disperat după tata. Credeam că nu știe nimic din ce mi s-a întîmplat și zbieram cînd mi se afirma contrariul. „De ce nu vine? De ce nu vine? Vreau să-l văd!"

Poate că şovăiau cu-adevărat, ajunsese doar de cîteva zile la Manchester, unde urma să pregătească mutarea noastră, probabil se gîndea că starea mea se va îmbunătăţi de la sine şi nu-i nevoie să se întoarcă de urgenţă. Dar chiar dacă aflase imediat şi se pornise fără ezitare la drum, călătoria era lungă şi nu putea sosi atît de rapid. Mă consolau de pe-o zi pe alta şi, cînd starea mi s-a înrăutăţit, de la o oră la alta. Într-o noapte, cînd se credea că în sfîrşit am adormit, am sărit din pat şi-am tras totul de pe mine. În loc să gem de durere, strigam după el: „Cuando viene? Cuando viene?" — „Cînd vine? Cînd vine?" Mama, doctorul, toţi cei din jurul meu îmi erau indiferenţi, nu-i văd, nu ştiu ce-au făcut în acele zile pentru mine, şi s-au făcut destule, nu-i înţelegeam, aveam un singur gînd, era mai mult decît un gînd, era rana în care se vărsa totul: tata.

Apoi i-am auzit vocea, a venit prin spate la mine, eram culcat pe burtă, m-a strigat încet pe nume, s-a plimbat în jurul patului, l-am văzut, mi-a pus uşor mîna pe umăr, el era, şi durerile mi-au trecut. Tot ce s-a petrecut din această clipă mi-e cunoscut doar din povestiri. Rana s-a transformat într-un miracol, a început vindecarea, el mi-a promis că nu va mai pleca şi s-a ţinut de cuvînt în timpul săptămînilor ce au urmat. Doctorul a fost de părere, că, fără apariţia tatălui şi prezenţa sa în continuare, aş fi murit. El m-a considerat pierdut, dar a insistat să se întoarcă tata, singura, dar nu foarte sigura sa speranţă. Era doctorul care ne adusese pe toţi trei pe lume şi, mai tîrziu, obişnuia să spună că dintre toate naşterile la care asistase, această re-naştere ar fi fost cea mai grea.

Cu cîteva luni înainte, în ianuarie 1911, venise pe lume fratele meu cel mai mic. Naşterea fusese uşoară şi mama s-a simţit destul de puternică să-l alăpteze ea însăşi. A fost cu totul altfel decît data trecută. Despre această naştere, poate pentru că a mers atît de uşor, s-a făcut puţină vîlvă, ea rămînînd doar scurt timp în centrul atenţiei.

Eu însă simţeam că se pregătesc evenimente mari. Discuţiile părinţilor aveau alt ton, sunau hotărîte şi serioase, nu mai vorbeau totdeauna nemţeşte în faţa mea şi adesea era vorba de Anglia. Am aflat că pe fratele cel mic o să-l cheme George, după noul rege al Angliei. Mi-a plăcut, fiindcă era ceva neşateptat, bunicului însă i-a plăcut mai puţin, el voia cu insistenţă un nume biblic şi eu îi auzeam pe părinţi spunînd că nu vor ceda, e doar copilul lor şi ei îl botează cum vor.

Rebeliunea împotriva bunicului era deja în curs, alegerea acestui nume a însemnat o declaraţie deschisă de război. Doi fraţi ai mamei fondaseră un magazin la Manchester, unde afacerile mergeau foarte bine; unul din ei a murit subit, celălalt i-a propus tatălui să vină în Anglia ca asociat al său. Pentru părinţi aceasta era ocazia mult rîvnită de a se

elibera de Rusciucul care li se părea prea îngust şi oriental precum şi de tirania şi mai apăsătoare a bunicului. Au acceptat imediat, dar era mai uşor de spus decît de făcut, deoarece acum a început o luptă înverşunată între ei şi bunicul care nu voia să-şi piardă cu nici un preţ pe unul din fii. Nu cunoşteam amănuntele acestei lupte care a durat o jumătate de an, dar simţeam atmosfera schimbată din casă şi, mai ales, din grădină, unde se întîlneau rudele.

Bunicul mă acapara cu orice ocazie, mă săruta şi plîngea cu lacrimi fierbinţi, mai ales cînd putea fi văzut. Nu-mi plăcea deloc umezeala asta mare pe obrajii mei, deşi el declara mereu că eu sînt nepotul lui cel mai scump şi că nu poate trăi fără mine. Părinţii au simţit că încerca să mă influenţeze împotriva Angliei şi, pentru a contracara, îmi povesteau cît de minunat o să fie acolo. „Acolo toţi oamenii sînt cinstiţi", spunea tata, „dacă un bărbat spune ceva atunci şi face. Nu trebuie să baţi palma cu el. Eu eram, cum aş fi putut fi altfel, de partea lui, n-ar fi fost nevoie să-mi promită că în Anglia voi merge imediat la şcoală şi că voi învăţa să citesc şi să scriu.

Cu el, dar mai ales cu mama, bunicul se comporta altfel decît cu mine. Pe mama o considera autoarea acestui plan de emigrare şi, cînd ea i-a spus odată: „Da! Noi nu mai suportăm această viaţă la Rusciuc! Vrem amîndoi să plecăm de-aici!", bunicul i-a întors spatele şi n-a mai vorbit cu ea tot restul timpului cît am mai rămas acolo, tratînd-o ca şi cînd n-ar fi existat. Pe tata, care mai trebuia să meargă la prăvălie, îl ataca prin surprindere cu furia sa groaznică, care creştea în intensitate de la o săptămînă la alta. Văzînd că n-a realizat nimic, cu cîteva zile înainte de plecare, l-a blestemat în mod solemn pe fiul său, în grădină, faţă de toate rudele prezente, care ascultau îngrozite. Le-am auzit vorbind între ele cum că n-ar exista nimic mai groaznic decît un tată care-şi blestemă fiul.

Partea a doua

MANCHESTER
1911—1913

TAPETE ŞI CĂRŢI
PLIMBAREA PE MERSEY

Timp de cîteva luni după moartea tatălui am dormit în patul lui. Era periculos s-o las pe mama singură. Nu ştiu cui i-a venit ideea să mă facă păzitorul vieţii ei. Ea plîngea mult şi eu trăgeam cu urechea la plînsul ei. N-o puteam consola. Era de neconsolat. Cînd se scula şi se-ndrepta spre fereastră, săream şi mă aşezam lîngă ea. O cuprindeam cu braţele şi nu-i dădeam drumul. Nu vorbeam, aceste scene se petreceau fără cuvinte. O ţineam foarte strîns şi, dacă ar fi sărit pe geam, ar fi trebuit să mă tragă şi pe mine după ea. N-avea puterea să mă ucidă odată cu ea. Simţeam cum i se muia corpul cînd încordarea ceda şi cum se apropia de mine după ce-i trecea disperarea. Mă strîngea la piept, plîngînd şi mai tare. Credea că dorm şi se străduia să plîngă atît de încet, încît să nu mă trezească. Nu observa că o păzeam în taină, atît era de preocupată de durerea ei şi, cînd se scula tiptil, furişîndu-se la fereastră, era sigură că dorm adînc. Peste ani de zile, cînd am discutat despre această perioadă, mi-a mărturisit că era surprinsă, de fiecare dată cînd apăream lîngă ea şi o cuprindeam cu braţele. Nu putea scăpa de mine, eu n-o slăbeam. Se abţinea la îndemnul meu, dar simţeam că starea mea de veghe era o povară pentru ea. În nici o noapte nu încerca decît o dată. După această agitaţie, adormeam amîndoi epuizaţi. Treptat, a început să simtă un fel de respect pentru mine şi să mă trateze, în multe privinţe, ca pe un adult.

După cîteva luni, ne-am mutat din casa din Burton Road, unde murise tata, pe Palatine Road, la fratele ei. Aceasta era o casă mare, cu mulţi oameni şi pericolul acut trecuse. Dar perioada petrecută la Burton Road n-a constat doar din groaznicele scene nocturne. Peste zi era linişte. Spre seară, mama şi cu mine, cinam la o masă mică, de joc, în salonul galben, adusă aici anume pentru noi doi. Era o gustare rece, alcătuită din tot felul de bunătăţi, mereu aceleaşi: telemea de oaie, castraveţi şi măsline, ca în Bulgaria. Eu aveam şapte ani, mama avea pe atunci 27. Purtam cu ea o discuţie civilizată, serioasă, era linişte, nu era zgomot ca în camera copiilor, cînd mi-a spus: „Tu eşti fiul meu cel mare!"

şi m-a copleşit cu responsabilitatea pe care o simţeam noaptea pentru ea. Toată ziua îmi era dor de aceste mese de seară. Mă serveam singur, îmi puneam, ca şi ea, numai puţin în farfurie, totul se petrecea cu mişcări bine cumpănite, dar pe cît îmi amintesc de exact de mişcările degetelor mele, despre ce discutam nu mai ştiu, am uitat totul, în afara unei propoziţii des repetate: „Tu eşti fiul meu cel mare.“ Văd zîmbetul slab al mamei cînd se apleca asupra mea, mişcările gurii cînd vorbea, nu pătimaş, ca de obicei, ci rezervat, cred că în timpul acestor mese nu-i simţeam durerea, poate că durerea era ştearsă de prezenţa mea plină de înţelegere.

Înainte mama nu însemnase pentru mine foarte mult. N-o vedeam niciodată singură. Eram sub supravegherea guvernantei şi ne jucam sus în camera copiilor. Fraţii mei erau cu patru, respectiv cinci ani şi jumătate mai mici decît mine. Georg, cel mai mic, avea un ţărculeţ al lui. Nissim, mijlociul, avea o reputaţie proastă din cauza ştrengăriilor sale. Cum îl lăsai singur, cum făcea ceva. Odată a deschis robinetul la baie şi, înainte de a fi observat, apa începuse să curgă pe trepte în jos; altă dată a derulat hîrtia de la toaletă, acoperind tot coridorul cu ea. Inventa tot felul de ştrengării, care de care mai năstruşnice, şi, pentru că nimic nu-l putea opri, i se zicea numai „the naughty boy“.[5]

Eu eram singurul care mergeam la şcoală, la Miss Lancashire pe Barlowmore Road, despre această şcoală voi povesti mai tîrziu. Acasă, în camera copiilor, mă jucam de cele mai multe ori singur. De fapt mă jucam puţin, vorbeam cu tapetul. Multele cercuri închise din modelul tapetului îmi apăreau ca oameni. Inventam istorii cu ei, în unele le povesteam eu lor, în altele dialogau şi ei, nu mă săturam de oamenii de pe tapet şi puteam discuta ore-ntregi. Cînd guvernanta ieşea cu cei doi fraţi mai mici, tînjeam să rămîn singur cu tapetul. Societatea aceasta îmi plăcea cel mai mult, în tot cazul mai mult decît a fraţilor mai mici care mă enervau şi mă deranjau cu năzdrăvăniile lor, mai ales Nissim. Cînd cei mici se aflau în apropiere, conversam numai în şoaptă cu oamenii de pe tapet; în prezenţa guvernantei, îmi inventam poveştile fără să mişc măcar buzele. Apoi, cînd toţi părăseau camera, aşteptam puţin şi-i dădeam drumul. În curînd totul se înteţea, ştiu numai că încercam doar să provoc oamenii de pe tapet la fapte îndrăzneţe şi, cînd le refuzau, îi făceam să simtă tot dispreţul meu. Îi îmbărbătam îi certam, singur îmi era întotdeauna frică şi, ce simţeam eu însumi, puneam pe seama lor, ei erau laşii. Dar şi ei se jucau şi rosteau propoziţii proprii. Un cerc, aflat într-un loc deosebit de vizibil, mi se împotrivea cu elocvenţă şi triumfam cînd reuşeam să-l conving. Eram implicat într-o

[5] Băiatul neastîmpărat

asemenea dispută cu el, cînd guvernanta s-a întors neașteptat de devreme și a auzit voci în camera copiilor. A intrat repede și m-a prins, secretul era descoperit, de-acum înainte eram luat de fiecare dată la plimbare, s-a considerat a fi nesănătoasă această singurătate a mea. Cu splendoarea tapetului se terminase, dar eu perseveram și m-am obișnuit să-mi exprim în liniște istoriile mele și în prezența fraților mai mici. Am ajuns atît de departe, încît mă jucam cu ei și mă refeream concomitent la oamenii de pe tapet. Numai guvernanta, care și-a propus să mă dezobișnuiască de aceste tendințe nesănătoase, mă paraliza, în prezența ei tapetul amuțea.

Cele mai frumoase discuții le purtam în acest timp cu tatăl meu adevărat. Dimineața, înainte de a pleca la birou, venea la noi în camera copiilor și avea pentru fiecare vorbele cele mai potrivite. Era deschis și vesel și inventa mereu glume noi. Dar asta nu dura mult, căci nu citise încă ziarul și era înaintea micului dejun pe care-l lua cu mama, în sufragerie. Seara venea cu cadouri, îi aducea fiecăruia cîte ceva și nici o zi n-a fost altfel. Atunci rămînea mai mult și făcea cu noi gimnastică. Grozav de mult îi plăcea să ne așeze pe toți trei pe brațul lui desfăcut. Pe cei mici îi ținea strîns, eu însă trebuia să învăț să stau singur și, deși îl iubeam ca pe nimeni altul, îmi era puțin frică de această parte a figurii.

La cîteva luni după ce intrasem la școală s-a petrecut ceva solemn și emoționant, care m-a marcat pentru toată viața. Tata mi-a adus o carte. M-a luat numai pe mine într-o cameră, din spate, unde dormeam noi copiii, și s-a apucat să-mi explice. Era «The Arabian Nights», «O mie și una de nopți», într-o ediție pentru copii. Pe copertă era o poză colorată, cred că era Aladin cu lampa fermecată. Îmi vorbea încurajator și serios și-mi spunea ce frumos ar fi să citesc. Mi-a citit o poveste: la fel de frumoase ca asta sînt toate celelalte din carte; eu să încerc numai să le citesc și să-i povestesc seara ce-am citit. Cînd voi fi terminat cartea, spunea el, o să-mi aducă alta. N-am așteptat să mi se spună de două ori și, deși abia învățasem să citesc la școală, am pus mîna imediat pe minunata carte și-i povesteam în fiecare seară cîte ceva. El și-a ținut promisiunea, îmi aducea mereu cîte o carte nouă, nu trebuia să-mi întrerup lecturile nici măcar o singură zi.

Era o serie de cărți pentru copii, toate în același format pătrat. Se deosebeau doar prin poza colorată de pe copertă. Literele erau în toate volumele la fel de mari, era ca și cînd citeai mereu în aceeași carte în continuare. Dar ce serie minunată era, n-avea pereche pe lume. Îmi mai amintesc de toate titlurile. După «O mie și una de nopți» au urmat poveștile lui Grimm; Robinson Crusoe; Călătoriile lui Gulliver; Povestiri după Shakespeare; Don Quijote; Dante; Wilhelm Tell. Mă întreb cum a fost posibil să prelucrezi pe Dante pentru copii! În fiecare

volum erau mai multe poze colorate, dar mie nu-mi plăceau, poveștile erau mult mai frumoase, nu știu dacă aș mai recunoaște azi ilustrațiile. Ar fi ușor de demonstrat că aproape tot aluatul din care m-am plămădit pentru mai tîrziu fusese conținut în acele cărți pe care le-am citit de dragul tatii, în al șaptelea an al vieții mele. Dintre figurile de care n-am scăpat niciodată mai tîrziu lipsea doar Odiseu.

Discutam cu tata despre fiecare carte, după ce o citisem. Uneori eram atît de tulburat, că trebuia să mă liniștească. Nu mi-a spus niciodată, așa cum fac adulții de obicei, că poveștile nu sînt adevărate; pentru asta îi sînt deosebit de recunoscător, poate că și azi le consider adevărate. Îmi era foarte clar că „Robinson Crusoe" era altfel decît „Sindbad marinarul", dar nu-mi trecea prin cap să apreciez povestea unuia mai mult decît pe a celuilalt. După „Infernul" lui Dante am avut, în tot cazul, vise urîte. Cînd am mai auzit-o pe mama spunîndu-i: „Jacques, asta nu trebuia să i-o dai, e prea devreme pentru el", m-am temut că nu-mi va mai aduce cărți și m-am deprins să-mi tăinuiesc visele. Cred — dar nu sînt chiar sigur — că desele mele discuții cu oamenii de pe tapet au fost puse de mama pe seama cărților. Era perioada cînd o iubeam cel mai puțin pe mama. Am fost șiret și am adulmecat pericolul, dar probabil că n-aș fi renunțat atît de ușor și ipocrit la conversațiile cu voce tare, dacă aceste cărți și discuțiile cu tata despre ele n-ar fi fost pentru mine lucrul cel mai important din lume.

El însă nu s-a lăsat deloc influențat și a încercat, după Dante, cu Wilhelm Tell. Cu această ocazie am auzit pentru prima dată cuvîntul «libertate». Mi-a spus ceva despre el, dar am uitat. A adăugat și ceva despre Anglia: de aceea am venit în Anglia, pentru că aici sîntem liberi. Știam cît de mult iubește Anglia, în timp ce inima mamei bătea pentru Viena. Tata s-a străduit să învețe corect limba engleză și o dată pe săptămînă venea acasă o profesoară care-i dădea ore. Am observat că rostea propozițiile engelezești altfel decît cele din germană, pe care o știa de mic și o vorbea de regulă cu mama. Îl auzeam uneori spunînd propoziții izolate și repetîndu-le. Le pronunța rar, ca pe ceva foarte frumos, le savura și le repeta mereu. Cu noi copiii vorbea numai englezește, spaniola, care fusese pînă atunci limba mea, era pe ultimul plan și o auzeam numai de la alții, de obicei rude mai în vîrstă.

Relatările mele despre cărțile pe care le citeam îi plăcea să le asculte numai în engleză. Cred că prin această lectură pasionantă am făcut progrese rapide. Era bucuros că-i povesteam cursiv. Dar ceea ce voia *el* să spună avea o pondere deosebită, pentru că-și cîntărea cuvintele ca să nu facă greșeli și vorbea ca și cînd mi-ar fi citit. Păstrez o amintire sărbătorească acestor ore, nu era ca atunci cînd ne jucam cu el în camera copiilor și inventa mereu alte glume. Ultima carte pe care am primit-o de la el a fost una despre Napoleon. Era scrisă din punctul de vedere

al englezilor și Napoleon apărea ca un tiran rău care a vrut să domine toate țările, și mai ales Anglia. Mai citeam la această carte cînd a murit tata. Repulsia față de Napoleon mi-a rămas de atunci neclintită. Începusem să-i povestesc din ea, dar nu ajunsesem foarte departe. Mi-o dăduse imediat după Wilhelm Tell și, după discuția despre libertate, a fost pentru el un mic experiment. Cînd, în mare agitație i-am vorbit de Napoleon, a spus: „Mai bine așteaptă, e prea devreme. Trebuie să citești mai departe. Urmează cu totul altfel." Știu cu siguranță că Napoleon nu era încă împărat pe-atunci. Poate că a fost un examen, poate că voia să vadă dacă țin piept la splendoarea imperială. Am terminat-o abia după moartea sa; am citit-o de nenumărate ori, ca pe toate cărțile primite de la el. Despre putere intuisem încă prea puțin. Prima reprezentare despre ea provenea din această carte și n-am putut auzi niciodată numele lui Napoleon fără să-l asociez cu moartea subită a tatălui meu. Dintre toate victimele lui Napoleon, cea mai mare și mai cumplită a fost, pentru mine, tatăl meu.

Duminicile mă lua, uneori, numai pe mine la plimbare. Nu departe de casa noastră trecea rîul Mersey. Pe partea stîngă era mărginit de un zid roșiatic, pe cealaltă parte șerpuia o cărare printr-o luncă mănoasă, plină de flori și de iarbă înaltă. Mi-a spus cuvîntul englezesc pentru luncă, suna «meadow» și mă-ntreba la fiecare plimbare de el. El simțea acest cuvînt ca fiind deosebit de frumos, a și rămas pentru mine cel mai frumos cuvînt al limbii engleze. Un alt cuvînt preferat de-al lui era «island». Pentru el avusese probabil un sens particular, pentru că Anglia era o insulă; probabil o simțea ca pe o insulă a celor fericiți. Spre mirarea mea, îmi repeta asta mereu, deși o știam de mult. În ultima dintre plimbările noastre în lunca rîului Mersey mi-a vorbit cu totul altfel decît eram obișnuit. M-a întrebat insistent ce vreau să mă fac și i-am răspuns, fără să mă gîndesc: „Medic!" „O să te faci ce-ți place", mi-a răspuns el cu atîta gingășie, încît ne-am oprit amîndoi. „Nu trebuie să devii negustor ca mine și unchii tăi, tu vei studia și, ce-ți place cel mai mult, asta vei deveni."

Această discuție am considerat-o mereu ca ultima sa dorință. Dar nu știam pe-atunci de ce era atît de schimbat cînd a spus-o. Abia cînd am aflat mai multe despre viața lui, am înțeles că se gîndea, de fapt, la el însuși. În anii de școală de la Viena frecventase cu pasiune Burgtheaterul și dorința lui fierbinte fusese să devină actor. Sonnenthal era idolul său și, așa tînăr cum era, a reușit să pătrundă pînă la el și să-i împărtășească visul lui. Sonnenthal i-a spus că e prea mic de statură pentru scenă, un actor n-are voie să fie așa de mic. De la bunicul, care în toate manifestările vieții sale era un comediant, a moștenit talentul, dar verdictul lui Sonnenthal a fost nimicitor, și l-a făcut să-și îngroape visurile. Era muzical, avea voce bună și, mai presus de orice,

își iubea vioara. Bunicul, care-și guverna copiii ca un patriarh neîndurător, și-a introdus toți fiii, încă de mici, în comerț; voia să aibă cîte o filială patronată de unul din fiii lui în fiecare oraș mai mare din Bulgaria. Deoarece tata petrecea prea multe ore în compania viorii, aceasta i-a fost confiscată, iar el băgat, împotriva voinței sale, în comerț. N-a dorit cîtuși de puțin acest lucru, nimic nu-l interesa mai puțin decît cîștigul. Dar el era mult prea slab față de bunicul și s-a supus. Avea 29 de ani cînd, în sfîrșit, a reușit cu ajutorul mamei să evadeze din Bulgaria și să se stabilească la Manchester. Avea o familie cu trei copii de care trebuia să se îngrijească, așa că a rămas negustor. Era o victorie pentru el că s-a sustras tiraniei părintești și a părăsit Bulgaria. De fapt se despărțiseră, în ură, ducînd cu sine blestemul tatălui său; în Anglia era liber și hotărît să procedeze altfel cu fiii lui.

Nu cred că tata era un om foarte citit. Muzica și teatrul însemnau pentru el mai mult decît lectura. Jos, în sufragerie, era un pian și de obicei sîmbăta și duminica părinții făceau muzică. Tata cînta, iar mama îl acompania la pian. Erau lieduri germane, mai ales Schubert și Loewe. Unul dintre ele se numea «Mormîntul din cîmpie», nu știu de cine era — mă cucerise cu totul. Cînd îl auzeam, deschideam ușa de sus, de la camera copiilor, mă furișam pe scări în jos și mă așezam în spatele ușii de la sufragerie. Pe-atunci nu înțelegeam nemțește, dar liedul îți frîngea inima. M-au descoperit în spatele ușii și, din acel moment, am primit dreptul de a asculta în sufragerie. Eram chemat de sus special pentru acest lied și nu mai era nevoie să cobor pe furiș. Mi s-a explicat liedul; auzisem deja în Bulgaria germana și, fără să înțeleg, repetam în taină pentru mine, dar acum era prima oară că mi se traducea ceva; primele cuvinte germane pe care le-am învățat provin din «Mormîntul din cîmpie». E vorba de un dezertor care fiind prins, stă în fața camarazilor ce trebuie să-l împuște. El cîntă despre ceea ce l-a ademenit să fugă; cred că era un cîntec din patria lui pe care-l asculta. Se termina cu cuvintele: „Adio, voi frați, iată-mi pieptul!“ Apoi urma o împușcătură și, în cele din urmă, trandafirii pe mormîntul din cîmpie.

Așteptam tremurînd sfîrșitul, era o emoție mereu proaspătă. Voiam să-l ascult mereu și-l chinuiam pe tata care-l cînta de două-trei ori consecutiv pentru mine. În fiecare sîmbătă cînd venea acasă îl întrebam, încă înainte de a fi desfăcut cadourile, dacă o să cînte «Mormîntul din cîmpie». Spunea «poate», dar era mai mult nehotărît, deoarece insistența mea începea să-l neliniștească. Nu voiam să cred că dezertorul era într-adevăr mort, speram într-o salvare și, după ce-l cîntau de cîteva ori și nu venea nici o salvare, mă retrăgeam distrus și răvășit. Îmi venea în minte și meditam și noaptea în pat la el. Nu înțelegeam că fusese

împușcat de camarazii săi. El se dezvinovățise atît de frumos, eu, în mod sigur, nu l-aș fi împușcat. Moartea lui era pentru mine de ne-nțeles, el a fost primul mort pe care l-am jelit.

LITTLE MARY. SCUFUNDAREA TITANICULUI CĂPITANUL SCOTT

Îndată după sosirea noastră la Manchester, am intrat la o școală care se afla în Barlowmore Road, la aproximativ zece minute de casa noastră. Directoarea se numea Miss Lancashire și numele ei m-a mirat din cauza omonimiei cu comitatul în care era situat Manchesterul. Era o școală de băieți și fete, mă aflam numai printre copii englezi. Miss Lancashire era dreaptă și-i trata pe toți copiii cu aceeași amabilitate. Mă încuraja cînd povesteam ceva cursiv în engleză, deoarece la început eram inferior celorlalți. Cititul și scrisul le-am învățat repede și, cînd am început să citesc acasă cărțile aduse de tata, am observat că nu voia să audă de ele. Ea se străduia ca toți copiii să se simtă bine; progresele rapide n-o interesau. N-am văzut-o nici o singură dată iritată sau furioasă și era atît de pricepută în meserie, încît n-avea niciodată greutăți cu copiii. Mișcările ei erau sigure, dar nu sportive, vocea egală și niciodată prea pătrunzătoare. Nu-mi aduc aminte de nici un ordin din partea ei. Erau anumite lucruri pe care n-aveam voie să le facem dar, pentru că asta nu ni se repeta într-una, ne supuneam. Încă din prima zi am iubit școala. Miss Lancashire nu era așa de colțuroasă ca guvernanta noastră și, mai ales, nu avea nasul ascuțit. Era mică și delicată, cu o față frumoasă, rotundă, cu un halat maro pînă-n pămînt și, pentru că nu-i vedeam pantofii, mi-am întrebat părinții dacă era într-adevăr încălțată. Eram foarte sensibil la ironii și, cînd mama a izbucnit în rîs la întrebarea mea, mi-am propus să găsesc papucii invizibili ai domnișoarei Lancashire. M-am uitat cu insistență pînă cînd, în sfîrșit, i-am descoperit și am raportat, puțin jignit, acasă.

Tot ce-am trăit pe-atunci în Anglia m-a cucerit prin ordine. Viața la Rusciuc fusese tumultuoasă și plină de accidente nefericite. Școala avea ceva ce-mi amintea probabil de casa părintească. Sălile de clasă se aflau la parter, ca și încăperile casei noastre din Bulgaria, clădirea n-avea etaj ca noua casă din Manchester, iar în spate se întindea grădina școlii. Ușile și geamurile sălilor de clasă erau în permanență deschise și, cum se ivea un prilej, fugeam în grădină. Sportul era pe departe cel mai important obiect și încă din prima zi ceilalți băieți cunoșteau atît de bine regulile, de parcă s-ar fi născut jucînd cricket. Donald, prietenul meu,

mi-a mărturisit după cîtva timp că, la început, m-a considerat prost, pentru că trebuia să mi se explice şi să mi se repete regulile pînă, în sfîrşit, le înţelegeam. La început vorbea cu mine numai din milă, şedea lîngă mine, dar, odată, cînd mi-a arătat timbre şi a văzut că ştiu imediat ţara de unde este fiecare, cînd am scos şi i-am arătat timbre din Bulgaria, pe care el nu le cunoştea, şi-n loc să fac schimb i le-am făcut cadou „pentru că aveam multe din ele", i s-a trezit interesul pentru mine şi am devenit prieteni. Nu cred că am vrut să-l mituiesc, eram un copil foarte mîndru, dar cu siguranţă am vrut să-l impresionez, fiindcă, îi simţisem condescendenţa.

Prietenia noastră cu timbrele a evoluat aşa de rapid, încît în timpul orelor jucam pe ascuns sub bancă mici jocuri cu timbre. Am fost despărţiţi în modul cel mai amabil, fără să ni se spună ceva, şi ne-am limitat astfel jocurile la drumul spre casă. În locul lui a fost aşezată lîngă mine o fetiţă, Mary Handsome. Îndată mi-am lipit-o de inimă ca pe-un timbru. Numele ei care însemna «drăguţ» m-a mirat, nu ştiam că numele pot însemna ceva. Era mai mică decît mine şi avea părul deschis, da lucrul cel mai frumos la ea erau obrajii roşii ca «merişoarele». Am vo: bit imediat unul cu altul, dar şi cînd nu vorbeam, în timpul orelor, simţeam nevoia să mă uit mereu la ea. Am fost atît de vrăjit de obrajii ei roşii, că nu mai eram atent la Miss Lancashire, nu-i mai auzeam întrebările şi răspundeam derutat. Îmi venea să-i sărut obrajii roşii şi trebuia să mă stăpînesc ca să n-o fac. După şcoală o însoţeam, locuia în direcţia opusă mie, abandonîndu-l, astfel, fără nici o explicaţie, pe Donald, care mergea cu mine aproape pînă acasă. O însoţeam pe Little Mary, cum o numeam eu, pînă la colţul străzii pe care locuia, o sărutam repede pe obraji şi fugeam grăbit acasă, fără să-i spun cuiva un cuvînt.

Asta s-a repetat o bucată de vreme şi, atîta timp cît o sărutam doar la despărţire în colţ, nu s-a întîmplat nimic, probabil că a tăcut şi ea acasă. Dar pasiunea mea pentru ea creştea, şcoala nu mă interesa, aşteptam doar clipa cînd mergeam alături de ea, dar în curînd drumul pînă la colţ mi s-a părut prea lung şi am încercat s-o sărut mai repede pe obrăjorul roşu. Ea m-a împiedicat, spunîndu-mi: „N-ai voie să mă săruţi decît la despărţire, în colţ, altfel te spun la mama." Cuvîntul «good bye kiss»[6] pe care l-a folosit în timp ce se trăgea cu toată forţa, a făcut o puternică impresie asupra mea şi mă grăbeam acum spre colţul ei, unde ea s-a oprit ca şi cînd nu s-ar fi întîmplat nimic, şi eu am sărutat-o ca mai înainte. În ziua următoare mi-am pierdut răbdarea ş-am sărutat-o îndată ce-am ajuns pe stradă. Ca să-i previn mînia m-am enervat şi eu, spunîndu-i ameninţător: „O să te sărut de cîte ori vreau, nu aştept pînă la colţ." Ea a încercat să fugă, eu o ţineam strîns, ne-am

---

[6] Sărutul de adio

mai dus cîţiva paşi, am sărutat-o iar, am sărutat-o şi mai departe, pînă la colţul ei. Cînd, în sfîrşit am lăsat-o, n-a spus «la revedere», a spus doar: „Acum îi spun mamei!"

Nu-mi era frică de maică-sa, pasiunea mea pentru obrajii ei roşii era aşa de mare, încît acasă, spre mirarea guvernantei, cîntam cu voce tare: „Little Mary is my sweetheart! Little Mary is my sweetheart! Little Mary is my sweetheart!"[7] Cuvîntul «sweetheart» l-am auzit chiar de la guvernantă. Îl folosea cînd îl săruta pe fratele meu cel mic, Georgie, care avea un an şi era dus cu căruciorul la plimbare. „You are my sweetheart"[8] spunea persoana cu faţa osoasă şi nasul ascuţit, sărutîndu-l într-una. Am întrebat-o ce înseamnă cuvîntul «sweetheart» şi tot ce am aflat a fost că Edith, camerista, are un «sweetheart», adică un iubit. Ce se face cu el? Se sărută, aşa cum îl săruta ea pe micul Georgie. Asta îmi dăduse curaj să fredonez cîntecul meu triumfal de faţă cu guvernanta, fără nici un sentiment al vinovăţiei.

În ziua următoare a venit doamna Handsome la şcoală. Deodată apăru în faţa mea o femeie impozantă, ea îmi plăcea şi mai mult decît fiica ei, şi acesta a fost norocul meu. A vorbit cu Miss Lancashire, apoi a venit spre mine şi mi-a spus foarte răspicat: „N-o vei mai însoţi acasă pe micuţa Mary! Tu ai alt drum. Nu mai staţi amîndoi în bancă şi nu mai vorbiţi împreună!" Vorbele ei nu păreau mînioase, ea nu dădea impresia că e supărată, dar a vorbit atît de categoric şi cu totul altfel decît ar fi făcut-o mama. Nu i-am luat-o în nume de rău doamnei Handsome, era ca şi fiică-sa pe care nici n-o vedeam în spatele ei, dar la ea îmi plăcea totul, nu numai obrajii, deosebit de mult îmi plăcea felul ei de a vorbi. În această perioadă, în care am început să citesc, engleza mă atrăgea cu o forţă irezistibilă şi, un discurs în care eu aveam un rol aşa de important, nu-mi ţinuse încă nimeni în engleză.

Acesta a fost sfîrşitul istoriei dar, cum mi s-a povestit mai tîrziu, el nu a fost aşa de simplu. Miss Lancashire i-a chemat pe părinţii mei la şcoală şi s-a sfătuit cu ei dacă să mai rămîn în continuare aici. O pasiune atît de năvalnică nu mai văzuse niciodată de cînd preda la şcoală, era puţin contrariată şi se-ntreba dacă se poate pune pe seama maturizării mai rapide a copiilor «orientali» decît a celor englezi. Tata o linişti, spunînd că garantează că-i doar o chestiune nevinovată. Poate că este în legătură cu obrajii neobişnuit de roşii ai fetei, spuse el. A rugat-o pe Miss Lancashire să mai încerce o săptămînă şi a avut dreptate. Nu cred s-o mai fi onorat de-atunci pe Little Mary cu vreo privire. Aşa cum stătea în spatele mamei ei, pentru mine s-a contopit cu ea. Am mai vorbit acasă cu admiraţie de doamna Hadsome. Nu mai ştiu

[7] Micuţa Mary e iubita mea
[8] Eşti iubitul meu

ce-a făcut Mary mai tîrziu la școală, cît a mai rămas, dacă a fost scoasă și dată la altă școală, amintirea mea se referă la timpul în care o sărutam.

Cîtă dreptate a avut tata cînd dăduse vina pe obrajii roșii ai fetei, nu știa poate nici el. M-am gîndit mai tîrziu la această dragoste fragedă pe care n-am uitat-o niciodată și, într-o zi mi-a venit în minte primul cîntec de copil auzit în Bulgaria, în spaniolă. Eram purtat încă în brațe, cînd o ființă de gen feminin se apropie de mine cîntîndu-mi: „Manzanicas colorados, las que vienen de Stambol" — „Roșii merișoare, ele vin de la Istambul"; atunci apropia arătătorul tot mai mult de obrazul meu, pînă și-l înfigea adînc în el. Chiuiam de plăcere, ea mă lua în brațe și mă săruta. Asta s-a repetat atît de des, pînă am învățat eu însumi cîntecul. Apoi cîntam cu ea, a fost primul meu cîntecel și toți care mă puneau să cînt se jucau cu mine acest joc. După patru ani mi-am regăsit merișoarele în Mary, care era mai mică decît mine, și-o numeam mereu «mică», mă mir doar că nu i-am împuns obrazul cu degetul înainte de a o săruta.

Fratele meu cel mai mic, George, era un copil foarte frumos, cu ochii de culoare închisă și părul negru ca pana corbului. Tata l-a învățat primele cuvinte. Dimineața, cînd venea în camera copiilor, se repeta între ei același dialog, pe care-l ascultam cu atenție. „Georgie?" spunea tata, pe un ton insistent și întrebător, la care micuțul răspundea „Canetti"; „doi?" tata, „trei", copilul; „patru?" tata, „Burton" copilul, „Road" tata. La început cam atît. Dar treptat adresa noastră devenea tot mai completă. Urma în acest dialog pe roluri „Vest", „Didsbury", „Manchester", „Anglia". Ultimul cuvînt țineam să-l adaug eu, „Europa".

Geografia devenise pentru mine foarte importantă și cunoștințele erau încurajate pe două căi. Am primit cadou un „puzzle" de ziua mea: harta colorată a Europei, lipită pe lemn, fusese tăiată după conturul țărilor. Aruncai grămadă toate bucățile și recompuneai rapid Europa. Fiecare țară avea propria-i formă, cu care degetele mele se familiarizaseră deja, și într-o zi l-am surprins pe tata afirmînd: „Eu pot fără să mă uit!" „Nu poți", spunea el. Am închis bine ochii și, fără să mă uit, am recompus Europa. „Ai trișat", spuse el, „te-ai uitat printre degete." Am fost jignit și am insistat să mă lege la ochi. „Strîns! Strîns!", strigam eu agitat și Europa era deja gata. „Într-adevăr, știi", spunea el și mă lăuda, nici o laudă nu mi-a fost vreodată mai scumpă.

Cealaltă cale de învățare a țărilor era colecția de timbre. Aici nu mai era vorba doar de Europa, ci de toată lumea și rolul cel mai important îl jucau coloniile engleze. Și albumul în care urma să lipesc timbrele era un cadou de la tata și, cînd l-am primit, era deja lipit pe fiecare foaie, sus, în stînga, cîte un timbru.

Se vorbea mult de vapoare și de alte țări. Robinson Crusoe, Sindbad marinarul, Călătoriile lui Gulliver, erau poveștile mele cele mai îndrăgite și la ele se adăugau timbrele cu poze frumoase. Timbrul Mauritius, care era atît de valoros, încît eu nu înțelegeam cu-adevărat valoarea lui, era reprodus în album și prima întrebare ce mi se punea, cînd schimbam timbre cu alți băieți: „Ai de schimbat unul din Mauritius?“ Această întrebare era pusă totdeauna cu seriozitate, o puneam și eu adesea.

Cele două catastrofe care s-au întîmplat în acest timp și pe care le recunosc și azi ca pe cel mai timpuriu doliu colectiv din viața mea au fost în legătură cu vapoarele și cu geografia. Prima a fost scufundarea Titanicului, a doua dispariția căpitanului Scott la Polul Sud.

Nu-mi pot aminti cine a vorbit prima dată de scufundarea «Titanicului». Dar guvernanta noastră a plîns la dejun, n-o văzusem niciodată plîngînd, și Edith, fata din casă, a venit la noi, în camera copiilor, unde n-o mai văzusem niciodată, și a plîns împreună cu ea. Am aflat de aisberg, de numărul îngrozitor de mare de oameni care s-au înecat și ce m-a impresionat cel mai mult a fost relatarea despre orchestra care cînta mai departe cînd s-a scufundat vaporul. Voiam să știu ce cîntaseră și mi s-a dat un răspuns grosolan. Am înțeles că întrebasem ceva nepotrivit și am început să plîng și eu. Astfel plîngeam în trei, cînd mama o strigă de jos pe Edith, probabil că tocmai aflase și ea. Apoi am coborît și noi, guvernanta și cu mine, jos plîngeau împreună mama și Edith.

Cred că pînă la urmă am ieșit totuși în oraș, pentru că văd în fața mea oamenii pe stradă, totul era foarte schimbat. Oamenii discutau agitați, în grupuri, unii interveneau spunînd cîte ceva, alții se atașau comentînd ceva, fratele meu cel mic era în cărucior, obișnuit cu cuvinte de admirație din partea trecătorilor, de data asta nu fu băgat în seamă de nimeni. Noi, copiii, fusesem uitați și, totuși a venit vorba și de copiii care fuseseră pe vapor, cum au fost salvați în primul rînd ei și femeile. Era vorba mereu de căpitan care a refuzat să părăsească vaporul. Dar cuvîntul cel mai frecvent pe care l-am auzit a fost „iceberg“. Mi s-a întipărit ca „meadow“ și „island“, deși nu-l aveam de la tata, al treilea cuvînt englezesc ce mi-a rămas în amintire, al patrulea a fost „captain“.

Nu știu exact cînd s-a scufundat «Titanicul». Dar în tumultul acelor zile, care nu s-a potolit atît de repede, îl căutam în zadar pe tata. El mi-ar fi vorbit despre naufragiu, ar fi găsit un cuvînt de liniștire pentru mine, m-ar fi apărat de catastrofa care mă cuprindea cu toată puterea. Fiecare din emoțiile lui mi-a rămas scumpă, dar cînd mă gîndesc la «Titanic» nu-l văd, nu-l aud și simt frica goală care m-a cuprins

cînd la miezul nopţii vaporul s-a lovit de aisberg şi s-a scufundat în apa rece, în timp ce orchestra cînta.

N-a fost în Anglia? Uneori călătorea. Nici la şcoală nu m-am dus în acele zile. Poate că a fost în timpul vacanţei, poate că ne-a dat liber, poate că nu s-a gîndit nimeni să-şi trimită copiii la şcoală. Mama nu m-a consolat atunci cu siguranţă, catastrofa n-o privea destul de aproape; eu mă simţeam atît de legat de englezii din gospodăria noastră, Edith şi Miss Bray, ca şi cînd ar fi fost din familia mea adevărată. Cred că mentalitatea englezească, de care eram pătruns în timpul primului război mondial, a luat naştere în tristeţea şi agitaţia acelor zile.

Celălalt eveniment de interes public ce s-a petrecut în acest timp a fost de cu totul altă natură, deşi şi aici cuvîntul „captain" a jucat un mare rol. Dar de data aceasta nu era căpitanul unui vas, ci un călător la Podul Sud şi, în loc de ciocnirea cu un aisberg, accidentul s-a întîmplat într-un pustiu de zăpadă şi gheaţă, aisbergul transformîndu-se într-un continent. Era şi opusul unei panici, nu s-a prăbuşit o masă disperată de oameni în mare, peste bord, ci căpitanul Scott, cu trei tovarăşi, îngheţase în pustiul de gheaţă. Era, se poate spune, un eveniment de ritual englezesc, bărbaţii ajunseseră de fapt la Polul Sud, dar nu cei dintîi. Cînd, după oboseli şi greutăţi inexprimabile şi-au atins ţelul, au găsit împlîntat acolo steagul norvegian. Amundsen le-o luase înainte. În drum spre casă au murit şi au rămas un timp îngropaţi în zăpadă. Dar fuseseră găsiţi şi în jurnalele lor s-au citit ultimele lor cuvinte.

Miss Lancashire ne-a convocat pe toţi la şcoală. Ştiam că s-a întîmplat ceva groaznic şi nici un copil nu rîdea. Ne-a ţinut o lecţie în care ne-a descris fapta căpitanului Scott. Nu s-a dat înapoi de la prezentarea unui tablou al suferinţelor acelor bărbaţi din pustiul de gheaţă. Unele detalii mi-au rămas dar, pentru că mai tîrziu, am citit cu lux de amănunte despre toate acestea, nu mă-ncumet să fac o deosebire netă între ceea ce am auzit pe atunci şi ce-am citit. Ea nu le deplîngea soarta, vorbea ferm şi mîndru, cum n-o văzusem niciodată. Dacă intenţia i-a fost să ne prezinte călătorii polari ca pe nişte modele, atunci în cazul meu acest lucru i-a reuşit cu siguranţă. M-am hotărît pe loc să mă fac explorator şi am rămas de neclintit în hotărîrea aceasta timp de cîţiva ani. Ea a încheiat prin aceea că Scott şi prietenii săi muriseră ca adevăraţi englezi şi aceasta a fost singura dată în timpul şederii la Manchester cînd am auzit pronunţată atît de deschis şi fără înflorituri mîndria de a fi englez. Peste ani, asemenea lucruri le-am auzit, în alte ţări, mult mai des şi cu un fel de neruşinare care mă amăra, gîndindu-mă la calmul şi demnitatea lui Miss Lancashire.

NAPOLEON. MUSAFIRI CANIBALI BUCURII DE DUMINICĂ

Viaţa în casa din Burton Road era animată şi veselă. La sfîrşit de săptămînă aveam totdeauna musafiri. Uneori eram chemat înăuntru, musafirii doreau să mă vadă şi eu ştiam o serie de lucruri cu care să mă pot produce în faţa lor. Aşa am ajuns să-i cunosc bine pe membrii familiei şi pe toţi prietenii lor. Colonia sefardită din Manchester crescuse destul de rapid şi toate familiile s-au stabilit aproape unele de altele, în cartierele lăturalnice Vest Didsbury şi Withington. Exportul articolelor de bumbac din Lancashire în Balcani era o afacere rentabilă. Cu cîţiva ani înaintea noastră veniseră la Manchester fraţii cei mai mari ai mamei, Bucco şi Salomon, întemeind o firmă. Bucco, cel care era cotat ca un om inteligent, a murit de tînăr, iar Salomon cel dur, cu ochii reci ca gheaţa, a rămas singur. El îşi căuta un tovarăş şi asta a fost şansa tatălui meu, care avea o imagine atît de excepţională despre Anglia. A intrat în firmă — ştia să cîştige inimile celorlalţi, era conciliant şi înţelegător faţă de punctul de vedere al altora — forma, astfel, oponentul necesar al cumnatului său. Nu-l pot vedea pe unchiul acesta nici prietenos, nici drept, el a devenit duşmanul de moarte al tinereţii mele, bărbatul care întruchipa tot ce detestam. Pe semne nu-i prea păsa de mine, dar pentru familie era omul succesului şi succesul însemna bani. La Manchester îl vedeam rareori, era mult timp plecat în călătorii de afaceri, dar cu atît mai mult era vorba de el. S-a acomodat bine în Anglia şi se bucura de mare respect în rîndul negustorilor. Engleza lui perfectă era admirată de cei din familie care au venit mai tîrziu, dar nu numai de ei. Miss Lancashire îi amintea uneori numele la şcoală. „Mr. Arditti e un gentleman", spunea ea. Probabil că voia să afirme prin aceasta că era avut şi că-n comportamentul său nu se simţea nimic străin. Locuia în Palatine Road, într-o casă mare, mult mai spaţioasă şi mai înaltă decît a noastră, pe o stradă paralelă şi, pentru că în contrast cu casele roşietice din jur era albă şi strălucea luminos, precum şi datorită numelui străzii, o vedeam ca un palat. Pe el, deşi nu arăta aşa, l-am luat de la început drept căpcăun. Mr. Arditti-n stînga, Mr. Arditti-n dreapta, guvernanta noastră îşi pleca în chip de respect capul atunci cînd îi pomenea numele, cele mai drastice interdicţii erau puse pe seama lui, iar cînd au fost descoperite discuţiile mele cu oamenii de pe tapet şi m-am apărat invocîndu-l pe tata, care-mi permitea multe, mi s-a spus că va afla Mr. Arditti şi urmările vor fi din cele mai drastice. Îndată ce auzeam numele lui cedam şi promiteam să-mi întrerup relaţiile cu oamenii de pe tapet. Printre adulţii din jurul meu el era autoritatea supremă. Cînd am citit despre Napoleon, mi l-am

închipuit exact ca pe acest unchi și nelegiuirile pe care i le atribuiam treceau în contul lui Napoleon. Duminica dimineața aveam voie să ne vizităm părinții în dormitor și odată, cînd am intrat, l-am auzit pe tata spunînd în engleza lui lentă: „Trece peste cadavre." Mama m-a observat și a replicat îndată ceva în germană, părea furioasă și discuția a continuat o bucată de timp, fără ca eu s-o fi înțeles.

Dacă observația tatălui se referea la unchiul meu, atunci cu siguranță era vorba de cadavre comerciale, pentru altele doar cu greu ar fi avut ocazia. Dar asta n-o înțelegeam pe-atunci și, deși nu ajunsesem prea departe cu viața lui Napoleon, pricepeam suficient din forța acțiunilor sale pentru a lua cadavrele, pe care le cunoșteam doar din cărți, drept cadavre.

Din familia mamei veniseră la Manchester și trei verișori, trei frați. Sam, cel mai mare, arăta chiar ca un englez, el era și cel mai vechi aici. Cu colțurile gurii sale lăsate în jos mă încuraja să pronunț corect cuvintele grele și, cînd îi imitam grimasele, era prietenos și rîdea cu poftă, fără să mă jignească prin ironii. Părerea lui Mis Lancashire despre celălalt unchi, unchiul căpcăun, n-o acceptasem niciodată și pentru a demonstra aceasta m-am dus odată în fața unchiului Sam și i-am spus: „*Tu* ești un gentleman, unchiule Sam!" Poate că i-a făcut plăcere, în tot cazul a înțeles, *toți* au înțeles, pentru că întreaga societate din sufragerie a amuțit.

Toate aceste rude ale mamei, cu o singură excepție, întemeiaseră familii la Manchester și veneau cu soțiile lor în vizită. Numai unchiul Salomon lipsea, timpul său era prea prețios, iar la discuții în prezența femeilor și muzică nu se pricepea. Le numea «frivolități», avea în permanență noi combinații comerciale în cap, fiind admirat și pentru această «activitate cerebrală».

La aceste seri veneau și alte familii prietene. Era și domnul Florentin, de care-mi plăcea pentru numele său frumos; domnul Calderon care purta mustața cea mai lungă și rîdea mereu. Cel mai enigmatic a fost pentru mine, cînd a apărut prima dată, domnul Innie. Era mai brunet decît ceilalți și se spunea că ar fi arab, înțelegîndu-se prin aceasta un evreu arab, venit de curînd de la Bagdad. Aveam în cap «O mie și una de nopți» și, cînd am auzit «Bagdad», îl așteptam pe califul Harun travestit. Travestiul mergea însă prea departe, domnul Innie avea pantofi îngrozitor de mari. Nu-mi convenea acest lucru și l-am întrebat de ce poartă pantofi atît de mari. „Pentru că am picioare așa mari", a spus el, „să ți le arăt?" Am crezut că vrea chiar să se descalțe și m-am speriat. Asta pentru că unul din oamenii de pe tapet, care era dușmanul meu de moarte și se sustrăgea de la toate acțiunile mele, se caracteriza prin picioare îngrozitor de mari. Nu voiam să văd picioarele domnului Innie și plecam repede, fără să-mi iau rămas bun, sus, în camera

copiilor. Avînd asemenea picioare, nu l-am mai crezut că vine din Bagdad, i-am contestat originea în fața părinților și l-am declarat drept mincinos.

Era o atmosferă veselă printre oaspeții părinților, se palavragea și se rîdea mult, se făcea muzică, se jucau cărți. Poate datorită pianului rămîneau de cele mai multe ori în sufragerie. În salonul galben, despărțit de sufragerie printr-un vestibul și un gang, intrau mai rar. Aici s-au petrecut însă umilirile mele în legătură cu limba franceză. Cred că mama insistase să contrabalansez engleza, la care tata ținea atît de mult, învățînd și franceza. Venea la noi o profesoară, o franțuzoaică, cu care făceam ore în salonul galben. Era brunetă și subțire și părea invidioasă, dar peste fața ei s-au suprapus fețele celorlalte franțuzoaice pe care le-am cunoscut mai tîrziu și n-o mai pot identifica. Venea și pleca punctual, dar nu-și dădea prea mare silință cu mine, m-a învățat doar o istorie despre un băiat care era singur acasă și tentat să mănînce pe furiș. «Paul était seul à la maison»[9], așa suna începutul. Am învățat-o repede pe de rost și le-o spuneam mereu părinților. Băiatului i s-au întîmplat tot felul de ghinioane în timp ce gusta pe furiș, eu povesteam cît se poate de dramatic — părinții se amuzau teribil și după scurt timp rîdeau amîndoi din toată inima. Aveam o senzație ciudată, nu-i auzisem niciodată rîzînd atît de tare și într-o perfectă armonie, iar după ce am terminat, am simțit că laudele erau doar de circumstanță. Plecam jignit sus în camera copiilor unde exersam iar povestirea despre Paul, fiind atent să nu mă împotmolesc și să nu fac greșeli.

La următoarea vizită, după ce musafirii s-au plasat cu toții în salonul galben ca pentru o reprezentație, am fost chemat jos și mi s-a cerut să interpretez istoria franțuzească. Începui: «Paul était seul à la maison» și pe fețele lor apăru deja zîmbetul. Am vrut să le arăt ce pot, nu m-am lăsat derutat și le-am spus istoria pînă la sfîrșit. Cînd am terminat-o, toți se prăpădeau de rîs. Mr. Calderon care vorbea totdeauna cel mai tare bătea din palme și striga: „Bravo! Bravo!“ Unchiul Sam, gentlemanul, nu-și mai închidea gura, și scrîșnea cu toți dinții lui englezești. Mr. Innie, cu picioarele întinse în față și capul rezemat pe spate, urla. Chiar și doamnele, care de obicei erau tandre cu mine, sărutîndu-mă cu plăcere pe cap, rîdeau cu gurile larg deschise, ca și cînd în clipa următoare ar fi vrut să mă înghită. Era o societate sălbatică, pe mine m-a cuprins teama și-n cele din urmă am început să plîng.

Această scenă s-a repetat adesea; cînd veneau musafiri, cu multe lingușeli, eram rugat să povestesc despre Paul al meu și, în loc să refuz, acceptam de fiecare dată și speram să înving aceste spirite chinuitoare.

---

[9] Paul era singur acasă

Dar sfîrşitul era acelaşi, numai că unii s-au obişnuit să spună cu mine în cor, forţîndu-mă astfel, atunci cînd plînsul mă năpădea prea devreme şi nu mai voiam să continui, s-o povestesc pînă la capăt. Nu mi s-a explicat niciodată ce era atît de caraghios în toată povestea asta, de-atunci rîsul a rămas pentru mine o enigmă la care am meditat mult şi pe care nici pînă-n ziua de azi n-am rezolvat-o.

Abia mai tîrziu, cînd la Lausanne am auzit vorbindu-se franţuzeşte, am priceput efectul lui «Paul» asupra musafirilor. Profesoara nu-şi dăduse nici cea mai mică osteneală să mă înveţe o pronunţie franţuzească corectă. Era mulţumită că reţineam propoziţiile pe care mi le spunea şi le redam cu o pronunţie englezească. Societatea celor din Rusciuc care învăţaseră la şcoala «Alliance» o franceză perfectă şi care aveau însă probleme cu engleza, găseau irezistibil de caraghioasă această franceză englezită şi savurau ca o şleahtă neruşinată propria lor ignoranţă la un copil de nici măcar şapte ani.

Puneam tot ce mi se întîmpla pe atunci pe seama cărţilor citite Astfel n-a fost deloc deplasată identificarea acelei cete dezlănţuite a adulţilor care rîdeau cu gura pînă la urechi ca nişte canibali pe care-i cunoşteam din «O mie şi una de nopţi» şi din «Basmele lui Grimm» şi de care mă temeam. Cel mai puternic proliferează în noi frica, nu ştim cît de puţin am însemna fără frica îndurată. Una din caracteristicile omului este tendinţa de a se lăsa pradă fricii. Nici o frică nu se pierde, dar ascunzişurile ei sînt enigmatice. Poate că dintre toate, ea este cea care se transformă cel mai puţin. Cînd mă gîndesc la anii primei copilării, îmi vin în minte mai întîi spaimele, în care aceştia au fost deosebit de bogaţi. Multe le regăsesc abia acum, altele pe care nu le voi mai găsi niciodată, formează probabil secretul care naşte-n mine dorinţa unei vieţi nesfîrşite.

Zilele cele mai frumoase erau duminicile dimineaţa, cînd noi copiii aveam voie să mergem în dormitorul părinţilor, amîndoi erau încă în pat, tata fiind mai aproape de uşă, mama lîngă fereastră. Eu săream imediat la el în pat, fraţii cei mici mergeau la mama. Făcea gimnastică cu mine, mă întreba de şcoală şi-mi spunea poveşti. Mă bucuram că totul ţinea mult şi speram să nu se termine niciodată. În rest, totul era împărţit, existau reguli şi reguli la care veghea guvernanta. Dar aceste reguli nu erau chinuitoare pentru mine, deoarece fiecare zi se sfîrşea cu cadourile pe care ni le aducea tata şi ni le dădea în camera noastră, aşa cum fiecare săptămînă se încheia cu duminica dimineaţa, cu jocurile şi discuţiile noastre din pat. Eu eram atent numai la el, ce făcea mama cu fraţii cei mici îmi era indiferent, ba chiar demn de dispreţ. De cînd am început să citesc cărţile pe care mi le aducea tata, fraţii cei mici mă plictiseau sau mă deranjau; faptul că mama îi lua, iar eu îl aveam pe

tata numai pentru mine era cea mai mare fericire. Era foarte amuzant cînd, fiind încă în pat, făcea grimase și cînta cîntece caraghioase. Imita animale pe care trebuia să le ghicesc și, ghicindu-le, îmi promitea drept recompensă că mă va lua iarăși în grădina zoologică. Sub patul lui era o oală de noapte plină cu atîta lichid galben, încît eu mă minunam. Dar asta n-a fost nimic, odată s-a sculat, s-a așezat lîngă pat și a urinat. M-am uitat la jetul puternic, era de neconceput pentru mine că elimina atîta apă, admirația mea pentru el a crescut în cel mai înalt grad. „Acum ești un cal“, îi spusei eu, mă uitasem pe stradă la cai cînd urinau și jetul și membrul mi se păreau enorme. El recunoscu: „Acum sînt un cal“ și, dintre toate animalele prezentate, acesta mă impresiona cel mai mult.

Mama era totdeauna cea care punea capăt acestor scene delicioase. „Jacques, e timpul“, spunea ea, „copiii sînt prea iritați“. El nu termina brusc și nu mă trimitea niciodată fără să-mi spună la despărțire o nouă poveste pe care n-o cunoșteam încă. „Gîndește-te la ea“, îmi spunea el, de cîte ori mă aflam deja la ușă, după ce mama sunase și guvernanta venise deja să ne ia. Aveam un aer solemn, pentru că trebuia să mă gîndesc la ceva; mai tîrziu nu uita niciodată, chiar dacă trecuseră zile, să mă întrebe de poveste. Asculta cu deosebită atenție și, în cele din urmă, aproba ce spuneam. Poate aproba cu-adevărat, poate-mi făcea numai curaj, sentimentul pe care-l aveam cînd mă punea să mă gîndesc la ceva îl pot concepe doar ca un sentiment precoce al răspunderii.

M-am întrebat adesea dacă între noi lucrurile ar fi decurs tot la fel, în cazul că ar fi trăit mai mult. M-aș fi răzvrătit oare împotriva lui ca împotriva mamei? Nu-mi pot închipui, imaginea lui e neîntinată pentru mine și așa vreau să și rămînă. Cred că suferise atît de mult de tirania tatălui său, sub blestemul căruia s-a aflat în scurtul răstimp petrecut în Anglia, că toate gîndurile lui în legătură cu mine erau pline de prudență, dragoste și înțelepciune. Nu era aspru, pentru că scăpase; dacă ar fi rămas în Bulgaria, în prăvălia apăsătoare a tatălui său, ar fi devenit alt om.

MOARTEA TATĂLUI ULTIMA VERSIUNE

Eram de aproximativ un an în Anglia cînd s-a îmbolnăvit mama. Se spunea că nu-i priește aerul de-aici. I s-a prescris o cură la Bad Reichenhall și vara, să fi fost în august 1912, a și plecat. Eu n-am acordat prea mare atenție acestui fapt, ea nu-mi lipsea, dar tata mă-ntreba mereu de ea și trebuia să spun ceva. Poate se temea că absența

ei nu era bună pentru noi copiii și voia să observe la noi primele semne de schimbare. După cîteva săptămîni, m-a întrebat dacă mă deranjează faptul că mama va rămîne ceva mai mult. Dacă vom avea răbdare, se va simți tot mai bine și se va întoarce la noi complet sănătoasă. Înainte mă prefăcusem că-mi era dor de ea, simțeam că tata aștepta acest lucru de la mine. Cu atît mai sincer îi acordam acum o cură mai lungă. Uneori venea cu cîte o scrisoare de la ea la noi, în camera copiilor, ne-o arăta și ne anunța că a scris. Dar în tot acest timp el devenise altul, gîndurile lui erau la ea și era îngrijorat. În ultima săptămînă, înainte de venirea ei, vorbea puțin și n-o pomenea în fața mea. Nu mai asculta cu aceeași atenție cînd îi povesteam, nu mai rîdea și nu mai inventa glume. Cînd am vrut să-i povestesc despre viața lui Napoleon, ultima carte pe care mi-o dăduse, era distrat și nerăbdător și mi-a tăiat vorba, am crezut că am spus ceva rău și m-am rușinat. Dar a doua zi a venit la noi, vesel și exuberant, anunțîndu-ne că mama sosește mîine. Eu mă bucuram că se bucura el, Miss Bray i-a spus lui Edith ceva ce n-am înțeles: e *bine* că se întoarce doamna. „De ce-i bine?“, am întrebat-o eu, dar ea a dat din cap. „Asta n-o înțelegi. E *bine!*“ Mai tîrziu, cînd am întrebat-o pe mama exact despre tot ce se-ntîmplase, erau atîtea puncte întunecate care nu-mi dădeau pace; am aflat că lipsise șase săptămîni și că ar fi dorit să rămînă și mai mult. Tata, povestea ea, și-a pierdut răbdarea și i-a cerut telegrafic să se întoarcă acasă.

În ziua sosirii ei nu l-am văzut, nu venise seara la noi în camera copiilor. Dar chiar în dimineața următoare apăru din nou și-l provocă pe fratele cel mai mic să vorbească. „Georgie“, spunea el, „Canetti“, spunea micuțul, „doi“ tata, „trei“ micuțul, „patru“ tata, „Burton“ micuțul, „Road“ tata, „Vest“ micuțul, „Didsbury“ tata, „Manchester“ micuțul, „Anglia“ tata, iar eu, la sfîrșit, complet inutil și cu voce tare „Europa“. Astfel se recompunea adresa noastră. Nu există cuvinte pe care să mi le fi întipărit mai bine, erau ultimele cuvinte ale tatălui meu.

A coborît ca de obicei la dejun. N-a durat mult și am auzit strigăte disperate. Guvernanta a dat năvală pe scări în jos, eu după ea. Din ușa de la sufragerie, care era deschisă, l-am văzut pe tata întins pe podea. Zăcea cît era de lung între masă și șemineu, fața îi era albă, avea spume la gură, mama îngenunchiase lîngă el și striga: „Jacques, Jacques, vorbește-mi!“ Striga într-una, au venit oameni, vecinii Brockbank, o familie de quakeri[10], străini de pe stradă. Eu stăteam la ușă, mama se lua cu mîinile de cap, își smulgea părul și striga mai departe, eu am făcut, șovăind, un pas în cameră, spre tata, nu-nțelegeam, voiam să-l întreb, pînă am auzit pe cineva spunînd: „Copilul trebuie dus de aici.“ Soții

[10] Adepți ai unei secte religioase creștine

Brockbank m-au luat încet de braţ, m-au dus la ei în grădiniţa din faţa casei.

Acolo m-a primit fiul lor, Alan, el era mult mai mare decît mine şi mi-a vorbit ca şi cînd nu s-ar fi întîmplat nimic. M-a întrebat de ultimul meci de cricket de la şcoală, voia să ştie totul cu exactitate, pînă n-am mai ştiut ce să-i spun. Apoi a vrut să afle dacă mă ştiu căţăra bine, i-am spus că da, mi-a arătat copacul care se înclina puţin spre grădiniţa noastră. „Pe ăsta nu te poţi căţăra", spuse el, „pe ăsta nici într-un caz. E prea greu pentru tine. Nu te poţi încumeta." Am acceptat provocarea, m-am uitat la copac, am stat puţin la îndoială fără să mă trădez şi am spus: „Ba da! Pot!" Am păşit spre copac, i-am apucat coaja cu mîna, l-am cuprins şi am vrut să mă avînt în sus, cînd s-a deschis o fereastră de la sufrageria noastră. Mama s-a întins mult în afară, m-a văzut stînd lîngă copac cu Alan şi a început să strige disperată: „Fiul meu, tu te joci şi tatăl tău e mort! Te joci, te joci şi tatăl tău e mort! Tatăl tău e mort! Tatăl tău e mort! Te joci, tatăl tău e mort!"

Strigă din răsputeri, striga pe stradă, pînă a fost luată şi dusă înapoi în cameră, se împotrivea, am auzit-o strigînd şi, cînd n-am mai văzut-o, am mai auzit-o încă mult timp strigînd. Odată cu strigătele ei a pătruns în mine moartea tatălui meu şi n-a mai ieşit niciodată.

N-am mai fost lăsat la mama. Am fost dus la familia Florentin care locuia la jumătatea drumului spre şcoală, în Barlowmore Road. Cu Arthur, fiul lor, eram puţin prieten şi în zilele următoare prietenia noastră a devenit de nedespărţit. Domnul Florentin şi Nelly, soţia lui, doi oameni foarte buni, nu m-au slăbit nici o clipă, le era frică să nu fug la mama. Mi s-a spus că-i foarte bolnavă şi că n-are voie s-o vadă nimeni, în curînd se va însănătoşi şi atunci voi merge iar la ea. Dar se înşelau, eu nu voiam la ea, voiam la tata. Despre el nu prea vorbeau. În ziua înmormîntării, pe care n-au vrut să mi-o tăinuiască, le-am explicat convingător că şi eu vreau să merg la cimitir. Arthur avea cărţi cu poze din ţări străine, avea timbre şi multe jocuri. Era ocupat cu mine zi şi noapte, noaptea dormeam în aceeaşi cameră cu el, şi el era atît de drăguţ, şi inventiv, şi serios şi vesel, încît sînt cuprins şi azi de un sentiment de căldură cînd mă gîndesc la el. Dar în ziua înmormîntării n-a prins nimic, cînd am observat că vrea să mă oprească de la înmormîntare m-am înfuriat şi am început deodată să-l lovesc. Întreaga familie se ocupa de mine, pentru siguranţă au fost închise toate uşile. Eu zbieram şi ameninţam că le sparg, ceea ce, probabil, că aş fi şi reuşit în ziua aceea. În sfîrşit, au avut o idee salvatoare; care m-a liniştit treptat. Mi-au promis că am voie *să văd* convoiul mortuar. El poate fi văzut din camera copiilor, dacă te apleci, oricum numai de la distanţă.

l-am crezut fără să mă gîndesc cît ar fi de departe. Cînd s-a apropiat timpul, m-am aplecat mult în afară pe fereastra camerei copiilor, atît de mult, încît a trebuit să fiu ţinut strîns de la spate. Mi s-a explicat că acum convoiul tocmai coteşte din Burton Road în Barlowmore Road şi apoi se îndreaptă de la noi în direcţia opusă, spre cimitir. M-am holbat cît am putut, dar n-am văzut nimic. În schimb mi s-a explicat atît de clar ce era de văzut, încît în cele din urmă am zărit o ceaţă uşoară în direcţia indicată de ei. Acesta este, mi s-a spus atunci. Eram epuizat după lunga luptă şi m-am declarat satisfăcut.

Aveam şapte ani cînd a murit tata, iar el nu avea încă 31. S-a vorbit mult despre moartea lui, era considerat complet sănătos, fuma foarte mult, acesta a fost şi singurul argument ce s-a putut invoca pentru infarctul lui subit. Doctorul englez care l-a consultat îndată ce murise n-a găsit nimic. Dar în familie nu existau păreri prea bune despre doctorii englezi. Era marea epocă a medicinii vieneze şi fiecare apelase cu o anumită ocazie la un profesor vienez. N-am rămas prea mişcat de aceste discuţii, nu *puteam* găsi o cauză pentru moartea sa şi pentru mine a fost mai bine că nu s-a găsit nici una.

Dar în decursul anilor am interogat-o adesea pe mama despre această moarte. Ceea ce aflam de la ea se schimba tot la cîţiva ani, după ce am mai crescut s-au adăugat lucruri noi şi o versiune mai veche s-a dovedit a fi doar un «menajament» pentru tinereţea mea. Deoarece nimic nu mă preocupa atît de mult ca această moarte, am acceptat întru totul aceste versiuni. M-am stabilit la ultima povestire a mamei, mi-am organizat totul în consecinţă, luînd în considerare fiecare detaliu, ca şi cînd ar fi provenit dintr-o biblie, am raportat totul la ce s-a petrecut în jurul meu, dar şi la tot ce am citit şi gîndit. În centrul fiecărei lumi în care mă găseam se situa moartea tatălui meu. Cînd, după cîţiva ani, aflam ceva nou, lumea veche se prăbuşea în jurul meu ca o aparenţă înşelătoare, nimic nu se mai potrivea, toate concluziile erau false, de parcă cineva m-ar fi abătut furtunos de la o credinţă, dar minciunile pe care acest cineva le demonstra şi le desfiinţa, le minţise cu cea mai curată conştiinţă el însuşi, pentru a-mi proteja tinereţea. Mama zîmbea mereu cînd îmi spunea: „Asta ţi-o spusesem atunci doar aşa, erai prea tînăr. N-ai fi putut să înţelegi". Mi-era teamă de acest zîmbet, era altfel decît zîmbetul ei obişnuit pe care-l iubeam datorită aroganţei, dar şi inteligenţei sale. Ştia că mă taie-n bucăţele cînd îmi povestea ceva nou despre moartea tatălui. Era sadică, răzbunîndu-se astfel pe mine pentru gelozia cu care-i mîncam viaţa.

Amintirea mea a păstrat toate variantele acestei relatări, nu ştiu ce mi s-ar fi putut întipări cu mai mult temei în minte. Poate că odată le voi putea scrie în întregime. Ar umple o carte, dar acum sînt alte cărări pe care le urmez.

Dar aş vrea să notez ce-am auzit atunci şi, de asemenea, şi ultima variantă, în care mai cred şi azi.

La familia Florentin se vorbea că a izbucnit războiul balcanic. Pentru englezi el n-a fost cu siguranţă atît de important, dar eu trăiam printre oameni care proveneau toţi din ţările balcanice, pentru ei era un război dus acasă. Domnul Florentin, un bărbat serios şi meditativ, evita să vorbească cu mine despre tata, dar, odată cînd am rămas singur cu el, mi-a spus totuşi ceva. Mi-a spus-o ca pe ceva foarte important, am avut sentimentul că mi-a încredinţat un secret, pentru că femeile, de care gospodăria lui nu ducea lipsă, nu erau prezente. Tata citea la acel ultim dejun ziarul în care un articol informa că Montenegro a declarat război Turciei; el ştia că asta însemna izbucnirea războiului balcanic şi că vor trebui să moară mulţi oameni — această ştire l-ar fi ucis. Atunci mi-am amintit că văzusem pe podea, lîngă el, «Manchester Guardian». Cînd găseam undeva, în casă, un ziar, tata îmi permitea să-i citesc titlurile şi, unde nu era prea dificil, îmi explica şi ce însemnau.

Domnul Florentin spunea că nu există nimic mai rău ca războiul şi tata fusese de aceeaşi părere cu el, discutaseră adesea despre aceasta. În Anglia, spunea el, toţi oamenii sînt împotriva războiului şi aici nu va mai fi niciodată război.

Cuvintele acestea au pătruns în mine de parcă le-ar fi rostit însuşi tata. Le-am păstrat cu sfinţenie, exact cum le-am auzit, ca pe un secret periculos. Mai tîrziu, cînd se amintea mereu că tata a murit foarte tînăr, complet sănătos, aşa deodată, ca lovit de trăsnet, eu ştiam că acest trăsnet fusese tocmai vestea îngrozitoare, vestea despre izbucnirea războiului şi nimic nu m-ar fi putut abate de la această părere. De-atunci au mai fost războaie în lume şi fiecare, indiferent unde era, abia perceptibil în conştiinţa celor din jurul meu, pe mine mă lovea cu forţa acelei pierderi timpurii şi mă preocupa ca *lucrul cel mai personal* ce mi se putea întîmpla.

Or, pentru mama totul era altfel şi, din ultima şi definitiva ei versiune, pe care mi-a divulgat-o după douăzeci şi trei de ani, sub impresia primei mele cărţi, am aflat că tata nu mai schimbase nici un cuvînt cu ea din seara zilei trecute. Ea se simţise foarte bine la Reichenhall, unde a fost printre oameni de teapa ei, cu serioase preocupări intelectuale. Cu medicul ei discuta despre Strindberg şi a început să-l citească acolo, de atunci n-a mai încetat să-l citească pe Strindberg. Medicul o întreba de lectură şi ajungeau la discuţii tot mai aprinse; ea a început să înţeleagă că viaţa la Manchester, printre sefarzii semidocţi, n-o satisfăcea, poate că asta era boala ei. Ea i-a mărturisit acest lucru medicului, iar el i-a mărturisit dragostea lui. I-a propus să se despartă de tata şi să devină soţia lui. În afară de aceste discuţii nu s-a petrecut între ei nimic ce şi-ar fi putut reproşa şi nici o clipă nu s-a gîndit serios la o

despărțire de tata. Dar aceste discuții cu medicul însemnau tot mai mult și mai mult pentru ea și ea tindea să-și prelungească șederea la Reichenhall. Simțea cum starea sănătății i se îmbunătățea rapid, astfel încît nu era nesinceră cînd îl ruga pe tata să-i acorde prelungirea acestei cure. Pentru că era foarte mîndră și nu voia să-l mintă, amintea în scrisorile ei și discuțiile fascinante cu medicul. În final i-a fost recunoscătoare tatei cînd i-a telegrafiat să se întoarcă imediat. Poate că din proprie inițiativă n-ar mai fi avut tăria să se despartă de Reichenhall. A sosit înfloritoare și fericită la Manchester și, pentru a-l împăca pe tata, dar și din vanitate, i-a povestit toată istoria și cum a refuzat propunerea medicului de a rămîne la el. Tata nu înțelegea cum de se ajunsese la o asemenea propunere, o interoga și, cu fiecare răspuns primit, gelozia lui creștea și mai mult: el susținea că s-a făcut vinovată, n-o credea și răspunsurile ei le lua drept minciuni. În cele din urmă s-a enervat așa de tare, încît a amenințat-o că nu mai vorbește nici un cuvînt cu ea, pînă nu-i mărturisește tot adevărul. Toată seara și noaptea le-a petrecut tăcînd și fără să doarmă. Ei îi părea din toată inima rău de el, deși o chinuia și, spre deosebire de el, era de părere că întorcîndu-se, i-a demonstrat dragostea pentru el și nu se simțea vinovată. Nu-i permisese doctorului nici măcar s-o sărute la despărțire. A încercat totul pentru a-l face pe tata să vorbească, dar pentru că după ore întregi de strădanii n-a reușit, s-a supărat, a renunțat și a tăcut și ea.

Dimineața, cînd a coborît la dejun, s-a așezat la masă fără să scoată un cuvînt și și-a luat ziarul. Cînd s-a prăbușit, lovit de apoplexie, nu vorbise nici un cuvînt cu ea. La început a crezut că vrea s-o sperie și s-o pedepsească și mai mult. Ea a îngenuncheat pe podea lîngă el, implorîndu-l tot mai disperată să-i vorbească. Cînd a înțeles că era mort, s-a gîndit că murise de această dezamăgire provocată de ea.

Știu că acum, ultima dată, mama mi-a spus adevărul, așa cum l-a văzut ea. Mult timp se dăduseră lupte grele și lungi între noi și ea adeseori a fost gata să mă renege pentru totdeauna. Dar acum, îmi spunea că înțelege lupta pe care am dus-o pentru a mă elibera, acum îmi recunoaște dreptul la o asemenea libertate, în ciuda marii nenorociri ce s-a abătut asupra ei datorită acestei lupte. Cartea pe care o citise era carne din carnea ei, ea se recunoștea în mine, așa cum prezint eu oamenii, așa i-a văzut ea totdeauna, așa, exact așa, ar fi vrut și ea să scrie. Scuza nu-i însă suficientă, ea se închină în fața mea, mă recunoaște de două ori drept fiul ei, eu am ajuns ceea ce și-ar fi dorit ea cel mai mult. Trăia la Paris în acest timp și o scrisoare cu un conținut asemănător îmi scrisese, înainte de a o vizita, deja la Viena. M-am speriat de această scrisoare, chiar și în timpurile învrăjbirii noastre celei mai puternice cel mai mult am admirat-o pentru mîndria ei. Gîndul că datorită acestui roman, oricît ar fi el de important pentru mine, se închină în fața

mea era de nesuportat. Cînd am revăzut-o, cred că a simțit încurcătura, rușinea și dezamăgirea în care mă aflam; ca să-mi dovedească seriozitatea afirmațiilor ei, s-a lăsat înduplecată și mi-a spus, în sfîrșit, tot adevărul despre moartea tatălui.

Uneori am presupus aceasta, cu toate versiunile ei anterioare, dar mi-am reproșat că m-ar putea duce în eroare neîncrederea moștenită de la ea. Ca să mă liniștesc, îmi repetam ultimele cuvinte ale tatei spuse în camera copiilor. Nu erau cuvintele unui om furios sau disperat. Poate că ele ne îndreptățesc să presupunem că după o noapte albă și grea s-ar fi lăsat înduplecat și poate că ar fi vorbit cu ea în sufragerie, cînd a intervenit șocul despre izbucnirea războiului și l-a doborît.

IERUSALIMUL CERESC

După cîteva săptămîni, am venit de la familia Florentin înapoi în Burton Road, la mama. Noaptea dormeam în patul tatălui, lîngă al ei, și-i supravegheam viața. Atîta vreme cît îi auzeam plînsul molcom nu adormeam; după ce dormea puțin, se deștepta din nou și mă trezea cu plînsul ei slab. În acest timp m-am apropiat de ea, relațiile noastre erau altele. Am devenit cu adevărat fiul ei cel mai mare, nu doar după nume. Ea mă numea și mă trata în consecință, aveam sentimentul că se bizuie pe mine, vorbea cu mine cum n-o făcea cu nimeni și, deși nu mi-a spus niciodată nimic, i-am simțit disperarea și pericolul în care plutea. Mi-am asumat răspunderea acestor nopți, eu eram greutatea care se agăța de ea cînd nu-și mai suporta chinul și voia să se lepede de viață. Este foarte ciudat că în acest fel am trăit pe rînd moartea și teama pentru o viață amenințată de moarte.

În timpul zilei se putea stăpîni, trebuia să facă multe lucruri cu care nu era obișnuită și le făcea pe toate. Seara aveam micul nostru festin ritual, cînd ne tratam reciproc cu un fel de cavalerism afectuos. Eu îi urmăream fiecare mișcare și i-o înregistram, ea îmi explica cu grijă ce se petrecea în timpul festinului. Înainte o cunoscusem ca fără răbdare și dominatoare, irascibilă, impulsivă; mișcarea care mi-a rămas cel mai bine în amintire era felul cum suna după guvernantă ca să scape de noi, copiii. Prin toate mijloacele posibile am făcut-o să simtă că-l preferam pe tata și, cînd se ivea întrebarea, cu care copiii sînt puși în încurcătură atît de groaznic: „Pe cine iubești mai mult, pe tata sau pe mama?“, nu încercam să mă sustrag cu un „amîndoi“, ci arătam cu curaj și fără să șovăi spre tata. Acum însă existam unul pentru celălalt, lucru ce rămă-

sese de la tata, jucam amîndoi, fără să ştim rolul lui şi gingăşia tatălui era cea cu care ne desfătam reciproc.

În aceste ore am învăţat liniştea în care-ţi reculegi toate forţele sufleteşti. Aveam nevoie de această linişte mai mult decît în oricare perioadă din viaţa mea, pentru că noaptea, care urma acestor seri, era plină de un pericol îngrozitor, aş putea fi mulţumit de mine însumi dacă şi mai tîrziu m-aş fi descurcat la fel de bine ca atunci.

După o lună de la nenorocirea noastră, ne-am adunat în casă pentru comemorarea dispărutului. Rudele şi prietenii de sex masculin s-au aşezat în sufragerie la perete, cu pălăriile pe cap şi cu cărţile de rugăciuni în mînă. Pe o sofa îngustă, vizavi de fereastră, şedea bunica şi bunicul Canetti, care veniseră din Bulgaria. Pe vremea aceea nu ştiam cît de vinovat se simţea bunicul. El îl blestemase solemn pe tata cînd l-a părăsit, plecînd din Bulgaria; foarte rar se întîmplă ca un evreu credincios să-şi blesteme fiul, nici un blestem nu e mai periculos şi mai de temut. Tata însă n-a putut fi oprit şi la mai puţin de un an de la venirea lui în Anglia era mort. Acum am observat că bunicul suspina adînc în rugăciunile sale; nu contenea să plîngă, nu se putea uita la mine fără să mă strîngă cu toată puterea la piept, mă ţinea aproape şi mă scălda în lacrimi. Eu am luat-o drept tristeţe, ca să aflu mult mai tîrziu că mai mult decît durere era sentimentul vinovăţiei sale, era convins că el l-a omorît pe tata prin blestemul său. M-a îngrozit ceremonia aceasta de doliu, pentru că tata nu era prezent. Aşteptam mereu să apară printre noi şi să-şi spună rugăciunile ca şi ceilalţi bărbaţi. Ştiam prea bine că nu se ascunsese dar, oriunde ar fi fost, nu puteam pricepe de ce nu venea acum, cînd toţi bărbaţii se rugau pentru el. Printre musafiri se afla şi domnul Calderon, bărbatul cu cea mai lungă mustaţă, cunoscut şi prin faptul că rîdea mereu. Mă aşteptam la ceva rău de la el. După ce a venit, vorbea fără să se jeneze cu bărbaţii din dreapta şi din stînga lui şi, deodată, se întîmplă lucrul de care mă temeam cel mai mult — a rîs. M-am repezit nervos la el şi l-am întrebat: „De ce rîzi?" Nu s-a sinchisit şi mi-a rîs în faţă. Îl uram pentru asta, voiam să plece, mi-ar fi plăcut să-l bat. Dar n-aş fi ajuns la faţa-i zîmbăreaţă, eram prea mic, ar fi trebuit să mă urc pe un scaun; şi astfel nu l-am bătut. Cînd s-a terminat şi toţi bărbaţii au părăsit camera, a căutat să mă mîngîie pe cap, l-am respins şi de furie i-am întors spatele.

Bunicul mi-a explicat că eu, ca fiul cel mai mare, trebuie să spun kadişul, rugăciunea morţilor, pentru tatăl meu. În fiecare an de ziua aceasta trebuie să spus kadişul. Dacă n-o voi face cu regularitate, tata se va simţi părăsit ca şi cînd n-ar avea fiu. Acesta este păcatul cel mai mare pe care-l poate face un evreu, să nu spună kadişul pentru tatăl său. Îmi explica suspinînd şi oftînd, nu l-am văzut niciodată altfel în timpul cît a rămas la noi în vizită. Mama îi săruta mîna, cum era obi-

ceiul la noi, și-i spunea respectuos «Señor Padre». Dar seara, în timpul discuțiilor noastre potolite, mama nu-l amintea și eu am simțit că n-ar fi consult s-o întreb despre el. Doliul său nesfîrșit a produs o deosebită impresie asupra mea. Dar eu trăisem răbufnirea îngrozitoare a mamei și acum, noapte de noapte, trăiam plînsul ei. Pentru ea mă temeam, pe el îl observam. El vorbea cu toți oamenii și se plîngea de nenorocirea lui. Se tînguia și de noi, numindu-ne «orfani». Dar asta suna ca și cînd i-ar fi rușine să aibă nepoți orfani și împotriva acestui sentiment de rușine mă apăram eu. Nu eram orfan, o aveam pe mama care mă învestise deja cu răspunderea pentru frații mei mai mici.

Multă vreme n-am mai rămas în Burton Road. Încă în aceeași iarnă ne-am mutat în casa fratelui ei, pe Palatine Road. Acolo erau multe camere mari și mai mulți oameni. Miss Bray, guvernanta, și Edith, camerista, au venit cu noi. Cele două gospodării au fost împreunate pentru cîteva luni, totul era dublu, se făceau multe vizite. Seara nu mai mîncam cu mama și noaptea nu mai dormeam la ea. Poate că se simțea mai bine, poate că acum considerau că e mai bine să nu fie lăsată numai sub supravegherea mea. Au încercat să-i distragă atenția, veneau mulți prieteni în casă, iar alții o invitau la ei. Ea luase hotărîrea să se mute cu noi, copiii, la Viena, casa din Burton Road o vînduse și acum mai trebuia să rezolve formalitățile de mutare. Fratele ei cel destoinic, pe care-l aprecia atît de mult, o sfătuia. De la aceste discuții utile, eu, fiind copil, eram exclus. Mergeam din nou la școală la Miss Lancashire, care nu mă trata deloc ca pe un orfan. M-a făcut să simt un fel de respect și odată chiar mi-a spus că acum eu sînt bărbatul în familie și acesta este lucrul cel mai bun pentru un om.

Acasă, pe Palatine Road, eram iarăși în camera copiilor, o cameră mult mai mare decît cea dinainte cu tapetul viu. N-am renunțat la el, dar sub impresia ultimelor evenimente pierdusem tot interesul pentru el. Aici eram din nou cu frații cei mici și cu guvernanta, iar Edith, care nu prea avea ce face, venea și ea de cele mai multe ori la noi. Camera era prea mare, ceva ne lipsea în ea, părea oarecum goală, poate că era făcută pentru mai mulți oameni. Miss Bray, guvernanta, care provenea din Wales, o popula cu o întreagă comunitate. Cînta imnuri englezești cu noi, Edith cînta și ea, astfel începu pentru noi o perioadă nouă; abia ne adunam în camera copiilor și începea cîntatul. Miss Bray ne-a obișnuit repede, ea era alt om cînd cînta, nu mai era subțire și ascuțită, entuziasmul ei ni se transmitea și nouă, copiilor. Cîntam din răsputeri și George, mezinul de doi ani, striga și el. *Un* cîntec ne plăcea în mod deosebit. Era despre Ierusalimul ceresc. Miss Bray ne convinsese că tata este acum în Ierusalimul ceresc și, dacă vom cînta corect, el ne va recunoaște vocile și se va bucura. Exista un vers minunat: „Jerusalem, Jerusalem,

hark how the angels sing!"[11] și cînd ajungeam la el credeam că-l văd pe tata acolo și cîntam cu atîta patimă, de-mi făcea impresia că mă despic în bucăți. Dar Miss Bray se pare că avea unele ezitări, spunea că s-ar putea să-i deranjăm pe ceilalți din casă și, pentru a nu fi întrerupți, încuia camera. În multe cîntece apărea domnul Isus, ea ne-a povestit istoria sa, voiam să aflu cît mai multe despre el, nu mă săturam niciodată de aceste explicații și n-am priceput de ce evreii îl răstigniseră. Cu Iuda m-am lămurit imediat, avea o mustață lungă și rîdea în loc să se rușineze de răutatea sa.

Cu toată nevinovăția, probabil că Miss Bray și-a ales bine orele de activitate misionară. Astfel nu ne deranja nimeni și, după ce ascultam cu atenție istoriile despre domnul Isus, aveam voie să cîntăm iar «Ierusalimul» pe care-l cerșeam întruna. Era atît de minunat, atît de strălucitor, încît noi n-am povestit nimănui o vorbă despre aceasta. Ocupația noastră a rămas mult timp nedescoperită, cred că a durat mai multe săptămîni, pentru că mă obișnuisem să mă gîndesc deja de la școală la ea, de nimic nu mă bucuram așa de mult, nici chiar cititul nu mai era așa de important și mama mi-a devenit iarăși străină, pentru că purta discuții cu unchiul Napoleon și, drept pedeapsă pentru admirația cu care vorbea despre el, i-am tăinuit secretul orelor cu Isus.

Într-o zi, cineva a zgîlțîit dintr-o dată ușa. Mama venise pe neașteptate acasă și ascultase afară. A fost așa de frumos, îmi povestea ea mai tîrziu, că a trebuit să asculte, se mira cum de au pătruns alți oameni în camera copiilor, pentru că noi nu puteam fi. În cele din urmă a vrut totuși să știe cine cîntă acolo «Ierusalimul» și a încercat să deschidă ușa. Văzînd că-i încuiată, a început să se enerveze pe acești străini nerușinați din camera noastră și zgîlțîia tot mai puternic. Miss Bray, care ne dirija puțin cu mîinile, nu se lăsă deranjată în mijlocul cîntecului, astfel că l-am cîntat pînă la sfîrșit. Apoi deschise încet ușa și se afla față-n față cu «doamna». I-a explicat că la copii le face bine să cînte, întrebînd dacă doamna nu observase cît de fericiți ne-am simțit în ultimul timp. Am depășit, în sfîrșit, groaznicele evenimente și, acum, știam unde-l vom regăsi pe tata; orele acestea îi produceau o satisfacție atît de mare, încît cu curaj și fără reținere, a încercat s-o atragă și pe mama. I-a vorbit de Isus care a murit și pentru noi. M-am amestecat și eu în discuție, întărind cele spuse, cînd mama s-a înfuriat groaznic, întrebînd-o pe Miss Bray amenințător dacă nu știa că noi sîntem evrei și cum îndrăznea să-i seducă fără știrea ei pe copii? Era cumplit de revoltată mai ales pe Edith, pe care o simpatiza și care zilnic îi era de ajutor la toaletă, cu care vorbea mult și despre sweetheart-ul ei, dar despre ceea ce făceam împreună în aceste ore tăcuse înadins. Ea a fost concediată

[11] „Ierusalime, Ierusalime, ascultă îngerii cum cîntă"

pe loc, Miss Bray a fost concediată, ambele plîngeau, r i plîngeam, în cele din urmă a plîns şi mama, dar de ciudă.

Miss Bray a rămas totuşi; George, mezinul, ţinea mult la ea şi era plănuit să fie luată cu noi la Viena tocmai pentru el. Dar a trebuit să făgăduiască solemn că nu va mai cînta cu noi niciodată cîntece religioase şi că-şi va ţine gura despre domnul Isus. Edith ar fi fost concediată oricum în viitorul apropiat, datorită iminenţei noastre plecări; la ea nu s-a revenit şi mama, care din mîndrie n-a suportat niciodată dezamăgirea de la un om pe care-l agrea, n-a iertat-o.

Cu mine însă a trăit pentru prima dată un lucru care avea să caracterizeze legătura noastră pentru totdeauna. M-a luat din camera copiilor la ea şi, rămaşi singuri, m-a întrebat pe tonul serilor noastre aproape uitate, de ce i-am înşelat atîta timp speranţele. „N-am vrut să spun nimic“, a fost răspunsul meu. „Dar de ce nu? De ce nu? Tu eşti doar băiatul meu cel mare. Pe tine m-am bazat.“ „Nici tu nu-mi spui nimic“, i-am replicat eu nepăsător. „Vorbeşti cu unchiul Salomon şi nu-mi spui nimic.“ „Dar el e fratele meu cel mai mare. Trebuie să mă sfătuiesc cu el.“ „De ce nu te sfătuieşti cu mine?“ „Există lucruri la care tu încă nu te pricepi, le vei cunoaşte mai tîrziu.“ Parc-ar fi vorbit în vînt. Eram gelos pe fratele ei, pentru că nu-mi plăcea de el. Dacă mi-ar fi plăcut de el, n-aş fi fost gelos. Dar el era un om care „trece peste cadavre“ ca Napoleon, care începe războaie, un ucigaş.

Azi, cînd mă gîndesc, îmi dau seamă că e posibil ca eu s-o fi înflăcărat pe Miss Bray prin entuziasmul meu pentru cîntecele pe care le cîntam împreună. În casa unchiului bogat, în «Palatul căpcăunului», cum o numeam pentru mine, noi aveam un loc secret, de care nu ştia nimeni nimic şi poate că a fost dorinţa mea cea mai adîncă s-o exclud pe mama din el, pentru că s-a dedicat căpcăunului. Orice cuvînt de laudă rostit despre el îl luam drept semn al supunerii ei. Pe-atunci s-a pus baza hotărîrii mele de a fi în toate altfel decît el; şi, abia cînd i-am părăsit casa şi în cele din urmă am plecat, am cîştigat-o pe mama din nou de partea mea şi vegheam cu ochi incoruptibili de copil la fidelitatea ei.

GERMANA LA LACUL LEMAN

În mai 1913 totul era pregătit pentru mutarea la Viena şi am părăsit Manchesterul. Călătoria a decurs în etape, am străbătut pentru prima dată oraşe care mai tîrziu aveau să se transforme în centrele incomensurabile ale vieţii mele. În Londra cred că am rămas doar cîteva ore. Dar am mers prin oraş de la o gară la alta şi eu priveam cu încîn-

tare înaltele autobuse roșii, implorînd-o pe mama să mă lase să călătoresc și eu o dată sus. Nu era timp pentru așa ceva și agitația datorită străzilor înghesuite, pe care le-am păstrat în amintire ca nesfîrșite vîrtejuri negre, a continuat cu cea din Gara Victoria, unde se învălmășea o mulțime de oameni și nu se ciocneau unii de alții.

Călătoria cu vaporul peste Canal n-o mai păstrez în amintire, cu atît mai impresionantă a fost sosirea la Paris. La gară ne-a așteptat o pereche de tineri căsătoriți — David, cel mai insignifiant și mai mic frate al mamei, un șoarece blînd, alături de el o tînără doamnă scînteietoare cu părul negru ca pana corbului și cu obrajii roșii, fardați. Iarăși mi-au ieșit în cale obrajii roșii, dar așa de roșii, că mama mi-a atras atenția că sînt artificiali, atunci cînd n-am vrut s-o sărut pe noua mătușă decît pe obraji. Se numea Esther și era proaspăt importată din Salonic, acolo exista cea mai mare comunitate de sefarzi și tinerii care aveau chef să se însoare își aduceaua adesea logodnicele de acolo. Camerele din locuința lor erau așa de mici, încît eu le-am numit cu impertinență camere de păpuși. Unchiul David nu s-a simțit jignit, zîmbea mereu și nu spunea nimic, exact opusul puternicului său frate din Manchester, care-l refuzase disprețuitor ca asociat. Era în culmea proaspetei sale fericiri, se căsătoriseră în urmă cu o săptămînă. Era mîndru că fusesem cucerit pe loc de scînteietoarea mătușă și-mi dădea mereu ghes s-o sărut. Nu știa, săracul, ce-l aștepta, ea s-a demascat în curînd ca o furie tenace și nepotolită.

Cîtva timp am rămas ca oaspeți în această locuință cu camere minuscule și mie-mi convenea. Eram curios și mi se permitea să mă uit la mătușa cînd se farda. Mi-a explicat că toate femeile la Paris se fardează, altfel nu le plac bărbaților. „Dar tu îi placi unchiului", am spus eu, la care ea n-a zis nimic. S-a parfumat și voia să știe, dacă miroase frumos parfumul ei. Pe mine mă înspăimîntau parfumurile, Miss Bray, guvernanta noastră, spunea că sînt «wicked»[12]. Astfel am ezitat să răspund la întrebarea mătușii Esther și i-am spus: „Cel mai frumos miroase părul tău!" Atunci s-a așezat, și-a lăsat părul pe spate, mai negru decît mult admiratele bucle ale fratelui meu, eu aveam voie să șed lîngă ea și s-o admir, în timp ce se ocupa de toaletă. Totul se petrecea în public, sub ochii lui Miss Bray care era nefericită de cele văzute și am auzit-o spunîndu-i mamei că acest Paris nu face bine copiilor.

Călătoria noastră a continuat în Elveția, la Lausanne, unde mama voia să rămînă cîteva luni pe timpul verii. A închiriat o locuință pe înălțimea orașului, cu o vedere strălucitoare spre lac și spre bărcile cu vîsle. Coboram adesea jos la Ouchy, ne plimbam pe malul lacului și ascultam orchestra din parc. Totul era atît de luminos, adia mereu o

---

[12] rău mirositor

briză ușoară, eu iubeam apa, vîntul și vîslele și cînd cînta orchestra eram atît de fericit, c-am întrebat-o pe mama: „De ce nu rămînem aici, aici e cel mai frumos loc." „Acum trebuie să înveți nemțește, vei merge la Viena la școală." Și, deși nu pronunța niciodată cuvîntul «Viena» fără patimă, nu mă atrăgea, atîta timp cît eram la Lausanne. Cînd am întrebat-o dacă acolo este un lac, mi-a răspuns „Nu, dar e Dunărea" și în locul munților de vizavi, din Savoy, la Viena erau păduri și dealuri. Dar Dunărea o cunoșteam de cînd eram mic și, pentru că apa în care mă opărisem provenea din ea, nu-mi făcea plăcere s-o amintească. Aici însă era acest lac minunat și munții erau ceva nou. M-am opus cu înverșunare plecării la Viena și, poate și datorită acestui fapt, am rămas la Lausanne ceva mai mult decît plănuisem.

Însă adevăratul motiv era acela că eu trebuia să învăț nemțește. Aveam opt ani și urma să merg al Viena la școală; vîrstei mele îi corespundea acolo clasa a treia a școlii primare. Gîndul că datorită necunoașterii limbii nu m-ar fi primit în această clasă era de nesuportat pentru mama și era hotărîtă să mă învețe germana în cel mai scurt timp.

Nu mult după sosirea noastră ne-am dus la o librărie, ea a întrebat de o gramatică englezo-germană, a luat prima carte ce i s-a oferit, m-a dus imediat acasă și a început cu lecțiile. Cum să descriu într-un mod plauzibil aceste lecții? Știu cum decurgeau, cum aș fi putut uita, dar eu însumi nu pot nici acum crede în ele.

Ședeam în sufragerie la masa cea lungă, eu stăteam pe partea mai îngustă, cu vederea spre lac și vele. Ea stătea în stînga mea și ținea cartea în așa fel, încît să nu mă pot uita în ea. O ținea mereu departe de mine. „Tu n-ai nevoie de ea", spunea ea, „și așa nu poți înțelege încă nimic." Contrar acestui argument, simțeam că-mi ascundea cartea ca pe un secret. Îmi citea cîte o propoziție în germană și mă punea s-o repet. Pentru că îi displăcea pronunția, o repetam de cîteva ori, pînă i se părea acceptabilă. Asta nu s-a întîmplat prea des, deoarece mă ironiza pentru pronunție și, cum nu suportam pentru nimic în lume disprețul ei, îmi dădeam silința și mă corectam repede. Abia după aceea îmi traducea propoziția în engleză. Traducerea n-o repeta niciodată, eu trebuia să mi-o întipăresc în minte odată pentru totdeauna. Apoi trecea repede la următoarea propoziție, urmînd aceeași procedură; îndată ce-o pronunțam corect mi-o traducea, se uita sever la mine, pentru a o reține și, imediat, trecea la următoarea, nu știu cîte propoziții mi-a dat de prima dată, să spunem cu modestie: cîteva, mă tem c-au fost multe. M-a concediat și mi-a spus: „Repetă totul. N-ai voie să uiți nici o propoziție. Nici măcar una. Mîine continuăm." Ea și-a păstrat cartea, iar eu trebuia să mă descurc singur, fără nici un ajutor.

N-avem chiar nici un ajutor; Miss Bray vorbea numai englezește și în restul zilei mama refuza să-mi repete propozițiile. În ziua următoare

şedeam din nou în acelaşi loc, fereastra deschisă, în faţa mea lacul şi velele. A reluat propoziţiile din ziua precedentă, m-a pus să repet una şi m-a întrebat ce înseamnă. Spre nenorocirea mea reţinusem sensul şi atunci a spus satisfăcută: „Văd că merge aşa!" Apoi a urmat catastrofa şi n-am mai ştiut nimic, în afară de prima nu mai reţinusem nici o propoziţie. Le repetam, ea se uita plină de aşteptări la mine, mă bîlbîiam şi apoi amuţeam. Cînd s-a întîmplat la fel şi cu celelalte, s-a enervat şi a spus: „Pe prima ai reţinut-o, deci poţi. Nu vrei. Vrei să rămîi la Lausanne. Te las singur la Lausanne. Eu plec la Viena ş-o iau şi pe Miss Bray cu cei mici. Tu poţi rămîne singur la Lausanne!"

Cred că mă temeam mai puţin de această ameninţare cît de sarcasmul ei; pentru că atunci cînd îşi pierdea răbdarea de tot îşi punea mîinile-n cap şi striga: „Fiul meu e un idiot!" sau „Şi tatăl tău a ştiut nemţeşte, ce-ar spune de una ca asta!"

M-a apucat o disperare groaznică şi, ca s-o ascund, mă uitam la vele şi speram zadarnic într-un ajutor de la ele care nu mă puteau ajuta. Se întîmplă un lucru pe care nici azi nu-l pricep. Eram numai ochi şi urechi şi am învăţat să-mi imprim pe loc sensul propoziţiilor. Cînd ştiam trei din patru nu mă lăuda, ci le voia pe celelalte, voia ca de fiecare dată să reţin toate propoziţiile. Dar pentru că asta nu se întîmpla niciodată, nu m-a lăudat nici o singură dată şi, în aceste săptămîni, mă concedia întunecată şi nemulţumită.

Trăiam doar cu teama dispreţului ei şi-mi repetam peste zi propoziţiile oriunde eram. În plimbările cu guvernanta eram monosilabic şi posomorît. Nu mai simţeam vîntul, nu mai eram atent la muzică, aveam în permanenţă în minte propoziţiile nemţeşti şi sensul lor în engleză. Cînd puteam, mă furişam şi le exersam cu voce tare; uneori mi se întîmpla să repet chiar o greşeală, cu acelaşi zel ca şi propoziţiile corecte. N-aveam nici o carte după care să mă controlez, mi s-a refuzat cu încăpăţînare şi fără milă, deşi se ştia ce bun prieten eram cu cărţile şi cu cît mi-ar fi fost mai uşor dacă aveam o carte. Dar ea era de părere că nimic nu se învaţă uşor; că, pentru limbi, cărţile nu-s bune; că trebuie să le înveţi oral şi o carte este doar atunci nedăunătoare, cînd ştii ceva din limbă. N-a observat că de necaz mîncam puţin. Teroarea în care trăiam o considera pedagogică.

În unele zile reuşeam să-mi amintesc, cu una sau două excepţii, de toate propoziţiile şi de sensul lor. Atunci căutam pe faţa ei semne de mulţumire. Dar nu le găseam niciodată şi performanţa pe care am atins-o a fost că nu m-a mai ironizat. În alte zile nu mergea aşa de bine şi atunci tremuram în aşteptarea cuvintelor referitoare la idiotul pe care-l adusese pe lume, acelea mă îndurerau cel mai mult. Îndată ce venea „idiotul" eram distrus şi numai ceea ce spunea despre tata reuşea să diminueze efectul. Simpatia lui mă consola, niciodată nu mi-a adresat

un cuvînt neprietenos şi, orice-i spuneam, se bucura şi-mi acorda încredere.

Cu fraţii cei mici abia că vorbeam şi-i respingeam categoric ca şi mama. Miss Bray, a cărei slăbiciune era cel mic, dar care ţinea mult la toţi trei, a simţit în ce stare periculoasă eram şi, cînd mă surprindea exersîndu-mi toate propoziţiile, se indispunea şi zicea că-i destul, să încetez că şi aşa ştiu prea mult pentru un băiat de vîrsta mea, ea n-a învăţat niciodată altă limbă şi se descurcă şi aşa destul de bine în viaţă. Pretutindeni în lume există oameni care înţeleg engleza. Compasiunea ei îmi făcea bine, dar sensul cuvintelor ei nu însemna nimic pentru mine, din hipnoza groaznică în care mă ţinea mama captiv numai ea însăşi m-ar fi putut salva.

Ascultam, dar, la Miss Bray, cînd îi spunea mamei: „Băiatul e nefericit, el spune că doamna îl consideră idiot." „Şi chiar este, altfel, nu i-aş spune!" Era foarte amar, era iarăşi cuvîntul de care depindea totul. Mă gîndeam la verişoara mea, Elsie, din Palatine Road, care era întîrziată mintal şi nu putea vorbi bine. Despre ea adulţii spuneau cu regret: „Va rămîne o idioată!"

Miss Bray avea probabil o inimă bună şi rezistentă, pentru că în cele din urmă ea a fost cea care m-a salvat. Într-o după-masă, cînd tocmai ne aşezasem la oră, mama mi-a spus deodată: „Miss Bray spune că vrei să înveţi scrierea germană. E-adevărat?" Poate că am spus-o eu vreodată, poate că a fost ideea ei, şi, pentru că mama, în timp ce rostea aceste cuvinte se uita în cartea pe care o ţinea în mînă, am profitat imediat de şansa ce mi s-a oferit: „Da, vreau. Am nevoie de ea la şcoală, la Viena." Astfel am primit, în sfîrşit, cartea să învăţ literele colţuroase din ea. Mama n-avea deloc răbdare să mă înveţe literele, de aceea a renunţat la principiile ei şi eu am păstrat cartea.

Cele mai grele suferinţe, care ţinuseră cam o lună, trecuseră. „Dar numai pentru scriere", a spus mama cînd mi-a încredinţat cartea. „În rest exersăm mai departe propoziţiile oral." Nu m-a putut împiedeca să citesc propoziţiile, de-acum făcusem ceva progrese. Tot ce era nou, învăţam ca şi pînă atunci, de la ea, dar puteam întări mai tîrziu prin lectură ce auzisem şi, de aceea, mă prezentam mai bine în faţa ei. Nu mai avea ocazia să-mi spună „idiot" şi respiram uşurat. Îşi făcuse gînduri serioase în legătură cu mine, mi-a povestit mai tîrziu, să nu fiu eu singurul din numeroasa familie care nu avea talent la limbi. Dar s-a convins de contrariul şi după amiezile noastre s-au transformat în adevărate plăceri. Acum se putea întîmpla chiar s-o uimesc şi atunci, împotriva voinţei ei, îi scăpa o laudă şi spunea: „Tu eşti totuşi, fiul meu!"

Era o vreme înălţătoare care începea acum. Mama s-a hotărît să vorbească cu mine nemţeşte şi în afara orelor. Simţeam că-i sînt din nou

apropiat ca în săptămînile de după moartea tatălui. Mai tîrziu am înțeles că nu numai de dragul meu m-a învățat ea cu chiu și vai germana, era o necesitate imperioasă pentru ea să vorbească nemțește, era limba ei de confidențe. Lovitura cumplită din viața ei, cînd la douăzeci și șapte de ani pierduse rezonanța tatălui meu, o resimțea cel mai pregnant în aceea că vorbele lor de dragoste în germană amuțiseră. În această limbă se consumase, de fapt, căsnicia lor. Nu știa ce să facă, se simțea pierdută fără el și încerca să mă așeze pe mine în locul lui cît mai repede cu putință. Își punea multe speranțe în mine și suporta cu greu faptul că la începutul celor întreprinse de ea n-am corespuns așteptărilor. Astfel m-a forțat în cel mai scurt timp posibil la o performanță care întrecea forțele oricărui copil și reușita a determinat sensul mai adînc al germanei mele; era o limbă maternă implantată tîrziu și cu multe cazne. Dar caznele trecuseră și a urmat o perioadă de fericire care mi-a cimentat legătura indisolubilă cu această limbă. Poate că ea a sădit în mine și dorința timpurie de a scrie; pentru că de dragul învățării scrisului am reușit să-i smulg cartea și cotitura bruscă spre mai bine a început cînd am învățat să scriu literele germane.

N-a îngăduit nici într-un caz să renunț la celelalte limbi, cultura consta pentru ea în literaturile tuturor limbilor pe care le cunoștea, dar limba dragostei noastre — și ce dragoste a fost! — a devenit germana.

Mă lua numai pe mine în vizitele pe care le făcea prietenilor și rudelor din Lausanne și nu-i de mirare că cele două vizite care mi-au rămas în amintire erau în legătură cu situația ei de văduvă tînără. Unul din frații ei murise acolo înainte de a ne stabili noi la Manchester; văduva lui, Linda, cu cei doi copii, locuia acum la Lausanne. Poate că și pentru ea s-a oprit mama aici. Fiind invitată la masă, m-a luat și pe mine, motivîndu-mi că mătușa Linda s-a născut și a crescut la Viena și vorbește o germană deosebit de frumoasă. Eu păream destul de avansat ca să arăt ce știu. Am acceptat cu entuziasm și ardeam de nerăbdare să șterg odată pentru totdeauna toate urmele ironiei îndurate pînă nu demult. Am fost atît de emoționat, că-n noaptea precedentă n-am putut adormi ș-am purtat cu mine însumi, în germană, lungi discuții care sfîrșeau triumfal. Cînd a sosit timpul vizitei, mama mi-a explicat că va fi prezent un domn care vine în fiecare zi la mătușa Linda la masă. Se numește Monsieur Cottier, un domn respectabil, demn, trecut de prima tinerețe, un funcționar apreciat. Am întrebat-o dacă e soțul mătușii și mama mi-a răspuns șovăitor și puțin absent: „Poate că într-o zi va deveni. Deocamdată mătușa se gîndește la cei doi copii. Nu dorește să-i supere căsătorindu-se atît de repede, deși ar fi un mare sprijin pentru ea.“ Eu am adulmecat îndată pericolul și i-am spus: „Tu ai trei copii, dar eu sînt sprijinul tău.“ Ea a rîs: „Ce-ți veni?“, apoi a conti-

nuat în felul ei arogant. „Eu nu sînt ca mătuşa Linda, eu n-am nici un domn Cottier."

Astfel germana nu mai era aşa de importantă şi eu trebuia să mă afirm pe două căi. Domnul Cottier era un domn înalt, trupeş, cu o barbă ascuţită şi cu o burtă căreia îi plăcea foarte mult mîncarea mătuşii Linda. Vorbea rar şi se gîndea înaintea fiecărei propoziţii şi o studia cu plăcere pe mama. Era bătrîn deja şi mie mi se părea că o tratează ca pe un copil. Se adresa numai mamei, mătuşii nu-i spunea nimic; între timp ea-i umplea mereu farfuria, el se făcea că nu observă şi mînca liniştit mai departe.

„Mătuşa e frumoasă!" am spus eu, entuziasmat, în drum spre casă. Avea o piele închisă şi nişte ochi mari, negri, minunaţi. „Ea miroase aşa de frumos", am mai adăugat eu, mă sărutase şi mirosea mai frumos decît mătuşa din Paris. „Da de unde, a spus mama, are un nas uriaş şi picioare de elefant. Dar dragostea trece prin stomac." Aceasta o mai spusese o dată şi în timpul mesei, uitîndu-se dispreţuitor la domnul Cottier. M-am mirat c-o repetă, ş-am întrebat-o ce înseamnă. Mi-a explicat aspru de tot că domnul Cottier e mare gurmand, mătuşa e bună bucătăreasă. De aceea vine în fiecare zi. Am întrebat-o dacă de aceea miroase atît de frumos. „Acesta e parfumul ei, s-a parfumat totdeauna prea tare." Am simţit că mama n-o simpatiza şi, deşi fusese foarte prietenoasă cu domnul Cottier şi-l făcuse să rîdă, nici despre el n-avea o părere prea bună.

„La noi n-o să vină nimeni la masă", spusei eu aşa deodată de parc-aş fi fost adult şi mama zîmbea, provocîndu-mă în continuare: „Asta n-o permiţi, nu-i aşa, aici vei fi tu atent."

A doua vizită, la domnul Aftalion, a fost cu totul altfel. Dintre toţi, sefarzii pe care-i cunoştea mama, el era cel mai bogat. „El este milionar," spuse ea, „şi încă tînăr." Cînd m-a asigurat că este mult mai bogat decît unchiul Salomon, am fost imediat de partea lui. El arăta cu totul altfel, era un bun dansator şi un cavaler. Toţi îi căutau compania, era distins, încît ar fi putut trăi la curtea unui rege. „Asemenea oameni nu mai există acum printre noi, aşa am fost noi înainte, cînd trăiam încă în Spania." Mi-a mai destăinuit că domnul Aftalion a vrut odată să se căsătorească cu ea, ea era deja logodită, în taină, cu tata. „Altfel poate că m-aş fi măritat cu el", adăugase ea. Atunci a rămas foarte trist şi mulţi ani nu şi-a dorit altă soţie. Abia acum, cu puţin timp în urmă, să căsătorise şi se afla aici cu soţia sa, Frieda, o frumuseţe vestită, în călătorie de nuntă la Lausanne. „Locuieşte", povestea mama în continuare, „în cel mai elegant hotel, unde-l vom vizita."

Mă interesa persoana lui, pentru că-l situase deasupra unchiului. Pe acesta îl detestam atît de mult, încît cererea în căsătorie a domnului Aftalion nu mi-a făcut o impresie deosebită. Eram curios să-l văd, doar

pentru a constata cum acel Napoleon se chircise alături de el într-un jalnic nimic. „Ce păcat", am spus eu, „că nu vine și unchiul!" „El este în Anglia, el nu poate veni." „Dar ar fi frumos să vină, ca să vadă cum trebuie să fie un adevărat sefard." Mama nu-mi lua în nume de rău această ură împotriva fratelui ei. Deși îi admira iscusința, îi convenea împotrivirea mea. Poate că a înțeles cît era de important pentru mine că nu l-am luat ca exemplu în locul tatălui, poate că ea considera această ură nestinsă drept «caracter» și «caracterul» era pentru ea mai presus de orice.

Am ajuns la un hotel ca un palat, așa ceva nu mai văzusem, cred că se numea chiar «Lausanne Palace». Domnul Aftalion ocupa o suită de camere uriașe, luxos mobilate, mi se părea că mă aflu în «O mie și una de nopți» și mă gîndeam cu dispreț la casa unchiului din Palatine Road care în urmă cu un an mă impresionase așa de mult. O ușă dublă s-a deschis și a apărut domnul Aftalion într-un costum albastru închis cu ghetre albe și, zîmbind radios, a venit spre mama și i-a sărutat mîna. „Te-ai făcut și mai frumoasă, Mathilde" i-a spus el, ea era îmbrăcată în negru. „Și tu ai cea mai frumoasă soție." Mama avea prezență de spirit. „Unde-i Frieda? Nu-i aici? N-am mai văzut-o de la Viena, de la Institut. I-am povestit fiului meu atît de mult despre ea și l-am adus și pe el, pentru că ținea neapărat s-o vadă." „Vine îndată. Încă n-a terminat cu toaleta. Voi doi trebuie să vă mulțumiți între timp cu ceva mai puțin frumos." Totul era cu gust și distins, pe măsura spațiilor enorme. El s-a interesat de intențiile mamei, asculta cu atenție, zîmbind mereu, și a aprobat mutarea la Viena prin cuvinte fantastice. „Tu ești făcută pentru Viena, Mathilde, orașul te iubește, la Viena ai fost totdeauna cea mai vioaie și mai frumoasă." Nu eram cîtuși de puțin gelos nici pe Viena, nici pe el, am aflat ce nu știusem și ce nu găsisem în nici una din cărțile citite — că un oraș poate iubi un om și mi-a plăcut. Apoi a apărut Frieda și ea a fost cea mai mare surpriză. O femeie atît de frumoasă nu mai văzusem niciodată, era luminoasă ca lacul și îmbrăcată minunat și o trata pe mama ca pe o prințesă. A ales din vaze cei mai frumoși trandafiri, i-a dat domnului Aftalion și acesta i-a înmînat cu un compliment mamei. N-a fost o vizită prea lungă, dar eu n-am înțeles tot ce s-a spus, conversația a decurs alternînd între germană și franceză și, în ambele limbi, mai ales în franceză, încă nu mă descurcam așa de bine. Mi-a făcut impresia că unele lucruri, pe care nu trebuia să le înțeleg, erau spuse în franceză, altădată aș fi reacționat cu înverșunare la asemenea discuții secrete ale adulților, dar din partea acestui învingător al lui Napoleon și a soției sale neobișnuit de frumoasă aș fi acceptat bucuros chiar și altele.

Cînd am părăsit palatul, mama părea puțin încurcată. „Aproape că m-aș fi căsătorit cu el," a zis ea, s-a uitat la mine și a adăugat o propo-

ziție de care m-am speriat: Atunci n-ai mai fi pe lume." Nu mi-am putut închipui cum să nu fiu pe lume, mergeam alături. „Sînt *doar* fiul tău", i-am zis cu încăpățînare. Probabil că i-a părut rău că a vorbit astfel cu mine, pentru că s-a oprit și m-a îmbrățișat cu putere, strîngînd și trandafirii pe care-i primise, iar la sfîrșit o lăudă și pe Frieda. „A fost un gest nobil din partea ei. Are caracter." Asta o spunea foarte rar și niciodată despre o femeie. M-am bucurat că Frieda îi plăcuse și ei. Cînd, după ani de zile, am reluat discuția despre această vizită, obișnuia să-mi spună că a plecat cu sentimentul că tot ce văzusem, toată minunăția aceea îi aparținea de fapt ei și se mira cum de nu-i poartă pică Friedei și cum nu era invidioasă pe ea, dorindu-i ce nu i-ar fi dorit la nici o altă femeie.

Am petrecut trei luni la Lausanne și uneori mă gîndesc că n-a mai existat niciodată-n viața mea o perioadă atît de fertilă. Deseori judeci așa cînd te preocupă serios o perioadă din viață și e posibil ca fiecare perioadă să fie cea mai importantă și fiecare să conțină totul. În orice caz, la Lausanne, unde auzisem vorbindu-se în jurul meu franceza pe care o percepeam în treacăt și fără eforturi dramatice, la îndemnul mamei am renăscut pentru limba germană și din durerile acestei faceri a provenit pasiunea care m-a legat de amîndouă, de această limbă și de mama. Fără acestea două, care de fapt erau una și aceeași, viața mea ar fi fost absurdă și de neconceput.

În august am pornit în călătorie la Viena, călătorie pe care am întrerupt-o cîteva ore la Zürich. Mama i-a lăsat pe cei mici în sala de așteptare sub supravegherea lui Miss Bray și m-a luat cu telefericul pe Muntele Zürich. Locul unde am coborît se numea Rigiblick. Era o zi strălucitoare și admiram orașul întins în fața mea; mi se părea uriaș și nu pricepeam cum un oraș poate fi așa de mare. Era ceva complet nou pentru mine și puțin straniu. Am întrebat dacă și Viena e tot atît de mare și, cînd am auzit că este cu mult mai mare, n-am crezut și-mi închipuiam că mama vrea să rîdă de mine. Aici, lacul și munții erau departe, nu ca la Lausanne unde-i aveam direct în fața ochilor, în centrul fiecărei priveliști. Case nu se vedeau așa de multe; și aici mulțimea caselor care mă uimea se întindea pe versantul Muntelui Zürich în sus pînă unde eram noi și eu nici măcar n-am încercat să le număr, ceea ce în alte condiții aș fi făcut-o cu multă plăcere. Eram străin și, poate, puțin speriat, i-am reproșat mamei: „Nu-i vom mai găsi", și mie mi se păru că nu trebuia să fi lăsat «copiii», cum îi numeam între noi, cu guvernanta care nu-nțelegea nici un cuvînt în altă limbă. Astfel prima perspectivă vastă asupra unui oraș a fost colorată de un sentiment de frustrare și amintirea acestui prim contact cu Zürichul, care avea să devină mai tîrziu paradisul tinereții mele, nu m-a părăsit niciodată.

Cred că am găsit cu bine copiii și pe Miss Bray, pentru că mă văd în ziua următoare, era 18 august, călătorind prin Austria. În toate localitățile prin care treceam erau arborate steaguri și, cum nu mai încetau, mama și-a permis o glumă, spunînd că erau în cinstea sosirii noastre. Nici ea nu știa de ce erau și Miss Bray, obișnuită cu al ei Union Jack[13], era tot mai nervoasă și mai nerăbdătoare să afle și n-a lăsat-o pe mama în pace pînă nu s-a interesat la alți călători. Era ziua de naștere a împăratului Franz Joseph pe care mama îl cunoscuse încă în urmă cu douăzeci de ani, în perioada tinereții ei de la Viena, ca pe bătrînul împărat, el mai trăia și toate satele și orașele păreau să se bucure de aceasta. „Ca și Regina Victoria", spuse Miss Bray și, în multele ore ale călătoriei noastre pînă la Viena am auzit de la ea istorii despre regina care murise demult și care mă plictiseau puțin și, pentru variație, altele de la mama, despre Joseph care mai era încă în viață.

---

13 Steagul englez

Partea a treia

VIENA

1913—1916

CUTREMURUL DIN MESSINA BURGTHEATER ACASĂ

Înainte de începerea călătoriei, afară, în fața trenulețului ce ducea la grotă, se deschidea gura iadului, roșie și uriașă, arătîndu-și dinții. Apoi se deschidea încet, fără îndurare, înghițind oamenii pe care drăcușorii îi puseseră la frigare. Dar ea se deschidea din nou, era nesătulă și neobosită; așa cum spunea Fanny, guvernanta, era în iad destul loc să încapă toată Viena și toți oamenii ei. N-o spunea amenințător, știa că eu n-o credeam, gura iadului era mai mult pentru frații cei mici. Îi ținea strîns de mînă și, oricît ar fi sperat că-i cumințește prin vederea iadului, nu i-ar fi lăsat nici o clipă de lîngă ea.

M-am așezat repede în trenuleț, strîns lipit de ea, ca să rămînă loc și pentru cei mici. Erau multe de văzut în trenulețul grotei, dar un singur lucru prezenta importanță. Priveam tablourile multicolore care apăruseră înainte, toate acestea erau numai să-ți ia ochii: Albă ca zăpadă, Scufița roșie, Motanul încălțat, toate basmele erau mai frumoase cînd le citeai, cele prezentate mă lăsau rece. Apoi urma ceea ce așteptam de cînd plecasem de acasă. Dacă Fanny nu se îndrepta imediat spre Wurstelprater, o trăgeam eu ș-o băteam la cap cu sute de întrebări, pînă ceda și spunea: „Iar mă sîcîi, bine, să mergem la trenuleț." Atunci o lăsam de mînă și săream în jurul ei, fugeam o bucată înainte și așteptam nerăbdător, o puneam să-mi arate creițarii pentru intrare, deoarece s-a întîmplat să ne trezim în fața trenulețului și ea să fi uitat banii acasă.

Acum eram înăuntru și treceam pe lîngă scenele din basme, în fața fiecăreia trenul se oprea puțin și eu eram atît de supărat pe opririle inutile, că făceam bancuri proaste pe seama basmelor, stricîndu-le cheful celor mici. În schimb rămîneam total nemișcați cînd venea partea esențială: cutremurul din Messina. Atunci apărea orașul de la marea albastră, multe case albe pe panta unui munte, totul era fix și nemișcat, luminat de soare, trenul se oprea și orașul de pe mare era atît de aproape că-l puteai atinge cu mîna. În acest moment am sărit în sus, Fanny, molipsită de frica mea, mă ținea strîns: tuna îngrozitor, se întuneca, se auzeau scîncete și fluierături înspăimîntătoare, pămîntul se zguduia, noi eram

scuturați, tuna din nou, fulgera tare: toate casele din Messina străluceau în flăcările vii.

Trenul se punea în mișcare, noi părăseam locul ruinelor. Ce mai urma, nu mai vedeam. Buimăcit, părăseam trenulețul și mă gîndeam că acum totul s-a distrus, tot Wurstelpraterul, toate baracile și castanii uriași de vizavi. M-am prins de scoarța unui copac, încercînd să mă liniștesc. M-am izbit de el și i-am simțit rezistența. Nu-l puteam clinti — copacul stătea nemișcat, nimic nu se schimbase, eu eram fericit. Cred că atunci s-a hotărît ca eu să-mi pun toată speranța în copaci.

Casa noastră era casa care făcea colț cu strada Josef Gall, nr. 5, locuiam la etajul doi, la stînga noastră un loc viran, nu prea mare, ne despărțea de Prinzenallee care ținea deja de Prater. Camerele dădeau parte-n strada Josef Gall, parte spre Vest, către locul viran și copacii Praterului. Pe colț era un balcon rotund, ce unea ambele părți. De aici vedeam apusul soarelui mare și roșu ce ne devenise foarte familiar și de care fratele meu cel mic, Georg, era atras în mod deosebit. Îndată ce apărea culoarea roșie pe balcon, fugea sprinten afară și, odată, rămas pentru o clipă singur, a urinat repede, explicînd că trebuie să stingă soarele.

De aici se vedea, pe colțul opus al locului gol, o ușiță care ducea la atelierul sculptorului Josef Hegenbarth. Alături era tot felul de moloz, piatră, lemn; prin preajmă se-nvîrtea mereu o fetiță brunetă care se uita la noi curioasă, cînd mergeam cu Fanny la Prater, și care s-ar fi jucat bucuroasă cu noi. Ne ieșea în cale, băga un deget în gură și schița un zîmbet. Fanny, care strălucea de curățenie și nu suporta murdăria nici la noi, nu pierdea ocazia s-o alunge, spunîndu-i grosolan: „Treci la o parte, fetiță murdară!“, interzicîndu-ne să vorbim sau să ne jucăm cu ea. Pentru frații mei această adresare juca un rol însemnat, ea transformîndu-se în numele copilului, în discuțiile lor «fetiță murdară» însemnînd tot ce nu trebuiau ei să fie. Uneori strigau tare de pe balcon „Fetiță murdară!“ Ei o spuneau cu cele mai bune intenții, dar, jos, fetița plîngea. Cînd a observat, mama i-a dojenit cu severitate. Dar izolarea îi convenea și e posibil ca pentru ea chiar și strigătele și efectul lor însemnau o prea mare apropiere de copilul acela.

Cartierul de pe malul Dunării se numea Schüttel, străbătîndu-l în lung ajungeai la Sophienbrücke, unde era școala. Cu noua limbă pe care o învățasem în ritm forțat am venit la Viena. Mama m-a dat în clasa a treia primară, la domnul învățător Tegel. Acesta avea o față grasă, roșie, pe care nu prea puteai citi multe, aproape ca o mască; era o clasă mare cu peste patruzeci de elevi, nu cunoșteam pe nimeni. În aceeași zi cu mine a venit încă un elev nou, un băiețel american, și am fost examinați

împreună; înainte însă ne-am spus repede trei propoziții în engleză. Învățătorul m-a întrebat unde am învățat germana. I-am spus că am învățat-o cu mama. Cît timp am învățat-o? Trei luni. Am simțit că i se părea curios că-n loc de profesor am avut-o doar pe mama și numai trei luni! A dat din cap spunînd: „Asta-nseamnă că nu știi suficient pentru noi". Mi-a dictat cîteva propoziții, nu prea multe. Dar adevărata probă care-l interesa era: «Die Glocken läuten» și imediat după aceasta «alle Leute»[14]. Voia să mă prindă cu «läuten» și «Leute». Cunoșteam deosebirea și le-am scris pe amîndouă corect, fără să șovăi. A luat caietul în mînă și a dat din cap — ce știa el de lecțiile de groază de la Lausanne! — pentru că-i răspunsesem cursiv la întrebările anterioare, a spus, la fel de inexpresiv ca și mai înainte: „Vreau să te pun la încercare."

Mama n-a rămas mirată cînd i-am povestit. Pentru ea era de la sine înțeles că fiul ei trebuia să știe nu numai la fel de bine, dar chiar mai bine nemțește decît copiii vienezi. Școala primară avea cinci clase, mama a descoperit că dacă ai note bune, se poate sări peste clasa a cincea și mi-a spus: „După clasa a patra, deci peste doi ani, vei intra la gimnaziu, acolo se învață latină și nu te vei mai plictisi."

Cît privește școala, abia că-mi amintesc cîte ceva din primul an de la Viena. Tocmai pe la sfîrșitul acestui an s-a petrecut ceva — a fost omorît urmașul tronului. Domnul învățător Tegel avea pe catedră o ediție specială îndoliată. A trebuit să ne ridicăm în picioare și el ne-a comunicat evenimentul. Apoi am cîntat imnul împăratului și, spre marea noastră bucurie, ne-a trimis acasă.

Paul Kornfeld se numea băiatul cu care mergeam acasă și el locuia tot în Schüttel. Era înalt și subțire și puțin neajutorat, picioarele lui păreau că vor să meargă în direcții diferite, pe fața lui prelungă era mereu un rînjet prietenos. „Cu-acela mergi tu?" mă întrebase domnul învățător Tegel, văzîndu-ne pe amîndoi în fața școlii. „Îți jignești învățătorul!" Paul Kornfeld era un elev foarte slab, atunci cînd răspundea, răspundea greșit la toate întrebările și, pentru că rînjea mereu, neputînd altfel, învățătorului îi era ostil. În drum spre casă, un băiat a strigat odată la noi ironic: „Jidănușule!" Eu nu știam ce vrea să-nsemne asta. „Nu știi?", a întrebat Kornfeld, lui i se spusese adesea, probabil că era în legătură cu felul său bizar de a merge. Nu fusesem încă înjurat ca evreu, nici în Bulgaria, nici în Anglia nu se obișnuia acest lucru. I-am povestit mamei care, în felul ei mîndru, a trecut peste incident. „Asta se referea la Kornfeld, nu la tine." Cu aceasta nu voia să mă consoleze, dar nu accepta injuria. Noi, sefarzii, eram pentru ea ceva mai mult.

---

[14] În germană capcană ortografică: *läuten* = a suna (verb); *Leute* = oameni (subst.)

Ea nu voia ca învățătorul să mă despartă de Kornfeld, ba dimpotrivă. „Să mergi totdeauna cu el“, îmi spunea ea, „ca să nu-l bată niciunul.“ Pentru ea era de neînțeles că cineva ar îndrăzni să mă bată. Puternici nu eram nici unul, iar eu eram mult mai mic. Despre părerea învățătorului n-a spus nimic. Poate că-i convenea că făcea o asemenea deosebire între noi. Nu voia să-mi dea sentimentul că sînt de teapa lui Kornfeld, dar eu, ca cel care nu-i în cauză, trebuia să-l apăr cavalerește.

Asta îmi plăcea, pentru că se potrivea cu lectura mea. Citeam cărțile englezești pe care le adusesem de la Manchester și era un act de mîndrie să le recitesc mereu. Știam exact de cîte ori o citisem pe fiecare, pe cîteva din ele de mai mult de patruzeci de ori și, pentru că pe acestea le știam deja pe de rost, recitirea avea doar scopul de a spori recordul. Mama a simțit acest lucru, mi-a dat alte cărți, zicea că-s prea mare pentru cărți de copii și căuta prin toate mijloacele să-mi trezească interesul pentru alte lucruri. Deoarece «Robinson Crusoe» ținea de lecturile mele preferate, mi-a făcut cadou «De la Pol la Pol» de Sven Hedin. Erau trei volume, iar eu le-am primit pe rînd, cu diverse ocazii. Chiar primul volum a fost o revelație. Apăreau în el expediții științifice în tot felul de țări: Livingstone și Stanley în Africa, Marco Polo în China. Cu ajutorul celor mai aventuroase expediții științifice am cunoscut pămîntul și locuitorii săi. Ce începuse tata, continua în felul acesta mama; văzînd că expedițiile mi-au alungat toate celelalte interese, a revenit la literatură și, ca să mi-o facă plăcută și pentru ca să nu citesc numai ceea ce n-aș înțelege, a început să citească cu mine Schiller în germană și Shakespeare în engleză.

Așa s-a întors la vechea ei dragoste — teatrul, păstrînd astfel vie și amintirea tatălui, cu care discutase mereu despre aceste lucruri. Se străduia să nu mă influențeze. După fiecare scenă voia să știe cum am înțeles-o și, înainte ca ea însăși să spună ceva, îmi dădea mie cuvîntul. Cîteodată, cînd se făcea tîrziu și ea uita de timp, citeam mai departe și mai departe, simțeam cum se entuziasmează și cum nu se gîndește să termine. Eram și eu puțin vinovat cînd se ajungea atît de departe. Cu cît reacționam mai rațional, cu cît găseam mai multe lucruri de spus, cu atît mai puternic o năpădeau vechile trăiri. Îndată ce începea să vorbească despre una din acele pasiuni care deveniseră rațiunea existenței ei, știam c-o să mai dureze; nu mai era important că trebuie să merg la culcare, ea însăși se putea despărți tot atît de greu de mine ca și eu de ea; îmi vorbea atunci ca unui adult, lăuda cu exuberanță un actor dintr-un anumit rol, îl critica pe altul care o dezamăgise, dar asta se întîmpla mai rar. Cu maximă plăcere vorbea despre ceea ce asimilase fără nici o greutate, cu totală dăruire. Nările larg deschise începeau să-i tremure puternic, ochii ei mari, cenușii, nu se mai uitau la mine, cuvintele nu-mi mai erau adresate mie. Simțeam că vorbea cu tata, cînd era

așa de pătrunsă și, poate că eu însumi, fără să bănuiesc, deveneam tatăl meu. N-o trezeam prin întrebări copilărești și știam să-i stîrnesc entuziasmul.

Cînd tăcea, devenea atît de serioasă, că eu nu mai îndrăzneam să spun nici o propoziție. Își trecea mîna peste fruntea enormă unde domnea liniștea și mie mi se oprea răsuflarea. Nu închidea cartea, ci o lăsa deschisă, și rămînea așa pentru tot restul nopții. Nu mai spunea nici una din propozițiile obișnuite, că-i tîrziu, că trebuia să fiu de mult în pat, că mîine dimineață trebuie să merg la școală, tot ce ținea de sfaturile ei materne se uita. Era firesc ca ea să se identifice cu personajul despre care vorbise. Dintre toate personajele lui Shakespeare, cel pe care-l iubea cel mai mult era Coriolan.

Nu cred că am înțeles pe atunci bucățile pe care le citeam împreună. Cu siguranță am asimilat mult, dar în amintirea mea ea a rămas singurul personaj — totul fusese de fapt o singură piesă pe care o jucam împreună. Cele mai groaznice evenimente și ciocniri, de care nu mă scutea defel, își găseau expresia în cuvintele ei care începeau cu explicații și sfîrșeau printr-o apoteoză strălucitoare.

Cînd peste cinci ani am citit Shakespeare numai pentru mine, de data aceasta în traducere germană, totul îmi era nou, mă minunam că-mi rămăsese altfel în amintire, și anume ca un fluviu continuu de foc. Aceasta se întîmpla, probabil, și datorită faptului că germana îmi devenise între timp mai importantă. Dar nimic nu mi s-a tradus într-un fel atît de enigmatic ca primele povești bulgărești pe care, ori de cîte ori le întîlneam într-o carte germană, le recunoșteam pe loc și puteam să le povestesc corect pînă la sfîrșit.

NEOBOSITUL

Doctorul Weinstock, medicul casei, era un bărbat mic, cu față de maimuță și cu ochi care clipeau neobosit. Deși nu era, arăta în vîrstă, asta probabil din cauza cutelor de maimuță ale feței sale, care-i dădeau a înfățișare bătrînicioasă. Noi, copiii, nu ne temeam de el, deși venea destul de des și ne trata de bolile obișnuite la copii. Nu era deloc sever și, pentru că tot clipea și rînjea, îți trecea orice frică. Intra cu plăcere în vorbă cu mama și se ținea în preajma ei. Cînd vedea că se apropie prea mult, ea se trăgea puțin înapoi, dar el întindea iar mîna pe care i-o punea blînd și cuceritor pe umeri sau pe braț. Îi spunea «copilașule», ceea ce-mi displăcea profund, și n-ar mai fi plecat de lîngă ea; ochii lui

lipicioşi zăboveau asupra ei ca şi cum ar fi vrut s-o atingă cu privirea. Nu-mi plăcea cînd venea dar, pentru că era un medic bun şi nu făcea nici unuia dintre noi vreun rău, n-aveam nici o armă împotriva lui. Număram de cîte ori îi spunea «copilaş» şi, îndată ce pleca, îi raportam mamei rezultatul. „Azi ţi-a zis de nouă ori «copilaş» sau «astăzi au fost cincisprezece»". Se mira de statisticile mele; nu mi le interzicea; deoarece doctorul îi era indiferent, nu simţea această «evidenţă» a mea ca pe o povară. Fără să fi avut încă habar de asemenea lucruri, simţeam acea adresare ca pe o încercare de apropiere, ceea ce şi era de fapt şi chipul său a rămas neşters în amintirea mea. După un deceniu şi jumătate, cînd dispăruse de mult din viaţa noastră, am creat din el un bărbat foarte bătrîn, octogenar, dr. Bock, medicul casei.

Într-adevăr bătrîn era pe-atunci bunicul Canetti. Venea des la Viena să ne viziteze. Îi gătea mama, lucru care nu se prea petrecea în rest, el îşi dorea mereu acelaşi fel de mîncare «Kalibsbraten» — «friptură de viţel». Ca vorbitor de limbă spaniolă, avea greutăţi cu aglomerarea consoanelor şi din «Kalb» ieşea «Kalib». Apărea la prînz, ne săruta, pe obrazul meu curgeau, de fiecare dată cînd ne întîlneam, lacrimi calde, îi purtam numele, eram un orfan şi nu se uita niciodată la mine fără să-şi aducă aminte de tata. Îmi ştergeam pe furiş umezeala de pe faţă şi, deşi mă fascina, doream de fiecare dată să nu mă mai sărute. Masa începea vesel, ambii, bătrînul şi nora, erau oameni vioi şi aveau multe de povestit. Dar eu ştiam ce se ascundea în spatele acestei veselii şi că se va sfîrşi altfel. De fiecare dată, la sfîrşitul mesei, urma vechea controversă. Suspina şi spunea: „N-ar fi trebuit voi să plecaţi niciodată din Bulgaria, atunci ar fi trăit şi azi! Dar ţie nu ţi-a ajuns Rusciucul. Ţi-a trebuit Anglia. Şi unde-i acum? Clima din Anglia l-a ucis." Mamei îi cădeau greu vorbele acestea, pentru că într-adevăr ea a vrut să plece din Bulgaria, insuflîndu-i tatei puterea să se afirme în această chestiune împotriva tatălui *său*. Prea i-aţi îngreunat viaţa, Señor Padre", aşa i se adresa totdeauna, ca şi tatălui ei. „Dacă l-aţi fi lăsat să plece liniştit, atunci s-ar fi obişnuit cu clima din Anglia. Dar l-aţi blestemat! L-aţi blestemat! Unde s-a mai pomenit ca un tată să-şi blesteme fiul, *propriul* fiu!" Atunci îi sărea ţandăra, se ridica mînios, se schimbau propoziţii pe un ton tot mai grav, ieşea din cameră, îşi lua bastonul şi părăsea locuinţa, fără să mulţumească pentru «Kalibsbraten», pe care-o lăudase exagerat de mult la masă şi fără să-şi ia rămas bun de la noi, copiii. Ea rămînea plîngînd şi nu se putea linişti. Aşa cum suferea el din cauza acestui blestem, pe care nu şi-l putea ierta, aşa îi apăreau ei în faţa ochilor ultimele ore ale tatălui meu, pentru care-şi făcea mari reproşuri.

Bunicul locuia la Hotel Austria din Praterstraße, uneori o aducea şi pe bunica, deşi, acasă la Rusciuc, ea nu se ridica niciodată de pe divan; a rămas pentru mine o enigmă cum reuşea s-o convingă să călătorească şi cum o îmbarca pe vaporul de pe Dunăre. Acolo locuia, singur sau cu ea, mereu în aceeaşi cameră şi, pe lîngă cele două paturi, mai era o canapea pe care dormeam eu în noaptea de sîmbătă spre duminică. De fiecare dată cînd venea la Viena, îşi rezerva acest lucru — eu îi aparţineam pentru noaptea spre duminică şi pentru dejunul de duminică dimineaţa. Nu veneam cu prea mare plăcere la hotel, era întunecat şi mirosea a mucegai faţă de casa noastră din Prater unde totul era luminos şi aerisit. În schimb, dejunul de duminica era un mare eveniment; mă invita la cafenea, primeam o cafea cu lapte şi frişcă şi, lucrul cel mai important, un corn proaspăt.

La ora unsprezece începea şcoala Talmud-Thora din strada Novara, numărul 27, unde se învăţa ebraica. Insista să urmez această şcoală de religie, în astfel de chestiuni nu prea avea încredere în zelul mamei şi noaptea de la hotel era concepută ca un control; el voia să fie sigur că merg în fiecare duminică, înainte de masă la şcoală, cafeneaua şi chifla aveau menirea să-i sporească atractivitatea. Totul era ceva mai liber decît la mama, el căuta să-mi cîştige dragostea şi ataşamentul şi, în afară de aceasta, nu exista nimeni, pe lume, oricît de mic, pe care să nu vrea să-l impresioneze.

În această şcoală lucrurile mergeau mai degrabă jalnic, deoarece învăţătorul părea ridicol, un bărbat mic, răguşit, dînd impresia că stă într-un picior şi tremură mereu de frig, n-avea nici o influenţă asupra elevilor, toţi făceau ce voiau. Învăţai să citeşti în ebraică şi să turui rugăciunile. Dar nu ştiam ce-nseamnă cuvintele pe care le citeam, nimănui nu i-a venit ideea să ni le explice. Nici istoriile din biblie nu ne erau comentate mai îndeaproape. Singurul ţel al şcolii era să ne înveţe să citim cursiv cărţile de rugăciuni, pentru ca apoi taţii sau bunicii să se fălească cu noi în templu. M-am plîns mamei de stupiditatea acestei şcoli, ea a fost de acord cu mine — cît de mult se deosebeau de această şcoală lecturile noastre comune! Ea mi-a explicat că mă lasă să merg numai pentru a învăţa corect kadişul, rugăciunea morţilor, pentru tata. Pentru că, cu excepţia Zilei Împăcării, acesta e lucrul cel mai important din toată religia, altceva nu există. Ca femeie care trebuia să stea mereu de-o parte, n-o prea interesa cultul în templu; pentru ea rugăciunile nu însemnau nimic şi, de citit, citea doar atunci cînd înţelegea ce citeşte. Pentru Shakespeare găsea ardoarea pe care n-o simţise niciodată pentru credinţa ei.

Evadase din comunitate tocmai prin faptul că în copilărie făcuse şcoala la Viena şi pentru că s-ar fi lăsat tăiată în bucăţi pentru Burg-

theater. Poate că m-ar fi scutit de rînduielile exterioare ale unei religii care pentru ea își pierduse sensul și m-ar fi eliberat de școala de duminica, în care nu se învăța nimic, dacă n-ar fi fost forțată, de tensiunea crîncenă dintre ea și bunicul, să cedeze în acest punct care era considerat o chestiune bărbătească. Nu era niciodată curioasă să afle ce se petrecea în această școală de religie; cînd mă-ntorceam duminica la prînz, discutam de drama pe care o vom citi împreună în seara aceea. Îndată ce Fanny îmi deschidea ușa, sumbrul Hotel Austria, sumbra stradă Novara erau deja uitate și singurul lucru despre care mama mă întreba șovăitor și complet împotriva naturii ei era ce-a mai spus bunicul, referindu-se la ce a mai spus despre ea. El n-o făcea niciodată, dar ea se temea c-ar încerca să mă influențeze împotriva ei. Ea n-avea de ce să se teamă, pentru că dacă ar fi încercat (lucru de care se ferea), nu m-aș mai fi dus niciodată la el la hotel.

Una din trăsăturile cele mai marcante ale bunicului era dinamismul său; el, care-n rest dădea impresia unui oriental, era mereu în mișcare. Abia ajungea în Bulgaria și apărea din nou la Viena de unde pleca mai departe la Nürnberg care la el suna Nürimberg. Dar mai călătorea și în multe alte orașe, de care nu-mi mai amintesc, deoarece nu le pronunța numele atît de fals, încît să-mi sară în ochi. Adesea îl întîlneam întîmplător pe Praterstraße, sau pe altă stradă din Leopoldstadt, grăbit, cu bastonul său argintat fără de care nu pleca nicăieri și, oricît s-ar fi grăbit, ochilor lui jucăuși de vultur nu le scăpa nimic. Toți sefarzii care-l întîlneau — și erau mulți în această parte a Vienei, unde-n Zirkusgasse se afla și templul lor — îl salutau cu respect. Era bogat dar nu era orgolios, vorbea cu toți cei pe care-i cunoștea și avea totdeauna cîte ceva nou și surprinzător de povestit. Snoavele sale circulau pretutindeni; călătorind mult, observa tot ce-l interesa, în exclusivitate oameni și, pentru că, pînă la adînci bătrîneți, știa ce i-a povestit fiecăruia, era mereu amuzant pentru semenii săi. Pentru femei era periculos, n-o uita pe nici una pe care pusese ochii și complimentele pe care le făcea — pentru fiecare în parte găsea complimente noi și deosebite — prindeau și nu se uitau ușor. Oricît ar fi trecut anii, el nu îmbătrînea, pasiunea lui pentru tot ce era nou și șocant, reacțiile sale rapide, felul său autoritar, dar și tandru, ochiul pentru femei, toate au rămas la fel de vii.

Căuta să vorbească cu toți oamenii în limba *lor* și, pentru că învățase aceste limbi doar în treacăt, în călătoriile sale, cunoașterea lor, cu excepția limbilor din Balcani, din care făcea parte și spaniola sefardită, era foarte precară. Îi făcea plăcere să numere pe degete cîte limbi vorbește și nostima siguranță cu care ajungea în această numărătoare — știe Dumnezeu cum — la 17, uneori la 19 limbi, era irezistibilă pentru cei mai mulți, cu toată pronunția sa caraghioasă. Mie îmi era rușine de

aceste scene, cînd se petreceau în prezența mea, pentru că ce scotea din gură era atît de greșit, că ar fi căzut chiar și la școala mea primară, la domnul învățător Tegel, și cu atît mai mult la noi acasă, unde mama, cu o ironie nemiloasă, ne atenționa la cea mai mică greșeală. În schimb acasă ne limitam la patru limbi și cînd o întrebam pe mama dacă e posibil să vorbești 17, spunea, fără să-l amintească pe bunicul: „Nu, atunci nu știi nici una!"

Avea mare respect pentru cultura mamei, deși universul ei spiritual îi era total străin, și pentru faptul că era severă și pretențioasă cu noi. Pe cîtă pică îi purta pentru că tocmai cu ajutorul acestei culturi îl ademenise pe tata să plece din Bulgaria, pe atît îi convenea că ne-o transmitea nouă. Nu cred că erau numai gînduri meschine de procopseală care-l animau, ci și elanul propriului talent neexploatat niciodată pînă la capăt. În cadrul cercului restrîns al familiei sale a ajuns foarte departe și din puterea ce-o avea peste mult ramificata sa familie n-ar fi cedat nici o iotă, dar simțea că-n exteriorul ei existau infinit de multe lucruri care îi erau refuzate. Poseda numai scrierea aramaică, în care era scrisă vechea spaniolă sefardită, și ziarele le citea numai în această limbă. Aveau nume spaniole ca «El Tiempo», «Timpul», «La Voz de la Verdad», «Vocea adevărului», erau scrise cu litere hebraice și cred că apăreau numai odată pe săptămînă. Citea și cu litere latinești, dar se simțea nesigur și, astfel, în lunga-i viață — a trăit peste nouăzeci de ani — n-a citit niciodată ceva în limba țării respective (darmite o carte). Cunoștințele sale se refereau, făcînd abstracție de afaceri unde era suveran, în exclusivitate la propriile observații asupra oamenilor. Știa să-i imite și să joace ca un actor și unii oameni pe care-i cunoșteam și eu, deveneau pentru mine atît de interesanți așa cum erau jucați de el, încît în adevărata lor înfățișare mă dezamăgeau amarnic, în timp ce prin jocul lui mă fascinau tot mai mult. În prezența mea se tempera în scenele satirice; numai în societatea adulților, al cărei centru era, se desfășura din plin, distrîndu-i ore-n șir cu poveștile lui. (Murise deja demult, cînd l-am regăsit printre povestitorii din Marakeș, și, deși nu-nțelegeam nici un cuvînt din limba lor, prin amintirea bunicului îmi erau mult mai familiari decît toți ceilalți oameni pe care i-am întîlnit acolo).

Curiozitatea lui era, cum am mai spus, mereu trează, nu l-am văzut niciodată obosit și, chiar cînd eram numai noi doi, simțeam că mă observa necontenit, fără să mă slăbească o clipă. În acele nopți petrecute cu el la Hotel Austria ultimul meu gînd înainte de a adormi era acela că el nu dormea cu-adevărat și, oricît ar părea de incredibil, nu l-am văzut niciodată dormind. Dimineața se trezea cu mult înaintea mea, se spăla, se-mbrăca și, de cele mai multe ori, își și făcuse rugăciunea de dimineață, care dura destul de mult. Dacă dintr-un motiv oarecare mă

trezeam noaptea, el ședea în pat ca și cînd ar fi știut de mult că eu mă voi trezi și ar aștepta doar să-i spun ce vreau. Dar nu făcea parte dintre oamenii care se plîng de insomnii. Dimpotrivă, arăta proaspăt și gata de orice, un drac în permanență treaz; cu tot respectul care-l aveau pentru el, multora la părea puțin sinistru datorită acestei vitalități exagerate.

Printre pasiunile sale se număra și strîngerea banilor pentru fetele sărace, care voiau să se mărite și nu aveau zestre. L-am văzut adesea pe Prater oprind pe cineva și cerîndu-i bani în acest scop. Își scotea repede carnețelul roșu de piele, în care-și nota donația, cu numele persoanei. Îndată lua bancnotele și le-ndesa în portmoneu. Niciodată nu era refuzat, ar fi fost o rușine să-i spună „Nu" lui Señor Canetti. Prestigiul în comunitate depindea de aceasta și oamenii aveau în permanență la ei banii pentru donațiile deloc mici, un „Nu" ar fi însemnat că te numeri tu însuți printre săraci și nimeni nu-și dorea să se afirme despre el un asemenea lucru. Dar eu cred că printre acești negustori exista și generozitate adevărată. Adesea îmi era dat să aud spunîndu-se cu mîndrie reținută că unul sau altul e un om bun, înțelegîndu-se prin aceasta că e darnic cu săracii. Bunicul era cunoscut pentru aceasta și lui îi donau cu multă plăcere și pentru că el însuși figura înscris cu literele sale aramaice în fruntea colectei. Deoarece *el* începea așa de bine, nu voia nici unul să se lase mai prejos și repede se strîngea suma pentru o zestre onorabilă.

În această descriere a bunicului am concentrat unele lucruri pe care le-am trăit sau aflat mai tîrziu. Așa se face că în această primă perioadă de la Viena i-am acordat mai mult spațiu decît i se cuvine.

Pentru că, fără îndoială, lucrul cel mai important, mai emoționant și mai deosebit din această perioadă îl constituiau serile de lectură cu mama și discuțiile închegate pe marginea fiecărei lecturi. Nu mai pot reda cu amănuntul aceste discuții, pentru că eu însumi mă constitui în mare parte din ele. Dacă există o substanță spirituală pe care o primești în primii ani, la care te referi mereu, de care nu scapi niciodată, atunci aceasta a fost. Aveam încredere oarbă în mama, personajele de care mă întreba, de care îmi vorbea, au devenit atît de mult lumea mea, încît nu le mai pot distinge. Toate influențele ulterioare le pot urmări pînă în cele mai mici amănunte. Acestea însă formează o unitate de o densitate indestructibilă. Din această perioadă, deci din al zecelea an al vieții mele, mi-a devenit un fel de axiomă a credinței faptul că eu sînt constituit din aceste multe personaje de care, nici într-un caz nu sînt conștient. Eu cred că ele determină ce mă atrage sau mă respinge la oamenii pe care-i întîlnesc. Ele au fost pîinea și sarea primilor ani. Ele sînt adevărata viață tainică a spiritului meu.

Vara lui 1914 am petrecut-o la Baden, lîngă Viena. Locuiam într-o casă galbenă cu un etaj, nu mai știu pe ce stradă, și împărțeam această casă cu un ofițer superior în pensie, care locuia cu soția sa la demisol. Erau vremuri în care nu puteai să nu observi ofițerii.

O bună parte a zilei o petreceam în parcul stațiunii, unde mergeam cu mama. Într-un chioșc rotund în mijlocul parcului cînta fanfara stațiunii. Capelmaistrul, un om subțire, se numea Konrath, noi băieții îl numeam între noi pe englezește «carrot», «morcov». Cu frații cei mici vorbeam fără jenă în engleză, aveau trei și respectiv cinci ani, germana lor era cam nesigură, Miss Bray se întorsese doar de cîteva luni în Anglia. Ar fi fost pentru noi o constrîngere nenaturală să vorbim între noi altfel decît englezește și eram cunoscuți în parc ca micii englezi.

Era plin de lume și aceasta se datora și muzicii; la sfîrșitul lunii iulie cînd se apropia izbucnirea războiului, numărul celor care se înghesuiau în parc a crescut vertiginos. Atmosfera era mai agitată, fără ca eu să înțeleg de ce și, cînd mama ne-a atras atenția să nu mai strigăm atît de tare pe englezește cînd ne jucăm, eu tot n-am priceput prea multe, iar cei mici nici atît. Într-o zi, cred că a fost întîi august, au început declarațiile de război. Carrot dirija, fanfara cînta, cineva i-a trimis dirijorului un bilețel pe care l-a deschis, a întrerupt muzica, a bătut puternic cu bagheta în pupitru și a citit cu voce tare: „Germania a declarat război Rusiei". Fanfara a intonat imnul de stat al Austriei, toți s-au ridicat, chiar și cei care ședeau pe bănci, și cîntau în cor: „Doamne apără, doamne ocrotește pe împărat și țara noastră." Cunoșteam imnul de la școală și, mai timid, cîntam și eu. După ce s-a terminat a urmat imediat imnul german: „Slavă ție, încununat de glorie," Era ceea ce îmi era familiar din Anglia ca: „God save the King"[15]. Simțeam că aici atmosfera era împotriva Angliei. Nu știu dacă din obișnuință sau din încăpățînare cîntam cît puteam de tare cu cuvintele englezești, și frații cei mici, fără să aibă habar de ceva, mă imitau cu vocile lor subțirele. Pentru că eram strîns înghesuiți printre ceilalți oameni, nu treceam neauziți. Dintr-o dată am văzut în jurul meu fețe schimonosite de furie, brațe și mîini care ne loveau, pe mine și chiar și pe frații cei mici, Georg a primit cîteva lovituri care erau de fapt pentru cel de nouă ani, pentru mine. Pînă să bage mama de seamă, ea fusese puțin împinsă la o parte de lîngă noi, toți au tăbărît asupra noastră. Dar ce m-a impresionat mult mai tare erau fețele schimonosite de ură. Probabil că cineva i-a spus mamei de striga ea așa de tare:

[15] Dumnezeu să-l ocrotească pe rege!

„Dar sînt doar copii!“ Şi-a făcut loc spre noi şi ne-a cuprins pe toţi trei, răstindu-se la cei din jur care n-au ripostat, pentru că vorbea ca o vieneză şi, în sfîrşit, ne-au făcut chiar loc să ieşim din groaznica înghesuială.

Eu n-am înţeles exact ce făcusem, cu atît mai persistentă a fost această primă trăire a unei mase duşmănoase. Consecinţa a fost că în timpul întregului război, pînă în 1916, la Viena şi apoi la Zürich, am rămas ataşat englezilor. Dar învăţasem din lovituri: m-am ferit, atîta timp cît am fost la Viena, să las să se observe ceva din orientarea mea englezească. Engleza ne-a fost strict interzisă în afara casei; am respectat interdicţia, dar am rămas cu şi mai mult zel la lecturile mele englezeşti.

Clasa a patra a şcolii primare, cea de a doua care o urmam la Viena, a coincis cu războiul şi tot ce-mi amintesc este legat de război. Am primit un caiet galben cu cîntece care se refereau într-un fel sau altul la război. Începeam cu „Imnul împăratului“ pe care-l cîntam zilnic la începutul şi la sfîrşitul orelor. Două cîntece din caietul galben mă impresionau: „Zorilor, Zorilor, luminaţi-mi drumul spre moartea timpurie“, cîntecul care-mi plăcea cel mai mult însă, începea cu cuvintele: „Alături de drum, la marginea cîmpiei stăteau ghemuite două stăncuţe“, cred că mai departe urma: „Dac-o fi să mor în ţară duşmană, în Polonia voi să cad.“ Cîntam prea mult din această carte galbenă, dar tonul cîntecelor era în mod cert mult mai suportabil decît concentratele imprecaţii copilăreşti care răzbăteau pînă la noi, elevii mici. „Serbien muß sterbien!“ „Jeder Schuß ein Ruß!“ „Jeder Stoß ein Franzos!“ „Jeder Tritt ein Britt!“.[16] Cînd pentru prima şi ultima dată am adus acasă un astfel de vers şi i l-am spus lui Fanny: „Jeder Schuß ein Ruß!“, aceasta s-a plîns mamei. Poate că era o sensibilitate aparte, datorită faptului că Fanny era cehoaică, ea nu era deloc patriotă şi nu cînta niciodată cu noi, copiii, cîntecele de război învăţate la şcoală. Poate că era un om raţional şi simţea cît de crud suna din gura unui copil de nouă ani imprecaţia „Fiecare împuşcătură, un rus!“ S-a simţit profund jignită, nu mi-a spus-o direct, a tăcut şi s-a dus la mama să-i spună că nu mai poate rămîne, dacă-i dat să audă asemenea vorbe de la noi, copiii. Mama m-a luat între patru ochi şi m-a întrebat foarte serios ce înţeleg prin această imprecaţie. Eu am spus: nimic. Băieţii la şcoală repetau tot timpul asemenea texte ritmate şi eu nu le puteam suferi. Nu minţeam, deoarece, aşa cum am spus, eram de orientare englezească. „De ce repeţi papagaliceşte după ei? Ei nu-i place să audă aşa ceva, o jigneşti spunîndu-i lucruri atît de urîte. Un rus e un om ca tine şi ca mine.

[16] „Serbia trebuie să moară!“ „O împuşcătură, un rus!“ „O îmbrîncitură, un francez!“ „O călcătură, un britanic!“

Prietena mea cea mai bună la Rusciuc a fost o rusoaică. Tu nu-ţi mai aminteşti de Olga." Eu o uitasem, dar acum mi-a revenit în minte. Înainte, numele ei se auzea des la noi în casă. A fost suficientă această singură mustrare. N-am mai repetat niciodată asemenea imprecaţii şi, pentru că mama îşi exprimase atît de clar dezacordul, m-a cuprins ura faţă de orice slogane bestiale de război pe care le-am mai auzit apoi la şcoală şi le-auzeam zilnic. Nici într-un caz nu vorbeau toţi aşa, erau doar cîţiva, dar aceştia nu conteneau. Poate pentru că erau în minoritate le plăcea să iasă în evidenţă.

Fanny se trăgea dintr-un sat din Moravia, o persoană robustă, totul era solid la ea, chiar şi părerile. În ziua de Anul Nou, evreii evlavioşi stăteau pe malul Canalului Dunării şi-şi aruncau păcatele în apă. Fanny, care trecea cu noi pe-acolo, zăbovi la ceremonial. Medită în felul ei şi-şi spuse apoi părerea: „Mai bine să nu facă păcate, de aruncat şi eu le pot arunca." Cuvîntul «păcat» nu-i plăcea şi gesturile mari şi mai puţin. Cea mai mare aversiune o avea faţă de cerşetori şi ţigani. Cerşetorii şi hoţii erau pentru ea acelaşi lucru. Nu-i plăcea teatrul şi ura scenele. În spatele vorbelor agitate adulmeca intenţii rele. Răul cel mai mare era pentru ea teatrul şi la noi era prea mult. O singură dată s-a lăsat coruptă la o scenă şi aceea a fost atît de cumplită, încît n-am uitat-o niciodată.

A sunat cineva la uşă, eu eram lîngă ea cînd a deschis. Un cerşetor, nici bătrîn, nici mutilat s-a aruncat în genunchi în faţa ei frîngîndu-şi mîinile. Soţia-i zace pe patul de moarte, are opt copii acasă, guri flămînde, viermi nevinovaţi. „Aveţi milă, doamna! Ce-s de vină viermii nevinovaţi!" Rămăsese aşa în genunchi şi-şi repeta cu pasiune poezia, era ca un cîntec şi-i spunea lui Fanny mereu „doamna!" Atunci îi tăie piuitul, nu era doamnă şi nici nu voia să fie şi cînd îi spunea mamei „stimată doamnă"[17] nu suna deloc slugarnic. O clipă se uită tăcînd la cel ce îngenunchease, cîntecul său răsuna tare şi cald în coridor. Deodată s-a aruncat ea însăşi în genunchi, imitîndu-l. Fiecare propoziţie a lui se-ntorcea acum cu accent boemian şi duetul era aşa de impresionant că am început şi eu să declam cu ei. Nici Fanny, nici cerşetorul nu şi-au pierdut cumpătul. În cele din urmă ea se ridică şi-i trînti uşa-n nas. El era tot în genunchi şi cînta mai departe prin uşa închisă: „Aveţi milă, doamna! Ce-s vinovaţi săracii viermi!"

„Escrocule! N-are soţie şi nici nu-i pe patul de moarte. N-are copil, mănîncă totul singur. Om tînăr! Cînd a făcut opt copii?" A fost atît de revoltată pe mincinos, încît i-a repetat mamei, care tocmai se întorsese acasă, toată scena, eu am asistat-o la căderea în genunchi; am mai jucat scena împreună şi altă dată. Îi arătam ce făcuse şi vo-

---

[17] În orig. forma sincopată „gnä'Frau"

iam s-o pedepsesc pentru cruzimea ei, dar şi să joc mai bine ca ea. Astfel auzea din gura mea propoziţiile cerşetorului şi apoi cu accentul ei, acelaşi lucru încă o dată. Se-nfuria cînd începeam cu „Aveţi îndurare doamna!“ şi se abţinea să nu se arunce iar în genunchi, deşi era ispitită de căderea mea în genunchi. Era un chin pentru ea, deoarece se simţea ironizată în propria-i limbă şi, deodată, această persoană plină şi robustă devenea neajutorată. Odată a uitat de ea şi mi-a dat mie palma pe care ar fi dat-o cu plăcere cerşetorului.

Lui Fanny chiar că i s-a făcut frică de teatru. Lecturile de seara cu mama pe care le putea auzi din bucătărie o călcau pe nervi. Cînd a doua zi îi relatam ceva despre ele sau cînd vorbeam de unul singur, dădea din cap şi spunea: „Atît agitat! Băiat cum să doarmă!“ Intensificarea vieţii dramatice la noi în locuinţă o irita pe Fanny şi, cînd într-o zi şi-a dat demisia, mama a spus: „Fanny ne crede nebuni. Ea nu-nţelege. Poate că de data asta totuşi mai rămîne. Dar simt că o vom pierde în curînd.“ Şi eu şi fraţii cei mici ţineam la ea. Mama a reuşit, nu fără eforturi, s-o facă să se răzgîndească. Dar odată şi-a pierdut capul şi-n onestitatea ei ne-a dat un ultimat. Ea nu mai poate suporta, băiatul doarme prea puţin. Dacă activitatea noastră de seara nu încetează, trebuie să plece. Aşa a plecat şi noi am rămas toţi trişti. Au mai sosit adesea cărţi poştale de la ea, eu, ca spiritul ei chinuitor, aveam voie să le păstrez.

MEDEEA ŞI ODISEU

Pe Odiseu l-am întîlnit abia la Viena. Întîmplarea a vrut ca istoria Odiseei să nu se afle printre primele cărţi primite de la tata în Anglia. În acea serie de literatură universală repovestită pentru copii, probabil că se afla şi Odiseea, dar fie că nu i-a atras atenţia tatei, fie că intenţionat a amînat-o pentru mai tîrziu, ea nu mi-a căzut atunci în mînă. Aşa că am aflat abia în germană de ea, eram în al zecelea an al vieţii mele cînd mama mi-a făcut cadou «Legendele antichităţii clasice» a lui Schwab. În serile cînd interpretam drame, ne izbeam adesea de numele zeităţilor greceşti pe care trebuia să mi le explice, nu-i plăcea să rămîn cu lucruri neclarificate şi aceasta ne răpea mult timp. Probabil şi întrebam mai mult decît mi se putea răspunde, ea era familiarizată cu aceste chestiuni numai din mîna a doua, prin dramele engleze şi franceze, dar mai ales prin cele germane. Mi l-a dat pe Schwab mai mult ca ajutor pentru înţelegerea dramelor, era ceva ce trebuia să asimilez singur, pentru a nu periclita verva serilor prin divagaţii interminabile.

Primul de care am aflat pe această cale, Prometeu, mi-a făcut o impresie nemaipomenită: un binefăcător al oamenilor, ce putea fi mai ademenitor şi apoi această pedeapsă, răzbunarea înspăimîntătoare a lui Zeus. La sfîrşit am dat de Heracles ca mîntuitor, aceasta încă înainte de a-i cunoaşte celelalte fapte. Au urmat Perseu şi Gorgo, a căror privire pietrifica; Phaeton, cel care a ars în carul soarelui; Dedal şi Icar; era deja război şi se vorbea adesea de piloţi; Kadmos şi dinţii de balaur, şi pe aceştia îi puneam pe seama războiului.

Despre toate aceste lucruri minunate tăceam, le înregistram, fără să relatez ceva despre ele. Seara puteam lăsa impresia că ştiu ceva, dar numai cînd se ivea o ocazie potrivită. Era ca şi cum mi-aş putea aduce contribuţia la explicaţiile lecturii, aceasta era de fapt sarcina ce mi se dăduse. Simţeam bucuria mamei cînd spuneam ceva pe scurt, fără să mă pierd în noi întrebări. Păstram unele lucruri nelămurite pentru mine. Poate că mă simţeam fortificat într-un dialog unde centrul de greutate atîrna de partea cealaltă şi, faptul că-i trezeam interesul, amintindu-i cîte un amănunt cînd nu se simţea tocmai sigură, mă umplea de mîndrie.

N-a durat prea mult şi am ajuns la legenda Argonauţilor. Medeea m-a cucerit cu o putere pe care n-o înţeleg întru totul, şi mai puţin înţeleg cum de-am aşezat-o pe acelaşi plan cu mama. Era oare pasiunea pe care am simţit-o la ea cînd vorbea de marile eroine de la Burgtheater? Era oare înspăimîntarea morţii pe care-n umbră am simţit-o drept crimă? Dialogurile ei sălbatice cu bunicul cu care se-ncheia fiecare vizită de-a sa şi după care rămînea plîngînd şi epuizată. Chiar dacă o ştergea de la noi ca şi cînd s-ar simţi lovit, mînia sa era neputincioasă, nu era mînia învingătorului, dar nici ea nu era în stare să ducă această luptă pînă la capăt, o apuca o disperare chinuitoare pe care n-o puteam suporta la ea. Astfel e posibil să-i fi dorit forţe supranaturale ca ale unei vrăjitoare. Este o presupunere care abia acum îmi vine în minte: aş fi vrut s-o văd mai puternică, cea mai puternică dintre toate, o forţă invincibilă şi de neclintit.

În legătură cu Medeea n-am tăcut, nu puteam tăcea şi, aducînd vorba de ea, mi s-a dus o seară întreagă. Mama n-a lăsat să se observe cît o şocase această identitate, am aflat-o abia mai tîrziu, cînd povestea de «Lîna de aur» a lui Grillparzer, de Medeea de la Burgtheater, reuşind ca prin această aşa-zisă dublă refracţie să diminueze puternicul efect al legendei iniţiale asupra mea. I-am smuls mărturisirea că şi ea s-ar fi răzbunat pe Jason pentru trădarea sa, pe el şi pe tînăra sa soţie, dar nu pe copii. Pe aceştia i-ar fi luat cu ea în caleaşca fermecată, încotro, asta n-o mai ştia. Chiar dacă ar fi semănat cu tatăl lor, ea ar fi fost mai puternică decît Medeea şi şi-ar fi impus să le îndure

privirea. Totuşi ea era cea care în final apărea ca fiind cea mai puternică şi o învinsese pe Medeea din mine.

Poate că a ajutat-o Odiseu, pentru că imediat după aceea cînd am aflat de el, a înlăturat tot ce fusese înainte, devenind principala figură a tinereţii mele. *Iliada* am reluat-o în silă, pentru că începea cu sacrificiul Ifigeniei; faptul că Agamemnon cedase m-a umplut de profund dispreţ, astfel că de la început n-am fost de partea grecilor. De frumuseţea Elenei mă îndoiam, numele lui Menelaos şi Paris mi se păreau de-a dreptul ridicole. În general eram dependent de nume, existau figuri pe care le detestam doar pentru numele lor şi altele pe care le iubeam pentru numele lor, înainte de a le fi aflat istoriile: printre acestea se aflau Ajax şi Cassandra. Nu mai pot spune cînd s-a născut această dependenţă de nume. Ea era de necontestat la greci, zeii lor se-mpărţeau pentru mine în două grupe în care ajungeau prin nume şi mai rar prin caracter. Îmi plăcea de Persefona, Afrodita şi Hera, nimic din ceea ce făcea Hera nu putea să-i păteze numele; îi iubeam pe Poseidon şi Hefaistos; pe Zeus, dar şi pe Ares şi Hades, nu-i puteam suporta. La Atena m-a fascinat naşterea ei, lui Apollo nu i-am iertat niciodată mutilarea lui Marsyas, cruzimea sa i-a întunecat numele, de care eram ataşat în taină, împotriva convingerilor mele. Conflictul dintre nume şi fapte s-a transformat într-o tensiune continuă pentru mine, cerinţa imperioasă de a le pune de comun acord nu m-a părăsit niciodată. Mă ataşam de oameni şi personaje datorită numelui lor şi, atunci cînd comportarea lor mă deziluziona, recurgeam la eforturi complicate pentru a-i schimba şi a-i aduce la unison cu numele. Despre alţii, însă, a trebuit să inventez istorii detestabile care să le justifice numele odios. Nu ştiu prin ce aş fi putut fi mai nedrept; pentru cineva care admira dreptatea în cel mai înalt grad, această dependenţă de nume, neinfluenţabilă prin nimic avea ceva cu adevărat fatal, numai şi numai pe aceasta o simt ca un destin.

Nu cunoşteam pe vremea aceea oameni cu nume greceşti, încît toate îmi erau noi şi mă năpădeau cu puteri sporite. Le puteam întîlni cu o libertate care friza miraculosul, nu se asemănau cu nimic din ceea ce îmi era familiar, nu se amestecau cu nimic, apăreau ca simple personaje şi rămîneau personaje; cu excepţia Medeei care m-a pus în încurcătură, m-am hotărît pro sau contra fiecăruia şi ele îşi păstrau mereu o eficacitate inepuizabilă. Cu ele a început pentru mine o viaţă de care eram conştient şi în această viaţă nu depindeam de nimeni.

Astfel Odiseu, în care se vărsa pentru mine tot ce era grecesc, a devenit un model ciudat, primul pe care-l pot sesiza cu adevărat, primul de la care am aflat mult mai mult decît aş fi putut afla vreodată de la un om, un model rotund şi foarte împlinit, prezent în multiple variante, fiecare dintre ele avînd sensul şi locul ei. L-am asimilat în

toate detaliile şi cu trecerea timpului nu exista nimic la el care să nu fie important pentru mine. Anii călătoriilor lui au coincis cu anii în care m-a influenţat. În cele din urmă a pătruns, fără să-l fi recunoscut cineva, în «Orbirea», fapt care nu exprima altceva decît o dependenţă organică faţă de el. Oricît a fost ea de perfectă şi oricît de uşor ar fi s-o demonstrez în toate detaliile — mai ştiu exact cu ce a început influenţa sa asupra băiatului de zece ani, în ce a constat noul pentru el şi cum l-a neliniştit. Aceasta a fost clipa în care a ajuns la feaci, cînd Odiseu, nerecunoscut încă şi-a reauzit propria-i istorie din gura cîntăreţului orb Demodoh şi a plîns pentru ea pe furiş; şiretlicul prin care şi-a salvat viaţa sa şi a însoţitorilor săi, cînd s-a dat în faţa lui Polifem drept *Nimeni;* cîntecul Sirenelor pe care nu a vrut să-l scape; şi răbdarea cu care a îndurat ca cerşetor ocara peţitorilor; toate acestea erau transformări prin care el se pedepsea subapreciindu-se; în cazul Sirenelor — puternică, de nestăpînit era setea lui de cunoaştere.

CĂLĂTORIA ÎN BULGARIA

În vara lui 1915 am făcut o vizită în Bulgaria. O mare parte din familia mamei era acolo, ea voia să-şi revadă patria şi locul unde trăise fericită cu tata şapte ani. Cu săptămîni înainte fusese într-o agitaţie pe care n-o înţelegeam. Vorbea mult de copilăria ei la Rusciuc şi, locul la care nu mă gîndisem niciodată, a cîştigat dintr-o dată în importanţă prin povestirile ei. Rusciucul era amintit cu dispreţ de evreii spanioli pe care i-am cunoscut în Anglia şi la Viena, ca un cuib provincial, fără cultură, unde oamenii habar n-aveau ce se-ntîmplă în Europa. Toţi păreau fericiţi că au scăpat de acolo şi-şi închipuiau că sînt mai buni şi mai luminaţi pentru că trăiesc în altă parte. Numai bunicul, care nu se ruşina niciodată de nimic, rostea numele oraşului cu un accent pătimaş, acolo era prăvălia lui, acolo erau casele dobîndite pe măsură ce s-a îmbogăţit. Totuşi observasem cît de puţin ştia despre lucrurile care pe mine mă interesau atît de mult — cînd i-am povestit odată de Marco Polo şi China mi-a spus că toate astea-s basme şi că eu ar trebui să cred doar ce văd cu ochii, că el îi cunoaşte pe aceşti mincinoşi; am înţeles că nu citise niciodată o carte şi, pentru că limbile cu care se fălea le vorbea cu greşeli ridicole, fidelitatea lui faţă de Rusciuc nu era o recomandare pentru mine şi călătoriile lui în ţări care nu mai puteau fi descoperite mă umpleau de dispreţ. Dar avea o memorie fantastică şi m-a surprins odată cînd a venit la noi la masă cu întrebările despre Marco Polo adresate mamei. Nu numai

c-o întreba cine este acest om, dacă a trăit cu adevărat, se interesa de orice amănunt fantastic despre care-i povesteam eu fără să omită nimic și aproape că s-a enervat cînd mama i-a explicat ce rol a jucat descrierea lui Marco Polo la descoperirea de mai tîrziu a Americii. Dar cînd i-a amintit de eroarea lui Columb care a confundat America cu Indiile s-a liniștit din nou, spunînd triumfător: „Așa se-ntîmplă cînd îi crezi pe asemenea mincinoși. Descoperă America și cred că-s Indiile!“

Ceea ce nu reușise el, să-mi trezească interesul pentru locul meu natal, i-a reușit mamei în joacă. La întîlnirile noastre de seara spunea, deodată, vorbind despre o carte care-i plăcuse în mod deosebit: „Asta am citit-o pentru prima dată în dudul din grădina tatălui meu.“ Odată mi-a arătat un exemplar vechi din «Les Misérables» de Victor Hugo pe care mai erau pete lăsate de dudele mîncate în timp ce citea. „Erau foarte coapte. M-am cățărat mai sus ca să m-ascund mai bine. Astfel, treceam nevăzută cînd trebuia să vin la mîncare. Citeam toată după-amiaza și mă trezeam dintr-o dată atît de flămîndă, încît mă îndopam cu dude. Ție îți este mai ușor, eu te las totdeauna să citești.“ „Dar eu trebuie să vin totuși la mîncare“, spuneam eu și începeam să mă interesez de dud.

Mi-a promis atunci că mi-l va arăta și toate discuțiile noastre se transformau în planuri de călătorie. Eu nu eram de acord, pentru că acolo lecturile noastre de seara ar fi trebuit sistate pentru o vreme. Apoi, în vreme ce eu eram încă sub influența Argonauților și a figurii Medeei, mi-a spus: „Vom merge și la Varna, la Marea Neagră.“ Atunci n-am mai opus rezistență. De fapt Colchida era la celălalt cap al Mării Negre, dar oricum era aceeași mare și pentru moment eram gata să plătesc chiar cu scumpul preț al întreruperii lecturii noastre.

Am călătorit cu trenul, trecînd pe lîngă Kronstadt și prin România. Pentru această țară simțeam duioșie, pentru că mi-a fost foarte mult lăudată doica mea romîncă, cea care mă hrănise. Ea m-a iubit la fel de mult ca pe propriul ei copil și mai tîrziu n-a pregetat să facă drumul de la Giurgiu pe Dunăre, numai ca să vadă ce mai fac. După aceea am aflat că suferise un accident, înecîndu-se într-o fîntînă adîncă cu cumpănă iar tata, așa cum îi era felul, i-a găsit familia și, pe ascuns, fără știrea bunicului, a ajutat-o cum a putut.

La Rusciuc n-am locuit în casa veche, ar fi fost prea aproape de bunicul Canetti. Am tras la mătușa Bellina, sora cea mai mare a mamei. Era cea mai frumoasă dintre cele trei surori și se bucura numai din acest motiv de o oarecare faimă. Nenorocirea care o va urmări mai tîrziu pînă la sfîrșitul vieții nu se abătuse încă asupra ei și a familiei, dar se întrevedea deja. Mi-o aduc aminte așa cum era atunci, în plină înflorire a frumuseții; mai tîrziu am regăsit-o în «La Bella» și «Venus

din Urbino» a lui Tizian și astfel chipul ei mi-a rămas întipărit în minte pe veci.

Locuia într-o casă galbenă, spațioasă, construită în stil turcesc, vizavi de casa tatălui ei, a bunicului Arditti, care murise în urmă cu doi ani în timpul unei călătorii la Viena. Bunătatea îi era pe măsura frumuseții, știa puține lucruri, și, de aceea, era considerată proastă, pentru că nu voia niciodată nimic pentru ea și făcea mereu daruri. Deoarece toți își aminteau încă de tatăl ei, zgîrcit și avid de bani, ea le apărea ca dintr-o altă sevă, un miracol al dărniciei; nu era în stare să vadă un om fără să se întrebe cu ce i-ar putea face o bucurie. În rest, nu se gîndea niciodată la ceva. Cînd tăcea și se uita pierdută, fără să fie atentă la întrebările celorlalți, oarecum absentă și cu o expresie aproape crispată a feței, care însă nici atunci nu-și pierdea frumusețea, știai că se gîndește la un cadou și că nu este încă mulțumită de nici unul din cele care-i veniseră pînă atunci în minte. Făcea asemenea daruri, încît erai copleșit, dar, de fapt, nu era niciodată pe deplin satisfăcută, fiindcă i se părea totdeauna că era prea puțin și, în plus, mai era în stare, în cuvinte sincere, să-și ceară și scuze pentru asta. Acesta nu era felul mîndru de a face daruri pe care eu îl cunosc bine la sefarzi și care merge mînă-n mînă cu o anumită pretenție de noblețe, ci era simplu și natural ca respirația.

Se căsătorise cu vărul ei, Josef, un bărbat coleric, care i-a făcut viața imposibilă, din cauza căruia a trebuit să sufere tot mai mult, fără să se trădeze vreodată cu ceva. Livada din spatele casei, cu pomii încărcați de cele mai minunate fructe, ne-a vrăjit la fel de mult ca și darurile mătușii. Încăperile din casa ei erau luminoase și totuși răcoroase, era mult mai mult loc decît la noi la Viena, erau multe de descoperit. Uitasem cum se trăiește pe divanurile turcești și totul îmi părea străin și nou, ca și cînd m-aș fi aflat la o expediție într-o țară exotică, ceea ce fusese, de fapt, dorința cea mai arzătoare a vieții mele. Dudul din grădina de vizavi a bunicului m-a decepționat, el nu era deloc așa de înalt și, pentru că mi-o închipuiam pe mama tot atît de mare cum era acum, n-am înțeles cum de atunci nu fusese observată în ascunzișul ei. Mă simțeam bine în casa galbenă, în apropierea mătușii și nu insistam să călătorim la Marea Neagră, care era considerată, de fapt, punctul culminant al călătoriei noastre.

Unchiul Josef Arditti, cu fața-i roșie și grasă și cu privirea vicleană, mă întreba cîte toate, știa multe și era atît de mulțumit cu răspunsurile mele la întrebări, încît mă bătea pe obraji și zicea: „Fiți atenți la cuvintele mele! O să iasă ceva din el, un mare avocat ca unchiul său!“ El era negustor și deloc avocat, dar se pricepea totuși la legile multor țări pe care le cita pe de rost și cu lux de amănunte și anume în cele mai diverse limbi pe care le traducea apoi imediat pentru mine în germană.

Căuta să mă prindă, citind poate mai mult de zece minute același paragraf, probabil încă o dată, dar puțin schimbat. Apoi se uita cam șiret la mine și aștepta. „Înainte a fost însă altfel", spuneam eu, „înainte a fost așa!" Nu puteam suferi aceste paragrafe, mă umpleau de o profundă aversiune față de tot ce era în legătură cu «dreptul», dar eram și eu încăpățînat și, în plus, voiam să fiu lăudat de el. „Ai fost, deci, atent", zicea după aceea „tu nu ești un prost ca toți cei de aici" și arăta în direcția camerelor unde ședeau ceilalți, printre ei aflîndu-se și soția sa. Dar el nu se referea doar la ea, ci la întreg orașul, țara, Balcanii, Europa, lumea, cu excepția cîtorva avocați vestiți care mai puteau rivaliza cu el.

Se vorbea în taină de izbucnirile lui de furie, am fost avertizat că-i groaznic de rău la mînie, dar să nu mă speriu că se potolește, ziceau că trebuie să stai liniștit, să nu spui nici un cuvînt și, dacă se uită la tine, să dai din cap mereu cu supunere. Mama m-a prevenit că și ea și mătușa o să tacă dacă se întîmplă, că așa e el, nu se poate face nimic. Îl avea în vedere atunci mai ales pe bunicul care a murit, dar și pe văduva lui care mai era încă în viață, bunica, și pe toți frații mamei, inclusiv pe ea însăși și pe mătușa Bellina.

Am auzit acest avertisment atît de des, încît îl așteptam deja cu curiozitate. Dar într-o zi la masă a fost atît de groaznic, încît acest fapt a devenit amintirea propriu-zisă a acestei călătorii. „Ladrones!", a strigat el deodată, „ladrones! Credeți că eu nu știu că sînteți toți hoți!" „Ladrones" în spaniolă sună mult mai violent decît „hoți", cam așa ca „hoți" și „bandiți" dimpreună. Învinuia de furt pe fiecare membru al familiei, mai întîi pe cei absenți, începînd cu bunicul, cu bunicul decedat, socrul său, care-l exclusese de la o parte de moștenire în favoarea bunicii. Apoi veneau la rînd bunica, încă în viață, puternicul unchi Salomon din Manchester, care trebuia să se păzească de el. El îl va distruge, el cunoaște legile mai bine și-i va deschide procese în toate țările lumii, așa încît nu-i va rămîne nici o ascunzătoare în care să se poată salva. De *acel* unchi nu-mi era milă deloc — ba eram, — n-o pot nega — entuziasmat că cineva îndrăznește să concureze cu el, cel temut de toți. Dar mergea și mai departe, acum urmau la rînd cele trei surori, chiar mama mea și mărinimoasa mătușă Bellina, propria-i soție, care ar conspira în taină cu familia ei împotriva lui. Continua pe același ton: „Ce nemernici! Ce criminali! Ce adunătură! O să-i zdrobesc pe toți, o să le smulg din piept inima prefăcută ș-o s-o arunc ca hrană la cîini. O să mă țină ei minte! O să-mi cerșească mila! Dar eu nu cunosc îndurare. Eu cunosc doar dreptul. Dar pe acesta îl cunosc bine. Să-ndrăznească numai cineva să mă-nfrunte! Nebunii ăștia! Tîmpiții ăștia! Tu te crezi deșteaptă? Ce?" s-a adresat el, deodată, mamei. „Dar băiețelul tău te bagă-n buzunar. El este ca mine! O să-ți dea el

odată bătaie de cap! Ultimul ban îl va stoarce de la tine! Ea e cultă, spun ei, Schiller nu-ţi va fi de folos la nimic! Legea decide!“ se bătea puternic cu palma peste frunte, „şi legea este aici! aici! aici! — Asta n-ai ştiut-o“ — acum mi se adresa mie — „Că mama ta este o hoaţă! E mai bine s-o ştii acum, înainte de a te jefui pe tine, propriul ei fiu!“

Mama mă implora cu privirile, dar nu mai folosea la nimic. Eu am sărit şi am strigat: „Mama mea nu este o hoaţă! Nici mătuşa!“ şi am început să plîng de ciudă, fapt care nu l-a impresionat. Cu faţa-i buhăită groaznic şi brăzdată de riduri ce-ţi implorau milă, mi s-a adresat: „Taci! Nu te-am întrebat! Golan prost! Ai să vezi tu! Aici şed eu, unchiul tău Josef, şi-ţi spun în faţă, îmi pare rău de cei zece ani ai tăi. De aceea îţi spun la timp: Mama ta este o hoaţă! Toţi, toţi sînt hoţi! Intreaga familie! Întreg oraşul! Numai hoţi!“

Cu acest ultim „ladrones“ încetă. Nu mă bătu, dar o isprăvise cu mine. „Nu eşti vrednic“, mi-a spus mai tîrziu, cînd se linişţisse, „să te învăţ legea. Tu va trebui să înveţi prin experienţă. Nu meriţi altă soartă.“

Cel mai mult mă miram de mătuşa. Ea acceptase totul ca şi cînd nu s-ar fi întîmplat nimic şi chiar în aceeaşi după amiază o preocupau din nou darurile. Într-o discuţie între surori, pe care am ascultat-o fără ştirea lor, i-a spus mamei: „Este soţul meu. Înainte nu a fost aşa. După moartea lui Señor Padre a devenit aşa. Nu suportă nedreptatea. Este un om bun. Să nu plecaţi acum, asta l-ar putea jigni. E foarte sensibil. De ce oare toţi oamenii buni sînt sensibili?“ Mama i-a spus că nu mai suportă din cauza băiatului, care nu poate să audă asemenea lucruri despre familie. Ea a fost totdeauna mîndră de familia ei; este cea mai bună familie din oraş. Josef însuşi face parte din ea. Propriul său tată fusese fratele mai mare a lui Señor Padre. „Dar el n-a spus niciodată ceva împotriva tatălui său. Asta n-o face niciodată, niciodată! Mai bine şi-ar muşca limba decît să spună ceva împotriva tatălui său.“

„Dar de ce vrea banii ăştia? El însuşi este mult mai bogat decît noi!“

„Nu suportă nedreptatea. De la moartea lui Señor Padre a devenit aşa, înainte nu era aşa.“

Am plecat în curînd la Varna. Marea — nu-mi pot aminti de alta — nu era deloc sălbatică şi furtunoasă. În cinstea Medeei aşteptam să fie periculoasă, dar în aceste ape nici vorbă de Medeea, cred că tulburătoarele evenimente din Rusciuc mi-au înăbuşit gîndurile legate de ea. Cînd se-ntîmplau cu-adevărat lucruri înspăimîntătoare printre oamenii care-mi erau apropiaţi, figurile clasice de care altfel eram atît de pătruns, îşi pierdeau mult din coloritul lor. De cînd o apărasem pe mama de învinuirile groaznice ale cumnatului ei, ea nu mai era pentru mine Medeea.

Dimpotrivă, mi se părea important s-o știu în siguranță, să fiu cu ea și să veghez cu proprii-mi ochi să nu i se întîmple nimic mîrșav.

Am petrecut mult timp la ștrand, în port mă preocupa în mod deosebit farul. Un distrugător intră în port și se zvonea că Bulgaria va intra în război de partea Puterilor Centrale. În discuțiile pe care mama le purta adesea cu cunoscuți, auzeam întruna cum oamenii considerau acest lucru ca imposibil. Niciodată Bulgaria nu a dus război cu Rusia, eliberarea sa de sub turci se datorește rușilor care au luptat în multe războaie împotriva turcilor și oricînd bulgarii erau la ananghie, se bazau pe ruși. Generalul în serviciile rusești, Dimitrijew, era una din cele mai populare figuri ale țării, la nunta părinților mei fusese oaspete de onoare.

Cea mai veche prietenă a mamei, Olga, era o rusoaică. Am vizitat-o pe ea și pe soțul ei la Rusciuc, mi-au părut mai sinceri și mai deschiși decît toți oamenii pe care-i cunoșteam. Cele două prietene vorbeau împreună ca fetele tinere, vorbeau franțuzește pe un ton alert, jubilînd, vocile lor urcau și coborau necontenit, nici o clipă nu era liniște, era ca un ciripit, dar al unor păsări foarte mari. Soțul Olgăi tăcea respectuos, în bluza lui închisă pînă sus arăta puțin milităros, ne turnă ceai rusesc și ne servi cu delicatese, cea mai mare atenție o acorda cursivității discuțiilor celor două prietene, ca să nu piardă nici un minut din timpul lor prețios, pentru că trecuse mult de la ultima lor întîlnire și cine știe cînd se vor mai revedea? Am auzit numele lui Tolstoi care murise abia cu cîțiva ani în urmă, respectul cu care i s-a rostit numele era atît de profund, încît mai tîrziu am întrebat-o pe mama dacă Tolstoi este un poet mai mare decît Shakespeare, ceea ce a negat șovăind și fără plăcere.

„Acum înțelegi de ce nu permit să se lege cineva de ruși“, m-a întrebat ea, „sînt cei mai minunați oameni. Olga citește în fiecare clipă liberă. Cu ea se poate sta de vorbă.“ „Și cu soțul ei?“ „Și cu el. Dar ea este mai deșteaptă. Ea cunoaște literatura mai bine. El o respectă și o ascultă cu multă plăcere.“

N-am spus nimic, dar aveam anumite îndoieli. Știam că tatăl meu o considerase pe mama mai deșteaptă și cu mult superioară lui și mai știam că ea acceptase acest lucru. Ea era ca de la sine-nțeles de părerea lui, și, cînd vorbea despre el — avea pentru el cele mai frumoase cuvinte — amintea cu naivitate cît de mult îi apreciase el spiritul. „În schimb el era mai muzical decît tine“, obișnuiam eu să obiectez. „Asta da“, zicea ea. „El a jucat și mai bine ca tine teatru, asta o spun toți, el era cel mai bun actor.“ „Da, da, avea un talent natural moștenit de la bunicul.“ „Era și mult mai vesel ca tine, mult, mult mai vesel.“ Asta o auzea cu plăcere, fiindcă ținea la seriozitate și demnitate și tonurile patetice ale Burgtheaterului îi intraseră în sînge. Apoi urma totdeauna

poanta mea: „El avea și un suflet mai bun. El era omul cel mai bun din lume." Aici nu mai existau îndoieli și ezitări. Aici îmi dădea entuziasmată dreptate. „Un om așa de bun ca el nu vei găsi niciodată pe lume, niciodată!" „Și soțul Olgăi?" „Și acela e bun, dar nu se poate compara cu tatăl tău." Urmau apoi numeroasele povești despre bunătatea sa, pe care eu le auzisem de o sută de ori și aș fi vrut să le aud din nou: pe cîți oameni i-a ajutat, chiar și fără știrea ei, fără să știe nimeni, cum se-ntîmpla uneori să afle și-l întreba cu severitate: „Jacques, ai făcut-o cu adevărat? Nu crezi c-a fost prea mult?" „Nu mai știu", era răspunsul său, „nu-mi mai amintesc." „Și știi", așa se termina totdeauna enumerarea ei, „el uitase cu adevărat. Era așa de bun că uita binele pe care-l făcuse. Nu trebuie să-ți închipui că era de felul lui uituc. Rolurile din piesele jucate nu le uita nici după luni de zile. N-a uitat nici ce i-a făcut tatăl său cînd i-a luat vioara, forțîndu-l să intre în comerț. Nu uita nici ce-mi plăcea mie și după ani de zile îmi făcea cîte o surpriză cu ceva ce-mi dorisem cîndva în treacăt. Dar binele pe care-l făcea îl tăinuia atît de bine, că-l uita chiar și el."

„De asta nu voi fi în stare niciodată", spuneam eu, fiind entuziasmat de tata și trist pentru mine, „voi fi mereu conștient de acest lucru." „Tu semeni mai mult cu mine", spunea ea, „asta nu-i prea bine." Și apoi mi-a explicat că ea este prea sceptică pentru a fi bună, ea știe imediat ce gîndesc oamenii, îi pătrunde pe loc, ghicindu-le cele mai ascunse porniri. Cu această ocazie mi-a amintit un poet care fusese la fel ca și ea și care murise ca Tolstoi, cu cîtva timp în urmă: Strindberg. Acest nume nu-l rostea cu plăcere, îl primise pe Strindberg spre lectură cu cîteva săptămîni înainte de moartea tatălui și medicul din Reichenhall, care i-l recomandase atît de insistent, fusese prilejul acelei ultime, și, cum se temea ea uneori, mortale gelozii a tatălui. Cît eram la Viena mai avea lacrimi în ochi cînd auzea numele lui Strindberg și abia la Zürich s-a obișnuit atît de mult cu el și cărțile sale că putea să-i pronunțe numele fără să se tulbure.

Făceam excursii de la Varna la Monastir, în apropiere de Euxinograd, unde era palatul regal. Palatul l-am văzut numai de la distanță. De cîtva timp, de la sfîrșitul celui de al doilea război balcanic, nu mai era în Bulgaria și aparținea României. Trecerile de granițe în Balcani, unde fuseseră purtate războaie crîncene, nu erau o plăcere, în multe locuri nici nu erau posibile și erau evitate. Dar, în călătoria cu droșca și, mai tîrziu, cînd am coborît, am văzut cele mai îmbelșugate grădini de zarzavat și livezi, vinete de culoare violet-închis, ardei, roșii, castraveți, dovleci uriași și pepeni, nu pridideam să mă mir cîte creșteau aici. „Așa-i aici", spunea mama, „o țară binecuvîntată. Aici e vorba și de cultură. Nimănui nu trebuie să-i fie rușine că s-a născut aici."

Dar la Varna, cînd cădeau ploi abundente, strada principală, abruptă, care ducea-n port, era plină de gropi adînci. Droşca s-a împotmolit, noi a trebuit să coborîm, au venit oameni care l-au ajutat pe vizitiu, toţi trăgeau din răsputeri pînă au scos trăsura, mama spunea oftînd: „Aceleaşi străzi ca înainte! Astea-s stări orientale. Aceşti oameni nu vor învăţa niciodată nimic!"

Astfel oscila ea şi, în sfîrşit, se hotărî bucuros să ne întoarcem la Viena. Dar, pentru că după prima iarnă de război alimentele se împuţinaseră la Viena, înainte de plecare, mama şi-a făcut o rezervă de legume uscate. A umplut un geamantan întreg cu cele mai diverse soiuri înşirate pe aţă şi a fost amărîtă cînd vameşii români de la Predeal, staţia de graniţă cu Ungaria, i-au golit conţinutul geamantanului pe peron. Trenul s-a pus în mişcare, mama a sărit în vagon, dar comorile ei au rămas împrăştiate pe peron în rîsetele batjocoritoare ale funcţionarilor; ea îşi pierduse geamantanul. Mi se părea sub demnitatea ei să se amărască pentru asemenea lucruri, ce ţineau doar de mîncare, încît spre mîhnirea ei, în loc de consolare a trebuit să asculte şi reproşurile mele.

Ea a pus comportamentul funcţionarilor români pe seama paşapoartelor noastre turceşti. Dintr-un fel de fidelitate ereditară faţă de Turcia, unde fuseseră trataţi totdeauna bine, cei mai mulţi sefarzi rămăseseră cetăţeni turci. Familia mamei însă, care se trăgea din Livorno, se afla sub protecţie italiană şi călătorea cu paşapoarte italieneşti. Dacă ar fi călătorit cu paşaportul ei de fată, sub numele de Arditti, românii s-ar fi purtat cu siguranţă altfel, credea mama. Românii îi simpatizau pe italieni, pentru că limba lor provenea de acolo. Dar cel mai frumos se purtau cu francezii.

Veneam din mijlocul unui război pe care nu doream să-l recunosc, dar abia în această călătorie am început să pricep în mod nemijlocit ceva despre larga răspîndire a duşmăniilor naţionale.

DESCOPERIREA RĂULUI
FORTĂREAŢA VIENA

În toamna lui 1915, după acea călătorie estivală în Bulgaria, am intrat în prima clasă a gimnaziului real care funcţiona în aceeaşi clădire cu şcoala primară, în imediata apropiere de Sophienbrücke. Această şcoală mi-a plăcut mult mai mult, învăţam latina, ceva nou, aveam mai mulţi profesori, nu-l mai aveam pe plicticosul domn Tegel, ce repeta mereu acelaşi lucru şi care, de la început, mi s-a părut mărginit.

Dirigentele nostru era domnul profesor Twrdy, un pitic bărbos și îndesat. Cînd ședea la catedră, barba i se răsfira peste masă și din bănci îi vedeam doar capul. Nimeni nu-l disprețuia, cu toate că ne păruse așa de caraghios la început — avea un fel de a-și mîngîia barba-i lungă care-ți insufla respect. Poate că acest gest genera răbdare, era drept și rareori se enerva. Ne-a învățat declinarea latinească, la majoritatea elevilor însă nu prea avea succes cu ea, pentru aceștia repetînd neobosit *silva, silvae*.

În această clasă erau mai mulți colegi de care-mi amintesc și care-mi păreau interesanți. Era Stegmar, un băiat care desena și picta minunat, eu eram un pictor netalentat și nu mă săturam uitîndu-mă la lucrările lui. În fața ochilor mei așternea pe hîrtie ca prin vrajă păsări, flori, cai și alte animale, dăruindu-mi cele mai frumoase coli pe care tocmai le terminase. Cel mai mult mă impresiona cînd rupea repede cîte-o foaie de care eu mă miram că nu i-a reușit, și începea din nou. Asta s-a întîmplat de cîteva ori, pînă cînd în cele din urmă a avut sentimentul că una îi reușise, a examinat-o din toate părțile și mi-a înmînat-o cu un gest modest, dar și puțin festiv. Îi admiram talentul și generozitatea, dar mă neliniștea faptul că nu puteam face nici o deosebire, toate colile mi se păreau la fel de reușite și, mai mult decît talentul, îi admiram rapiditatea cu care-și îndeplinea hotărîrea. Îmi părea rău de orice foaie pe care o rupea, eu nu eram în stare să distrug vreo foaie scrisă sau tipărită. Era captivant să vezi cît de repede și fără nici o șovăire, ba chiar cu cîtă plăcere o făcea. Acasă am aflat că așa sînt artiștii.

Un alt coleg, scund, gras și negru era Deutschberger. Mama sa avea în Wurstelprater o gheretă unde vindea gulaș și, pentru că locuia chiar în apropierea trenulețului care ducea prin grotă, unde nu cu mult înainte fusesem un fel de om al casei, m-a cucerit imediat. Credeam că cineva care locuiește acolo trebuie să fie alt om, mult mai interesant decît noi toți. Dar că el era interesant într-un alt mod decît aș fi putut ști eu — la cei unsprezece ani ai săi era un cinic matur — acest lucru a dus în curînd la o dușmănie amară.

Cu un alt coleg care era de fapt prietenul meu, Max Schiebl, fiul unui general, mergeam în trei de la școală spre casă prin Prinzenallee. Deutschberger conducea discuția, părea că știe totul despre viața adulților și ne spunea lucrurile pe șleau. Pentru el Praterul, așa cum îl cunoșteam eu și Schiebl, avea o altă față. Prindea în zbor discuții care aveau loc între clienții din ghereta de gulaș și avea un fel vulgar de a le repeta în fața noastră. Adăuga mereu comentariile mamei sale care nu-i ascundea nimic; se părea că n-are tată și că-i singurul copil. Schiebl și cu mine așteptam cu un fel de curiozitate drumul spre casă, Deutschberger nu începea imediat, abia după ce trecusem de terenul de sport

al W.A.C.-ului, al Clubului vienez de atletism, se simțea liber să înceapă cu adevăratele lui perorații. Cred că avea nevoie de timp pentru a se pregăti cu ce avea să ne șocheze de data asta. Termina întotdeauna cu aceeași propoziție: „Niciodată nu e prea devreme să înveți cum e viața, spune mama." Avea un simț special al efectului și de fiecare dată își intensifica istoriile. Atîta timp cît era vorba de acte de violență, de bătăi cu cuțitele, de furturi și crime îl lăsam să se producă. Era împotriva războiului, lucru care-mi plăcea; Schiebl era însă de altă părere și căuta să-l abată de la ideile lui prin diferite întrebări. Îmi era rușine să povestesc acasă despre asemenea discuții. O bucată de timp au rămas secretul nostru bine păzit, pînă cînd lui Deutschberger i s-au urcat victoriile la cap și a depășit limita, fapt care a produs o mare agitație.

„Știu cum se fac copiii, mi-a spus mama". Schiebl era cu un an mai mare ca mine, această problemă începuse să-l preocupe și eu m-am alăturat dezgustat curiozității lui. „E foarte simplu", spunea Deutschberger, „așa cum cocoșul calcă găina, așa calcă bărbatul femeia." Eu, sub impresia serilor Shakespeare, respectiv Schiller, m-am înfuriat ș-am strigat: „Minți! Nu-i adevărat! Ești un mincinos!" A fost prima dată cînd m-am apărat împotriva lui. A rămas în continuare ironic, repetîndu-și propoziția. Schiebl a tăcut și tot disprețul lui Deutschberger s-a revărsat asupra mea. „Mamă-ta nu-ți spune nimic. Te tratează ca pe un copil mic. Nu te-ai uitat niciodată la un cocoș? Precum cocoșul ș.a. m.d. Trebuie să înveți cît mai devreme cum e viața, spune mama."

N-a lipsit mult să-l lovesc. I-am părăsit pe amîndoi și trecînd peste șantierul pustiu am fugit în casă. Mîncam totdeauna împreună la o masă rotundă, m-am stăpînit față de frații mai mici și n-am spus nimic, dar n-am putut mînca deloc și-mi venea să plîng. Îndată ce s-a putut, am tras-o pe mama pe balcon unde se desfășurau peste zi discuțiile noastre serioase și i-am spus totul. Observase, desigur, tulburarea mea, dar cînd a aflat cauza a amuțit. Ea, care avea un răspuns clar și complet la orice întrebare, ea care mă lăsa să înțeleg că și eu port răspunderea pentru educația celor mici, tăcea, pentru prima dată; a tăcut atît de mult, că m-a cuprins frica. Apoi s-a uitat în ochii mei și cu formula de adresare pe care o cunoșteam din marile noastre clipe, mi-a spus solemn: „Fiule, o crezi pe mama?" „Da, da!" „Nu-i adevărat, minte. Mama lui nu i-a spus asta niciodată. Copiii se nasc altfel, într-un mod frumos. O să-ți spun mai tîrziu. Pe tine nici nu te interesează încă!" Cuvintele ei mi-au tăiat curiozitatea pe loc. De fapt nu voiam să știu încă. Dacă ce auzisem a fost doar o minciună! Acum știam c-a fost o minciună și încă una grosolană, el inventînd lucruri pe care mama sa nu i le spusese niciodată.

Din acest moment am început să-l urăsc pe Deutschberger și-l tratam ca pe drojdia societății. La școală, unde era un elev slab, nu-i mai

şopteam. În pauză, cînd voia să vină la mine, îi întorceam spatele. N-am mai vorbit nici un cuvînt cu el. S-a isprăvit cu drumul comun spre casă. Pe Schiebl l-am pus să aleagă între mine şi el. Ba mai mult, cînd profesorul de geografie l-a chemat să arate pe hartă Roma, el a arătat Neapole; profesorul n-a observat, eu m-am ridicat ş-am spus: „A arătat Neapole, nu Roma" şi a primit o notă proastă. Asta era ceva ce-n mod obişnuit aş fi dispreţuit, eu îmi apăram colegii şi-i ajutam cînd puteam, chiar la profesorii la care ţineam, dar cuvintele mamei m-au umplut de atîta ură împotriva lui, că totul mi se părea permis. Era pentru prima dată cînd aflam ce-nseamnă o ascultare orbească şi cu asta am terminat orice discuţie cu mama despre el. Eram montat împotriva lui şi vedeam în el un ticălos, într-un lung discurs i-am povestit lui Schiebl de Richard al III-lea şi l-am convins că Deutschberger e copia lui fidelă, dar e încă tînăr şi-ar trebui ca de pe-acum să i se strice socotelile.

Atît de timpuriu am început să descopăr răul. Predilecţia asta m-a urmărit mult timp, pînă mult mai tîrziu, cînd am devenit un sclav supus al lui Karl Kraus, crezîndu-l, atunci cînd ponegrea pe atîţia ticăloşi. Pentru Deutschberger viaţa la şcoală a devenit de nesuportat. Şi-a pierdut siguranţa, privirile lui imploratoare mă urmăreau peste tot, ar fi fost în stare de orice pentru a restabili pacea, dar eu eram de neîmpăcat şi era ciudat cum această ură prin efectul ei vizibil asupra lui se înteţea în loc să se potolească. În cele din urmă a venit mama lui la şcoală şi într-o pauză m-a tras la răspundere. „De ce-l urmăreşti pe fiul meu? Nu ţi-a făcut nimic. Aţi fost doar prieteni." Era o femeie energică, cu un limbaj repezit. În opoziţie cu el, ea avea gît şi nu plescăia cînd vorbea. Mi-a plăcut că mă ruga ceva, îmi cerea îndurare pentru fiul ei şi astfel i-am spus, la fel de deschis ca şi ea, cauza duşmăniei mele. Am repetat, fără să mă jenez în faţa ei, propoziţia interzisă despre cocoş şi găină. Ea i se adresă atunci cu violenţă, el stătea fricos în spatele ei: „Ai spus tu aşa ceva?" A dat jalnic din cap fără să nege şi cu asta a luat sfîrşit pentru mine toată chestiunea. Probabil că nici unei mame, care mă trata atît de serios ca propria-mi mamă, nu i-aş fi putut refuza ceva, dar eu am simţit şi cît îi era el de drag şi din Richard al III-lea a devenit iarăşi un elev ca mine şi Schiebl. Propoziţia cu pricina ajunsese din nou la presupusa sursă şi-şi pierduse astfel efectul. Urmărirea a încetat, noi nu ne-am reîmprietenit, dar l-am lăsat în pace, în aşa măsură, că nu-mi mai amintesc de el. Dacă stau şi mă gîndesc la restul şcolii de la Viena, aproximativ încă o jumătate de an, figura lui nu-mi mai apare.

Prietenia cu Schiebl însă era tot mai strînsă. De la început ne-am înţeles bine, acum era singurul meu prieten. Locuia ceva mai sus pe Schüttel, într-o locuinţă asemănătoare cu a noastră. De dragul lui mă

jucam și eu cu soldații și, pentru că avea foarte mulți, armate întregi cu toate soiurile de arme, cavalerie și artilerie, mergeam adesea la el acasă, unde se purtau bătăliile. Îi plăcea foarte mult să cîștige, iar înfrîngerile le suporta greu. Atunci își mușca buzele și se strîmba, uneori căuta să trișeze și mă supăram. Dar asta nu dura mult. Era un băiat bine crescut, înalt și mîndru și, deși semăna ca două picături de apă cu maică-sa, asemănare de care eu mă miram întruna, nu era nici pe departe băiatul mamei. Ea era cea mai frumoasă mamă pe care o cunoșteam și cea mai înaltă. Avea o ținută dreaptă, mă uitam în sus la ea, se apleca spre noi cînd ne aducea o gustare, cu o ușoară înclinare a părții superioare a corpului, ne punea tava pe masă, ca apoi să se îndrepte, înainte de a ne îmbia să servim. Ochii ei negri mă urmăreau, îi visam acasă, ceea ce însă nu-i spuneam niciodată fiului ei Max. Dar îl întrebam dacă toate tirolezele au ochi frumoși, la care-mi răspundea hotărît: „Da!", adăugînd: „Și toți tirolezii!" Data următoare am observat că Max îi spusese, deoarece părea că se amuză cînd ne-a adus gustarea, se uita la noi cum ne jucam, ceea ce nu făcuse niciodată și m-a întrebat de mama. După ce a ieșit, l-am întrebat pe Max cu severitate. „Îi spui tot mamei tale?" A roșit ca focul, încercînd să mă convingă de contrariu și adăugînd că nu obișnuiește să-i spună nimic din ce-mi închipui eu, nici chiar tatălui său nu-i spune totul.

Tatăl, un bărbat mic și slab, nu mi-a făcut absolut nici o impresie. El nu numai că era mai mic, dar mi se părea și mai în vîrstă decît soția sa. Era general în rezervă, dar fusese rechemat în război pentru o misiune specială. Era inspectorul lucrărilor de fortificații din jurul Vienei. În toamna lui 1915 rușii rupseră frontul din Carpați și circulau zvonuri că Viena ar fi amenințată. Tatăl lui Shiebl ne-a luat cu el în zilele libere, cînd n-aveam școală, în inspecțiile sale. Ne-am dus la Neuwaldegg, am străbătut pădurea, trecînd pe lîngă mici «fortificații» băgate în pămînt. Acolo nu erau soldați, aveam voie să vizităm totul și astfel am intrat înăuntru; în timp ce tatăl lui Schiebl bătea ici și colo cu bastonul său în pereții groși, noi ne uitam prin găuri afară la pădurea pustie și încremenită. Generalul vorbea puțin, avea mai degrabă o față morocănoasă și în drumurile noastre prin pădure, de fiecare dată cînd ni se adresa și ne explica ceva, ne zîmbea, ca și cînd ar fi fost ceva deosebit. Nu mă punea niciodată în încurcătură. Probabil că vedea în noi viitori soldați, el era cel care-i dăruise fiului său acele mari armate de zinc care se înmulțeau necontenit și el se interesa, cum îmi spunea Max, de jocurile noastre, vrînd să știe cine a cîștigat. Dar eu nu eram obișnuit cu oameni atît de liniștiți, și, ca general, nu mi-l puteam închipui chiar deloc. Mama lui Schiebl ar fi fost un general minunat, de dragul ei m-aș fi dus chiar și în război, dar excursiile de inspecție cu tatăl său nu le luam

în serios și războiul, despre care se vorbea atîta, îmi apărea foarte îndepărtat cînd bătea cu bastonașul lui în peretele unei «fortificații».

În toată perioada de școală și mai tîrziu, tații nu m-au impresionat în mod deosebit. Aveau pentru mine ceva lipsit de viață sau bătrînesc. Propriul meu tată era încă în mine, cel care discutase cu mine despre atîtea lucruri, cel pe care-l auzisem cîntînd. Tînăr cum fusese mi-a rămas și chipul său, el a rămas unicul tată. Cu atît mai receptiv eram însă la mame și numărul celor care mi-au plăcut era uluitor de mare.

În iarna lui 1915 pe 1916 efectele războiului începuseră să se simtă în viața de toate zilele. Epoca recruților cîntînd entuziaști pe Prinzenallee, trecuse. Cînd în drum spre casă întîlneam mici grupe mărșăluind nu mi se mai păreau atît de vesele ca înainte. Cîntau tot „În patrie, în patrie, acolo ne vom revedea!“, dar revederea nu li se părea apropiată. Nu mai erau atît de convinși că se vor întoarce. Cîntau „Am avut un camarad“ de parcă ei înșiși ar fi fost camaradul căzut despre care cîntau. Am simțit această schimbare și i-am relatat-o prietenului meu Schiebl. „Aceștia nu sînt tirolezi“, mi-a răspuns el, „trebuie să vezi odată tirolezii.“ Nu știu unde a văzut el pe atunci tirolezi mărșăluind, poate că a vizitat împreună cu părinții cunoștințe comune din patria lor și a auzit la ei comentarii încrezătoare. Credința sa că războiul se va sfîrși cu bine era de nezdruncinat, niciodată nu s-a îndoit de asta. Nu de la taică-său avea această siguranță, acesta era un bărbat liniștit care nu folosea cuvinte mari. În excursiile pe care le făceam împreună n-a spus nici o singură dată: „Vom învinge!“. Dacă ar fi fost tatăl meu, eu aș fi pierdut demult orice speranță în victorie. Maică-sa era cea care-i întreținea această credință. Poate că nu spunea nici ea nimic, dar mîndria, integritatea, privirea ei pătrunzătoare, ca și cînd sub protecția ei nu s-ar putea întîmpla nimic nefavorabil — cu această mamă n-aș fi avut nici eu îndoieli.

Odată am ajuns la Schüttel în apropierea podului de cale ferată care ducea peste Canalul Dunării, și unde era oprit un tren ticsit de oameni. Vagoane de marfă erau combinate cu cele de persoane, în toate erau înghesuiți oameni care-și aplecau privirea mută spre noi. „Aceștia sînt din Galiția“, a spus Schiebl, suprimînd cuvîntul „evrei“ și completînd cu „refugiați“. În Leopoldstadt era plin cu evrei din Galiția. În caftane negre cu buclele de la tîmple și pălării aparte contrastau vizibil cu ceilalți oameni. Acum erau la Viena, unde să se ducă, de mîncat trebuiau să mănînce și ei și, cu hrana, vienezii n-o mai duceau așa de bine.

Nu văzusem niciodată atîția înghesuiți în vagoane. Era o priveliște înspăimîntătoare, dat fiind că trenul stătea. Tot timpul cît l-am fixat, trenul nu s-a mișcat din loc. „Ca vitele“, am spus eu, îi îngrămădește ca pe sardele și mai sînt și vagoane de vite.“ „Asta-i realitatea, sînt

așa de mulți", a zis Schiebl, temperîndu-și repulsia față de ei și ținînd cont de prezența mea, n-ar fi putut scoate ceva din gură care să mă jignească. Dar eu am rămas ca pironit și, în timp ce Schiebl stătea lîngă mine, am simțit groaza ce mă cuprinsese. Nimeni nu ne făcea semn cu mîna, nimeni nu scotea un cuvînt, simțeau că nu-s bine veniți și nu așteptau nici un cuvînt de salut. Erau numai bărbați și mulți bătrîni cu barbă printre ei. „Știi", a spus Schiebl, „soldații noștri sînt trimiși pe front în asemenea vagoane. Războiu-i război, zice tata." Era singura propoziție a tatălui său pe care a citat-o vreodată în fața mea și știam c-o spune să mă scoată din spaimă. Dar degeaba, eu priveam în gol, priveam la nesfîrșit și nu se-ntîmpla nimic. Voiam să se pună trenul în mișcare, lucrul cel mai înspăimîntător era că trenul tot mai staționa pe pod. „Nu vii?", m-a întrebat Schiebl, trăgîndu-mă de mînecă. „Nu mai vrei să ne jucăm?" Eram în drum spre el pentru a ne juca iar cu soldații. M-am dus, totuși, dar cu un sentiment de neplăcere care s-a amplificat cînd am intrat în locuință și maică-sa ne-a adus gustarea. „Unde-ați fost atîta?", a întrebat ea. Schiebl a arătat spre mine și a spus: „Am văzut un tren cu refugiați din Galiția. Staționa pe Franzensbrücke." „Așa?", a spus ea și ne-a întins gustarea. „Acum cu siguranță sînteți flămînzi." Din fericire a plecat, pentru că eu nu m-am atins de mîncare și băiatului sensibil, care era Schiebl, nu-i era nici lui foame. A lăsat soldații în pace, nu ne-am jucat, iar cînd am plecat mi-a strîns mîna cordial, spunînd: „Mîine, cînd vii, o să-ți arăt ceva Am primit o artilerie nouă."

ALICE ASRIEL

Alice Asriel era cea mai interesantă prietenă a mamei, familia ei provenea din Bagdad. Ea devenise vieneză get beget, în limbă și în felul de a fi, în tot ce făcea, în toate reacțiile ei. O femeie măruntică, cea mai mică dintre prietene, care nu erau nici una prea înalte. Avea interese spirituale și un fel ironic de a vorbi cu mama despre lucruri pe care eu nu le-nțelegeam. Trăia în literatura vieneză a acelei perioade, dar îi scăpa interesul universal al mamei. Vorbea de Bahr și Schnitzler cam ușor și puțin flușturatec, niciodată cu insistență și pasibilă oricînd de influențe; oricine discuta cu ea putea s-o impresioneze, dar numai cînd era vorba de lucruri din sfera aceasta, restul, ce nu ținea de literatura zilei, nu prea era băgat în seamă. Cred că cei de la care afla noutățile erau bărbați, îi plăceau bărbații care știau să vorbească, discuțiile, schimbul de opinii erau viața ei, cel mai mult îi plăcea să ia aminte

la controversele intelectualilor care, înfruntîndu-se, ajungeau să se certe între ei. Era vieneză prin structură pentru că, fără efort prea mare, știa totdeauna ce se petrecea în lumea spirituală. Vorbea cu plăcere despre oameni, despre istoriile lor amoroase, încurcături și divorțuri; era de părere că tot ce ține de dragoste e permis, nu condamna ca mama, o contrazicea, cînd condamna și pentru cele mai complicate încurcături găsea imediat o explicație. Tot ce făceau oamenii i se părea natural. Așa cum vedea ea viața, așa a și avut parte de ea, ca și cînd un duh rău ar fi vegheat să-i facă ei însăși, ceea ce ea permitea altora. Îi plăcea să strîngă oameni în jurul ei, mai ales de sexe diferite, și să le observe reacțiile, pentru că fericirea vieții ei părea să constea din schimbarea partenerilor și, ceea ce-și dorea ea, admitea în egală măsură și altora, adesea îți dădea impresia că experimentează pe ei.

Ea a jucat un rol în viața mea și ceea ce am spus despre ea provine de fapt din experiența mea ulterioară. În 1915, cînd am cunoscut-o pentru prima dată, m-a surprins cît de puțin o afecta războiul. Nu l-a amintit în prezența mea nici o singură dată, mama se situa cu patimă împotriva lui, dar în fața mea tăcea, pentru a nu-mi produce greutăți la școală. Alice nu voia să audă de război, deoarece nu cunoștea ura și era îngăduitoare cu orice lucru și cu orice om, nu se putea entuziasma și făcea abstracție de el.

Pe cînd ne vizita în strada Josef Gall era căsătorită cu un verișor de-al ei din Belgrad care devenise, ca și ea, vienez. Domnul Asriel era un bărbat mic, cu ochi umezi, cunoscut pentru stîngăcia lui în toate lucrurile practice din viață. La comerț se pricepea îndeajuns ca să piardă toți banii, inclusiv zestrea soției sale. Locuiau cu cei trei copii într-o casă burgheză, cînd a făcut ultima încercare să se pună pe picioarele lui. S-a îndrăgostit de servitoarea lor, o persoană simplă, drăguță și serviabilă, care se simțea onorată de atenția stăpînului. Se înțelegeau bine, servitoarea era de teapa lui, dar, spre deosebire de el, era atrăgătoare și constantă și, ceea ce nu-i putea oferi soția prin felul ei ușuratic, găsea la servitoare: sprijin și fidelitate neîndoielnică. Ea a fost o bucată de vreme iubita sa, pînă a se despărți de familie. Alice, care considera că totul e permis, nu-i reproșa nimic, ea ar fi dus menajul în trei mai departe, fără măcar să clipească din ochi, am auzit-o spunîndu-i mamei că i-ar îngădui totul, numai să fie fericit, căci cu ea nu era, nu exista nimic care să-i țină legați. De discuții literare nu era în stare, cînd era vorba de cărți avea migrenă. Îi convenea totul, numai să nu fi văzut pe partenerii unor asemenea discuții și să nu trebuiască să ia parte la ele. Ea a renunțat să-l informeze despre aceste preocupări, avea deplină înțelegere pentru migrenele lui, n-avea nici pică pe el pentru pauperizarea rapidă. „El nu-i negustor“, îi spunea mamei, „nu poate fi oricine negustor.“ Cînd era vorba de servitoare, mama îl condamna aspru, în

timp ce Alice avea un cuvînt de înțelegere pentru amîndoi: „Uite, ea e așa de drăguță cu el și de ea nu se rușinează că a pierdut totul. Față de mine se simte vinovat.“ „Dar și este vinovat!“, spunea mama. „Cum poate fi cineva atît de slab? El nu-i bărbat, e-un nimic, nu trebuia să se căsătorească.“ „El n-a vrut să se căsătorească. Părinții ne-au căsătorit, pentru ca banii să rămînă în familie. Eu eram prea tînără și el era timid. Era prea timid să se uite-n ochii unei femei. Știi, a trebuit să-l forțez să mi se uite în ochi și asta după ce eram deja căsătoriți.“ „Și ce-a făcut cu banii?“ „Nimic n-a făcut. I-a pierdut. Sînt oare banii atît de importanți? De ce să nu pierzi banii? Rudele tale cu banii lor mulți îți plac oare mai mult? Aceștia sînt neoameni în comparație cu el!“ „Tu-l vei apăra mereu; cred că-l mai iubești.“ „Îmi pare rău de el, dar acum și-a găsit, în sfîrșit, fericirea. Ea îl consideră un domn mare, îngenunchează în fața lui. Sînt de-atîta timp împreună și știi că-i sărută mîna și-i spune în continuare «stimate domn». În fiecare zi curăță toată casa. Nu-i nimic de curățat, atît e de curat peste tot, dar ea curăță și curăță, întrebîndu-mă dacă mai am vreo dorință. „Acum odihnește-te puțin Marie“, zic eu, „acum e destul. Pentru ea nu i niciodată destul și, cînd nu sînt împreună, curăță.“ „Asta-i nerușinare. Cum de n-ai dat-o afară! La mine ar fi zburat imediat, din prima clipă.“ „Și el? Lui nu-i pot face așa ceva. Să-i distrug fericirea vieții lui?“ Asemenea discuții n-ar fi fost voie să le aud. Cînd venea Alice cu cei trei copii ai ei la noi, ne jucam împreună, mama bea ceai cu ea, Alice începea să povestească, mama era foarte curioasă cum se va desfășura totul în continuare și, văzîndu-mă cu ceilalți copii, cele două nu-și dădeau seama că eu auzeam totul. Mai tîrziu, cînd mama aducea vorba cu discreție de familia Asriel, unde lucrurile nu sînt tocmai în ordine, am fost destul de șiret să nu las să se observe că nu-mi scăpase nici un amănunt. Dar n-aveam nici cea mai vagă idee ce făcea domnul Asriel cu servitoarea. Înțelegeam cuvintele așa cum erau spuse, îmi închipuiam că le plăcea să stea împreună, fără să bănuiesc altceva în spatele cuvintelor și, cu toate acestea, eram conștient că toate amănuntele pe care le-am prins nu erau destinate urechilor mele și nu mi-a scăpat niciodată vreun cuvînt referitor la aceste lucruri. Cred că intenția mea era de a o cunoaște pe mama și în alte situații și, în acest fel, fiecare discuție purtată era prețioasă pentru mine și nu voiam să pierd nimic din ceea ce mi-ar fi întregit imaginea ei.

Alice nici nu-și compătimea copiii, care creșteau într-o astfel de atmosferă. Walter, cel mai mare, era ușor retardat, avea ochii umezi ai tatălui său, nasul său ascuțit și mergea ca el, înclinat puțin într-o parte. Spunea propoziții întregi, chiar dacă erau scurte și nu mai mult de una odată. Nu aștepta răspuns la propozițiile lui, înțelegea însă ce i se spunea și era stupid de ascultător. Făcea ce i se spunea, dar ezita puțin

inainte de a face, încît puteai crede că n-a înţeles. Apoi, deodată, dintr-o mişcare, executa totul, deci înţelesese. Nu făcea greutăţi deosebite, dar se spunea că uneori are crize de furie, nu se ştia cînd apăreau, se liniştea imediat, dar nu puteai risca totuşi să-l laşi singur.

Hans, fratele său, era un băiat inteligent şi era o plăcere să joci cu el «Dichterquartett»[18]. Nuni, mezina, se juca şi ea, deşi citatele în care ne întreceam noi n-aveau nici o semnificaţie pentru ea, în timp ce Hans şi cu mine le savuram, le ştiam pe de rost, cînd unul începea cu primul cuvînt, celălalt completa rapid restul. Nici unul nu reuşea să ducă un citat pînă la capăt, era o chestiune de onoare pentru celălalt să-l întrerupă şi să-l întregească. „Locul în care ..." „a păşit un om bun este sfinţit." „Dumnezeu ajută ..." „pe toţi cei care-i cer ajutorul." „Un om nobil ..." „atrage oameni nobili." Acesta era jocul nostru; pentru că amîndoi turuiam rapid, nu cîştiga nici unul în acest joc; astfel s-a născut între noi o prietenie bazată pe respect şi abia după ce terminam acest joc aveam voie să începem altele. Hans era de faţă cînd mama sa admira pe cunoscătorii de literatură şi s-a obişnuit de acolo să vorbească tot atît de repede ca şi ei. Ştia să se poarte cu fratele său, el era singurul care simţea cînd se apropie o criză şi-l trata cu atîta grijă şi tact, că reuşea, uneori, s-o oprească la timp. „E mai deştept ca mine", spunea doamna Asriel în prezenţa sa, ea nu avea secrete faţă de copii, asta ţinea de principiile ei de toleranţă şi cînd mama o critica: „Îl faci să se încreadă, nu-l lăuda aşa", răspundea: „De ce să nu-l laud? Se înţelege destul de greu cu tatăl său şi nici altfel n-are o soartă uşoară." Părerea ei despre fiul retardat o păstra pentru sine, sinceritatea ei nu mergea atît de departe, menajamentele pentru Walter se hrăneau din mîndria ei pentru Hans.

Hans avea un cap îngust şi alungit şi se ţinea, spre deosebire de fratele său, foarte drept. Tot ce explica arăta cu degetul şi, cînd mă contrazicea, de asta îmi era puţin teamă, pentru că atunci cînd ridica degetul avea totdeauna dreptate. Era atît de precoce, încît nu-i era uşor printre copiii de vîrsta lui. Dar nu era obraznic şi, cînd tatăl lui, asta se întîmpla rar (pentru că-l vedeam rar), spunea o prostie foarte mare, amuţea şi se retrăgea în sine, ca şi cum ar fi dispărut dintr-o dată. Ştiam atunci că-i era ruşine de tatăl său, deşi Hans nu spunea niciodată nimic de el. Nuni era altfel, ea îl adora pe tatăl ei şi-i repeta fiecare propoziţie: „Este o porcărie, spune tata", zicea aşa deodată cînd se supăra în timpul jocurilor noastre, „dar aşa porcărie!". Acestea erau citatele ei şi se simţea obligată să le utilizeze mai ales atunci cînd jucam «Dichterquartett». Nuni avea voie să le spună pînă la capăt şi, dacă ar fi ascultat-o cineva, maximele domnului Asriel sunau ciudat printre cele ciuntite din operele

[18] Joc distractiv de cărţi.

poeţilor. Faţă de mama sa Nuni era reţinută şi greu o puteai scoate din această reţinere, se simţea că avea înclinaţia să dezaprobe totul, un copil critic, dar stăpînit, condus doar de dragostea pătimaşă pentru tatăl său.

Era o dublă sărbătoare pentru mine cînd venea doamna Asriel cu copiii la noi. Mă bucuram de Hans, îmi plăcea atitudinea sa de atotştiutor, pentru că astfel trebuia să fiu foarte atent; în aparenţă eram absorbit total de joc şi pentru a evita o blamare, împinsă de el de fiecare dată la extrem. Cînd, cu cunoştinţele mele de geografie, reuşeam, de exemplu, să-i iau orice şansă, lupta cu dîrzenie pînă la sfîrşit, nu ceda niciodată, disputa noastră privind cea mai mare insulă de pe pămînt rămînea nedecisă, Groenlanda era pentru el hors concours, cine-ar putea şti, ţinînd cont de gheţuri, cît e de mare Groenlanda, în loc să arate spre mine, arăta cu degetul pe hartă şi spunea triumfător: „Unde se termină Groenlanda?" Pentru mine era mai greu decît pentru el, deoarece trebuia să inventez în permanenţă motive să pot merge în sufragerie, unde serveau ceaiul mama cu doamna Asriel; atunci căutam în bibliotecă ceva, de care aveam nevoie, pentru a hotărî în cazurile noastre de dispută, şi căutam o bucată de vreme, pentru a prinde cît mai mult din discuţia celor două prietene. Mama cunoştea intensitatea lucrurilor ce se petreceau între mine şi Hans, fugeam cu atîta hotărîre la bibliotecă, răsfoiam ba într-o carte, ba-n alta, scoteam sunete de indignare cînd nu găseam ceva; sau cînd descoperem ce doream scoteam un fluierat prelung pentru care nici măcar nu mă dojenea — cum putea să-şi închipuie că eu, de fapt, recepţionam cu totul altceva, trăgînd cu urechea la discuţia lor?

Astfel am înregistrat toate fazele căsniciei pînă la ultima: „Vrea să plece", spuse doamna Asriel, „vrea să trăiască cu ea." „Asta a şi făcut", spunea mama, „acum doar vă părăseşte!" „Nu, el susţine că nu poate merge aşa la infinit din cauza copiilor. Are dreptate. Walter a observat ceva şi i-a spionat. Ceilalţi doi habar n-au." „Aşa crezi tu, copiii observă totul", a spus mama, în timp ce eu pîndeam pe neobservate. „Şi cum vrea să trăiască în continuare?" „Deschide cu ea un magazin de biciclete. A fost visul copilăriei lui să trăiască într-un magazin de biciclete. Ştii, ea-l înţelege aşa de bine şi îl încurajează în înfăptuirea acestui vis. Ea va trebui să facă totul singură. Toată munca va apăsa pe umerii ei. Eu n-aş putea. Asta numesc eu dragoste adevărată." „Şi tu mai şi admiri persoana?" Eu am dispărut şi, cînd am ajuns la Hans şi Nuni, aceasta era ocupată din nou cu citatele. „Oamenii răi n-au cîntece, spune tatăl meu." Încă eram impresionat de cele auzite, n-am putut spune nimic şi mi-am dat seama cît de adînc erau afectaţi cei doi copii, faţă de care tăceam. Ţineam închisă cartea pe care o adusesem pentru a triumfa împotriva lui Hans ş-am lăsat dreptatea de partea lui.

POIANA DE LA NEUWALDEGG

Paula veni îndată după ce plecase Fanny, era exact opusul ei: înaltă şi subţire, o ființă graţioasă, foarte discretă şi totuşi veselă. Ar fi rîs tot timpul, dar, pentru că în situaţia ei nu i se părea un lucru potrivit, rămînea doar la un zîmbet. Zîmbea cînd spunea ceva, zîmbea cînd tăcea, îmi închipui că adormea şi visa zîmbind. Nu făcea nici o deosebire cînd vorbea cu mama sau cu noi, copiii, dacă pe stradă dădea unui străin o informaţie, dacă saluta o cunoştinţă, chiar şi pe fetiţa aceea murdară, care era mereu prezentă, o făcea fericită, se oprea fără teamă în faţa ei, îi spunea un cuvînt bun, uneori îi dădea cîte o bomboană, făcîndu-i micuţei o asemenea surpriză, că nu-ndrăznea s-o ia. Apoi îi vorbea frumos şi i-o băga uşor în gură.

Wurstelpraterul nu-i prea plăcea, după părerea ei era prea vulgar, n-a spus-o niciodată, dar eu o simţeam cînd eram acolo; dădea din cap nemulţumită, îndată ce auzea ceva urît, şi mă privea cu atenţie, dorind să vadă dacă înţelesesem. Mă prefăceam mereu că nu observasem nimic şi ea zîmbea. M-am obişnuit atît de mult cu zîmbetul ei, că aş fi făcut orice să rîdă mereu.

În casa noastră, cu un etaj mai jos, exact sub noi, locuia compozitorul Karl Goldmark, un bărbat mic, plăpînd, cu un păr alb împărţit frumos cu cărare de ambele părţi ale feţei de culoare întunecată. Mergea de braţ cu fiică-sa la plimbare, nu prea departe, pentru că era foarte bătrîn, dar zilnic la aceeaşi oră. Eu am făcut legătura dintre compozitor şi Arabia, opera sa prin care devenise vestit se numea «Regina din Saba». Credeam că şi el provine de acolo, era cel mai străin în acest ţinut şi, de aceea, cel mai atrăgător. Nu-l întîlneam niciodată pe scări sau cînd pleca de acasă, îl zăream doar cînd se-ntorcea din Prinzenallee unde făcuse cîţiva paşi la braţul fiicei sale. Îl salutam respectuos, el înclina uşor capul, acesta era felul său, aproape imperceptibil, de a primi salutul. Cum arăta fiica lui, nu ştiu, ea nu mi-a rămas în amintire. Cînd, într-o zi, n-a mai ieşit la plimbare am auzit că e bolnav şi apoi, din camera copiilor, am auzit, de jos, plînsete ce nu mai conteneau. Paula, care nu era sigură dacă auzisem, se uita întrebătoare la mine şi mi-a spus: „A murit domnul Goldmark. Era foarte slab şi n-ar mai fi putut merge la plimbare." Plînsul ce venea ca din pămînt, în cascade, îl împărtăşeam şi eu, ascultam cu atenţie şi mă mişcam în acelaşi ritm, dar fără să plîng. Paula era neliniştită: „Acum fiică-sa nu mai poate ieşi cu el la plimbare şi-i disperată, săraca." Deşi zîmbea, probabil să mă liniştească, am observat că şi ea era afectată, tatăl ei era pe frontul din Galiţia şi nu auziseră de mult nimic despre el.

În ziua înmormîntării, strada Josef Gall a fost plină de birje și oameni. Noi ne uitam de sus de la fereastră și ne închipuiam că jos nu mai era nici o palmă de pămînt liberă, dar veneau mereu alte birje și oameni și totuși mai găseau loc. „De unde vin toți?" „Așa-i cînd moare un om celebru", spunea Paula. „Toți vor să-l însoțească pe ultimul drum. Îi iubesc atît de mult muzica!" Eu nu-i auzisem niciodată muzica și mă simțeam în afară. Mă uitam la înghesuiala de jos ca la un spectacol, poate și pentru că oamenii păreau de la etajul doi, atît de mici, erau atît de înghesuiți, dar cu toate acestea, unii reușeau să-și scoată pălăria neagră, lucru ce ni se părea nepotrivit, dar Paula avea și pentru asta o explicație liniștitoare: „Se bucură că recunosc pe cineva în mulțimea de oameni și prind curaj." Plînsul fiicei m-a impresionat și l-am mai auzit încă multe zile după înmormîntare, totdeauna spre seară, pînă s-a mai rărit și în cele din urmă a încetat, îmi lipsea acest plîns ca și cînd aș fi pierdut ceva indispensabil.

Imediat după aceea s-a aruncat un bărbat de la etajul trei, dintr-o casă vecină, de pe strada Josef Gall. A venit salvarea să-l ia, era mort. pe asfalt rămăsese doar o pată de sînge care n-a putut fi ștearsă multă vreme. Cînd treceam pe-acolo, Paula mă lua de mînă și făcea în așa fel, încît să pășească între pata de sînge și mine. Am întrebat-o de ce s-a aruncat omul acela, dar nu mi-a putut explica. Voiam să știu cînd este înmormîntarea. Nu va fi, mi s-a spus, era singur și nu avea neamuri. Poate că de aceea n-a mai vrut să trăiască.

Vedea cît mă preocupa această sinucidere și, ca să-mi schimbe gîndurile, a rugat-o pe mama să-mi dea voie duminica viitoare la Neuwaldegg. Avea un cunoscut cu care am mers în tramvai, un tînăr liniștit care o privea cu admirație și abia dacă rostea un cuvînt. Era atîta liniște ca și cînd el n-ar fi fost de față, dacă Paula nu ni s-ar fi adresat, în același timp, la amîndoi, orice spunea ea se referea la amîndoi. Ea vorbea astfel, așteptînd un răspuns de la noi, eu l-am dat și cunoscutul ei l-a aprobat. Apoi ne-am dus o bucată prin pădure la gheretа unde se serveau găluște și el a spus ceva ce n-am înțeles „Săptămîna viitoare, domnișoară Paula, pînă atunci mai sînt cinci zile". Am ajuns într-o poiană luminoasă, presărată de oameni, era uriașă, ai fi putut crede că este loc pentru toți oamenii din lume, dar a trebuit să colindăm destul de mult pînă am găsit un loc. Erau familii formate din femei și copii, ici și colo tinere perechi, dar mai ales grupuri compacte de oameni care jucau ceva, fiind în continuă mișcare. Cîțiva se tolăneau la soare și păreau fericiți, mulți rîdeau, aici Paula se simțea acasă, aici era locul ei. Prietenul ei, care o stima foarte mult, deschidea gura mai des acum, un cuvînt de admirație după altul, era în permisie, dar nu era în uniformă, poate că nu voia să-i amintească de război, spunea că se gîndește și mai mult la ea cînd nu sînt alături. Bărbați erau mai puțini

în poiană decît femei, n-am văzut nici unul în uniformă, dacă n-aş fi înţeles că admiratorul Paulei trebuia să se întoarcă săptămîna viitoare pe front, aş fi uitat că era război.

Asta-i ultima mea amintire despre Paula, poiana din apropiere de Neuwaldegg cu mulţi oameni întinşi la soare. N-o mai văd în drum spre casă, de parc-ar fi rămas acolo, pentru a-şi reţine prietenul. Nu ştiu de ce ne-a părăsit, de ce a plecat aşa deodată. Nu ştiu dacă i s-a stins zîmbetul, dacă admiratorul ei s-a întors, ştiu că, atunci cînd am plecat cu tramvaiul, în poiană, tatăl ei nu mai era în viaţă.

BOALA MAMEI
DOMNUL CONFERENŢIAR

Era pe timpul cînd pîinea devenise galbenă şi neagră prin adaos de făină de porumb şi de alte lucruri mai puţin bune. Trebuia să stai la cozi în faţa magazinelor alimentare; eram trimişi şi noi, copiii, şi astfel se aduna ceva mai mult. Pentru mama viaţa începuse să devină mai dificilă. Spre sfîrşitul iernii s-a prăbuşit. Nu ştiu ce boală a avut, dar a stat multe săptămîni într-un sanatoriu şi şi-a revenit încet. La început n-aveam voie nici măcar s-o vizitez, dar treptat s-a făcut mai bine şi eu am apărut la ea cu flori, în sanatoriul de pe Elisabethpromenade. Atunci l-am văzut, pentru prima dată, pe medicul ei, directorul sanatoriului, un bărbat cu o barbă neagră, deasă, care scrisese cărţi de medicină şi era conferenţiar la Universitatea din Viena. Mă cerceta cu o amabilitate mieroasă din ochii-i pe jumătate închişi şi mi-a spus: „Acesta este marele cunoscător al lui Shakespeare! Şi colecţionează şi cristale, am auzit multe despre tine. Mama ta vorbeşte mereu despre tine. Eşti precoce pentru vîrsta ta."

Mama vorbise cu el despre mine. Ştia tot despre lucrurile pe care le citeam împreună. El mă lăudă. Mama nu mă lăuda niciodată. N-am avut încredere în barba lui şi l-am evitat. Mă temeam că m-ar putea atinge odată cu barba şi atunci m-aş transforma pe loc într-un sclav care-ar trebui să-i raporteze totul. Vocea lui puţin nazală suna ca şi după untură de peşte. A vrut să-mi pună mîna pe cap, poate pentru a mă lăuda, dar eu am evitat, aplecîndu-mă rapid şi el s-a simţit puţin jignit. „Aveţi un băiat mîndru, stimată doamnă, se lasă atins numai de Dumneavoastră!" Acest cuvînt „atins" mi-a rămas în minte, el m-a făcut să-l urăsc cu o ură cum nu mai cunoscusem niciodată. Nu mi-a făcut nimic, dar se linguşea şi căuta să mă cîştige. De-acum înainte avea s-o facă cu o tenacitate inventivă, născocea cadouri cu care căuta

să mă surprindă, cum era să presupună că voința unui copil, de nici măcar unsprezece ani, nu numai că era egală cu a lui, dar era chiar și mai puternică?

El se interesa foarte mult de mama, ea trezise în el o mare pasiune, cum îi spunea el, cea mai profundă din viața lui, dar asta am aflat-o abia mai tîrziu. De dragul ei voia să divorțeze. El voia să se ocupe de cei trei copii și s-o ajute în educația lor. Toți trei ar putea studia la universitatea din Viena, în tot cazul, cel mai mare să se facă medic și, dacă are chef, poate și el să preia mai tîrziu un sanatoriu. Mama nu mai era sinceră cu mine, se ferea să-mi spună toate acestea, știa că *m-ar fi distrus*. Aveam sentimentul că a rămas prea mult în sanatoriu, el nu voia s-o lase să plece. „Ești doar complet sănătoasă", îi spuneam la fiecare vizită. „Vino acasă și eu te voi îngriji." Zîmbea, vorbeam ca un om mare, un bărbat, și chiar ca un medic care știe tot ce trebuie făcut. Aș fi scos-o bucuros din sanatoriu pe brațe. „Într-o noapte vin să te răpesc", îi spuneam eu. „E închis jos, nu poți pătrunde înăuntru. Trebuie să aștepți pînă-mi permite medicul să plec acasă. Acum nu mai durează mult."

După ce s-a întors acasă multe s-au schimbat. Domnul conferențiar n-a dispărut din viața noastră, venea s-o viziteze, venea la ceai. Îmi aducea de fiecare dată un cadou, pe care-l aruncam îndată după ce pleca. Nici un singur cadou de la el nu l-am păstrat mai mult decît pe durata vizitei sale și printre aceste daruri erau și cărți pe care le-aș fi citit cu plăcere, și cristale minunate care-mi lipseau din colecție. Știa ce să-mi dăruiască, abia apucam să vorbesc despre o carte care mă atrăgea și o și primeam. Mi-o punea cu mîna lui pe masă, în camera noastră, a copiilor, și era ca și cînd ar fi căzut mană pe carte — nu numai c-o aruncam imediat, dar trebuia să găsesc, lucru deloc ușor, locurile potrivite pentru ele — chiar și mai tîrziu n-am mai citit niciodată cărțile cu titlurile acelea.

Atunci s-a născut gelozia care m-a chinuit toată viața și forța cu care a pus stăpînire pe mine m-a marcat pentru totdeauna. Ea a devenit adevărata mea pasiune, căreia nu-i pasă cîtuși de puțin de convingeri și contraargumente.

„Azi vine domnul conferențiar la ceai", spunea mama la masa de prînz; ceea ce se numea la noi simplu «gustare de după-amiază» pentru el se numea «ceai». Ceaiul ei, așa o convinsese el, era cel mai bun din toată Viena, se pricepea la ceai încă din Anglia și, în timp ce la toți ceilalți se topiseră proviziile în război, ea mai avea, ca printr-o minune, încă destul ceai în casă. Am întrebat-o ce-ar face dacă s-ar termina ceaiul, ea mi-a răspuns că nu se termină încă mult timp. „Cît încă? Cît încă?" „Ne-ajunge unul-doi ani." Știa ce simțeam eu, dar nu suporta nici un control, poate exagera, pentru a mă dezobișnui să mai

pun atîtea întrebări, pentru că a refuzat categoric să-mi *arate* proviziile de ceai.

Domnul conferențiar insista să mă salute la sosire și, abia-i sărutase mamei mîna, i se permitea să intre în camera copiilor, unde-l așteptam eu. Mă saluta de fiecare dată cu lingușire și-și despacheta cadoul. Îl examinam cu atenție, pentru ca imediat să-l urăsc destul și să spun perfid: „Mulțumesc!" Nu ajungeam să discutăm, pe balconul camerei alăturate mama aștepta să servească ceaiul și apoi voia să mă lase să mă ocup de cadou. Era convins că mi-a adus cadoul potrivit, fiecare fir de păr din barba-i neagră strălucea. Mă-ntreba: „Ce-ți dorești de la mine cînd vin data viitoare?" Pentru că tăceam, își dădea singur răspunsul și spunea: „O să aflu eu, am eu metodele mele." Știam la ce se referea, că o va întreba pe mama și, deși mă durea foarte mult că ea-i va spune, aveam acum lucruri mai importante la care să mă gîndesc, deoarece venise timpul să acționez. Abia se închisese ușa după el, cînd în mare grabă împachetam cadoul, punîndu-l sub masă, unde nu-l mai puteam vedea. Apoi aduceam un scaun, îl trăgeam la fereastră, îngenuncheam pe împletitura de paie și mă aplecam cît puteam în afară pe fereastră.

Pentru că, la stînga mea, nu departe de mine, puteam să-l văd pe domnul conferențiar întrecîndu-se în amabilități și luînd loc pe balcon. Se așeza cu spatele la mine; de cealaltă parte, mai îndepărtată, a balconului care forma un arc, ședea mama. Numai acest lucru îl *știam*, nu-i puteam vedea și la fel de puțin puteam să văd și masa de ceai care stătea între ei. Din mișcările lui trebuia să ghicesc tot ce se petrecea pe balcon. Avea un fel implorator de a se apleca, întorcîndu-se ușor spre stînga datorită curburii balconului; atunci îi vedeam barba, lucrul care-l uram cel mai mult pe lume și vedeam cum își ridica mîna stîngă în sus, depărtîndu-și încet degetele. Știam totdeauna cînd lua o înghițitură de ceai și mă gîndeam cu scîrbă cum îl lăuda, lăuda tot ce era în legătură cu mama. Mă temeam că va reuși prin lingușiri, tocmai contrar firii ei, care se lăsa atît de greu cucerită, să-i sucească și capul, cum era slăbită după boală. Multe din lucrurile despre care citisem și nu se potriveau în viața mea le aplicam la el și la ea și pentru tot ce mă temeam aveam cuvinte ca un om mare.

Nu știam ce se întîmplă între bărbat și femeie, dar vegheam să nu se întîmple nimic. Cînd se apleca prea în față, credeam că vrea s-o sărute, deși acest lucru ar fi fost imposibil și din cauza poziției mesei. Din cuvintele și propozițiile lui nu-nțelegeam nimic, singurul lucru care credeam că-l înțeleg era, rar de tot, un „Dar mult stimată doamnă!" Suna grav și protestatar ca și cînd ei i-ar fi făcut o nedreptate și eu mă bucuram de acest lucru. Cel mai rău era cînd nu spuneau mult timp nimic, atunci știam că ea îi spunea o poveste mai lungă și presupuneam

că vorbesc despre mine. Atunci doream să se prăbușească balconul și el să rămînă zdrobit pe asfalt. Nu mă gîndeam, poate fiindcă n-o vedeam și pe ea, că și ea s-ar fi prăbușit cu el. Numai după ce reușeam să-l văd, pe el, numai el trebuia să se prăbușească. Îmi închipuiam cum zăcea jos și cum venea poliția să mă întrebe. „Eu l-am aruncat jos“, aș fi spus, „a sărutat mîna mamei mele.“

Rămînea aproximativ o oră la ceai, mie mi se părea mult mai mult, mă tupilam cu încăpățînare pe scaunul meu și nu-l slăbeam o clipă din ochi. Indată ce se scula, săream jos de pe scaun, îl așezam înapoi la masă, ridicam cadoul de jos, îl puneam exact în locul unde fusese despachetat inițial și deschideam ușa coridorului. Era deja aici, îi săruta mamei mîna, lua mănușile, bastonul și pălăria, îmi făcea cu mîna la despărțire, mai îngîndurat și mai puțin sprinten ca la sosire. În tot cazul, între timp fusese prăbușit și putea fi fericit că mergea iar pe propriile-i picioare. El dispărea și eu alergam la fereastra mea: acolo mă uitam după el cum mergea pe strada Josef Gall pînă la capăt și la colțul spre Schüttel dispărea din cîmpul meu vizual.

Mama mai avea nevoie de întremare și serile noastre literare se răriseră. Nu-mi mai interpreta nimic și mă punea doar să citesc cu voce tare. Mă străduiam să găsesc întrebări care i-ar fi putut trezi interesul, cînd îmi explica ceva, ca mai înainte, nădăjduiam și eram din nou fericit. Dar ea era adesea îngîndurată și tăcea ca și cînd eu n-aș fi fost de față. „Nu m-asculți?“ îi spuneam atunci eu; ea tresărea și se simțea surprinsă. Știam că se gîndea la altă lectură despre care nu-mi vorbea.

Citea cărți pe care i le dăruia domnul conferențiar, spunîndu-mi categoric că nu sînt pentru mine. Acum închidea biblioteca din sufragerie care înainte rămînea mereu deschisă, astfel că puteam cotrobăi în ea după pofta inimii mele. Un cadou de la el, care o preocupa în mod deosebit, era «Les Fleurs du Mal» a lui Baudelaire. Pentru prima dată de cînd o știam citea poezii. Asta n-ar fi făcut-o înainte, disprețuia poeziile. Dramele fuseseră totdeauna pasiunea ei și cu ele mă molipsise. Acum nu mai punea mîna pe «Don Carlos» sau «Wallenstein» și se strîmba cînd i le aminteam. Shakespeare mai rămăsese, era chiar foarte actual, dar în loc să-l citească, acum căuta doar anumite pasaje, dădea indispusă din cap dacă nu le găsea imediat sau rîdea cu toată fața, după ce la început îi tremurau nările, și nu-mi spunea de ce rîdea. Romanele o interesaseră și mai înainte, dar se apuca de cele pe care eu nu le văzusem niciodată pînă atunci. Am văzut volume de Schnitzler și, cînd a făcut imprudența să-mi spună nu numai că trăiește la Viena ci că e, de fapt, medic, ba chiar că domnul conferențiar îl cunoaște și că soția sa e o sefardă ca noi, disperarea mea a fost totală.

„Ce vrei tu să mă fac?“, am întrebat-o, odată, cu multă teamă, ca și cînd aș fi știut ce răspuns groaznic va urma. „Cel mai bine e poet

și medic împreună, mi-a răspuns ea. „Asta o spui doar din cauza lui Schnitzler!“ „Un doctor face mult bine, un doctor ajută într-adevăr oamenii.“ „Ca doctorul Weinstock, nu-i așa?“ Acesta a fost un răspuns perfid, știam că nu-l poate suferi pe doctorul casei, pentru că încerca mereu s-o cuprindă cu brațul. „Nu ca doctorul Weinstock. Crezi că el e un poet? Nu se gîndește la nimic. Se gîndește numai la plăcerea sa. Un doctor bun se pricepe la oameni. Atunci poate fi și poet, poate scrie bine.“ „Ca domnul conferențiar?“ am întrebat eu, știind cît de periculoasă devenea chestiunea. El nu era poet și voiam să-i dau această lovitură. „Nu trebuie să fie ca domnul conferențiar“, mi-a spus ea, „doar ca Schnitzler“. „De ce n-am voie atunci să-l citesc?“ La aceasta nu mi-a răspuns, dar a spus ceva ce m-a enervat și mai mult. „Tatăl tău ar fi vrut să te faci medic“. „Ți-a spus-o el? Ți-a spus-o el?“ „Da, adesea. Da, mi-a spus-o adesea. Asta i-ar fi făcut cea mai mare bucurie.“ N-o spusese niciodată, nici o singură dată de la moartea sa n-o amintise. Îmi reaminteam bine ce-mi spusese în plimbarea aceea de pe malul rîului Mersey: „Te faci ce dorești tu. Nu-i nevoie să te faci negustor ca mine. Vei studia și te vei face ce-ți place ție cel mai mult“. Dar am păstrat totul pentru mine și n-am spus-o nimănui, nici chiar ei. M-am înfuriat că mama vorbea pentru prima dată de acest lucru doar pentru că-i plăcea Schnitzler și domnul conferențiar se lingușea pe lîngă ea. Am sărit de pe fotoliu, m-am postat supărat în fața ei, strigînd: „Nu vreau să fiu medic! Nu vreau să fiu poet! Vreau să mă fac naturalist! Voi călători departe unde nu mă găsește nimeni!“ „Și Livingstone a fost medic“, a spus ea ironic, „și Stanley l-a găsit“. „Dar tu nu mă vei găsi!“ Era război între noi și, de la o săptămînă la alta, lucrurile se înrăutățeau.

BARBA LA LACUL CONSTANȚA

În acest timp trăiam în doi, singuri, fără frații cei mici. Pe perioada de boală a mamei, copiii au fost dirijați de către bunic, în Elveția. Acolo i-au primit rudele și i-au dus într-un pension de băieți la Lausanne. Absența lor din locuință se făcea simțită. Acum aveam singur camera copiilor în care stăteam înainte toți trei. Puteam născoci în liniște ce voiam și spațiul destinat luptei împotriva domnului conferențiar nu-l revendica nimeni. Încerca să-mi cîștige simpatia și-mi aducea numai mie cadouri. În timpul supravegherii vizitei, de pe scaunul de lîngă fereastră, nu mai trebuia să mă mai sinchisesc și de ceea ce se întîmplă în spatele meu.

Trăiam doar cu neliniştea mea şi puteam vorbi oricînd cu mama, fără să ţin cont de cei mici, în faţa cărora, cu siguranţă, s-ar fi tăinuit conflicte de acest fel. Prin aceasta totul a devenit mai sincer şi mai sălbatic. Balconul, care înainte fusese peste zi locul tuturor discuţiilor serioase, avea un caracter cu totul schimbat: nu-mi mai plăcea. De cînd ura împotriva domnului conferenţiar invitat la ceai se lega de acest loc, doream să se prăbuşească. Mă furişam pe balcon, cînd nu mă putea vedea nimeni, şi examinam duritatea pietrei, în tot cazul numai de partea unde urma să se aşeze el. Speram să fie fisurat şi am fost profund dezamăgit că nu se mişca nimic. Totul părea atît de solid cum fusese şi mai înainte, iar la săriturile mele nu răspundea nici cea mai uşoară zdruncinare.

Absenţa fraţilor mi-a întărit poziţia. Era de neconceput să rămînem în continuare despărţiţi de ei şi se cîntăreau adesea avantajele şi dezavantajele unei mutări în Elveţia. Eu făceam totul pentru accelerarea acestei călătorii, îngreunîndu-i mamei, cît puteam, viaţa la Viena. Tenacitatea şi cruzimea luptei pe care o duceam mă chinuie şi-n amintir· Nu eram deloc sigur că voi cîştiga. Pătrunderea unor cărţi străine în viaţa mamei îmi producea o frică mult mai mare decît domnul conferenţiar personal. Pe el îl dispreţuiam, pentru că-l cunoşteam, şi de limbajul lui neted şi linguşitor îmi era silă, în spatele lui se ascundea figura unui scriitor din care n-aveam voie să citesc nici un rînd, pe care nu-l cunoşteam deloc şi niciodată nu mi-a fost atît de frică de un scriitor cum îmi era atunci de Schnitzler.

Aprobarea pentru ieşirea din Austria nu era pe atunci o chestiune uşoară. Poate că mama exagera greutăţile care trebuiau învinse. Încă nu era complet sănătoasă şi avea nevoie de repetarea curei. Despre Reichenhall, unde în urmă cu patru ani se refăcuse repede, păstra amintiri frumoase, astfel încît cumpănea o plecare din Viena la Reichenhall, unde să petreacă împreună cu mine cîteva săptămîni. Spera că din München ar obţine mai uşor o viză de intrare în Elveţia. Domnul conferenţiar s-a oferit să vină la München şi s-o ajute la rezolvarea formalităţilor. Spera că relaţiile universitare şi barba sa vor impresiona autorităţile. Eram foc şi pară pentru acest plan îndată ce i-am simţit seriozitatea şi dintr-o odată o sprijineam pe mama în fel şi chip. După duşmănia neîmpăcată de care avusese parte de la mine şi care o paraliza la tot pasul, simţea acum o mare uşurare. Făcea planuri pentru săptămînile ce le vom petrece singuri la Reichenhall. Eu speram în sinea mea că ne vom întoarce la dramele noastre. Aceste seri au devenit tot mai rare şi, în cele din urmă, datorită împotrivirii şi slăbiciunii ei, s-au dizolvat. De la Coriolan, dacă reuşeam să-l reînviu, aşteptam minuni. Dar eram prea mîndru să-i spun cît aşteptam revenirea la serile noastre. De la Reichenhall voia să facem împreună excursii şi multe plimbări.

De ultimele zile la Viena nu-mi pot aminti. Nu mai ştiu cum am părăsit locuinţa atît de familiară şi balconul fatal. Nu-mi amintesc nici de călătorie. Mă văd doar la Reichenhall. O mică plimbare zilnică ne ducea la Nonn. Aici era un cimitir minuscul, foarte liniştit, care-o impresionase în urmă cu patru ani. Ne plimbam printre morminte, citeam numele morţilor pe pietrele funerare pe care repede le-am cunoscut şi totuşi le reciteam de fiecare dată. Aici ar dori să fie înmormîntată, a spus ea. Avea treizeci şi unu de ani, dar nu mă miram de dorinţele ei sepulcrale. Cînd eram singuri, tot ce gîndea, spunea sau făcea mă pătrundea ca lucrul cel mai natural. Din propoziţiile rostite de ea în asemenea ocazii m-am format eu.

Făceam excursii şi în împrejurimile mai îndepărtate, la Berchtesgaden şi Königssee. Acestea însă erau excursii la sugestia reclamelor obişnuite, nu era nimic aşa de personal şi intim ca la Nonn, acela era locul ei şi, probabil, de aceea m-a impresionat atît de mult pentru că din toate ideile şi capriciile ei aceea era cea mai intimă, de parcă ar fi renunţat dintr-o dată la imensele aşteptări pe care le nutrea pentru cei trei fii ai săi şi s-ar fi retras din viaţă cu cincizeci de ani înainte de vreme. Cred că, de fapt, repetarea curei a constat din aceste drumuri scurte şi regulate la Nonn. Pe cînd se afla în cimitirul minuscul şi-şi exprima din nou această dorinţă, am simţit că-i mergea mai bine. Arăta dintr-o dată sănătoasă, avea culoare, respira adînc, nările-i vibrau şi vorbea, în sfîrşit, chiar dacă într-un rol neobişnuit, din nou ca la Burgtheater.

Astfel n-am mai regretat deloc că nu ne-am reluat serile de lectură. În locul lor, la aceeaşi oră, spre seară, ne făceam plimbarea la Nonn şi ce-mi spunea pe drum la dus şi la întors era din nou la fel de serios şi consistent ca înainte de a se îmbolnăvi. Aveam impresia că-mi spune totul, că nu-mi ascundea nimic, părea să nu se gîndească la cei unsprezece ani ai mei. Atunci avea în ea ceva expansiv care se propaga nestingherit în toate părţile şi eu singur eram martorul, eu singur mă mişcam în acea sinceritate expansivă.

Dar cînd s-a apropiat Münchenul s-au anunţat şi grijile. N-am întrebat încă cît vom rămîne acolo. Ca să-mi alunge teama mi-a spus de la sine că nu va dura mult. Doar de aceea vine domnul conferenţiar. Cu ajutorul lui s-ar putea să terminăm totul într-o săptămînă. Fără el nu-i deloc sigur că ni se va aproba plecarea. Am crezut-o, pentru că eram încă singuri.

Chiar la sosirea în München s-a abătut din nou nenorocirea asupra mea. El sosise *înaintea* noastră şi ne aştepta la gară. Din fereastra cupeului priveam amîndoi afară, cu acelaşi gînd, dar eu am fost cel care a descoperit primul barba neagră de pe peron. Ne-a salutat cu o oarecare ceremonie, spunîndu-ne că ne va duce îndată la hotelul «Deutscher

Kaiser», unde, așa cum dorise mama, fusese rezervată o cameră pentru noi doi. Ne mai spuse că și-a anunțat deja cîțiva prieteni buni care s-ar simți onorați să ne salute și să ne fie de ajutor în toate situațiile. La hotel a reieșit că și el locuiește acolo. Acest lucru era important, pentru a nu pierde timpul cu multele alergături comune care ne așteptau. Ne explică apoi că, din păcate, peste șase zile va trebui să se înapoieze la Viena, sanatoriul nepermițîndu-i o absență mai îndelungată. L-am simțit imediat, cu cele șase zile voia să diminueze efectul șederii la același hotel, o veste care m-a atins ca o lovitură de măciucă, dar nici într-un caz nu m-a paralizat.

Nu mi s-a spus unde este camera lui, am presupus că trebuia să fie la același etaj și-mi era frică să nu fie prea aproape de a noastră. Voiam să aflu unde era această cameră și-l pîndeam cînd cerea cheia. Nu spunea nici un număr de cameră, portarul, ca și cînd mi-ar fi ghicit intențiile, îi înmîna discret cheia, eu dispăream înainte ca el însuși să mă observe. Urcam repede cu liftul la etajul nostru și așteptam lipit de perete pînă venea și el. Îndată se deschidea iarăși ușa liftului, el ieșea, trecea pe lîngă mine cu cheia-n mînă, fără să mă vadă. Mă făceam și mai mic decît eram, propria-i barbă era cea care mă ascundea de privirile lui. Lipit de perete mă furișam după el, era un hotel mare, cu holuri lungi, ca să constat ușurat că se îndepărta tot mai mult de camera noastră. Nu ne-am întîlnit cu nimeni, eram singur cu el, mă grăbeam să rămîn în apropierea lui. A cotit după un colț și, în sfîrșit, ajuns în fața ușii sale, înainte de a băga cheia-n ușă, l-am auzit suspinînd. Suspina tare și eu eram foarte mirat, nu m-aș fi așteptat niciodată ca un asemenea bărbat să ofteze; cu oftatul eram obișnuit de la mama și știam că la ea însemna ceva. În ultimul timp îl puneam pe seama slăbiciunii ei, ofta cînd se simțea prost și eu mă străduiam s-o consolez, promițîndu-i o reîntoarcere grabnică a forțelor ei. Acum iată-l pe el, medic și lingușitor, proprietarul unui sanatoriu, autorul unui splendid tratat de medicină în trei volume care de cîteva luni se găsea în biblioteca noastră de la Viena, dar pe care, spre marea mea amărăciune, n-aveam voie să-l răsfoiesc. Apoi deschise, intră în cameră, trase ușa, lăsînd cheia afară. Mi-am lipit urechea de gaura cheii și ascultam. I-am auzit vocea, era singur, pe mama o lăsasem în camera noastră unde urma să se odihnească și să doarmă puțin. Vorbea cu voce tare, dar nu-l înțelegeam. Mă temeam c-ar putea să pronunțe numele mamei și așteptam crispat. În prezența mea o numea „mult stimată“ sau „prea stimată doamnă“, dar nu prea aveam încredere în această formulă de adresare și eram hotărît să-i cer socoteală de pronunțarea nepermisă a numelui ei. Mă vedeam dînd buzna pe ușă, sărind la el și răstindu-mă: „Cum îndrăzniți?“ Apoi i-aș fi smuls ochelarii și i-aș fi făcut țăndări. „Sîn-

teți un vraci, nu sînteți medic! V-am demascat! Părăsiți imediat acest hotel sau vă predau poliției!"

Dar s-a ferit să-mi facă această plăcere, n-a scos din gură nici un nume. Vorbea, cum mi-am dat seama în cele din urmă, franțuzește, suna ca o poezie, îndată mi-a venit în minte Baudelaire pe care-l făcuse cadou mamei. Și acum, singur, rămînea ceea ce era și în prezența mamei, un jalnic lingușitor, o meduză, mă scuturam de greață.

Am fugit apoi repede în camera noastră, unde am găsit-o pe mama dormind. M-am așezat pe canapea și i-am vegheat somnul. Toate schimbările feței ei îmi erau familiare și știam cînd visa.

Poate că pentru aceste șase zile a fost bine că am cunoscut spațiile în care se mișcau eroii mei. Eram liniștit doar atunci cînd îi știam pe amîndoi despărțiți. Pe el îl aveam în mînă, îndată ce-l auzeam că s-a întors în cameră. Poate că exersa poeziile pe care i le recita mamei cînd erau împreună. De nenumărate ori stăteam în fața ușii sale, fără ca el să bănuiască ceva din acțiunea mea secretă; știam cînd părăsea hotelul și cînd se întorcea. La orice oră aș fi putut spune dacă era în cameră și eram absolut sigur că mama nu i-a călcat niciodată pragul. Odată, cînd a părăsit pentru un moment camera și a lăsat ușa deschisă, m-am furișat rapid, examinînd în jur să văd dacă descopăr undeva o fotografie de-a mamei. Dar nu era nici o fotografie și am dispărut tot atît de repede precum și intrasem, mai avînd și impertinența să-i spun mamei: „Cînd plecăm, trebuie să-i lași domnului conferențiar o fotografie frumoasă de-a *noastră*." „De-a noastră, da", a spus ea, puțin surprinsă, „ne-a ajutat foarte mult și merită."

A făcut ce-a putut la toate oficialitățile, unde, din cauza războiului, erau angajate adesea femei, a însoțit-o pe mama, explicîndu-și prezența datorită slăbiciunii ei bolnăvicioase, el era medicul curant, astfel că peste tot a fost tratată cu politețe și menajamente. Eu eram totdeauna prezent, puteam să-l observ, cum se spune, in flagranti, îl urmăream cum își scotea cartea de vizită și i-o înmîna secretarei cu distincție și nonșalanță spunînd: „Permiteți-mi să mă prezint." Apoi urma tot ce era scris pe cartea de vizită, sanatoriul al cărui director era, legătura cu Universitatea din Viena ș.a.m.d. și mă miram că nu adăuga obișnuitul „Vă sărut mîna, stimată doamnă."

La prînz mîncam împreună la hotel, mă purtam politicos și civilizat și-l întrebam despre studiile sale. Se mira de nesațietatea întrebărilor mele și credea că și eu intenționez să devin ca și el — el, modelul meu — și a știut să transforme și acest lucru într-o lingușire. „Dumneavoastră nu mi-ați povestit prea mult, stimată doamnă, setea de cunoaștere a fiului Dumneavoastră e uimitoare. Eu salut în el o viitoare stea a Facultății de medicină din Viena." Eu, însă, nici nu mă gîndeam să-l imit, eu voiam să-l *demasc!* Eram atent la contradicțiile din răspun-

surile sale și, în timp ce dădea lămuriri amănunțite și cam pompoase, eu eram stăpînit de unul și același gînd: „N-a studiat în realitate, e un vraci."

Timpul său venea seara. Atunci cîștiga-n joacă, așa cum el nu știa nimic de activitățile mele subversive, tot astfel nu știa nici cum cîștiga în fața mea. Pentru că în fiecare seară mama mergea cu el la teatru, ea era însetată de teatru, lecturile noastre comune în locul teatrului n-o mai satisfăceau, ea avea nevoie de teatru nou și adevărat. Cînd plecau ei, eu rămîneam în camera de hotel singur, dar înainte o priveam pe mama cum se pregătește pentru seară. Nu ascundea cît se bucura. Vorbea radiind și deschis despre acest eveniment și-ncepeam s-o admir încă cu două ore înainte cînd toate gîndurile ei se-ndreptau spre seara apropiată: Toată slăbiciunea ei dispăruse, în fața ochilor mei devenea puternică, spirituală și frumoasă ca înainte, dezvolta noi idei spre gloria teatrului, își exprima disprețul față de dramele care nu ajungeau pe scenă, dramele citite sînt moarte, un surogat mizerabil și, cînd o mai întrebam, pentru a o pune la încercare și a-mi adînci nefericirea: „Și cele citite în fața cuiva?", spunea fără jenă și fără cel mai mic menajament: „Și cele citite în fața cuiva! Ce poate fi ceea ce citim *noi*? Tu nu știi ce-nseamnă actorii adevărați!" Apoi își dădea drumul despre marii dramaturgi care au fost actori, îi enumera începînd cu Shakespeare și Molière, avîntîndu-se pînă la a susține că nici nu există de fapt alți dramaturgi, aceștia ar trebui mai degrabă să se numească dramaturgi infirmi. Și continua așa, pînă în cele din urmă, fardată, și minunat îmbrăcată părăsea camera cu ultima indicație groaznică: să mă culc cît mai repede spre a nu mă simți singur în acest hotel mare.

Rămîneam locului fără speranțe, rupt de ce fusese chestiunea noastră cea mai intimă. Cîteva mici manevre care mai urmau, îmi dădeau de fapt siguranță, dar nu mă prea ajutau. Mai întîi fugeam pe coridorul lung pînă-n partea cealaltă a hotelului unde era camera domnului conferențiar. Băteam de mai multe ori politicos, încercam ușa și, cînd eram sigur că nu se ascunsese aici, mă-ntorceam în camera mea. La fiecare jumătate de oră făceam un nou control. Nu mă gîndeam la nimic. Știam că era la teatru cu mama, dar nu mi-o puteam confirma îndeajuns. Aceasta îmi întărea chinul simțit datorită dezertării ei, dar îi impunea și o limită. Și la Viena fuseseră uneori la teatru, dar ieșirile acelea nu se puteau compara cu această nesfîrșită sărbătoare, seară de seară.

Mă interesasem cînd se termina reprezentația și, îmbrăcat, rămîneam tot timpul treaz. Încercam să-mi imaginez ce vedeau, dar era o trudă zadarnică. Nu-mi relata niciodată despre piesele la care mergea, spunea că n-are sens, fiind vorba doar de bucăți moderne pe care nu le-aș înțelege. Cu puțin timp înainte de a se întoarce ei mă dezbrăcam și intram în pat. Mă-ntorceam la perete și mă prefăceam că dorm. Pe nop-

tiera ei, unde-i era pregătită o piersică, lăsam să ardă lumina. Venea îndată, îi simţeam agitaţia, îi miroseam parfumul. Paturile nu erau unul lîngă altul, ci de-a lungul peretelui, astfel că se mişca la o oarecare distanţă de mine. Se aşeza pe patul ei, dar nu pentru mult timp. Apoi se plimba încoace şi-ncolo prin cameră, nu prea încet. N-o vedeam că eram întors, dar îi auzeam fiecare pas. Nu mă simţeam uşurat că s-a întors, nu credeam în cele şase zile. În faţa mea vedeam o veşnicie de seri de teatru, pe domnul conferenţiar îl credeam capabil de orice minciună.

Dar m-am înşelat, cele şase zile au trecut şi totul era gata de călătorie. Ne-a însoţit pînă la Lindau, la vapor. Am simţit solemnitatea despărţirii. Pe chei i-a sărutat mamei mîna, a durat ceva mai mult ca de obicei, dar n-a plîns nimeni. Apoi ne-am dus pe vapor şi ne-am oprit pe balustradă, odgoanele s-au dezlegat, domnul conferenţiar stătea acolo cu pălăria în mînă şi-şi mişca buzele. Încet, vaporul s-a îndepărtat, dar eu tot îl mai vedeam mişcîndu-şi buzele. Ura mea părea să perceapă şi cuvintele pe care le spunea: „Sărut mîna, stimată doamnă." Apoi domnul conferenţiar se făcu tot mai mic, pălăria se unduia într-o curbă elegantă încoace şi-ncolo, barba a rămas neagră ca pana corbului, ea nu s-a micşorat, acum a mai rămas pălăria solemnă fluturînd în vînt undeva detaşată de el. Nu priveam în jur, vedeam doar pălăria şi barba şi tot mai multă apă care ne despărţea de ele. Mă uitam fix într-acolo pînă cînd barba se micşorase atît de mult că numai eu aş fi putut-o recunoaşte. Apoi, dintr-o dată, domnul conferenţiar, pălăria şi barba dispăruseră şi se zăreau turnurile din Lindau pe care nu le observasem înainte. Acum m-am întors spre mama, îmi era frică să nu plîngă, dar nu plîngea, ne-am îmbrăţişat, am rămas îmbrăţişaţi, m-a mîngîiat pe păr, ceea ce altfel nu făcea niciodată şi-mi spuse atît de blînd cum n-o auzisem niciodată: „Acum totu-i bine. Acum totu-i bine." O repetă de atîtea ori, încît eu am început să plîng, deşi nu-mi ardea deloc de plîns. Pentru că blestemul vieţii noastre, barba neagră, dispăruse şi apusese. M-am desprins dintr-o dată de mama şi am început să dansez pe vapor încoace şi-ncolo, am fugit iar la ea, m-am desprins din nou şi cît de mult aş fi dorit să-i intonez un cîntec triumfal, dar cunoşteam doar cîntecele de război şi de victorie care nu-mi plăceau.

În această stare sufletească am păşit pe pămîntul elveţian.

Partea a patra

ZÜRICH — SCHEUCHZERSTRASSE 1916—1919

JURĂMÎNTUL

La Zürich am ocupat două camere la etajul doi, pe Scheuchzerstraße 68, la o domnişoară bătrînă care trăia din închiriatul camerelor.

Avea o faţă mare, osoasă şi se numea Helene Vogler. Îşi spunea cu plăcere numele şi chiar şi după ce l-am ştiut bine, ea ne spunea adesea, nouă, copiilor, cum se numeşte. Adăuga de fiecare dată că-i de familie bună, tatăl ei fusese director muzical. Avea mai mulţi fraţi; unul, total sărăcit şi care n-avea nici ce mînca, venea să-i cureţe locuinţa. Era mai în vîrstă decît ea, un bărbat pricăjit, liniştit, pe care-l punea, spre mirarea noastră, să-i facă munca în casă, îl vedeam îngenunchind pe podea sau stînd în picioare şi lustruind parchetul cu peria. Aceasta era o unealtă importantă pe care am cunoscut-o abia aici şi parchetul strălucea de te puteai vedea în el, fapt ce-i oferea domnişoarei Vogler tot atîta satisfacţie, ca şi numele ei. Îi dădea mereu ordine fratelui sărac, uneori acesta trebuia să întrerupă ce tocmai începuse, pentru că ei îi venea în minte ceva mai important. Se gîndea mereu ce să-i mai dea de lucru, trăind cu grija de a nu uita ceva important. El făcea tot ce-i comanda, fără a o contrazice vreodată. Noi preluaserăm părerea mamei că ar fi lipsit de demnitate pentru un bărbat, şi mai ales pentru unul de vîrsta lui, să presteze asemenea treburi casnice. „Cînd îl văd", spunea ea, „aş face eu mai degrabă totul! Acest bărbat în vîrstă!" Dar cînd mama a făcut odată aluzie la aceasta, domnişoara Vogler s-a revoltat. „El însuşi e vinovat. Şi-a ratat viaţa. Acum propria-i soră trebuie să se ruşineze de el." Nu-i dădea nici un ban, doar cînd termina lucrul primea de mîncare. Venea o dată pe săptămînă şi domnişoara Vogler spunea: „O dată pe săptămînă are de mîncare." Adăugă apoi că şi ei îi merge prost şi trebuie să închirieze camere. Era şi adevărat. Ea nu avea deloc o viaţă uşoară. Dar mai avea *un* frate de care era mîndră. Şi el era director muzical, ca şi tatăl ei. Cînd venea la Zürich locuia la hotelul Krone pe cheiul Limmat-ului. Vizita lui o onora foarte mult, cînd nu apărea multă vreme citea numele său în ziar şi ştia că-i merge bine. Oda-

tă, pe cînd mă întorceam de la școală, m-a primit cu fața roșie de emoție, spunîndu-mi: „E aici fratele meu, directorul muzical." El ședea liniștit și comod la masă, în bucătărie, arătînd pe atît de prosper, pe cît arăta fratele său de pricăjit. Ea pregătise special pentru el ficat cu cartofi prăjiți și mînca singur, în timp ce domnișoara Vogler îl servea. Fratele sărac obișnuia să șoptească atunci cînd îndrăznea să scoată o vorbă, nici comodul director muzical nu vorbea mult, dar ce spunea, spunea cu voce tare și hotărît, fiind constient de onoarea ce i-o făcea surorii sale vizitînd-o și nu rămînea mult timp. Îndată ce termina cu masa se ridica înclinîndu-se imperceptibil spre noi, copiii, își lua rămas bun de la sora sa cu un salut grăbit și părăsea locuința.

Domnișoara Vogler era o ființă bonomă, chiar dacă avea capriciile ei. Își păzea mobila cu ochi de Argus. Zilnic ne spunea de mai multe ori pe un ton acuzator: „Să nu-mi zgîriați scaunele!"[19] Cînd ieșea, lucru ce se întîmpla destul de rar, noi îi repetam în cor interdicția, dar eram foarte atenți cu scaunele ei, pe care le examina îndată ce sosea acasă, să vadă dacă nu au zgîrieturi noi.

Îi plăceau artiștii și amintea cu satisfacție că înaintea noastră, în aceleași camere, locuise un scriitor danez cu soția și copilul. Numele său, Aage Madelung, îl pronunța tot atît de emfatic, ca și propriul ei nume. El scria pe balconul care dădea în Scheuchzerstraße, observînd tumultul străzii. Examina orice persoană și o întreba despre ea. Într-o săptămînă el aflase despre oameni mai multe decît aflase ea în toți anii de cînd locuia acolo. I-a făcut cadou, cu dedicație, un roman «Saltimbancul», pe care ea, din păcate, nu l-a înțeles. Regreta că nu-l cunoscuse pe domnul Aage Madelung cînd era mai tînără și avea capul mai bun.

Două-trei luni, timp în care mama era în căutarea unei locuințe mai mari, am rămas la domnișoara Vogler. Bunica Arditti cu fiica sa Ernestine, o soră mai mare de-a mamei, locuiau la cîteva minute de noi pe Ottikerstraße. În fiecare seară, după ce noi, copiii, ne culcam, veneau în vizită. Într-o noapte, văzînd din patul meu o licărire de lumină în camera de zi, am auzit o discuție destul de aprigă, în spaniolă, între cele trei, vocea mamei suna enervată. Eu m-am sculat, m-am furișat pînă la ușă și m-am uitat prin gaura cheii: într-adevăr, acolo ședeau bunica și mătușa Ernestine și mai ales mătușa căuta s-o convingă pe mama. Ele o sfătuiau să facă un lucru care ar fi cel mai bun pentru ea și ea părea că nu vrea să știe de acest cel mai bun lucru. Nu înțelegeam despre ce era vorba, dar o neliniște-mi spunea că ar putea fi tocmai lucrul de care mă temeam cel mai mult de la sosirea noastră în Elveția, dar pe

[19] În original în dialect elvețian

care-l consideram inviolabil. Cînd mama a exclamat revoltată: „Ma no lo quiero casar! — Dar nu *vreau* să mă mărit cu el!“ — am știut că frica mea nu mă-nșelase. Am deschis cu putere ușa și m-am aflat deodată în cămașă de noapte printre femei. „*Eu* nu vreau!“, am strigat eu enervat, adresîndu-mă bunicii „eu nu vreau!“ M-am repezit la mama și-am zgîlțîit-o așa de tare, încît mi-a spus încet de tot: „Îmi pare rău de tine.“ Dar eu n-am slăbit-o. Bunica, pe care o cunoșteam ca pe o ființă blîndă și slabă, nu auzisem de la ea nici un cuvînt care să mă fi impresionat, a spus supărată: „De ce nu dormi? Nu ți-e rușine să asculți la ușă?“ „Nu, nu mi-e rușine! Vreți s-o corupeți pe mama! Eu nu dorm! Știu ce vreți voi. Nu voi dormi *niciodată!*“ Mătușa, vinovata principală, care-o lămurea pe mama cu atîta tenacitate, tăcea și mă străfulgera cu privirea. Mama îmi spuse cu gingășie: „Tu vii să mă aperi. Tu ești cavalerul meu. Acum sper că ați aflat, s-a adresat ea amîndurora: „El nu *vrea*. Nici eu nu vreau!“ Eu nu m-am mișcat din loc, pînă cînd cele două dușmance nu s-au ridicat și au plecat. Nu mă liniștisem încă, amenințînd: „Dacă mai vin astea, nu mă mai duc niciodată la culcare. Rămîn treaz toată noaptea, ca să nu le lași înăuntru. Dacă te măriți, mă arunc de pe balcon jos!“ Era o amenințare groaznică, spusă-n serios, sînt absolut sigur că aș fi făcut-o.

În noaptea aceea, mama n-a reușit să mă liniștească. Nu m-am dus înapoi în patul meu, n-am dormit nici unul. Ea a încercat să-mi abată gîndurile cu istorioare. Mătușa avusese o căsătorie foarte nefericită și divorțase repede de soțul ei. El suferea de o boală îngrozitoare și înnebunise. La Viena venea uneori să ne viziteze. Un paznic de la ospiciu îl aducea în strada Josef Gall. „Aici sînt bomboane pentru copii“, îi spunea mamei și-i dădea o pungă mare cu bomboane. Cînd voia să vorbească cu noi se uita totdeauna în altă parte, ochi-i erau larg deschiși și ațintiți asupra ușii. Vocea i se schimba și suna ca un zbierăt de măgar. Rămînea puțin, paznicul îl prindea de braț și-l scotea în coridor și deacolo afară. „Ea vrea să nu fiu așa de nefericită ca ea. Are intenții bune. Nu poate mai mult.“ „Și acum vrea ca și tu să te măriți și să fii nefericită! Ea s-a salvat de soțul ei și tu să te *măriți!*“ Acest ultim cuvînt era ca o înțepătură pentru mine și eu îmi băgam pumnalul tot mai adînc în mine. Nu avusese o idee fericită povestindu-mi *această* istorie. Dar nu exista absolut nici una care m-ar fi liniștit, mama a încercat cu multe. În cele din urmă *a jurat* că nu le va mai permite celor două să-i vorbească astfel și, dacă nu încetează, nu dorește să le mai vadă. N-a fost destul o dată, a trebuit să jure și iar să jure. Abia cînd a jurat pe memoria tatălui meu s-a produs ceva în mine și am început s-o cred.

O CAMERĂ PLINĂ DE CADOURI

Problema școlii ne dădu mare bătaie de cap. Totul era altfel decît la Viena; anul școlar nu începea toamna, ci primăvara. Școala elementară, care aici se numea școală primară, avea șase clase, la Viena trecusem din a patra direct la gimnaziul real și, pentru că acolo am terminat deja un an de gimnaziu, aici ar fi trebuit să intru în clasa a doua a școlii superioare. Dar toate încercările de a realiza acest lucru au dat greș. Condiția de bază era vîrsta, oriunde apăream cu mama, care se ruga să mă primească, ni se dădea același răspuns. Gîndul că prin mutarea în Elveția ar trebui să pierd un an sau mai mult îi strica socotelile și nu se putea împăca deloc cu această idee. Am încercat peste tot, odată am călătorit în acest scop și la Berna. Răspunsul era același, scurt și categoric și, pentru că lipseau „Stimată doamnă" și alte politețuri vieneze, ne părea grosolan și, după ce plecam iar de la un asemenea director, mama era disperată. „Nu vreți să-l examinați?", întrebase ea rugătoare. „Își depășește vîrsta." Dar tocmai acest lucru deranja. „Nu facem excepții."

Astfel a trebuit să accepte soluția care-i displăcea cel mai mult. Și-a călcat pe mîndrie și m-a dat în clasa a șasea a școlii primare din Oberstrass. După o jumătate de an o voi absolvi și atunci se va decide dacă sînt apt pentru școala cantonală. Mă aflam din nou într-o clasă mare de școală primară și mă simțeam readus la domnul învățător Tegel din Viena, numai că acesta se numea Bachmann. N-aveam nimic de învățat, la Viena fusesem cu doi ani înainte, în schimb am făcut o experiență care era mai importantă, chiar dacă importanța ei aveam s-o înțeleg abia mai tîrziu.

Colegii erau strigați de învățător în germana elvețiană și unul din aceste nume suna atît de enigmatic, încît așteptam mereu să-l aud din nou. „Sägerich" cu un „ä" lung părea o derivație ca *Gänserich* sau *Enterich*, dar de la *Säge*[20] nu se putea deriva masculinul, cuvîntul îmi era inexplicabil. Domnul Bachmann era încîntat de acest nume și-l striga pe băiatul care nu se evidenția nici prin inteligență, nici prin prostie mai mult decît ceilalți. Era aproape singurul lucru la care eram atent în timpul orelor și, pentru că mania număratului mă urmărea acum cu și mai mare intensitate, număram de cîte ori era strigat Sägerich. Domnul Bachmann avea mult de lucru cu clasa care era greoaie și indisciplinată și, cînd nu primea răspuns de la cinci sau șase băieți consecutiv, se îndrepta plin de speranțe spre Sägerich. Acesta se ridica în picioare, dar

[20] *Säge* (= ferăstrău) + *rich*, sufix derivativ pentru animal mascul care apare în *Gänserich* (= gîscan), *Enterich* (= rățoi)

de cele mai multe ori nu știa nici el. Era însă mare și puternic, cu părul răvășit, cu un zîmbet promițător, cu fața de culoare roșiatică, ca și a domnului Bachmann, căruia îi plăcea să bea și, dacă Sägerich dădea totuși răspunsul corect, domnul Bachmann ofta ușurat, ca și cînd ar fi tras o dușcă și împingea clasa mai departe.

A durat o vreme pînă mi-am dat seama că pe băiat îl chema Segenreich[21] și numele acesta întrecea efectul lui Sägerich, pentru că rugăciunile învățate la Viena începeau toate cu „Gesegnet seist du, Herr“[22] și, deși nu însemnau mult pentru mine, faptul că un băiat purta „binecuvîntarea“ în numele lui, ba era chiar și „bogat“ în ea, avea ceva minunat. Domnul Bachmann, care acasă, ca și la școală, ducea o viață grea, se crampona de aceasta, chemîndu-l în permanență în ajutor.

Colegii vorbeau între ei numai dialectul din Zürich, predarea în această ultimă clasă a școlii primare se făcea în germana literară, dar domnul Bachmann aluneca adesea, și nu numai la strigatul numelor, în dialectul care-i era familiar atît lui, cît și elevilor, astfel că se-nțelege de la sine că, treptat, l-am învățat și eu. Nu opuneam absolut nici o rezistență, deși îmi producea mirare. Poate că asta se datora și faptului că-n clasă nu se prea auzeau discuții despre război. La Viena, prietenul meu cel mai bun, Max Schiebl, se juca zilnic cu soldații, eu mă jucam, pentru că-l simpatizam, dar mai ales pentru că astfel o puteam vedea în fiecare după-amiază pe frumoasa-i mamă, pentru mama lui Schiebl mergeam zilnic la război cu soldații de plumb, pentru ea aș fi mers și-n războiul adevărat, care și la școală se făcea simțit aproape peste tot. Am învățat să resping părerile nechibzuite, brutale ale unor colegi, dar cîntecele despre împărat și război le cîntam și eu zilnic; în condițiile rezistenței sporite cîntam cu plăcere doar două dintre ele, care erau foarte triste. La Zürich, vocabularul de război nu pătrunsese în limbajul camarazilor mei. Pe cît erau de plictisitoare orele în care nu aflam nimic nou, pe atît de mult îmi plăceau propozițiile expresive și neînflorite ale băieților elvețieni. Eu, însă, vorbeam puțin cu ei, dar îi ascultam cu atenție și ici și colo intercalam și eu cîte o propoziție, și anume atunci cînd aveam una pe care o știam spune ca ei, fără să-i uimesc prea mult. Am renunțat, în curînd, să enunț asemenea propoziții acasă. Mama, care veghea la puritatea limbii noastre și admitea numai limbi literare, era îngrijorată că mi-aș putea strica germana mea «curată» și, cînd am început să apăr cu mult zel dialectul care-mi plăcea, s-a supărat și a spus: „Nu pentru asta te-am adus în Elveția, ca să uiți ce ți-am spus despre Burgtheater! Vrei poate să vorbești ca domnișoara Vogler?“ Era o lovitură severă, pentru că domnișoara Vogler era ca-

21 Numele *Segenreich* se compune din *Segen* = binecuvîntare și *reich* = bogat
22 „Binecuvîntat fii tu, doamne“

raghioasă. Am simțit însă și cît era de nedreaptă, deoarece colegii mei la școală vorbeau cu totul altfel decît domnișoara Vogler. Exersam germana din Zürich pentru mine, împotriva voinței mamei și-i ascundeam progresele pe care le făceam în această direcție. Aceasta era prima independență pe care o afișam față de ea și, în timp ce îi mai eram încă devotat în toate părerile și influențele, în această singură chestiune care ne distanța am început să mă simt «bărbat».

Eram încă prea nesigur pe noul grai pentru a încheia adevărate prietenii cu băieții elvețieni. Umblam cu un băiat care venise ca și mine, de la Viena și cu un altul, a cărui mamă era vieneză. De ziua ei am fost invitat de Rudi și am nimerit într-un cerc de oameni destrăbălați, al cărui limbaj îmi părea mult mai străin decît tot ce auzisem vreodată în germana elvețiană. Mama lui Rudi, o femeie tînără, blondă, trăia singură cu el, dar la aniversare erau prezenți mulți bărbați de diferite vîrste și toți se lingușeau pe lîngă maică-sa, ciocnind în sănătatea ei, îi aruncau priviri tandre; se părea că Rudi are mulți tați, dar mama lui, care era puțin cherchelită, mi s-a plîns că nici el n-are tată. Trecea de la un musafir la altul, se mlădia ca o floare-n vînt în toate părțile. Aci rîdea, aci plîngea și, în timp ce-și ștergea lacrimile, rîdea din nou. Toți erau zgomotoși, de dragul ei s-au ținut și discursuri caraghioase, pe care eu nu le-am înțeles. Am rămas consternat cînd un asemenea discurs a fost întrerupt de rîsete zgomotoase și mama lui Rudi, fără motiv, cum mi s-a părut, s-a uitat la fiul ei și i-a spus melancolică: „Bietul meu băiat, n-are tată." Nu era prezentă nici o femeie la sărbătoare, nu văzusem niciodată atîția bărbați cu o singură femeie și toți îi purtau recunoștință pentru ceva, măgulind-o, dar ea nu prea părea fericită de toate astea, pentru că mai mult plîngea decît rîdea; vorbea cu accent vienez. Printre bărbați erau, așa cum mi-am dat imediat seama, și elvețieni, dar nici unul n-a alunecat în dialect, toate discursurile s-au ținut în germana literară. Toți se ridicau pe rînd, se duceau cu paharul la ea, spuneau o propoziție sentimentală cînd închinau și-o sărutau de ziua ei. Rudi m-a dus apoi într-o altă cameră și mi-a arătat cadourile pe care le-a primit maică-sa. Toată camera era plină de cadouri, nu îndrăzneam să mă uit la ele, pentru că eu nu adusesem nimic. Cînd m-am întors la musafiri, m-a chemat la ea, spunîndu-mi: „Îți plac cadourile mele?" M-am scuzat, bîlbîindu-mă, că-mi pare rău că n-am nici un cadou pentru ea, dar ea a rîs, m-a tras spre ea, m-a sărutat și mi-a spus: „Tu ești un băiat drăguț. N-ai nevoie de cadou. Pînă te faci mare, mă vizitezi odată și-mi aduci un cadou. Atunci nu mă va mai vizita nimeni", și a început iarăși să plîngă.

Acasă am fost iscodit despre această aniversare. Faptul că era vorba de o vieneză și că la serbarea ei se vorbise o germană frumoasă n-a înduplecat-o pe mama. Ea a luat o mină foarte serioasă, adresîndu-mi-se

grav: „Fiul meu", şi explicîndu-mi că era vorba numai de oameni «proşti» care nu-s demni de mine, mi-a interzis să mai pun piciorul în acea locuinţă. Îl compătimea pe Rudi că are o asemenea mamă. Nu orice femeie este în stare să crească singură un copil şi la ce te poţi aştepta de la o femeie care rîde şi plînge concomitent? „Poate că-i bolnavă?" am spus eu. „Cum bolnavă? Şi cadourile? Camera plină de cadouri?" Nu ştiam pe atunci ce voia să spună mama, dar şi pentru mine camera cu cadourile era lucrul cel mai neplăcut. Nu te puteai mişca în acea cameră, atît era de ticsită de cadouri şi, dacă mama lui Rudi nu m-ar fi scos într-un mod atît de binevoitor şi tandru din încurcătură, n-aş fi încercat s-o apăr, pentru că nu mi-a plăcut deloc. „Nu-i bolnavă. N-are caracter. Asta-i tot." Cu aceasta fusese pronunţat verdictul final, pentru că numai caracterul conta, restul era, prin comparaţie, secundar. „Rudi nu trebuie să observe. El este un băiat sărman. Fără tată şi cu o mamă fără caracter! Ce-o să iasă din el?"

I-am propus mamei să-l invit uneori la noi acasă, ca să se poată ocupa de el. „Asta nu-i va folosi la nimic", a spus ea, „el o să-şi bată doar joc de viaţa noastră modestă."

Între timp ne mutaserăm în locuinţa noastră proprie, care era într-adevăr modestă. În acest timp, petrecut la Zürich, mama îmi băga mereu în cap că trebuie să trăim foarte simplu ca să ne putem descurca. Poate că era un principiu de-al ei de educaţie pentru că, aşa cum ştiu acum sigur, nu era deloc săracă. Dimpotrivă, banii ei erau depuşi bine la fratele ei, afacerile lui din Manchester prosperau în continuare, el îmbogăţindu-se tot mai mult. Se considera protectorul ei, ea îl admira şi nici în vis nu i-ar fi trecut prin cap ca el s-o dezavantajeze. Dar greutăţile perioadei de război de la Viena, cînd nu era posibilă o legătură directă cu Anglia, au lăsat urme asupra ei. Voia să ne dea o educaţie bună şi tocmai de aceea nu voia să ne obişnuim cu existenţa banilor. Ne ţinea foarte strîns, se gătea simplu. După o experienţă care a neliniştit-o, n-a mai luat fete în casă. Ea singură făcea gospodăria; din cînd în cînd îi scăpa observaţia că este un sacrificiu pe care-l face pentru că ea altfel a crescut; şi cînd mă gîndeam la viaţa pe care o dusesem la Viena, deosebirea mi se părea atît de mare, încît aceasta mă făcea să cred în necesitatea unor asemenea restricţii.

Dar, de fapt, această viaţă puritană îmi plăcea mai mult. Se potrivea mai bine cu părerile pe care mi le făcusem eu despre elveţieni. La Viena totul se-nvîrtea în jurul monarhiei şi de aici se cobora în jos, spre nobilime şi spre restul familiilor mari. În Elveţia nu exista nici împărat, nici nobilime monarhică, eu îmi închipuiam — ce m-a determinat, nu ştiu — că nici bogăţia nu era prea mult rîvnită. Eram absolut sigur că numai omul ca individ contează. Îmi însuşisem această concepţie cu trup şi suflet şi în consecinţă nu intra în discuţie decît o viaţă

simplă. Nu-mi spuneam pe atunci ce avantaje avea pentru mine această viață. Realitatea era acum că o aveam pe mama numai pentru noi; că în noua locuință totul se-mpletea cu ea; că nu era nimeni între noi; că n-o pierdeam niciodată din ochi. Era o conviețuire intimă, de o densitate și căldură minunată. Dominau lucrurile spirituale, cărțile și discuțiile despre ele constituiau centrul existenței noastre. Cînd mama se ducea la teatru, la conferințe sau la concerte, eu participam atît de intens ca și cînd aș fi fost eu însumi prezent. Uneori, nu prea des, mă lua cu ea, dar eu eram de cele mai multe ori dezamăgit, deoarece felul în care știa *ea* să relateze despre experiențe de acest fel era mult mai interesant.

SPIONAJ

Aveam o locuință mică, la etajul doi, pe Scheuchzerstraße numărul 73. Îmi amintesc doar de trei camere în care ne mișcam: dar trebuie să fi fost și o a patra cămăruță, pentru că odată, pentru scurt timp, am ținut și o fată-n casă.

Dar era greu cu fetele. Mama nu se putea obișnui cu ideea că aici nu erau servitoare ca la Viena. O servitoare se numea aici fată-n casă și mînca la masă cu noi. Aceasta era prima condiție pe care o punea o fată, atunci cînd intra în casă. Mama, cu felul ei orgolios, nu putea suporta această idee. Ea le tratase totdeauna bine pe servitoarele de la Viena, dar ele aveau propria lor cameră, în care noi nu intram niciodată și mîncau singure în bucătărie. „Stimată doamnă“ era forma obișnuită de adresare. Aici, la Zürich, se terminase cu „stimată doamnă“ și mama, care a preferat Elveția datorită ideologiei sale pacifiste, nu se putea împăca cu obiceiurile democratice care pătrundeau pînă în cele mai mici treburi de gospodărie. Ea a încercat cu engleza la masă și motiva folosirea acestei limbi în fața lui Hedi, fata din casă, prin aceea că cei doi frați mai mici ar uita treptat engleza. Ar fi necesar să o reîmprospăteze măcar la masă. Acesta era, de fapt, adevărul, dar servea și ca motiv pentru a o exclude pe Hedi de la discuțiile noastre. Ea a tăcut atunci cînd i s-a explicat aceasta și nu a părut jignită. A tăcut chiar cîteva zile, dar mare i-a fost mirarea mamei cînd într-o zi, la amiază, Hedi, cu o mină nevinovată, *a corectat* o greșeală pe care Georg, cel mai mic dintre frații mei, o făcuse și pe care mama n-o corectase. „Cum de știți asta?“ a întrebat mama aproape revoltată. Știți cumva englezește?“ Hedi învățase engleza la școală și înțelegea tot ce spuneam noi. „Sînteți o spioană!“ a spus mama, și mai tîrziu către mine: „S-a strecurat! Nu există ca o servitoare să știe englezește! De ce n-a spus-o

mai înainte? Această persoană mizerabilă ne-a spionat! Nu permit copiilor mei să şadă la masă cu o spioană!" Şi atunci îşi mai aminti că Hedi nu venise singură la noi. Apăruse cu un domn care se prezentase drept tatăl ei, care ne-a luat în vizor pe noi şi locuinţa noastră, interesîndu-se exact de condiţiile de muncă ale fiicei sale. „Mi-am închipuit imediat că nu poate fi tatăl ei. Părea a fi dintr-o familie bună. Mi-a pus cîteva întrebări de parcă *eu* aş fi căutat o slujbă! *Eu* în locul lui n-aş fi putut pune mai multe întrebări. Dar nu era tatăl unei servitoare. Ne-a trimis o spioană în casă."

Nu era, de fapt, nimic de spionat la noi, dar acest lucru n-o deranja, ea ne acorda, în tot cazul, o importanţă care ar fi îndreptăţit spionajul. Cu multă precauţie şi-a luat măsurile de apărare. „Nu o putem concedia imediat, aceasta ar fi bătător la ochi. Trebuie s-o mai suportăm 14 zile. Dar trebuie să fim atenţi, n-avem voie să spunem nimic împotriva Elveţiei, altfel ne expulzează." Mama nu s-a gîndit că de fapt nimeni dintre noi nu spusese vreodată ceva împotriva Elveţiei. Dimpotrivă, cînd îi povesteam despre şcoală era mereu cu lauda pe buze şi, singurul lucru cu care nu se împăca, în Elveţia, era instituţia de fete-n casă[23]. Mie îmi plăcea de Hedi pentru că nu se umilea, ea se trăgea din Glarus care cîştigase o bătălie împotria habsburgilor şi citea uneori din cartea mea de istorie a Elveţiei de Öchsli. Şi, deşi eram totdeauna în cîştig cînd mama spunea „noi", „noi trebuie să facem una sau alta" — era ca şi cum aş fi fost inclus cu drepturi egale în hotărîrile ei — am mai făcut o ultimă încercare de salvare, una foarte şireată, pentru că eu ştiam cum o puteam corupe pe mama: numai cu lucruri spirituale. „Dar ştii", i-am spus eu, „ea citeşte cu atîta plăcere din cărţile mele. Mă întreabă totdeauna ce citesc. Împrumută cărţi de la mine şi discută cu mine despre ele." Atunci mama făcu o mină foarte serioasă. „Bietul meu fiu! De ce nu mi-ai spus acest lucru? Tu nu cunoşti încă lumea. Dar trebuie să înveţi." Ea tăcu şi mă lăsă puţin să mă agit. Eu eram alarmat şi insistam: „Ce-i asta? Ce-i asta?" M-am gîndit că trebuie să fie ceva groaznic, eu nu mi-am dat seama ce. Poate că era ceva atît de rău, încît nu-mi va spune deloc. Dar acum se uita cu superioritate şi compătimire la mine şi eu simţeam că-şi va da drumul. „Ea trebuie să afle ce-ţi dau eu de citit. Nu-nţelegi? De aceea ne-a fost trimisă-n casă. O adevărată spioană. Are secrete cu un băiat de doisprezece ani şi-şi bagă nasul în cărţile lui. Nu spune nimic că ştie englezeşte şi a citit cu siguranţă toate scrisorile noastre din Anglia!"

Spre spaima mea, mi-am adus aminte că o văzusem pe Hedi, în timp ce făcea curăţenie, cu o scrisoare englezească în mînă şi că a pus-o repede la o parte cînd m-am apropiat eu. Conştiincios, am raportat

---

[23] În Elveţia, personal casnic integrat familiei

acest fapt mamei și am fost admonestat în mod solemn. Cît de solemn mi-am dat seama după adresarea „fiul meu". „Fiul meu, tu trebuie să-mi spui totul, probabil crezi că nu-i important, dar totul este important."

Cu aceasta, sentința a fost pronunțată definitiv. 14 zile a mai stat cu noi la masă sărmana fată, exersîndu-și engleza. „Cît pare de nevinovată", îmi spunea mama după fiecare masă. „Dar *eu* am intuit-o! Pe mine nu mă duce ea!" Hedi citea mai departe în Öchsli al meu, întrebîndu-mă chiar ce cred despre un lucru sau altul. Mă punea să-i explic unele chestiuni, spunîndu-mi pe un ton serios și amabil: „Tu ești tare deștept." Aș fi avertizat-o bucuros: „Te rog, nu fi spioană!", dar n-ar mai fi ajutat la nimic, pentru că mama era ferm hotărîtă să o concedieze, motivîndu-și hotărîrea, după 14 zile, prin înrăutățirea bruscă a situației noastre materiale. Acum nu și-ar mai putea permite să țină o fată în casă. O rugă să-i scrie și să-i explice acest lucru tatălui ei, pentru a veni după ea. El a venit și nu a fost deloc mai puțin sever, spunînd la despărțire: „Acum veți avea ceva de lucru, doamna Canetti!"

Poate că se bucura de răul altuia, văzînd că ne merge mai prost. Poate că dezaproba doamnele care nu-și făceau singure menajul. Mama era de altă părere. „Ăstuia i-am încurcat socotelile! S-a supărat rău de tot! Ca și cînd la noi ar fi ceva de spionat! Firește, e război și poșta se controlează. Au observat că primim multe scrisori din Anglia. Hop, ne și trimit o spioană pe cap. Vezi, eu îi înțeleg. Ei sînt singuri în lume și trebuie să se păzească de criminali."

Ea povestea adesea cît e de greu să trăiești ca femeie singură cu trei copii. Cît de atentă trebuie să fii! Acum, că scăpase dintr-o lovitură de fata din casă și de spioană și respira ușurată, transpunea acest sentiment militant al singurătății, care în asemenea condiții grele trebuie apărată, asupra Elveției care era înconjurată de țări beligerante, ferm hotărîtă să nu se lase tîrîtă în război.

Acum a început cea mai frumoasă perioadă pentru noi; eram singuri cu mama. Era gata să-și plătească orgoliul și se îngrijea singură de gospodărie, ceea ce nu făcuse niciodată-n viața ei. Făcea curățenie, gătea, frații cei mici o ajutau la ștersul vaselor. Eu am preluat funcția de curățire a pantofilor și, pentru că frații cei mici se uitau tot timpul la mine din bucătărie ironizîndu-mă — „Lustragiule! Lustragiule!" urlau și dansau în jurul meu ca indienii —, m-am retras cu papucii murdari pe balconul de la bucătărie, am închis ușa, rezemîndu-mă cu spatele de ea, în timp ce curățam pantofii întregii familii. Astfel rămîneam singur cu această ocupație, nu mai vedeam dansul războinic al celor doi draci, dar cîntecul lor răzbătea și prin ușa închisă a balconului.

ISPITA GRECILOR
ŞCOALA CUNOAŞTERII UMANE

Din primăvara lui 1917 frecventam şcoala cantonală din Rämistraße. Foarte important a devenit drumul pînă la şcoală şi înapoi. La începutul acestui drum, îndată după ce traversam Ottikerstraße, mă întîlneam mereu cu aceeaşi persoană — un domn cu un foarte frumos cap alb, ce mergea la plimbare, drept şi absent, mergea puţin, se oprea, căuta ceva şi schimba direcţia. Avea un bernardin pe care-l striga mereu: „Dschodo vino la tata!" Uneori venea, alteori fugea mai departe, el era cel pe care-l căuta atunci tata. Dar abia-l găsea şi uita din nou de el, fiind tot atît de absent ca şi mai înainte. Apariţia sa pe această stradă destul de obişnuită avea ceva exotic, apelul lui repetat producea rîsul copiilor, dar nu rîdeau în prezenţa lui, pentru că el, aşa cum privea mereu înainte, înalt şi mîndru, fără a observa pe cineva, avea ceva ce impunea respect, ei rîdeau doar acasă cînd povesteau de el sau cînd, în absenţa lui, se jucau pe stradă. Era Busoni, care locuia în imediata apropiere, într-o casă de pe colţ şi cîinele său, care, cum am aflat mult mai tîrziu, se numea Giotto. Toţi copiii de pe stradă vorbeau de el, dar nu ca Busoni, ci ca „Dschodo-vino-la-tata". Bernardinul îi încînta, dar mai mult faptul că distinsul domn bătrîn se denumea tatăl lui.

În drumul spre şcoală, care dura aproximativ douăzeci de minute, inventam lungi istorii pe care le continuam de la o zi la alta şi care se întindeau pe săptămîni. Mi le povesteam mie, nu prea tare, dar totuşi astfel încît se putea auzi un murmurat, pe care-l suprimam doar atunci cînd mă-ntîlneam cu oameni ce mă impresionau în mod neplăcut. Cunoşteam drumul atît de bine, încît nu mai eram atent la nimic; nici la stînga, nici la dreapta nu era ceva deosebit de văzut, ci doar înaintea mea, în istoria mea. Aici se petreceau lucruri palpitante şi, cînd aventurile erau atît de captivante şi neaşteptate, încît nu le mai puteam ţine pentru mine, le povesteam mai tîrziu fraţilor mei mai mici care aşteptau cu nerăbdare continuarea. Aceste istorii erau toate în legătură cu războiul, mai exact: cu depăşirea războiului. Ţările care voiau război trebuiau să primească o lecţie şi anume să fie atît de des învinse, pînă renunţau la el. Conduse de eroi ai păcii, ţările bune se uneau şi ele erau cu mult mai puternice decît celelalte, încît în cele din urmă învingeau. Dar nu era uşor, se dădeau la nesfîrşit lupte crîncene cu noi invenţii şi siretlicuri nemaipomenite. Lucrul cel mai important la aceste bătălii era că morţii înviau totdeauna. Existau diverse vrăjitorii scornite şi folosite în acest scop şi fraţii mei, de şase, respectiv opt ani, erau foarte impresionaţi cînd dintr-o dată toţi morţii, şi cei din tabăra adversă, care nu voiau să înceteze cu războaiele, se ridicau de pe cîmpul de bătă-

lie și erau din nou în viață. Toate istoriile aveau acest final și, orice s-ar fi întîmplat în săptămînile aventuroase de luptă, triumful, gloria și adevărata răsplată pentru povestitor era momentul în care toți, fără excepție, reînviau, trăindu-și viața.

Clasa de la școala noua mea era mare, nu cunoșteam pe nimeni, era firesc ca gîndurile mele să graviteze la început în jurul puținilor camarazi ale căror interese se îndreptau într-o direcție asemănătoare. Și, cînd știau mai multe decît mine, nutream admirație pentru ei și nu-i pierdeam din ochi. Ganzhorn se evidenția la latină și deși aveam un mare avans de la Viena, putea să se măsoare cu mine. Ba mai mult: el singur cunoștea scrierea grecească. O învățase singur și, pentru că scria foarte mult, se considera poet și aceasta a devenit scrierea sa secretă. Umplea caiete întregi, cînd se termina unul mi-l dădea mie, eu îl răsfoiam, fără a fi în stare să citesc un singur cuvînt; nu mi-l lăsa mult, abia terminam cu laudele pentru cunoștințele sale că mi-l și lua și începea repede, sub ochii mei, un altul. De istoria grecească nu era mai puțin entuziasmat decît mine. Eugen Müller, care ne-o preda, era un profesor minunat, dar în timp ce pe mine mă interesa libertatea grecilor, pe Ganzhorn îl interesau poeții lor. Că nu le știa încă limba nu spunea bucuros. Poate că începuse s-o învețe deja singur, pentru că atunci cînd venea vorba că din clasa a treia drumurile noastre se vor despărți — el voia să urmeze gimnaziul de literatură — și eu îi spuneam plin de respect și puțin individios: „Atunci faci greacă!“, îmi explica înfumurat: „O s-o învăț înainte!“ Îl credeam, deoarece el nu era un lăudăros; ce anunța că face și făcea și mai făcea multe alte lucruri pe care nu le anunțase. În disprețul său pentru tot ce era comun reprezenta o atitudine care-mi era familiară de acasă. Dar el nu se exterioriza, cînd era vorba de un obiect nedemn de un poet pleca și tăcea. Capul său lung și îngust de parcă ar fi fost presat, ținut foarte sus și oblic, avea ceva dintr-un briceag deschis, care rămînea deschis, nu se închidea; Ganzhorn nu era capabil de un cuvînt rău sau vulgar. În clasă părea total detașat de colegi. Nici unul care copia de la el nu era mulțumit, el se prefăcea că nu observă, nu-și dădea niciodată caietul mai aproape, dar nici nu-l depărta, pentru că dezaproba această chestiune, execuția ei o lăsa în toate amănuntele pe seama celuilalt.

Cînd am învățat despre Socrate, clasa și-a permis gluma de a-mi adăuga porecla de Socrate, descărcîndu-se, probabil, în felul acesta, de povara soartei. Era un fapt divers, fără nici o semnificație mai adîncă, dar a rămas prezent și pe Ganzhorn îl călca pe nervi. Eu l-am privit o bucată de vreme cum scria și din cînd în cînd îmi arunca o privire scrutătoare, dînd solemn din cap. După o săptămînă umplu iar un caiet, de data asta spuse însă că vrea să mi-l citească. Era un dialog între un poet și un filozof. Poetul se numea Cornutotum, acesta era el, îi

făcea plăcere să-şi traducă numele în latineşte, filozoful eram eu. Citindu-mi numele de la coadă a ajuns la două cuvinte oribile Sailo Itteracus. Acesta nu semăna cu Socrate, era un sofist malițios, unul din cei de care Socrate îşi bătea joc. Dar acesta era doar unul din efectele secundare ale dialogului, mult mai important era că poetul îl încolțea pe sărmanul filozof din toate părțile, sfîrtecîndu-l în cele din urmă în bucăți, fără să mai rămînă ceva din el. Acest lucru mi l-a citit, deci, Ganzhorn, sigur de victorie, dar eu nu am fost cîtuşi de puțin jignit, ca urmare a anagramei numelui nu mi-am însuşit acel personaj, m-aş fi sensibilizat dacă ar fi fost numele meu adevărat. Eram satisfăcut că-mi citise din unul din acele caiete, mă simțeam onorat ca şi cînd m-ar fi introdus în misterele sale greceşti. Între noi nu s-a schimbat nimic şi cînd, după cîtva timp m-a întrebat — cam timid pentru posibilitățile sale — dacă nu m-am gîndit să scriu un contra-dialog, am rămas sincer mirat: avea doar dreptate, eram de partea lui, ce era oare un filozof pe lîngă un poet? N-aş fi ştiut ce-ar fi trebuit să scriu într-un contra-dialog.

În cu totul alt mod eram impresionat de Ludwig Ellenbogen. El venise cu maică-sa de la Viena, nici el n-avea tată. Wilhelm Ellenbogen era membru al Parlamentului austriac, un orator vestit, numele său îl auzisem de mai multe ori la Viena; întrebîndu-l acum pe băiat despre el, am rămas uimit cu cît calm mi-a răspuns: „Este unchiul meu." Suna ca şi cînd i-ar fi fost indiferent. În curînd mi-am dat seama că acesta era felul lui, mi se părea mai matur decît mine, nu numai mai înalt, căci mai înalți erau aproape toți. El se interesa de lucruri de care eu habar n-aveam; am aflat aceasta întîmplător, printre altele, pentru că nu făcea caz de nimic, ci se ținea mai de-o parte, fără îngîmfare şi falsă modestie, de parcă ambițiile lui depăşeau spațiul clasei. Nu era, de fapt, tăcut, participa la toate discuțiile, numai că nu-i plăcea să iese în evidență cu lucrurile *sale*, probabil pentru că nici unul dintre noi nu se pricepea la ele. Cu profesorul nostru de latină, Billeter, care nu numai din cauza guşii era altfel decît ceilalți profesori, purta mici discuții: citeau aceleaşi cărți, îşi spuneau unul altuia titlurile lor, nici unul dintre noi nu auzise de ele, făceau aprecieri pe marginea lor şi aveau adesea *aceeaşi* părere. Ellenbogen vorbea la obiect, calm, fără emoții juvenile, mai degrabă Billeter dădea impresia de om capricios. Cînd începeau o astfel de discuție, toată clasa asculta în necunoştință de cauză. Ellenbogen îşi păstra de la început pînă la sfîrşit calmul; la Billeter însă, se observa o anumită satisfacție ce i-o produceau asemenea discuții: pentru Ellenbogen, căruia nimic nu i se mai părea important la şcoală, avea respect. Eu eram sigur că Ellenbogen oricum ştie totul; de fapt, pe el nu-l puneam alături de ceilalți băieți. Îl simpatizam aşa cum simpatizezi un adult, dar mai mult, mă jenam parcă puțin de el

că eu nu mă interesam cu o asemenea ardoare de anumite lucruri, dar mai ales de lucrurile care le aflam de la Eugen Müller la ora de istorie.

Pentru că adevărata noutate care m-a captivat mai întîi la această școală a fost istoria Greciei. Învățam după cărțile de istorie ale lui Öchsli, una de istorie universală și alta de istorie a Elveției; le-am citit imediat pe amîndouă în întregime, lectura lor se succedase atît de rapid că le amestecam. Libertatea elvețienilor coincidea la mine cu cea a grecilor. Recitindu-le mă apucam cînd de una cînd de cealaltă din cele două cărți. Pentru jertfa de la Termopile mă despăgubea victoria de la Morgarten. Libertatea elvețienilor o trăiam în prezent și o simțeam pe propria-mi piele: pentru că ei își hotărau destinul, pentru că nu erau sub nici un împărat, au reușit să nu fie atrași în războiul mondial. Împărații, ca supremii comandanți de război, nu erau prea plăcuți. Unul din ei, Franz Joseph, nu mi-a stîrnit deloc interesul, el era foarte bătrîn și vorbea puțin cînd apărea, de cele mai multe ori spunea doar o propoziție, față de bunicul meu mi se părea lipsit de viață și plicticos. Zilnic cîntam pentru el imnul „Doamne ține-l, doamne ocrotește-l!“, părea să aibă, într-adevăr, mare nevoie de această ocrotire. În timp ce cîntam nu mă uitam niciodată la tabloul lui care atîrna pe perete în spatele catedrei și nici nu căutam să mi-l reprezint. Poate că am preluat ceva din antipatia față de el de la Fanny, servitoarea noastră originară din Boemia, ea nu schița nici o mină la auzul numelui lui, era ca și cînd n-ar exista pentru ea și, odată, cînd am venit de la școală, m-a întrebat ironic: „Iarăși ați cîntat pentru împărat?“ Pe Wilhelm, regele Germaniei, l-am văzut într-un portret în armură lucitoare și i-am ascultat și părerile dușmănoase la adresa Angliei. Cînd intra Anglia în joc, îi luam totdeauna apărarea și, după cele văzute la Manchester, eram ferm convins că englezii n-au dorit războiul și că el a fost cel care-l începuse prin atacul împotriva Belgiei. Nu mai puțin pornit eram împotriva țarului rus. Pe cînd aveam zece ani, cu prilejul unei vizite în Bulgaria, auzisem numele lui Tolstoi și mi s-a explicat că este un om minunat, pentru care războaiele însemnau crimă și care nu s-a temut să le-o spună împăraților săi. Se vorbea de el, care murise de cîțiva ani, ca și cînd n-ar fi murit cu-adevărat. Acum mă aflam pentru prima dată într-o republică, departe de orice monarhie, și mă înfruptam cu lăcomie din istoria ei. Puteai scăpa de-un împărat, dar trebuia să lupți pentru propria-ți libertate. Încă cu mult înainte de elvețieni, cu foarte mult timp înainte, grecii au reușit să se ridice împotriva unei supraputeri uriașe și să-și păstreze libertatea odată cucerită.

Azi, cînd spun asta, îmi sună foarte vag, pentru că pe atunci eram îmbătat de acest nou raționament cu care-i asaltam pe toți partenerii mei de discuții și la numele Maraton și Salamis am inventat melodii barbare pe care le cîntam acasă, tare, de o mie de ori, reluînd de fie-

care dată cele trei silabe ale fiecărui nume, pînă cînd mamei și fraților mai mici le vîjîia capul și mă obligau să tac. Orele de istorie ale profesorului nostru, Eugen Müller, aveau de fiecare dată același efect asupra mea. Cînd ne vorbea despre greci, ochii săi mari, larg deschiși, îmi păreau precum cei ai unui profet fermecat, el nu se uita deloc la noi, el era atent la tema despre care vorbea; vorba lui nu era iute, dar avea un flux continuu, avea ritmul unor valuri vîscoase, indiferent unde se dădeau luptele, pe uscat ori pe mare, te simțeai totdeauna pe mare. Cu vîrfurile degetelor își ștergea fruntea acoperită de un strat subțire de sudoare, de parc-ar fi bătut vîntul. Ora se scurgea în entuziasmul său avid, cînd inspira aer în piept pentru un nou val de entuziasm, era ca și cînd ar fi băut ceva.

Dar cîteodată se pierdea timp, mai ales atunci cînd ne asculta. Ne punea să scriem compuneri și le discuta apoi cu noi. Atunci îți părea rău de orice clipă pe care, altfel, am fi petrecut-o pe mare. Mă anunțam adesea la răspuns cînd punea întrebări, pentru a trece repede peste momentul acesta, dar și pentru a-i demonstra dragostea mea pentru fiecare din propozițiile lui. Răspunsul meu împrumuta atunci ceva din propria-i emoție, întristîndu-i pe colegi, dintre care unii erau mai blegi. Ei nu veneau dintr-o monarhie, pentru ei libertatea grecească nu putea însemna mult. Libertatea era pentru ei ceva de la sine înțeles și nu trebuia cîștigată de greci în locul lor.

În această perioadă am acumulat atît de multe cunoștințe prin școală, cum numai prin cărți mai reușisem s-o fac. Toate cele învățate pe viu, audiindu-i pe profesori, păstrau amprenta celui ce le pronunța și rămîneau în amintiri ca un atribut al acestuia. Chiar dacă au existat și profesori de la care n-am învățat nimic, aceștia făceau totuși impresie prin ei înșiși, prin propria lor persoană, prin mișcarea lor, prin felul lor de a vorbi și mai ales prin repulsia și devotamentul lor, depinde cum le simțeai. Existau toate nuanțele de bunăvoință și de căldură și nu-mi aduc aminte de nici unul care să nu-și fi dat osteneala să fie drept. Dar nu toți au reușit să mînuiască astfel dreptatea, încît neplăcerea sau bunăvoința să rămînă bine ascunse. La aceasta se adăuga diferența de resurse interne, de răbdare, de sensibilitate, de așteptări. Prin specialitatea sa, Eugen Müller era obligat la un înalt grad de înflăcărare și har epic, dar el aducea cu sine ceva ce depășea mult această obligație. Pe mine m-a cucerit încă de la început și număram zilele săptămînilor după orele sale.

Fritz Hunziker, profesorul de germană, avea o soartă mai grea, era o natură cam seacă, dezavantajat poate și de statura sa neproporționată la care se adăuga și vocea ușor scîrțîită. Era înalt și cu pieptul îngust și dădea impresia că stă pe un picior mai alungit, el tăcea răbdător cînd aștepta un răspuns. Nu repezea pe nimeni, dar nici nu reușea să impre-

sioneze pe nimeni, scutul său era un zîmbet sarcastic de care se crampona și care mai era adesea prezent și atunci cînd nu mai era la locul lui. Avea cunoștințe echilibrate, poate prea compartimentate, nu te-nflăcăra, dar nici nu-ți prezenta date eronate. Foarte pronunțat era simțul său pentru măsură și orientare practică. Nu prea credea nici în precocitate, nici în exaltare. Îl simțeam pe drept ca antipodul lui Eugen Müller. Mai tîrziu, cînd Hunziker se întorsese la noi după o perioadă de absență, am observat cît era de citit, dar acestei culturi îi lipseau capriciul și emotivitatea. Curajul cu care se prezenta zilnic cu gușa uriașă în fața clasei mă umple și azi de admirație. Îi plăcea să stea în colțul stîng al clasei, întorcîndu-ne partea mai puțin gușată a bărbii lui și ridicîndu-și piciorul stîng pe un scăunel. De acolo ne vorbea fluent, blînd și destul de încet, fără emoții inutile; cînd se înfuria, uneori pe bună dreptate, nu ridica vocea, ci vorbea doar ceva mai repede. Noțiunile de bază din latină pe care ni le preda îl plictiseau cu siguranță și, probabil, de aceea era atît de umană întreaga lui conduită. Nici unul din elevii slabi nu se putea simți nedreptățit sau chiar distrus, iar cei care erau buni la latină nu-și dădeau prea mare importanță. Reacțiile sale erau imprevizibile, dar nu era necesar să te temi de ele. O mică observație ironică, pe un ton domol era de fapt singura lui replică, ea nu era înțeleasă totdeauna, era ca o expresie spirituală personală pe care o utiliza pentru sine. Devora cărțile, dar de cele care-l preocupau nu auzisem niciodată, astfel încît nu țin minte nici un titlu. Ellenbogen, pe care-l simpatiza și cu care-i făcea plăcere să se întrețină, avea același fel de a fi ca și el, rece și superior, minus ironia, și nu aprecia importanța latinei pe care o învățam de la el. Billeter a simțit nedreptatea avansului pe care-l aveam față de clasă și mi-a spus odată foarte clar: „Ești mai rapid decît ceilalți, elvețienii evoluează mai încet. Dar apoi recuperează. O să te miri mai tîrziu.“ Dar, cum am dedus din prietenia lui cu Ellenbogen, nu era nici într-un caz xenofob. Simțeam că Billeter era deosebit de deschis cu oamenii, concepția sa era cea a unui cosmopolit și cred că scria, și nu numai pentru sine.

Diversitatea profesorilor era uimitoare, e prima diversitate conștientă în viața unui om. Stînd atîta timp în fața ta, expuși prin fiecare trăire, aflați sub observație continuă, oră de oră din nou obiectul propriu-zis al interesului și, pentru că nu-ți este permis să te îndepărtezi pentru același timp strict delimitat; superioritatea lor, pe care nu vrei s-o recunoști o dată pentru totdeauna, care te face scrutător, critic și răutăcios; necesitatea de a-i înțelege, fără a-ți complica prea tare existența, pentru că n-ai devenit încă un lucrător în exclusivitate supus; și secretul vieții lor particulare, în timpul cînd nu apar ca actori ai lor înșiși, în fața clasei; și, apoi, varietatea apariţiilor lor, unul după altul, în același loc, în același rol, cu aceeași intenție, deci perfect comparabili — acestea

toate la un loc înseamnă cu totul altceva decît școala declarată și anume și o școală a diversității oamenilor și, dacă o iei cît de cît în serios, ea înseamnă prima școală conștientă a cunoașterii oamenilor.

N-ar fi dificil și, probabil, nici lipsit de farmec să cercetezi o existență ulterioară după care și cîți dintre acești profesori i-ai întîlnit sub un alt nume, care oameni ți-au plăcut din acest motiv, pe care i-ai dat la o parte doar dintr-o veche antipatie, ce hotărîri s-au luat dintr-o asemenea experiență făcută de timpuriu, cum ai fi acționat, probabil, fără să-i fi cunoscut vreodată. Peste tipologia după animale din copilărie, care rămîne mereu trează, se suprapune o nouă tipologie după profesori. În fiecare clasă există elevi care-i imită foarte bine, o clasă fără astfel de imitatori ai profesorilor ar fi lipsită de viață.

Lăsîndu-i acum să-mi treacă prin fața ochilor, mă minunez de diversitatea, individualitatea, bogăția profesorilor mei de la Zürich. De la mulți am învățat, de la fiecare-n felul său și gratitudinea pe care o simt pentru ei, acum, după cincizeci de ani, devine oricît de ciudat ar suna, pe măsură ce trece timpul, tot mai mare. Dar și aceia de la care am învățat mai puțin îmi apar ca oameni sau ca personaje atît de clar conturate în fața mea, încît le datorez și lor ceva, tocmai pentru aceasta. Ei sînt primii reprezentanți a ceea ce mai tîrziu a pătruns în mine ca partea intrinsecă a lumii, populația ei; ei sînt de neconfundat, una din calitățile cu rangul cel mai înalt; că în același timp au devenit și personaje, nu le știrbește nimic din personalitate. Întrepătrunderea dintre indivizi și tipuri este domeniul propriu-zis al creatorului de literatură.

CRANIUL
DISPUTĂ CU UN OFIȚER

Aveam doisprezece ani pe cînd mă pasionam de războaiele de eliberare ale grecilor și același an, 1917, era anul Revoluției rusești. Încă înainte de călătoria sa în mașina sigilată, se vorbea că Lenin trăiește la Zürich. Mama, care era cuprinsă de o ură nestăvilită împotriva războiului, urmărea orice eveniment care i-ar putea pune capăt. Nu avea relații politice, dar Zürichul devenise un centru al dușmanilor războiului din cele mai diferite țări și de cele mai diferite orientări. Odată, trecînd pe lîngă o cafenea, îmi arătă craniul enorm al unui bărbat care ședea la fereastră; în fața lui, pe masă, un teanc mare de ziare, tocmai apucase unul și-l ținea aproape de ochi. Deodată și-a întors capul, adresîndu-se pe un ton aspru unui bărbat care stătea lîngă el. Mama-mi spuse:

„Acela, uită-te bine la el. E Lenin. Despre el vei mai auzi." Ne oprirăm, ea se jenă puțin că fixa pe cineva (pentru asemenea impolitețuri obișnuia să mă dojenească), atunci fu pătrunsă parcă și ea de mișcarea aceea bruscă, iar energia smuciturii i se transmisese și ei. M-am minunat de bogăția părului creț al celuilalt bărbat din imediata apropiere, aflată în cel mai strident contrast cu calviția lui Lenin; mai mult mă uimea încremenirea mamei. Apoi îmi spuse: „Vino, nu putem sta aici așa" și mă trase mai departe.

După cîteva luni mi-a povestit de sosirea lui Lenin în Rusia și am început să înțeleg că trebuie să fie vorba de ceva deosebit de important. Rușii s-au săturat de măcel, spunea ea, toți s-au săturat și, cu sau fără voia guvernelor, în curînd măcelul se va termina. Ea nu numea războiul niciodată altfel decît „crimă". De cînd locuiam la Zürich vorbea cu mine deschis despre război, la Viena se abținea, pentru a nu-mi crea conflicte la școală. „Tu nu vei omorî niciodată un om care nu ți-a făcut nimic", îmi spuse ea implorîndu-mă și, pe cît era de mîndră că are trei băieți, pe atît era de îngrijorată că și noi am putea deveni vreodată asemenea „criminali". Ura ei împotriva războiului avea ceva elementar; odată, cînd îmi povestea conținutul lui «Faust», pe care nu voia să mi-l dea încă să-l citesc, dezaprobă pactul lui Faust cu diavolul. Ar exista numai o *singură* justificare pentru un asemenea pact: pentru a pune capăt războiului. Pentru aceasta merită să te aliezi și cu dracul, în rest pentru nimic.

În unele seri se adunau cunoștințe de-ale mamei la noi, sefarzi bulgari și turci, împinși de război la Zürich. Majoritatea lor erau perechi de vîrstă mijlocie, care mie mi se păreau bătrîni; nu-i agream prea mult, erau prea orientali pentru mine și discutau doar despre lucruri neinteresante. Unul din ei, un văduv, domnul Adjubel, venea totdeauna singur, el era altfel decît ceilalți. Se ținea drept și-și susținea cu convingere părerile, suportînd cu calm și politețe vehemența mamei care-l încolțea aspru. El luptase ca ofițer bulgar în războiul din Balcani, fusese grav rănit, rămînîd cu o suferință incurabilă. Se știa că are dureri mari, dar nu lăsa niciodată să i se vadă ceva pe față. Cînd durerile deveneau insuportabile se ridica, se scuza cu o întîlnire urgentă, se înclina în fața mamei și părăsea cam țeapăn locuința. Ceilalți vorbeau atunci despre el, explicau natura suferinței sale, îl lăudau și-l compătimeau, făcînd exact ce-l îndemna mîndria lui să evite. Eu observam cum mama își dădea silința să pună capăt unor asemenea discuții. Pînă-n ultima clipă se certase cu el și, pentru că la discuții de felul acesta, cînd era vorba de război, mama putea deveni tăioasă și agresivă, lua totul asupra ei și spunea: „Prostii! N-avea nici o durere, îl jignisem eu. El își imaginează că o femeie care n-a trecut prin război n-are dreptul să vorbească așa. Are dreptate. Dar dacă nici unul din voi nu-i spune părerea, atunci

trebuie să i-o spun eu. A fost jignit. Dar el este mîndru și și-a luat rămas bun în modul cel mai politicos.“ Apoi se putea întîmpla ca cineva să facă un banc nerușinat, spunînd: „O, vezi, Mathilde, că s-a îndrăgostit de dumneata și-o să te ceară în căsătorie!“ „Să-ndrăznească!“, replica ea îndată, cu nările fremătînd. „Nu l-aș sfătui. Îl stimez că e *bărbat*, dar asta-i tot.“ Era o lovitură strașnică împotriva celorlalți bărbați prezenți, care erau toți cu soțiile lor. Și cu aceasta se sfîrșea insuportabila discuție despre suferințele domnului Adjubel.

Mie-mi convenea mai mult cînd rămînea pînă la sfîrșit. Din asemenea dispute aflam multe lucruri noi. Domnul Adjubel era într-o situație dificilă. El ținea la armata bulgărească, dar poate mai mult, la Bulgaria. Era pătruns de tradiționala prietenie ruso-bulgară, bulgarii datorîndu-le rușilor eliberarea de sub turci. Faptul că bulgarii erau acum aliați cu dușmanii Rusiei îi dădea mult de furcă. Ar fi luptat desigur și în aceste împrejurări, dar cu ce procese de conștiință. În astfel de condiții, era mai bine pentru el că nu putea lupta. Situația s-a complicat și mai mult prin noua întorsătură pe care au luat-o lucrurile în Rusia. Retragerea rușilor din război însemna după el apusul Puterilor Centrale. Infecția, cum o numea el, se va extinde; în primul rînd soldații austrieci, apoi cei germani nu vor mai vrea să lupte. Ce se va alege din Bulgaria? Nu numai că ar trebui să poarte o dată pentru totdeauna însemnul nerecunoștinței lui Cain față de eliberatorii săi, dar toți îi vor invada ca în al doilea război balcanic, împărțindu-și țara între ei. Finis Bulgariae!

Nu-i greu de imaginat cum s-a legat mama de fiecare punct din argumentația sa, ciuruindu-l. De fapt toți erau împotriva ei, pentru că chiar dacă salutau un apropiat sfîrșit al războiului, faptul că s-ar ajunge aici grație bolșevicilor din Rusia îl simțeau ca pe o amenințare periculoasă. Toți erau burghezi, mai mult sau mai puțin avuți, cei care proveneau din Bulgaria se temeau de extinderea revoluției într-acolo, cei care erau din Turcia vedeau pe vechiul dușman — rușii — chiar dacă într-o travestire nouă, ajunși deja la Constantinopol. Mamei îi era perfect egal. Important pentru ea era cine va pune capăt cu adevărat războiului. Ea, care se trăgea din una din cele mai bogate familii din Bulgaria, îl apăra pe Lenin. Ea nu putea să vadă în el, ca toți ceilalți un drac, ci un binefăcător al omenirii.

Domnul Adjubel, cu care se certa mereu, era singurul care-o înțelegea, avînd și el aceleași opinii. Odată a întrebat-o, a fost momentul cel mai dramatic al acestei întîlniri: „Dacă aș fi un ofițer rus, madam, și-aș lupta hotărît mai departe cu oamenii mei împotriva nemților, ați ordona să mă împuște?“ Nici măcar nu șovăi: „Aș pune să fie împușcați toți cei care se opun terminării războiului. Aceștia ar fi adevărații dușmani ai omenirii.“

Spaima celorlalți negustori, cu soțiile lor sentimentale gata oricînd de compromisuri, n-a pus-o în încurcătură. Toți vorbeau de-a valma. „Ce? V-ar lăsa inima să faceți acest lucru? V-ar lăsa inima să ordonați împușcarea lui Adjubel?“ „El nu este laș. El știe cum se moare, nu-i ca voi toți, nu-i așa, domnule Adjubel?“ El a fost cel care i-a dat dreptate. „Da, doamnă. Din punctul dumneavoastră de vedere, ați avea dreptate. Aveți logica unui bărbat. Și sînteți o adevărată Arditti!“ Această ultimă expresie care era o măgulire — ea se referea la familia mamei, pe care eu, spre deosebire de cea a tatălui, n-o agream — nu mi-a prea plăcut, dar trebuie să recunosc că n-am fost niciodată gelos pe domnul Adjubel, cu toată violența acestor lupte și, cînd, la puțin timp după aceea, s-a stins ca urmare a bolii sale, l-am jelit amîndoi și mama mi-a spus: „Bine că n-a mai apucat prăbușirea bulgarilor.“

LECTURI DE ZI ȘI NOAPTE
VIAȚA CADOURILOR

Poate că datorită stărilor schimbate de lucruri din gospodăria noastră nu ne-am mai continuat vechile seri de lectură. Pînă nu ne vedea seara în pat, practic mama n-avea timp. Cu o fermitate înverșunată își îndeplinea noile îndatoriri. Comenta tot ce făcea, fără aceste reflecții, activitățile casnice ar fi plictisit-o mult prea tare. Își imagina că totul ar trebui să meargă strună, deși munca în gospodărie nu i se potrivea deloc, ceea ce încerca să compenseze prin agitație verbală. „A organiza, copii“, ne spunea ea, „a organiza“ și repeta acest cuvînt atît de des că ni se părea caraghios și-o îngînam în cor. Ea lua însă această problemă a organizării foarte în serios și ne intezicea orice ironie legată de ea. „Veți vedea cînd veți păși în viață, că fără organizare nu ajungeți departe!“ Prin aceasta înțelegea că toate lucrurile trebuie făcute la vremea lor și, în cazul treburilor obișnuite despre care era vorba, nimic nu era mai simplu și mai ușor. Dar cuvîntul o stimula, ea găsea pentru orice cuvinte și, poate că adevărata strălucire a conviețuirii noastre de atunci consta în faptul că se discuta despre tot.

În realitate trăia în așteptarea serii, cînd noi eram în pat și ea apuca, în sfîrșit, să citească. Era perioada marilor lecturi Strindberg. Eu stăteam treaz în pat și vedeam pe sub ușă licărirea de lumină de dincolo, din camera de zi. Stătea în genunchi pe scaunul ei, cu coatele pe masă, capul sprijinit pe pumnul drept, avînd în față maldărul înalt de volume din Strindberg. La fiecare aniversare și la Crăciun se mai adăuga cîte unul, era lucrul care și-l dorea de la noi. Deosebit de ener-

vant pentru mine era că n-aveam voie să citesc aceste volume. N-am încercat niciodată să mă uit în vreunul, iubeam această interdicţie şi nu exista nimic care să mă facă mai fericit decît să-i înmînez un nou volum, din care cunoşteam doar titlul. După ce cinam şi masa fusese strînsă, după ce-i culca pe cei mici, îi duceam teancul de volume galbene pe masă, aranjîndu-le la locul lor. Mai discutam puţin, îi simţeam nerăbdarea, pentru că aveam maldărul de cărţi în faţa ochilor, o înţelegeam şi mergeam liniştit la culcare, fără să o chinui. Închideam în urma mea uşa de la dormitor pînă mă dezbrăcam, o mai auzeam încă plimbîndu-se încoace şi-ncolo. Mă culcam şi-mi ciuleam urechile la scîrţîitul scaunului pe care se urca, apoi simţeam cum ia volumul în mînă şi, cînd eram sigur că l-a deschis, îmi aruncam privirea spre licărirea de lumină de dedesubtul uşii. Atunci ştiam că nu se va mai ridica, orice s-ar întîmpla, îmi aprindeam mica mea lanternă şi-mi citeam cartea sub pătură. Acesta era secretul meu de care nu trebuia să ştie nimeni, el reflecta secretul cărţilor ei.

Ea citea pînă noaptea tîrziu, eu trebuia să fac economie la bateria lanternei, pentru a-mi acoperi cheltuielile din modeştii mei bani de buzunar, dintr-o fracţiune din ei, pentru că cei mai mulţi îi economiseam tenace pentru cadourile mamei. Astfel că rareori reuşeam să citesc mai mult de un sfert de oră. Cînd m-a prins, a ieşit mare scandal, decepţia fiind lucrul cel mai greu de suportat pentru mama. Am reuşit, de fapt, să-mi înlocuiesc lanterna confiscată, dar pentru siguranţă, fraţii cei mici au fost instituiţi drept paznici. Ardeau de nerăbdare să-mi tragă dintr-o dată pătura de pe mine. Trezindu-se, din paturile lor puteau observa uşor dacă eram cu capul sub pătură. Apoi se furişau încet spre mine, de obicei amîndoi; sub pătură n-auzeam nimic şi eram lipsit de apărare. Deodată mă trezeam fără pătură. Nici nu mă dezmeticeam bine şi deja răsunau urletele de triumf în urechile mele. Revoltată de deranj, mama se desprindea de pe scaunul ei, găsea propoziţia cu care mă atingea la coarda sensibilă: „Deci, n-am pe nimeni pe lume în care să pot avea încredere“ şi-mi lua cartea pentru o săptămînă.

Pedeapsa era aspră, deoarece era vorba de Dickens. Acesta era autorul pe care mi-l dăduse ea pe atunci şi niciodată n-am citit un scriitor cu mai multă pasiune. Am început cu Oliver Twist şi Nicolas Nickleby şi, mai ales ultimul, în care era vorba despre situaţia şcolară de atunci din Anglia, mi-a plăcut atît de mult că nu conteneam să-l citesc. După ce-l terminam îl începeam iar şi-l citeam pînă la capăt. Asta se întîmpla de trei sau patru ori, probabil mai des. „Acum îl cunoşti“, spunea ea, „nu vrei mai bine altul?“ Dar cu cît îl cunoşteam mai bine, plăcerea de a-l reciti, creştea. Ea considera aceasta drept o nechibzuinţă copilărească din partea mea ş-o punea pe seama primelor cărţi pe care le aveam de la tata şi din care unele le-am citit de patruzeci de ori,

chiar și atunci cînd le știam deja pe de rost. Căuta să mă dezvețe de acest prost obicei, prezentîndu-mi în mod atrăgător noi cărți, dintre care, din fericire, cele mai multe erau de Dickens. «David Copperfield», romanul ei preferat, considerat de ea drept cea mai bună carte de literatură, urma să-l primesc numai la sfîrșit. Îmi stîrnea o poftă cumplită și spera să mă dezobișnuiască de recitirea celorlalte romane, tocmai prin această momeală. Eram hărțuit între dragostea pentru ceea ce era cunoscut deja și curiozitatea pe care mi-o stîrnea în tot felul. „Despre asta nu mai vorbim", spunea ea indignată, aruncîndu-mi o privire nespus de plictisită, „despre asta am vorbit doar. Vrei să-ți spun iar același lucru? Eu nu-s ca tine. Acum vorbim despre ce urmează!" Deoarece discuțiile cu ea au rămas în continuare lucrul cel mai important pentru mine, pentru că suportam greu ideea să nu discut cu ea o carte pe care o citisem pînă în cele mai mici amănunte, cînd observam că nu mai vrea să spună nimic și că încăpățînarea mea începea într-adevăr s-o plictisească, cedam treptat, limitîndu-mă să citesc fiecare Dickens doar de două ori. Îmi părea nespus de rău să renunț definitiv la un Dickens și să-l duc înapoi la bibliotecă, de unde îl luase ea. (Noi lăsasem totul la Viena. Mobila, împreună cu biblioteca, erau stocate acolo, astfel încît aici depindeam de „Cercul de lectură din Hottingen".) Dar perspectiva discuțiilor cu ea despre noul Dickens era mai puternică și astfel ei îi datorez toate minunățiile pentru că m-a abătut de la încăpățînare, calitatea mea cea mai importantă în aceste chestiuni.

Uneori îi era frică de pasiunile ce le stîrnea în mine și făcea încercări să-mi distragă atenția cu alți autori. Cea mai mare greșeală a ei în această direcție a fost Walter Scott. Poate că nu dăduse dovadă de suficientă căldură cînd mi-a vorbit prima dată despre el, poate că este într-adevăr așa sec cum mi s-a părut pe atunci. Nu numai că nu l-am mai citit niciodată, după două sau trei dintre romanele sale am refuzat categoric să-l mai iau în mînă, protestînd atît de feroce, că ea s-a bucurat de fermitatea gustului meu, spunînd lucrul suprem ce mi-a fost dat să-l aud din gura ei: „Totuși ești fiul meu! Nici mie nu mi-a plăcut niciodată. M-am gîndit doar pentru că te interesează atît de mult istoria." „Istoria?" am strigat eu revoltat, „dar asta nu-i istorie! Sînt doar cavaleri tîmpiți în armurile lor." Cu aceasta, spre satisfacția amîndurora, a luat sfîrșit scurtul intermezzo Scott.

În privința educației mele spirituale nu se lăsa influențată de părerile altora, dar odată, probabil că cineva a impresionat-o. Poate că i se spusese ceva la școală, unde ca și alți părinți venea periodic, poate că a neliniștit-o una din numeroasele prelegeri pe care le audia. În tot cazul, într-o zi mi-a declarat că ar trebui să știu ce citesc și alți băieți de vîrsta mea, pentru că altfel risc ca în curînd să nu mă mai înțeleg cu colegii. M-a abonat la «Bunul camarad» și, pe cît mi se pare acum

de neînțeles, îl citeam cu plăcere, concomitent cu Dickens. Existau unele lucruri interesante în el, ca «Aurul din Sacramento», despre Sutter, elvețianul căutător de aur în California și, cea mai senzațională, o povestire despre Sejanus, favoritul regelui Tiberius. A fost prima și principala întîlnire cu istoria romană tîrzie și acest rege pe care-l detestam ca personaj al puterii a declanșat în mine ceva ce începuse, cinci ani înainte, în Anglia, cu istoria lui Napoleon.

Lectura ei nu se limita doar la Strindberg, deși el era cel care o preocupa cel mai mult în această perioadă. O categorie deosebită o formau cărțile antirăzboinice apărute la editura Rascher. Latzko: *Oameni în război*, Leonhard Frank: *Omul e bun*, Henri Barbusse: *Focul* au fost cele trei romane despre care mi-a vorbit cel mai des. Își dorise ca și acestea, la fel cu Strindberg, să le primească de la noi cadou. Numai modeștii noștri bani de buzunar n-ar fi ajuns, deși economisisem aproape totul în acest scop. Dar eu mai primeam zilnic și cîteva centime ca să-mi cumpăr de la Pedell o gogoașă pentru pauza de zece. Flămînd eram, dar mult mai emoționant era să economisesc acești bani, pînă se adunau destui să-i dăruiesc mamei o nouă carte. Mai întîi mergeam la Rascher să aflu prețul și era o plăcere să intri în această librărie foarte frecventată de pe cheiul Limmat-ului, să-i întîlnești pe oamenii care mă-ntrebau adesea de cadourile noastre viitoare și, desigur, să cuprinzi dintr-o privire toate cărțile pe care le vei citi mai tîrziu. Nu era atît faptul că printre adulți mă vedeam mai mare și mai responsabil, cît promisiunea lecturii viitoare care nu se va termina niciodată. Dacă am cunoscut atunci ceva ce semăna cu grija pentru viitor, atunci ea se referea în exclusivitate la stocul de cărți din lume. Ce se-ntîmpla cînd aș fi citit totul? Desigur că aș fi reluat mereu cărțile preferate, dar bucuria aceasta era însoțită de siguranța că vor urma mereu altele. Cînd cunoșteam prețul cadoului plănuit, începeau socotelile: cîte gustări de ora zece va trebui să economisesc ca să am destui bani? Erau totdeauna cîteva luni, așa se adunau, leu cu leu, banii pentru carte. Tentația de a cumpăra, ca și colegii mei, o gogoașă și de a o mînca în fața celorlalți nu prezenta importanță față de scopul meu. Dimpotrivă, îmi plăcea să stau lîngă ei cînd își înghițeau gogoșile și-mi închipuiam cu un fel de desfătare, nu pot spune altfel, surpriza mamei cînd îi înmînam cadoul.

Rămînea totdeauna surprinsă, deși se repeta. Nu știa niciodată ce carte va fi. Dar cînd mă punea să-i aduc o carte nouă de la Cercul de lectură Hottingen și era deja împrumutată, pentru că în momentul acela toți vorbeau de ea și voiau s-o citească, cînd repeta rugămintea și se impacienta, știam că acesta va trebui să fie noul cadou și-l fixam ca următorul țel al «politicii mele». De el ținea și o consecventă inducere în eroare. Întrebam mai departe la Cercul de lectură, mă-ntorceam cu

a mină dezamăgită spunînd: „Iar nu l-am găsit pe Latzko!“ Dezamăgirea creştea cu cît se apropia ziua surprizei şi cu o zi înainte se putea întîmpla să bat cu-nverşunare din picioare, propunîndu-i mamei să părăsească Cercul Hottingen în semn de protest. „Asta n-ar folosi la nimic“, spunea ea gînditoare, „atunci chiar că nu mai primim cărţi“. În ziua următoare îl avea deja pe Latzko nou-nouţ şi cum să nu fie surprinsă! Trebuia, de fapt, să-i promit că n-o voi mai face-o niciodată şi că de acum înainte voi mînca gogoaşa la şcoală, dar nu mă ameninţa niciodată că-mi retrage mica sumă destinată acestui scop. Poate că asta ţinea de politica ei privind formarea caracterului şi poate că tocmai de aceea se bucura de carte, pentru că am cumpărat-o prin mici acte zilnice de renunţare. Ea însăşi era un om căruia îi plăcea să mănînce bine, gustul ei pentru mîncăruri rafinate era foarte dezvoltat. Nu se sfia să vorbească în timpul meselor noastre puritane despre ce-i lipsea, fiind singura care avea de suferit de pe urma hotărîrii ei de a ne obişnui cu mese modeste şi simple.

Tocmai aceste cărţi au fost cele care au produs o politizare a intereselor ei spirituale. Multă vreme a fost obsedată de «Focul» lui Barbusse. Îmi vorbea despre el mai mult decît considera ea însăşi că este necesar. Am asaltat-o cu rugămintea să mi-l dea să-l citesc, a rămas de neclintit, dar în schimb mi-l povestea într-o formă atenuată. Însă ea trăia izolat şi nu se asocia cu nici o grupă pacifistă. Îl auzise vorbind pe Leonhard Ragaz şi s-a întors atît de agitată acasă, încît amîndoi am rămas treji o bună parte din noapte. Dar timiditatea ei în faţa oricărei publicităţi, în măsura în care se referea la propria-i persoană, a rămas de neînvins. O explica prin faptul că trăia numai pentru noi trei şi ce nu putea izbuti singură, deoarece în această lume masculină a războiului nimeni nu ascultă de o femeie, spera, în schimb, să realizăm noi trei, cînd vom fi mari, fiecare după înclinaţiile sale, angajîndu-ne pentru cauza ei.

Multe lucruri se petreceau pe atunci la Zürich şi ea tindea să urmărească tot ce putea afla, nu numai ce era împotriva războiului. N-avea pe nimeni cu care să se consulte, din punct de vedere spiritual era într-adevăr, singură, printre cunoştinţele care ne vizitau ea era pe departe cea mai deschisă şi cea mai inteligentă şi, cînd mă gîndesc cîte lucruri întreprindea din proprie iniţiativă, rămîn uimit. Chiar şi atunci cînd era vorba de convingerea ei cea mai puternică îşi păstra propria-i judecată. Îmi amintesc cu cît dispreţ a abandonat «Jeremias» de Stefan Zweig: „Maculatură! Paie goale! Se vede că n-a avut nici o trăire proprie. Mai bine l-ar citi pe Barbusse în loc să scrie asemenea fleacuri!“ Respectul ei pentru *experienţa* reală era nemaipomenit. S-ar fi sfiit să caşte gura în faţa altora şi să critice războiul, pentru că ea însăşi nu fusese în tranşee; mergea atît de departe, afirmînd că ar fi mai bine

dacă și femeile ar trebui înrolate în război, atunci ar putea lupta în mod serios împotriva lui. Așa se întîmpla totdeauna cînd era vorba de lucruri serioase; tot această timiditate era cea care-o împiedica să-și croiască drum spre oamenii apropiați de convingerile ei. Ura cu înverșunare bîrfa, orală sau scrisă, și, cînd îndrăzneam să spun ceva inexact, mă plesnea fără cruțare peste gură.

În acest timp, în care am început eu însumi să gîndesc, am admirat-o fără rezerve. O comparam cu profesorii mei de la școala cantonală, dintre care mulți se bucurau nu numai de stimă, ci chiar și de venerație din partea mea. Singur Eugen Müller mai avea arderea ei dublată de seriozitate, numai el mai avea ochii larg deschiși cînd vorbea și privea imperturbabil la obiectul care-l copleșea. Îi povesteam tot ce aflam la orele lui și o fascina, deoarece ea îi cunoștea pe greci numai din dramele clasice. Învăța de la mine istoria grecilor și nu se jena să întrebe. De data aceasta rolurile erau inversate, ea personal nu citea istorie, pentru că era atît de des vorba despre războaie. Se putea întîmpla să mă întrebe, îndată ce ne așezam la masa de prînz, de Solon și Temistocle. Solon îi plăcea în mod deosebit că n-a devenit tiran, retrăgîndu-se de la putere. Se mira cum de nu exista o dramă despre el, nu cunoștea nici una în care el să fie eroul. Găsea nedrept faptul că la greci era foarte rar vorba de mamele unor asemenea bărbați. Mama Grachilor era în mod cert modelul ei.

Îmi vine greu să enumăr toate lucrurile de care era preocupată. Pentru că oricare ar fi fost ele, ceva tot se răsfrîngea asupra mea. Numai mie putea să-mi povestească totul pînă-n cele mai mici amănunte. Numai eu îi luam în serios judecățile ei severe, pentru că știam din ce entuziasm izvorau. Condamna mult, dar n-o făcea niciodată fără a discuta amănunțit și a aduce toate contraargumentele, combătînd convingător și vehement. Chiar dacă vremea lecturilor comune trecuse, chiar dacă dramele și marii interpreți nu mai reprezentau esența lumii, în locul lor apăruse o altă «bogăție», care nu era cu nimic mai prejos: grozăviile care se petreceau acum, repercusiunile și rădăcinile lor. Mama era o fire neîncrezătoare și găsea în Strindberg, pe care-l considera omul cel mai deștept din lume, o justificare a acestei neîncrederi cu care s-a obișnuit și la care nu mai voia să renunțe. Se surprindea uneori că mergea prea departe, spunîndu-mi lucruri ce au alimentat mult prea devreme propria-mi neîncredere. Atunci se speria, și pentru echilibru, îmi povestea o faptă pe care o admira în mod deosebit. De cele mai multe ori era ceva legat de greutăți incredibile, dar și generozitatea juca totdeauna un rol. În timpul unor asemenea încercări de compensare mă simțeam foarte aproape de ea. Ea credea că nu ghicesc cauza acestor schimbări de tonalitate. Dar eu îi semănam puțin și mă exersam în ghicirea gîndurilor. Aparent naiv înregistram «nobila» povestire, ea îmi plăcea tot-

deauna. Dar eu știam de ce tocmai acum a adus vorba de ea și păstram pentru mine această taină. Astfel, amîndoi eram ceva mai reținuți și pentru că, în fond era același lucru, aveam fiecare față de celălalt același secret. Nu-i de mirare că în asemenea momente, cînd *în surdină* mă simțeam la înălțimea ei, o iubeam cel mai mult. Ea era sigură că și-a ascuns din nou neîncrederea față de mine; eu sesizam ambele aspecte: istețimea ei nemiloasă și mărinimia ei. Nu știam încă pe vremea aceea ce este *depărtarea*, dar o *simțeam:* că poți cuprinde în tine atît de multe lucruri și atît de contradictorii, că tot ce aparent e incompatibil își are în același timp valabilitatea sa, că poți simți aceasta fără să te topești de spaimă, că adevărata glorie a naturii umane trebuie exprimată și răsplătită, acestea au fost propriu-zis lucrurile pe care le-am învățat de la ea.

HIPNOZĂ ȘI GELOZIE GRAV RĂNIȚII

Ea mergea adesea la concerte, muzica prezenta în continuare importanță pentru ea, deși după moartea tatălui doar rareori se mai atingea de pian. Poată că i-au crescut și pretențiile de cînd avea ocazia să asculte maeștri ai instrumentului ei, dintre care unii trăiau pe atunci la Zürich. Concertele lui Busoni nu le pierdea niciodată și era puțin contrariată că locuiește în apropierea noastră. Nu m-a crezut imediat cînd i-am povestit de întîlnirile mele cu el și, abia cînd a aflat de la alții că el era de fapt, a acceptat, interzicîndu-mi de a-l numi ca ceilalți copii „Dschodo-vino-la tata“ în loc de Busoni. Mi-a promis că mă ia la un concert de-al lui, dar numai cu condiția că nu-l voi mai numi niciodată cu această poreclă. După părerea mamei, el era cel mai mare maestru al pianului pe care l-a auzit vreodată și ar fi o nerozie să-i numești pe toți ceilalți ca pe el «pianiști». Mergea regulat și la concertele cvartetului Schaichet care purta numele primviolonistului, întorcîndu-se totdeauna inexplicabil de tulburată acasă, lucru ce aveam să-l înțeleg abia atunci cînd mi-a spus odată furioasă: și tata ar fi vrut să devină un asemenea violonist, era visul lui să fie atît de bun, încît să poată cînta într-un cvartet. De ce nu singur într-un concert? l-a întrebat ea. Atunci ar fi dat din cap, spunînd că atît de bun n-ar putea fi niciodată, deoarece el își cunoaște limitele talentului său, pînă la un cvartet sau ca primviolonist într-o orchestră ar fi putut ajunge, dacă tatăl său nu s-ar fi opus atît de timpuriu cîntatului la vioară. „Așa un tiran era bunicul. Așa un despot, îi lua vioara și îl bătea cînd îl auzea cîntînd. Drept

pedeapsă, l-a pus odată pe fratele său cel mai mare să-l lege peste noapte în pivniță." Ea își dăduse drumul și, ca să anihileze efectul revoltei asupra mea, adăugă tristă: „Și tata era așa de modest." Totul se sfîrșea cu faptul că ea observa zăpăceala mea — cum era modest dacă bunicul îl bătea? — și, în loc să-mi explice că modestia consta în aceea că el nu mai avea încredere în forțele sale, că ar putea deveni mai mult decît probabil, concertmaistru, mi-a spus ironic: „În această privință. tu semeni mai degrabă *cu mine!*" Asta nu-mi plăcea, nu puteam suporta cînd vorbea de lipsa de ambiție a tatii, ca și cînd numai de aceea ar fi fost un om bun că-i lipsea ambiția.

După ce fusese la Pasiunea după Matei era într-o stare pe care n-am uitat-o deoarece zile-ntregi n-a putut discuta cu mine. Timp de o săptămînă n-a fost în stare nici măcar să citească. Își deschidea cartea, dar nu vedea nici o propoziție, în schimb auzea altoul Ilonei Durigo. Într-o noapte a venit cu lacrimi în ochi la mine în dormitor, spunîndu-mi: „S-a terminat cu cărțile, n-o să mai pot citi niciodată." Am încercat s-o consolez, i-am propus să stau lîngă ea în timp ce citește, ca atunci nu va mai auzi vocea. Asta se-ntîmplă numai pentru că-i singura, dacă aș ședea dincolo, la masă cu ea, aș putea spune mereu cîte ceva și atunci vocile ar dispărea. „Dar eu vreau să le aud, nu-nțelegi, nu vreau să mai aud niciodată altceva!" A fost o ieșire atît de pătimașă, încît m-am speriat. Eram cuprins de admirație și am tăcut. În zilele următoare mă uitam uneori întrebător la ea, ea-mi înțelegea privirea, spunîndu-mi într-un amestec de fericire și disperare: „Tot o mai aud!"

Eu o păzeam cum mă păzea și ea pe mine și, cînd îi ești atît de apropiat cuiva, cîștigi un simț infailibil pentru toate stările care coincid cu ale celuilalt. Oricît aș fi fost de copleșit de pasiunile ei, nu i-aș fi trecut cu vederea nimic. Nu era o dovadă de impertinență ci de familiaritate, care-mi dădea dreptul la veghe și nu ezitam să mă năpustesc asupra ei cînd simțeam o influență străină, neobișnuită. O perioadă a frecventat conferințele lui Rudolf Steiner. Felul de a le comenta n-o caracteriza, era ca și cum dintr-o dată ar fi vorbit într-o limbă străină. Nu știam cine o anima să meargă la aceste conferințe, pornirea nu venea din interiorul ei și, cînd i-a scăpat observația că Rudolf Steiner ar avea ceva *hipnotic*, am început s-o bombardez cu întrebări despre el. Pentru că nu-l cunoșteam absolut deloc, mi-am putut face o imagine despre el doar din relatările ei și mi-am dat repede seama că a cucerit-o citîndu-l adesea pe Goethe.

Am întrebat-o dacă erau lucruri noi, ea ar trebui doar să le cunoască din moment ce l-a citit în întregime pe Goethe, după cum susține: „Știi, nimeni nu l-a citit *în întregime*", a recunoscut ea destul de încurcată, „și nu-mi pot aminti de nici unul din aceste lucruri." Părea foarte nesigură, pentru că eu eram obișnuit să cunoască fiecare silabă din

autorii ei, tocmai pentru cunoaşterea incompletă a unui autor îi ataca pe alţii, numindu-i „limbuţi“ şi „zăpăciţi“ care confundă totul din cauză că sînt prea leneşi ca să pătrundă în miezul lucrurilor. Nu m-am mulţumit cu răspunsul ei şi am întrebat-o mai departe dacă doreşte să cred şi eu în aceste lucruri. Noi n-am putea crede în lucruri *diferite* şi, dacă după cîteva conferinţe se raliază lui Steiner, pentru că avea calitatea de a hipnotiza, atunci m-aş strădui şi eu să cred tot ce spune ea, ca să nu existe nimic ce ne desparte. Suna poate ca o ameninţare, poate că era doar un şiretlic, voiam să aflu cît de mult pusese stăpînire pe ea această nouă putere care-mi era complet străină, despre care nu citisem şi nu auzisem nimic şi care s-a năpustit dintr-o dată asupra noastră, eu presimţeam că ea va schimba totul între noi. Cel mai tare mă temeam că ar putea să-i fie indiferent dacă mă raliez ei sau nu, aceasta ar fi însemnat că n-ar mai fi interesat-o atît de mult ce se-ntîmplă cu mine. Dar nu s-a ajuns nici într-un caz atît de departe, deoarece nu voia să audă de „participarea“ mea, spunînd cu un soi de violenţă: „Eşti prea tînăr pentru aceasta. Nu-i pentru tine. Să nu crezi nimic din toate acestea. N-o să-ţi mai povestesc nimic.“ Tocmai economisisem ceva bani ca să-i cumpăr un nou Strindberg. Mi-am schimbat acum hotărîrea pe loc în favoarea lui Rudolf Steiner. I-am înmînat cartea solemn cu cuvinte făţarnice: „Te interesează Steiner şi nu poţi reţine totul. Spui că nu-i uşor de înţeles şi că trebuie studiat cu adevărat. Acum poţi să-l citeşti în linişte şi eşti mai bine pregătită pentru conferinţe.“

Nu i-a convenit. Mă-ntreba mereu de ce l-am cumpărat. Nici nu ştie măcar dacă vrea să-l păstreze. Poate că nu-i place. N-a citit încă nimic de el. O carte poţi s-o cumperi numai cînd eşti absolut sigur că vrei s-o păstrezi. Se temea că-l voi citi şi eu şi că prin aceasta aş putea fi orientat mult prea devreme într-o anumită direcţie. Era sceptică faţă de tot ce nu izvora din experienţa proprie, neavînd încredere în convertirile pripite, ironizîndu-i pe cei ce puteau fi convertiţi prea uşor şi spunînd adesea despre ei: „Şi ăsta se-ndoaie cum bate vîntul.“ Se jena de cuvîntul hipnoză care-l folosise, explicîndu-mi că nu s-a referit la ea, ci şi-a amintit de alţi auditori care stăteau acolo ca hipnotizaţi. Era de părere că ar fi mai bine să amîn totul pentru mai tîrziu, cînd voi fi matur şi voi înţelege mai bine. De fapt, şi pentru ea lucrul cel mai important era ceea ce puteam discuta între noi, fără deformări şi sclinteli, fără să simulăm ceva ce nu făcea parte integrantă din noi. Nu era prima dată cînd simţeam cum face avansuri geloziei mele. Nici ea nu mai avea timp, după cum spunea, să meargă la aceste conferinţe, e o oră nepotrivită pentru ea, trebuind să neglijeze alte lucruri la care se pricepea mai bine. Astfel l-a sacrificat pe Rudolf Steiner pentru mine, fără să-l mai amintească vreodată. Nu mi-am dat seama de caracterul nedemn al acestei victorii asupra unui spirit din care nu combătusem nici un

singur rînd, pentru că nu cunoşteam nici unul. Împiedicasem ca ideile sale să prindă teren în mintea mamei, deoarece simţeam că ele nu se refereau la nici una din discuţiile noastre, eu urmăream doar un singur ţel — să le îndepărtez de ea.

Ce să cred însă despre această gelozie? N-o pot nici accepta, nici condamna, o pot doar consemna. Ea devenise atît de devreme o parte a firii mele, încît aş falsifica lucrurile tăcînd. Apărea totdeauna atunci cînd un om prezenta importanţă pentru mine şi doar puţini au fost aceia care n-au avut de suferit de pe urma ei. Ea s-a format în toată bogăţia şi varietatea ei în relaţiile cu mama, gelozia permiţîndu-mi să lupt pentru ceva superior în toate sensurile, ceva mai puternic, mai experimentat, mai documentat, dar şi mai altruist. Nu mi-am dat seama cît eram de egoist în această luptă şi, dacă cineva mi-ar fi spus pe atunci că o fac nefericită pe mama, aş fi rămas foarte mirat. Ea era doar cea care mi-a dat acest drept asupra ei. În sinceritatea ei s-a ataşat în modul cel mai strîns de mine, pentru că nu cunoştea pe nimeni cu care să se poată măsura. Dacă ar fi avut relaţii cu un bărbat ca Busoni, atunci s-ar fi terminat cu mine. Am căzut în mrejele ei, pentru că mi se prezenta în întregime, comunicîndu-mi toate gîndurile importante care o preocupau şi reţinerea cu care ascundea unele lucruri, datorită vîrstei mele, era doar una aparentă. Îmi tăinuia cu încăpăţînare tot ce ţinea de sfera erotică, tabuul ridicat asupra acestei chestiuni pe balconul locuinţei noastre de la Viena a rămas atît de treaz în mine ca şi cînd ar fi fost propovăduit de însuşi Dumnezeu pe Muntele Sinai. Nu i-am pus întrebări, nu m-a preocupat niciodată această chestiune şi, în timp ce ea, cu pasiune şi inteligenţă mă împlinea cu toate sensurile vieţii, acel domeniu care m-ar fi derutat a rămas neexplorat. Pentru că nu ştiam cît de mult au nevoie oamenii de acest fel de dragoste, nu puteam bănui la ce renunţa. Avea pe atunci treizeci şi doi de ani şi trăia singură şi acest lucru mi se părea la fel de natural ca şi propria-mi viaţă. Chiar dacă mai spunea uneori, şi anume atunci cînd era supărată pe noi, cînd o dezamăgeam sau iritam, că-şi sacrifică viaţa pentru noi şi, dacă n-o merităm, o să ne dea de acasă pe mîna forte a unui bărbat care să ne bage odată-n cap cum să ne purtăm. Dar eu nu înţelegeam, nu puteam să înţeleg că spunînd aceasta se gîndea ca femeie la viaţa ei izolată. Eu vedeam sacrificiul în faptul că ne consacră atîta timp nouă în loc *să citească* în permanenţă.

Pentru acest tabu, care în viaţa altor oameni pricinuieşte adesea cele mai periculoase reacţii inverse, îi sînt recunoscător şi azi. Nu pot afirma că acest tabu mi-a păstrat o nevinovăţie, pentru că în gelozia mea nu eram nimic mai puţin decît vinovat. Dar mi-a lăsat nealterată prospeţimea şi naivitatea pentru tot ce voiam să ştiu. Am învăţat în toate felurile posibile, fără să simt acest lucru ca o constrîngere sau o povară

pentru că nu exista nimic care-n taină să mă fi interesat sau preocupat mai mult. Tot ce mi se întîmpla lăsa urme adînci, era loc pentru tot, n-aveam niciodată sentimentul frustrării, dimpotrivă, mi se părea că mi se oferă totul și eu trebuie doar să asimilez. Abia pătruns în mine, orice lucru nou intra în conexiune cu altele, creștea mai departe, își crea atmosfera sa și atrăgea după sine sensuri noi. Tocmai în aceasta consta noutatea că toate lucrurile prindeau contururi și nimic nu se îngrămădea pur și simplu. Faptul că totul rămînea în prezent, că lipsea somnul, conferea o senzație de realitate pură.

O a doua binefacere a mamei din timpul acestor ani, cînd am locuit împreună la Zürich, a avut urmări și mai mari: m-a scutit de *calcule*. Nu mi s-a spus niciodată că se face ceva din motive practice. Nu se întreprindea nimic ce-ar putea fi «folositor» pentru cineva. Toate lucrurile pe care le puteam concepe erau egale în drepturi. Mă mișcam concomitent pe sute de drumuri, fără să trebuiască să aud că unul sau altul este mai comod, mai avantajos, mai bănos. Importante erau lucrurile înseși și nu utilitatea lor. Trebuia să fii exact și temeinic și să-ți poți susține fără șarlatanie o părere, dar această temeinicie se referea la lucru și nu la o oarecare utilitate ce-ar putea el s-o aibă pentru cineva. Rareori se discuta despre ce vom face mai tîrziu. Alegerea profesiei se retrăgea pe un plan atît de secundar, încît îți rămîneau deschise toate meseriile. Succesul nu consta în propășirea proprie, succesul era spre binele tuturor sau, altfel, nu era succes. Este o enigmă pentru mine cum o femeie de originea ei, perfect conștientă de prestigiul comercial al familiei sale, foarte mîndră de el, fără să-l renege vreodată, ajunsese la această libertate, amploare și la acest altruism al viziunii. Toate acestea le pot pune doar pe seama zdruncinării provocate de război, a compasiunii pentru toți cei care și-au pierdut din cauza lui pe cei dragi ai lor, astfel încît dintr-o dată ea și-a depășit limitele, devenind generozitatea întruchipată pentu toți cei ce gîndeau, simțeau și sufereau, admirația, pentru strălucitorul proces al gîndirii care i-a fost dată fiecăruia, avînd prioritate.

Odată am întîlnit-o buimăcită, e cea mai întunecată amintire despre ea și prima dată cînd am văzut-o plîngînd pe stradă, în rest era prea stăpînită ca să se manifeste pe stradă. Ne-am dus împreună să ne plimbăm pe cheiul Limmat-ului, am vrut să-i arăt ceva în vitrină la Rascher. Atunci ne-a ieșit în întîmpinare un grup de ofițeri francezi în uniformele lor stridente. Unii din ei abia mai mergeau, ceilalți se potriveau mersului lor, ne-am oprit ca să-i lăsăm încet să treacă. „Aceștia sînt grav răniți“, spuse mama, „se află la odihnă în Elveția. Sînt înlocuiți cu nemți.“ Din partea opusă venea un grup de nemți, și printre ei unii mergeau cu cîrje și, din cauza lor, ceilalți se deplasau lent. Îmi mai amintesc cum mi-a intrat spaima-n oase: Ce se va-ntîmpla acum,

se vor repezi unii asupra altora? În această consternare nu ne-am dat la timp la o parte, aflîndu-ne dintr-o dată prinşi în mijlocul celor două grupuri care voiau să treacă unul pe lîngă altul. Era sub Arcade, loc era destul, dar noi le priveam feţele de-aproape cum se perindau. Nici una nu era desfigurată de ură sau furie, cum mă aşteptasem eu. Se priveau unii pe alţii liniştit şi prietenos, ca şi cînd nu s-ar fi întîmplat nimic, unii se salutau. Mergeau mult mai încet decît ceilalţi oameni şi durase, aşa mi s-a părut mie, o veşnicie pînă au trecut unii pe lîngă alţii. Unul din francezi s-a mai întors înapoi, şi-a ridicat cîrja-n aer, agitînd-o puţin, şi a strigat în urma nemţilor care trecuseră deja: „Salut!“ Un neamţ care-l auzise, l-a imitat, şi el avea o cîrjă care-o agita, răspunzîndu-i la salut în franceză: „Salut!“ Auzind acestea ţi-ai putea închipui că aceste cîrje au fost învîrtite *ameninţător*, dar n-a fost nici într-un caz aşa, la despărţire şi-au mai arătat reciproc ce le mai rămăsese în comun: cîrjele. Mama păşise pe trotuar, stătea în faţa vitrinei şi-mi întorcea spatele. Am văzut că tremura, m-am dus lîngă ea, m-am uitat cu atenţie la ea dintr-o parte, plîngea. Ne prefăceam că ne uităm în vitrină, eu n-am scos un cuvînt, după ce şi-a revenit, am plecat tăcuţi spre casă şi nici mai tîrziu n-am mai discutat despre această întîlnire.

FESTIVITATEA GOTTFRIED KELLER

Cu Walter Wreschner, din clasa paralelă, am încheiat o prietenie literară. Era fiul unui profesor de psihologie din Breslau. Avea o exprimare «aleasă» şi nu vorbea cu mine în dialect. Prietenia noastră s-a închegat foarte natural, discutam despre cărţi. Dar între noi era o deosebire ca de la cer la pămînt în acest domeniu; pe el îl interesa literatura modernă de ultimă oră şi pe-atunci era la modă Wedekind.

Wedekind venea uneori la Zürich şi juca în «Duhul pămîntului». Era foarte controversat, s-au format partide pro şi contra sa, cei care erau împotriva lui erau mai numeroşi, cei care erau de partea lui, mai interesanţi. Din proprie experienţă nu ştiam nimic despre toate acestea şi descrierea mamei, care-l văzuse la teatru, era cam colorată (descria amănunţit apariţia sa cu biciul), dar în ceea ce priveşte aprecierea nu era nici într-un caz sigură. Ea sperase la ceva în genul lui Strindberg şi, fără a nega total înrudirea celor doi, era de părere că Wedekind are ceva de predicator şi în acelaşi timp de gazetar fanfaron, vrea să facă mereu gălăgie şi să atragă atenţia asupra lui, îi era indiferent cum se face observat, dacă este observat. Strindberg însă rămîne sever şi superior, deşi pătrunde totul. *El* are ceva dintr-un medic, dar nu unul ca-

pabil să vindece și nici să se preocupe de corp. Eu voi înțelege această părere abia mai tîrziu, cînd îl voi citi singur. Despre Wedekind am primit în acest mod o prezentare foarte nesatisfăcătoare și, pentru că nu voiam să anticipez și eram nespus de răbdător cînd eram avertizat de cineva competent, nu mă putea atrage încă.

Wreschner însă vorbea necontenit despre el, scrisese chiar o piesă în genul lui, pe care mi-a dat-o s-o citesc. În această piesă se trăgea cu pușca în neștire, așa, deodată, fără motiv, eu nu înțelegeam de ce. Scena îmi era mai străină decît dacă s-ar fi petrecut pe lună. În acest timp căutam în toate librăriile «David Copperfield», menit să încoroneze entuziasmul meu pentru Dickens, ce dura de-acum de un an și jumătate; romanul urma să fie un cadou pentru mine. Wreschner mă însoțea cînd mergeam la librării, «David Copperfield» însă nu era niciodată de găsit. Wreschner, pe care o asemenea lectură demodată nu-l interesa cîtuși de puțin, mă ironiza, spunîndu-mi că-i un semn rău, că nu există niciunde «Davidl Cooperfield», cum îl diminutiva el, asta înseamnă că nimeni nu vrea să-l citească. „Tu ești singurul“, adăugă el ironic.

În cele din urmă am găsit romanul, dar în germană și în colecția Reclam și i-am spus lui Wreschner cît îmi pare de stupid Wedekind al său (pe care-l cunoșteam doar din imitațiile sale).

Această tensiune dintre noi era însă plăcută, el mă asculta cu atenție cînd vorbeam de cărțile mele și despre conținutul lui «Copperfield» a fost informat amănunțit, în timp ce eu aflam de la el despre cele mai caraghioase lucruri care se petreceau în piesele lui Wedekind. Nu-l deranja faptul că spuneam mereu: „Asta nu există, e imposibil!“ Dimpotrivă, îi făcea plăcere să-mi provoace surprize. Azi îmi pare curios că nu-mi mai amintesc de nici unul din lucrurile cu care mă uimea. Au alunecat pe lîngă mine, de parcă n-ar fi existat niciunde; pentru că la mine nu exista ceva de care să se lege, consideram totul o prostie.

A sosit o clipă cînd orgoliul nostru, al amîndurora, s-a contopit într-unul singur și noi, ca un partid format din doi, ne aflam în fața unei întregi mase. În iulie 1919 s-a aniversat un secol de la nașterea lui Gottfried Keller. Toată școala noastră trebuia să se adune cu această ocazie la Biserica Predicatorilor Wreschner și cu mine am plecat împreună din Rämistraße în jos, spre Biserica Predicatorilor. Nu auziserăm niciodată ceva de Gottfried Keller; că era un scriitor din Zürich născut în urmă cu o sută de ani era tot ce știam. Ne-am mirat că festivitatea fusese mutată la Biserica Predicatorilor, era pentru prima dată cînd se întîmpla așa ceva. Acasă am întrebat în zadar cine e acest Keller: mama nu cunoștea nici măcar un titlu din operele sale. Nici Wreschner nu aflase nimic despre el, spunînd doar: „De fapt e un elvețian.“ Eram bine dispuși, pentru că nu ne simțeam implicați, pe noi interesîndu-ne

doar literatura lumii mari: pe mine, cea engleză, pe el, cea modernă germană. În timpul războiului fusesem un fel de duşmani, eu jurasem pe cele 14 puncte ale lui Wilson, el îşi dorea o victorie a nemţilor. Dar de la căderea Puterilor Centrale m-am îndepărtat de învingători, de pe atunci simţeam deja antipatie faţă de ei şi, cînd am văzut că nemţii nu fuseseră trataţi aşa cum promisese Wilson, am trecut de partea lor.

Acum, de fapt, numai Wedekind ne mai despărţea, dar chiar dacă nu înţelegeam nimic din el, nu mă îndoiam o clipă de gloria sa. Biserica Predicatorilor era complet plină, domnea o atmosferă sărbătorească. S-a început cu muzică şi apoi a urmat un discurs lung. Nu mai ştiu cine l-a ţinut, cred că a fost un profesor de la şcoala noastră, dar nu unul dintre cei care predau la noi. Ştiu numai că s-a lansat tot mai mult în elogierea lui Gottfried Keller. Wreschner şi cu mine schimbam pe furiş priviri ironice. Ne închipuiam că ştim ce înseamnă un poet şi, dacă despre vreunul nu aflasem nimic, atunci acesta nici nu exista. Dar cînd vorbitorul emitea pretenţii tot mai mari pentru Keller, cînd vorbea despre el aşa cum eram eu obişnuit să se vorbească despre Shakespeare, Goethe, Victor Hugo, Dickens, Tolstoi şi Strindberg, am fost cuprins de o groază pe care abia o pot descrie, era ca şi cînd supremul lucru care exista în lume, gloria marilor poeţi, ar fi fost profanată. M-am înfurit atît de tare, încît îmi venea să-l întrerup şi să protestez. Aveam impresia că simt evlavia masei în jurul meu, poate şi pentru că totul se petrecea într-o biserică, deoarece mi-am dat seama imediat cît de indiferent era Keller multora din colegii mei, pentru simplul motiv că scriitorii, mai ales cei care intrau în programa şcolară, îi incomodau mai degrabă. Evlavia se manifesta în faptul că toţi recepţionau fără cuvinte, nimeni nu murmura şi eu eram prea prins sau prea bine crescut ca să deranjez într-o biserică, ura mergea spre interior şi se transforma într-un legămînt la fel de festiv ca şi evenimentul din care izvora. Abia am ieşit din biserică şi i-am spus foarte grav lui Wreschner, care ar fi preferat să facă observaţiile lui ironice: „Trebuie să jurăm, să jurăm amîndoi că nu vrem să devenim niciodată somităţi locale!“ A văzut că nu-i de glumit cu mine şi mi-a jurat, precum i-am jurat şi eu lui, dar mă-ndoiesc că el a făcut-o din toată inima, deoarece pe Dickens, pe care l-a citit tot atît de puţin precum l-am citit eu pe Keller, îl considera somitatea mea locală.

E posibil ca acel discurs să fi fost bine frazat, pentru asta aveam încă de mic un simţ sigur, dar ceea ce mă lovea pînă-n adîncul opiniilor mele naive erau totuşi înaltele pretenţii pentru un scriitor pe care nici măcar mama nu-l citise. Relatarea mea a pus-o în încurcătură şi a spus: „Nu ştiu, trebuie, în sfîrşit, să citesc ceva de el!“ Proxima dată cînd m-am dus la Cercul de lectură Hottingen am cerut, păstrîndu-mi

pînă la sfîrşit rezerva «Die Feldleute von Seldwyla».[24] Domnişoara de la ghişeu a zîmbit, un domn care venise şi el să ia ceva m-a corectat ca pe un analfabet, n-a lipsit mult să-ntrebe: „Ştii deja să citeşti?“ Mi-a fost tare ruşine şi pe viitor am fost ceva mai precaut, cînd era vorba de Keller, dar nu bănuiam cu cîtă încîntare voi citi într-o zi «Heinrich cel Verde» şi, cînd ca student şi, din nou la Viena, eram prins în mrejele lui Gogol, am descoperit în literatura germană, în măsura în care o cunoşteam pe atunci, o singură istorie asemănătoare cu ale lui: «Cei trei pieptănari drepţi». Dacă aş avea fericirea să rămîn în viaţă pînă în anul 2019 şi onoarea de a mă afla la cea de a 200-a aniversare a sa în Biserica Predicatorilor şi de a-l sărbători cu un discurs, aş găsi cu totul alte elogii pentru el, care-ar răpune chiar şi aroganţa unui băiat de paisprezece ani.

ANI GREI PENTRU VIENA
SCLAVUL DIN MILANO

Doi ani a suportat mama această viaţă cu noi, o aveam numai pentru noi, mi se părea că-i fericită, pentru că eu însumi eram. Nu bănuiam că-i venea greu şi că-i lipsea ceva. Dar s-a repetat ce se-ntîmplase înainte, la Viena, după doi ani de concentrare asupra noastră au început s-o lase puterile. Ceva se rupea în ea, fără ca eu să observ. Nenorocirea a venit din nou sub forma unei boli. Fiindcă a fost o boală ce cuprinsese pe atunci toată lumea, marea epidemie de gripă din iarna lui 1918/1919, deoarece noi trei o făcusem, ca de altfel toţi oamenii ce-i cunoşteam, colegi, profesori, prieteni, n-am văzut nimic deosebit în faptul că s-a îmbolnăvit şi ea. Poate că i-a lipsit o îngrijire adecvată, poate că s-a sculat prea repede, deodată, au apărut complicaţii şi a făcut tromboză. A trebuit internată în spital, unde a rămas cîteva săptămîni şi, cînd a venit acasă, n-a mai fost cea de dinainte. Trebuia să stea mult culcată, trebuia să se menajeze, gospodăria o solicita prea mult, se simţea strîmtorată şi deprimată în mica locuinţă.

Nu se mai aşeza în genunchi, noaptea, pe scaunul ei, cu capul sprijinit în pumni, vraful de cărţi galbene pe care i l-am pregătit ca mai înainte rămînea neatins, Strindberg căzuse în dizgraţie. „Sînt prea neliniştită“, spunea ea, „mă deprimă, nu-l pot citi acum.“ Noaptea, după ce eu mă culcam deja în camera alăturată, se aşeza dintr-o dată la pian şi cînta cîntece triste. Cînta încet, să nu mă trezească, aşa credea ea, fre-

---

[22] In locul titlului corect: „Die Leute von Seldwyla“ (= Oamenii din Seldwyla)

dona și mai încet și apoi o auzeam plîngînd și vorbind cu tata, care murise deja de șase ani.

Lunile următoare au reprezentat o perioadă de descompunere treptată. Prin stări de slăbiciune care se repetau mereu, s-a convins pe ea și pe mine că așa nu mai merge. Ar trebui să desființeze gospodăria. Ne sfătuiam mereu ce se va-ntîmpla cu copiii și cu mine. Frații cei mici mergeau deja amîndoi la școală, în Oberstraße, dar era numai școală primară, astfel că nu pierdeau nimic dîndu-i din nou la Lausanne, la pension, unde fuseseră deja, în 1916, timp de cîteva luni. Acolo și-ar fi putut îmbunătăți franceza, care nu mergea prea bine. Eu, însă, eram la gimnaziul real al școlii cantonale, unde mă simțeam bine și unde majoritatea profesorilor îmi plăceau. Pe unul din ei îl iubeam atît de mult, încît i-am spus mamei că nu voi merge niciodată la o școală unde nu e și el. Ea cunoștea violența acestor pasiuni pozitive și negative și știa că nu-i de glumit cu ele. În decursul întregii perioade de lungi dezbateri am stabilit, astfel, că eu voi rămîne la Zürich, unde va trebui să intru într-un pension.

Ea însăși va face totul pentru a-și reface sănătatea grav zdruncinată. Vara o vom petrece împreună în Podișul Bernei. Apoi, după ce ne va plasa pe toți trei în locurile respective, va merge la Viena să consulte niște specialiști buni. Aceștia îi vor indica tratamentul adecvat, iar ea va urma cu strictețe toate sfaturile lor. Poate că va dura un an pînă vom putea locui iar împreună, poate mai mult. Războiul se sfîrșise, îi era dor de Viena. Mobila și cărțile noastre erau depozitate acolo, nu se știa în ce stare mai erau după trei ani. Erau atîtea motive să plece la Viena, dar motivul principal era Viena însăși. Se auzea mereu vorbindu-se cît era de rău la Viena. În afară de motivele particulare, simțea în plus un fel de obligație morală (să vadă dacă totul e în ordine). Austria se prăbușise, țara la care se gîndise cu un fel de amărăciune cît era în război consta, pentru ea, în special din Viena. Ea dorise căderea Puterilor Centrale pentru că era convinsă că ele începuseră războiul. Dar acum se simțea răspunzătoare, ba chiar vinovată pentru Viena, ca și cînd opiniile ei ar fi dus orașul pe rîpă. Într-o noapte mi-a spus cu toată seriozitatea că trebuie să vadă ea însăși cum e situația, gîndul că Viena fusese distrusă era de nesuportat. Am început să înțeleg, chiar dacă nu prea clar, că ruinarea sănătății, a clarității și fermității ei, a convingerilor ei, pentru noi era strîns legată de sfîrșitul războiului, sfîrșit pe care-l dorise cu ardoare, și de prăbușirea Austriei.

Ne împăcaserăm cu ideea viitoarei despărțiri, de cînd am fost împreună la Kandersteg, pe timpul verii. Eram obișnuit să merg cu ea la hoteluri mari, încă din tinerețe ea nu mergea decît în astfel de hoteluri. Îi plăcea atmosfera decentă, politețea cu care erai servit, perindarea clienților pe care-i puteai observa de la propria-ți masă în timpul Table

d'Hôte-ului[25], fără să afișezi o curiozitate indiscretă. Îi plăcea să ne vorbească despre toți acești oameni, să emită presupuneri în legătură cu ei, încercînd să le stabilească originea, discret să-i dezaprobe sau să-i scoată în evidență. Era de părere că în acest fel aflu și eu cîte ceva despre lumea mare, fără să mă apropiu prea mult de ea, fiind încă prea devreme.

Cu o vară înainte fusesem la Seelisberg, pe o terasă, sus, deasupra Lacului Urner. De acolo coboram adesea cu ea prin pădure, la Poiana Rütli[26], la început în cinstea lui Wilhelm Tell, dar mai tîrziu pentru a culege ciclamele cu mirosul lor puternic, al căror parfum îi plăcea în mod deosebit. Florile nemirositoare nu le vedea, ca și cînd n-ar fi existat, cu atît mai mare îi era pasiunea pentru lăcrimioare, narcise, ciclame, trandafiri. Îi făcea plăcere să vorbească despre ele și explica acest lucru prin trandafirii copilăriei ei din grădina părintească. Caietele de științele naturii pe care le aduceam de la școală acasă și le completam cu mult zel — un adevărat efort pentru un prost desenator — le dădea la o parte, nu reușeam niciodată să-i trezesc interesul pentru ele. „Mort —", spunea ea, „astea-s toate lucruri moarte! N-au miros, te întristează doar!" De Poiana Rütli era însă entuziasmată: „Nu-i de mirare că aici a luat naștere Elveția! În mirosul ăsta de ciclame aș fi jurat orice. Aceia au știut ce apără. Pentru acest parfum aș fi în stare să-mi dau viața!" Deodată mi-a mărturisit că totdeauna i-a lipsit ceva lui «Wilhelm Tell». Acum știe ce e: mirosul. Eu am replicat că, probabil, pe vremea aceea nu erau ciclame de pădure acolo. „Sigur că erau. Altfel n-ar exista Elveția. Crezi că altfel ar fi jurat? Aici, aici a fost și acest miros le-a dat puterea să jure. Crezi că nu mai erau alți țărani exploatați de stăpînii lor? De ce tocmai Elveția? De ce aceste cantoane interioare? În Poiana Rütli s-a născut Elveția și acum știu de unde și-au luat curajul." Pentru prima dată își dezvăluia îndoielile în legătură cu Schiller, pînă acum mă cruțase de ele, pentru a nu mă deruta. Sub influența acestui miros și-a aruncat îndoielile peste bord, destăinuindu-mi ceva ce-o apăsa de mult: merele putrede ale lui Schiller. „Cred că era altfel cînd a scris «Hoții», pe atunci n-avea nevoie de mere putrede." „Și Don Carlos? Și Wallenstein?" „Da, da", spunea ea, „e bine că le cunoști. O să ajungi mai tîrziu la concluzia că există poeți care-și *împrumută* viața. Alții o *au*, ca Shakespeare." Am fost atît de revoltat de trădarea serilor noastre vieneze, în care-i citisem pe amîndoi, pe Shakespeare și pe Schiller, încît i-am spus nerespectuos: „Cred că te-ai îmbătat de ciclame. De aceea spui lucruri la care în alte condiții nu te-ai fi gîndit niciodată."

[25] Masa de oaspeți

[26] Sanctuarul național al elvețienilor, o poieniță unde în sec. al XIII-lea, conform legendei, reprezentanții celor trei cantoane au depus jurămîntul, aliindu-se împotriva împilatorilor austrieci

Ea s-a oprit aici, dorea să simtă că există adevăr în ce spunea, îi plăcea cînd trăgeam singur concluzii și nu mă lăsam surprins. Și față de viața din hotel mi-am păstrat o judecată limpede și nu mă lăsam nici într-un caz corupt de lumea bună, chiar dacă era bună și-n realitate.

Locuiam la «Grand Hotel», uneori, cel puțin în vacanță, credea mama, trebuie să trăiești pe picior mare. Considera de asemenea că nu e rău să te obișnuiești de mic cu schimbarea condițiilor. Și la școală eram doar împreună cu cei mai diferiți colegi. De aceea îmi plăcea acolo. Ea spera să nu-mi placă la școală pe motiv că învăț mai ușor ca alții.

„Doar asta vrei! M-ai disprețui dacă aș învăța rău la școală!"

„Nu la asta mă refer. Nici nu mă gîndesc la asta. Dar ție îți place să discuți cu mine și nu dorești să mă plictisești niciodată și pentru asta trebuie să știi multe, nu pot vorbi cu un cap sec. Trebuie să te iau în serios."

Îmi dădusem seama de acest lucru. Dar tocmai de aceea legătura cu viața într-un hotel de lux n-am înțeles-o exact. Am înțeles desigur că o asemenea judecată era in raport cu originea ei, cu ceea ce numea ea, „o familie bună". Erau destui oameni răi în familia ei, discuta foarte deschis cu mine despre aceasta. În prezența mea verișorul și cumnatul ei o făcuse «hoață», strigase la ea și-o învinuise în modul cel mai grosolan. Nu era și el din aceeași familie? Și ce era bun în asta? Voia mai mulți bani decît avea, așa mi-a explicat ea în cele din urmă. Totdeauna cînd venea vorba de «familia ei bună» mă izbeam de un zid. Era ca bătută-n cuie, de nezdruncinat și nu accepta nici un argument. Uneori mă aducea într-o asemenea disperare, încît o cuprindeam cu putere și strigam: „Tu ești tu! Ești mult mai mult decît orice familie!"

„Și tu ești obraznic! Te compătimesc doar. Lasă-mă-n pace!" O lăsam în pace, dar înainte de asta îi mai spuneam: „Ești mai mult decît oricare alt om de pe lume! O știu! O știu! Odată vei vorbi și altfel! Eu n-o să-ți amintesc de asta."

Nu pot spune că mă simțeam nefericit la «Grand Hotel», se petreceau acolo prea multe lucruri. Intrai, chiar dacă numai treptat, în vorbă cu oameni care călătoriseră mult. Cînd am fost la Seelisberg un domn bătrîn ne-a povestit despre Siberia și, după cîteva zile, am făcut cunoștință cu o familie care navigase pe Amazon. În vara următoare la Kandersteg, unde locuiam desigur tot la un «Grand Hotel», la masa vecină stătea un englez foarte tăcut, Mr. Newton, care citea de fiecare dată din volumul său bibliofil. Mama nu s-a lăsat pînă nu a descoperit că era un volum de Dickens, tocmai «David Copperfield». M-a cucerit pe loc, dar asta nu l-a impresionat. A tăcut mai departe sătpămîni întregi, apoi m-a luat într-o excrusie cu alți doi copii de vîrsta mea. Șase ore am durmețit împreună, fără ca el să fi scos măcar un cuvînt. La întoarcere, cînd ne-a predat părinților, a făcut următoarea observație: „Acest

peisaj din Podișul Bernei nu se poate compara cu Tibetul. L-am fixat de parcă era Sven Hedin în persoană, dar mai multe n-am aflat.

Aici, la Kandersteg, s-a ajuns la o izbucnire a mamei, care a scos la iveală, mai mult decît stările ei de slăbiciune, mai mult decît toate consultările noastre de la Zürich, cît erau de îngrozitoare lucrurile care se petreceau cu ea. A sosit la hotel o familie din Milano: doamna, o italiancă frumoasă și plină, o doamnă de societate, domnul, un industriaș elvețian, care trăia de mult la Milano. Aveau cu ei un pictor de familie, Micheletti — „un pictor vestit" — care avea voie să picteze doar pentru familia lor, fiind supravegheat în permanență: un bărbat mărunt, care se comporta de așa manieră, de parcă ar fi fost încătușat, supus industriașului pentru banii săi, doamnei, pentru frumusețea ei. O admira pe mama și, într-o seară, cînd a părăsit sala de mese i-a făcut un compliment. N-a îndrăznit să-i spună că ar dori să-i facă portretul, dar ea era sigură de acest lucru și-mi spuse pe cînd urcam sus în cameră cu liftul: „Mă va picta! Voi deveni nemuritoare!" Apoi se plimba în camera ei încoace și-ncolo, repetînd: „Mă va picta! Voi deveni nemuritoare." Nu se putea liniști și încă mult timp — copiii se culcaseră deja — am rămas treaz cu ea, nu era în stare să se așeze, se plimba necontenit, încoace și-ncolo, prin cameră, ca pe o scenă; declama și cînta, fără să spună nimic de fapt, ci doar, în toate tonalitățile, același: „Voi deveni nemuritoare!"

Am căutat s-o liniștesc, agitația ei mă înstrăina și mă speria. „Dar, de fapt, nu ți-a spus cu nimic că vrea să te picteze!" „Cu ochii mi-a spuso-o, cu ochii, cu ochii! N-a putut vorbi, cum să mi-o spună, doamna stătea lîngă el! Îl supraveghează, el este sclavul lor, s-a vîndut pentru o pensie, tot ce pictează intră în posesia lor, îl silesc să picteze ce vor *ei*. Un mare artist și totuși atît de slab! Dar pe mine vrea să mă picteze. El va avea curajul să le-o spună! Îi va amenința că nu vai mai picta niciodată nimic! Îi va constrînge. Mă va picta și voi deveni nemuritoare!" Apoi începea din nou cu ultima propoziție, ca o litanie. Mi-era rușine pentru ea și găseam că se află într-o stare deplorabilă, și, după ce a trecut prima spaimă, m-am înfuriat, am bruscat-o-n fel și chip, numai ca să o trezesc. Nu vorbea niciodată despre pictură, era arta care-o interesa foarte puțin, la care nu se pricepea deloc. Cu atît mai rușinos era faptul că dintr-o dată o considera atît de importantă. „Tu de fapt n-ai văzut nici un tablou de el. Poate că n-o să-ți placă ce pictează. N-ai auzit niciodată de numele lui, de unde știi că-i așa de vestit?" „Ei înșiși au spus-o, stăpînii săi, nu s-au sfiit s-o afirme: un portretist vestit din Milano și-l țin prizonier! El se uită mereu la mine. Privește mereu de la masa lor spre noi. I se scurg ochii după mine, nu se poate abține. El e pictor și există o forță puternică, eu l-am inspirat și trebuie să mă picteze!"

Era privită de multe persoane, dar niciodată în mod ieftin sau obraznic. Aceste priviri nu puteau însemna ceva pentru ea, pentru că nu vorbea niciodată despre ele, eu credeam că nu le observă, fiind preocupată în permanență de gîndurile ei, eu le observam desigur, mie nu-mi scăpa nici o privire care-i era adresată ei și poate că din gelozie, nu numai din respect, nu i-am spus nici un cuvînt despre asta. Dar acum recupera totul într-un mod îngrozitor, nu mă rușinam pentru ea că voia să devină nemuritoare (asta o înțelegeam cumva, deși n-aș fi bănuit niciodată cît de puternică, ba cît de enormă era această dorință la ea), dar faptul că a încredințat îndeplinirea ei altcuiva și, mai ales, unuia care se vînduse, pe care ea însăși îl considera sclav nedemn, că trebuia să depindă de lașitatea acestei creaturi și de capriciile stăpînilor lui, acea bogată familie din Milano care-l ținea ca pe-un cîine-n lanț, fluierîndu-l fără jenă în fața tuturor atunci cînd intra cu cineva în vorbă: acest lucru era pentru mine îngrozitor, era o umilire a mamei, pe care n-o suportam, și-n furia mea, pe care ea o ațîța mereu, i-am spulberat speranța, demonstrîndu-i nemilos că pictorul făcea complimente fiecărei femei în apropierea căreia nimerea la ieșirea din sala de mese, dar numai în trecere pînă cînd stăpînii lui îl prindeau de braț, trăgîndu-l la o parte.

Dar ea n-a cedat imediat, lupta ca o leoaică pentru complimentele lui Micheletti, combătînd tocmai ce-i demonstrasem eu, învinuindu-mă de fiecare privire cu care o onorase el cîndva, căci nu pierduse și nu uitase nici una; în puținele zile de la sosirea milanezilor, nu reținuse, cum a reieșit, absolut nimic altceva, pîndind doar complimentele lui și aranjînd lucrurile astfel, încît să ajungă în același timp cu el la ușă; pe stăpîna lui, frumoasa doamnă de societate, o ura de fapt ca pe ciumă, recunoștea însă că-i înțelege motivele, ea însăși dorind să fie cît mai mult pictată de el și el, un domn cam frivol, care-și cunoaște caracterul a intrat de bună voie în această sclavie, pentru a nu decade, de dragul artei sale care-l interesează în primul rînd și bine a făcut, a procedat chiar înțelept, ce știe un individ oarecare de tentațiile unui geniu și tot ce-am putea face într-un asemenea caz ar fi să ne dăm la o parte și să așteptăm liniștiți dacă vom fi pe placul lui și dacă vom putea contribui cu ceva la evoluția sa. În rest, era foarte sigură că el vrea s-o picteze și s-o imortalizeze.

De la Viena, de la vizitele domnului conferențiar care venea la ceai, nu mai simțisem o asemenea ură față de ea. Și totul se petrecuse atît de rapid, a fost suficient ca în seara sosirii elvețianului din Milano să-i scape, în fața unui grup de turiști, o observație despre micul Micheletti. Arătînd spre ghetrele sale albe, a dat din cap, spunînd: „Nu știu ce au oamenii cu el. La Milano fiecare vrea să fie pictat de el, n-are nici el mai mult de două mîini, sau?“

Mama simțea probabil ceva din ura mea, pe care o cunoscuse la Viena, în timpul acelor săptămîni infernale și, cu toată nebunia de care era cuprinsă, simți împotrivirea mea, la început ca deranjantă, apoi ca periculoasă. Își dorea cu înverșunare portretul în care trebuia să creadă, chiar și atunci cînd am intuit cum o părăseau puterile repeta mereu aceleași cuvinte. Dar dintr-o dată, în timp ce se plimba prin cameră, s-a oprit amenințător în fața mea, spunîndu-mi batjocoritor: „Sper că nu ești invidios pe mine? Să-i spun că-i permitem să ne picteze doar împreună? Te apasă atît de tare? Nu vrei să-ți cîștigi singur acest drept?"

Această învinuire era atît de josnică și de falsă, încît m-a lăsat fără replică. Mi-a tăiat cuvintele, dar nu și gîndurile. Pentru că, în timp ce-și rostea propozițiile s-a uitat în sfîrșit la mine, a citit efectul lor pe fața mea, s-a prăbușit și a căzut într-un bocet amarnic: „Crezi că sînt nebună. Tu ai toată viața înainte. Viața mea s-a sfîrșit. Ești un bărbat bătrîn, de nu mă înțelegi? A intrat bunicu-tău în pielea ta? El m-a urît totdeauna. Dar tatăl tău, nu, tatăl tău, nu. Dac-ar mai fi în viață, m-ar apăra acum de tine."

Era atît de epuizată, încît a început să plîngă. Eu am îmbrățișat-o, am mîngîiat-o și, din milă, am fost de acord cu tabloul pe care și-l dorea atît de mult. „Va fi foarte frumos. Tu singură trebuie să apari în tablou. Singură singurică. Toată lumea o să-l admire. Eu îi voi spune pictorului că trebuie să ți-l dăruiască. Dar mai bine-ar fi să intre într-un muzeu." Îi plăcu această propunere și încet se liniști. Dar se simțea foarte slăbită, am ajutat-o să se așeze în pat. Și-a așezat capul sleit și istovit pe pernă, spunînd: „Astăzi eu sînt copilul și tu mama" și a adormit.

În ziua următoare se temu de privirile lui Micheletti, evitîndu-le. Eu o contemplam îngrijorat. Entuziasmul ei se stinsese, nu mai aștepta nimic. Pictorul le făcea complimente altor doamne și fu tras la o parte de paznicii săi. Ea nu observă. După cîteva zile, societatea milaneză părăsi hotelul, doamna fusese nemulțumită de ceva. După ce au plecat, a venit la masa noastră domnul Loosli, hotelierul, și i-a spus mamei că asemenea clienți nu-i plac deloc. El s-a interesat, pictorul nu era nici pe departe așa de vestit. Domnii erau evident în căutare de comenzi pentru el. Îi mai spuse că el conduce o instituție serioasă, unde aventurierii n-au ce căuta. Mr. Newton de la masa vecină își ridică privirea de pe ediția lui bibliofilă, dădu din cap și înghiți o propoziție. Asta era mult pentru el și propoziția fu înțeleasă de domnul Loosli și de noi ca o dezaprobare. Mama îi spuse domnului Loosli: „El nu s-a purtat corect." Hotelierul își continuă runda, scuzîndu-se și la alți clienți. Toți păreau că respiră ușurați după plecarea milanezilor.

Partea a cincea
ZÜRICH—TIEFENBRUNNEN
1919—1921

BUNELE FECIOARE ALE VILEI «YALTA»
DR. WEDEKIND

Originea numelui «Yalta» îmi era necunoscută, el îmi suna însă familiar, pentru că avea ceva turcesc. Casa era situată la marginea orașului pe un povîrniș, în Tiefenbrunnen, foarte aproape de lac, despărțită de el doar printr-o șosea și o linie ferată, într-o grădină cu mulți pomi. După un scurt urcuș ajungeai în fața părții stîngi a casei, la fie care din cele patru colțuri era un plop înalt, atît de aproape de casă, încît aveai impresia că ei o susțin. Se vedeau de departe de pe lac, marcînd locul acestei construcții grosolane, luîndu-i parcă ceva din masivitate.

Grădina din față era izolată de șosea prin iederă și pomi veșnic verzi, aici erau destule locuri unde te puteai ascunde. O tisa uriașă creștea foarte aproape de casă, avea ramuri mari, de parcă ar fi fost puse pentru cățărat, într-o clipă erai sus.

În spatele casei, cîteva scări de piatră duceau sus, la un teren de tenis părăsit, denivelat și zgrunțuros, se preta la orice numai la tenis nu, servind astfel multor activități colective. Un măr lîngă scările de piatră era un miracol de fertilitate, cînd m-am mutat eu aici era atît de încărcat, încît a trebuit sprijinit din mai multe părți. Cînd săreai treptele-n sus, se scuturau fructele și cădeau pe jos. În stînga, într-o mică gospodărie anexă ale cărei ziduri erau pline cu spaliere, locuia, în chirie, un violoncelist cu soția; de pe terenul de tenis se auzea cum exersează.

Adevărata livadă începea abia în spate. Era bogată și mănoasă și, în comparație cu acel măr, care datorită poziției sale se vedea din toate părțile, livada nu ieșea atît de mult în evidență.

Din drumul în pantă intrai în casă printr-un hol mare, auster, ca o sală de clasă goală. La o masă lungă ședeau de obicei cîteva fete care-și făceau lecțiile sau scriau scrisori. Vila «Yalta» fusese mult timp un internat de fete. De curînd fusese transformată într-un pension, locatarele erau, în continuare, tinere fete din toate părțile pămîntului, care, însă, nu mai erau instruite-n casă, ci în instituții din afară, dar serveau masa împreună și erau supravegheate de doamnele casei.

Sufrageria lungă de la subsol, unde era în permanență miros de mucegai, nu era mai puțin goală decît holul. Eu dormeam într-o cămăruță de mansardă, la etajul doi, îngustă și sărăcăcios aranjată; printre copacii din grădină se vedea lacul. Gara Tiefenbrunnen era aproape, de pe Seefeldstraße, unde era casa, ducea o pasarelă peste calea ferată direct la ea. În anumite perioade ale anului soarele răsărea chiar cînd eram sus pe pasarelă, deși era tîrziu și mă grăbeam, nu pierdeam niciodată ocazia, de a mă opri și a-i face soarelui o reverență. Apoi, pe scările de lemn, fugeam spre gară și mergeam o stație prin tunel la Stadelhofen. Pe Rämistraße fugeam în sus spre școala cantonală, mă opream însă peste tot unde era ceva de văzut și mereu ajungeam în ultimul moment.

Acasă mă întorceam pe jos, trecînd peste Zollikerstraße situată la o înălțime mai mare, de cele mai multe ori în compania unui coleg care locuia și el în Tiefenbrunnen. Eram adînciți în discuții importante, îmi părea rău cînd ajungeam și trebuia să ne despărțim. Despre doamne și tinerele fete printre care trăiam nu i-am vorbit niciodată, mă temeam că m-ar putea dispreţui pentru atîta sex frumos.

Trudi Gladosch, braziliana, locuia deja de șase ani la «Yalta», era pianistă, urma conservatorul și ea ținea de efectivul casei. Era greu să intri în casă fără s-o auzi exersînd. Camera ei era sus și ea exersa cel puțin șase ore pe zi, adesea și mai mult. Te obișnuiai atît de mult cu muzica ei, încît, atunci cînd înceta, îți lipseau acordurile. Iarna stătea înfofolită în mai multe pulovere, pentru că tremura groaznic de frig. Suferea din cauza climei cu care nu s-a acomodat niciodată. Vacanțe nu existau pentru ea, Rio de Janeiro, unde trăiau părinții ei, era prea departe, în șase ani nu fusese niciodată acasă. Îi era dor de casă, dar numai din cauza soarelui. Despre părinți nu vorbea niciodată, îi amintea cel mult atunci cînd primea o scrisoare de la ei și asta se întîmpla rar, o dată sau de două ori pe an. Numele Gladosch era ceh, tatăl emigrase din Boemia în Brazilia, nu de multă vreme, ea însăși se născuse în Brazilia. Trudi avea o voce subțire și cam pițigăiată, noi doi discutam cu plăcere, nu exista subiect pe care să nu-l abordăm. Avea un fel de a se enerva care pe mine mă irita. Multe idei nobile le aveam comune, eram amîndoi trup și suflet în a dispreţui tot ce este cumpărabil; dar eu aveam pretenția că știu mai multe decît ea care era, oricum, cu cinci ani mai mare ca mine și, cînd, provenind dintr-o așa zisă țară sălbatică, era de părere că sentimentul e mai presus de știință iar eu apăram și necesitatea științei pe care ea o considera dăunătoare și coruptă, ajungeam negreșit să ne încăierăm. Asta ducea pînă la adevărate păruieli, încercam s-o prind de mîini ținînd brațele desfăcute și nelăsînd-o să se apropie prea mult de mine pentru că, mai ales în timpul disputelor noastre, emana un miros puternic pe care nu-l puteam suporta. Poate că nu știa

cît mirosea de insuportabil și felul distant al încăierărilor noastre și-l explica, probabil, prin reținerea mea față de vîrsta ei mai matură. Vara purta ceea ce numea ea rochia Merida, o rochie albă tip cămașă cu un decolteu rotund, cînd se apleca i se vedeau sînii, lucru pe care îl observam, dar care pentru mine nu avea nici o semnificație și, doar într-o zi, cînd am zărit un furuncul uriaș pe sînul ei, m-a cuprins dintr-o dată o milă fierbinte pentru ea, ca și cînd ar fi fost leproasă și părăsită. Părăsită și era, deoarece familia ei nu plătise pensionul de ani de zile, consolînd-o mereu pe domnișoara Mina cu anul viitor. Trudi simțea că mănîncă un fel de pîine a milei și din acest motiv avea o relație deosebit de intimă cu Cäsar, bernardinul bătrîn care, de cele mai multe ori nu făcea altceva decît dormea și mirosea urît.

Noi, însă, eram prieteni și mie îmi plăcea de ea, pentru că puteam discuta împreună absolut totul. De fapt, noi eram dătători de ton, ea prin veșnicul exersat la pian și experiența de șase ani la «Yalta», eu ca mezin și singura ființă de sex bărbătesc; ea era cea mai mare, iar eu cel mai mic din pension. Ea cunoștea doamnele casei pe toate fețele, eu le cunoșteam doar părțile bune. Ea ura lingușeala și, cînd o prindea pe una din doamne cu ceva, spunea totul pe șleau. Ea nu era nici vicleană, nici rea sau dușmănoasă, o ființă bună, dar cam penetrantă, născută parcă pentru a fi dată la o parte sau neglijată, obișnuită evident de timpuriu de părinții ei cu această soartă și, natural, fapt care m-a jignit foarte mult cînd l-am aflat, îndrăgostită fără speranțe. Peter Speiser, un pianist mult mai bun decît ea, prin apariția sa exterioară lăsa impresia unui virtuos de concert gata format și conștient de valoarea sa, pe care-l cunoștea de la conservator, frecventa și el școala cantonală, era într-o clasă paralelă cu mine și el a fost primul om despre care a discutat Trudi cu mine. Eu eram prea naiv ca să observ de ce aducea cu atîta plăcere vorba de el și, abia după jumătate de an, cînd întîmplător am găsit pe jos o ciornă de scrisoare către el și abia după ce am citit-o mi-a căzut vălul de pe ochi. Am provocat-o și mi-a mărturisit că-l iubește fără speranțe.

În tot acest timp o considerasem pe Trudi ca pe un fel de proprietate naturală, pentru care nu trebuia să faci eforturi deosebite, care era mereu prezentă și-ți aparținea pur și simplu, «a aparține» avea însă un conținut cu totul nevinovat. Că nu-mi aparținea deloc mie am observat abia după destăinuirea ei. Acum era ca și cînd aș fi pierdut-o și, ca orice lucru pierdut, căpăta importanță pentru mine. Îmi spuneam că o disprețuiesc. Iar relatarea ei despre încercarea de a-l atrage pe Peter suna jalnic. Se gîndea numai la supunere, instinctele ei erau cele ale unei sclave. Voia să fie călcată de el, i se arunca — prin scrisori — la picioare. Dar lui, care era mîndru și arogant, îi venea ușor să n-o bage-n seamă. N-o vedea la picioarele lui și, cînd o călca, era o întîmplare pe

care n-o observa. Ea însăşi era în felul ei mîndră, îşi păzea sentimentul, în general lua sentimentele în serios şi le acorda atenţie, era adepta independenţei sentimentelor, acesta era patriotismul ei; patriotismul meu pentru Elveţia, pentru şcoală, pentru casa în care trăiam amîndoi, nu-l împărtăşea, îl vedea pueril, Peter era pentru ea mai important decît toată Elveţia. Dintre colegii ei de la muzică — aveau acelaşi profesor — el era cel mai bun, cariera îi era asigurată, familia făcea totul pentru el, era răsfăţat şi îmbrăcat totdeauna frumos, avea o coamă de artist şi o gură mare de tot; nu părea artificial, era de o amabilitate constantă, afabil şi condescendent; nu scăpa din vedere pe nimeni, pentru că fiecare era bun pentru aplauze, dar aplauzele colorate de pasiune ale lui Trudi nu le putea suferi. Cînd a înţeles care era atitudinea ei faţă de el — după multe scrisori de dragoste netrimise şi pe care, cu felul ei dezordonat uita să le distrugă, i-a trimis una pe care o transcrisese în curat —, n-a mai vorbit cu ea şi n-o mai saluta decît rece şi de la distanţă. Pe atunci Trudi îmi împărtăşea suferinţa ei, era vară şi ea purta veşnica rochie Merida, odată, cînd s-a aplecat în faţă, spre a-şi manifesta măsura umilinţei în faţa voinţei lui Peter, i-am descoperit uriaşul furuncul de pe sîn şi a izbucnit în mine mila pentru ea.

Domnişoara Mina se scria cu un *singur* «n», după cum însăşi spunea, nu avea nimic de-a face cu Minna von Barnhelm, numele ei întreg fiind Hermine Herder. Ea aureola trifoiul cu patru foi care conducea pensionul, fiind în acelaşi timp singura dintre cele patru cu o profesie de bază de care era mîndră — era pictoriţă. Capul ei cam prea rotund, aşezat adînc între umeri pe un corp scund, arăta atît de fix, de parcă n-ar fi avut gît, un mecanism de prisos. Capul era foarte mare, prea mare pentru corp, faţa era brăzdată de nenumărate vinişoare roşii care se îndeseau în special pe pomeţii obrajilor. Avea şaizeci şi cinci de ani, dar nu-şi arăta vîrsta, celui care-i făcea un compliment despre prospeţimea spiritului ei îi era dat să audă, drept răspuns, că s-a menţinut tînără prin pictură. Vorbea rar şi clar, aşa cum îi era şi mersul, era îmbrăcată în culori închise şi picioarele ei, sub fusta care-i ajungea pînă la pămînt, se observau doar cînd urca scările la etajul doi, la «cuibul de vrăbii», atelierul ei unde se retrăgea spre a picta. Acolo nu picta nimic altceva decît flori şi le numea copiii ei. Începuse cu ilustraţii la cărţile de botanică, cunoştea particularităţile florilor, bucurîndu-se de încrederea botaniştilor care o solicitau bucuros pentru cărţile lor. Vorbea despre ei ca despre nişte prieteni buni, două nume pe care le amintea adesea erau cele ale profesorilor Schröter şi Schellenberg. «Flora alpină» a lui Schröter era cea mai cunoscută dintre operele lor. Profesorul Schellenberg venea şi pe vremea mea în casă, aducînd un lichen interesant sau o specie deosebită de muşchi pe care i le

explica detaliat domnişoarei Herder, ca într-un curs, în germana literară.

Felul ei liniştit era legat de bună seamă de pictură. Îndată ce m-a simpatizat puţin, am fost invitat în «Cuibul de vrăbii» unde mi se permitea să mă uit cum pictează.Aici tare mă miram cum lucra de încet şi de grav. Mirosul făcea din atelier un loc anume, incomparabil cu altul, eu îl adulmecam de cum păşeam înăuntru dar, ca tot ce se-ntîmpla aici, şi adulmecatul era tacticos. Cum punea mîna pe pensulă, începea să relateze despre acţiunile ei. „Şi acum iau ceva alb, foarte puţin alb. Da, iau alb, pentru că aici nu merge altceva, trebuie să iau alb." Astfel repeta cît putea de des numele culorii, asta era, de fapt, tot ce spunea. Între timp amintea mereu numele florilor pe care le picta, cu denumirea lor botanică. Pentru că picta fiecare specie în parte şi nu-i plăcea s-o amestece cu altele — pentru că tot aşa procedase cu ilustraţiile botanice — învăţam de la ea denumirile latineşti împreună cu culorile. În rest nu spunea nimic nici despre răspîndirea, nici despre alcătuirea şi funcţiile plantei; tot ce era nou şi ademenitor şi trebuia să desenăm în caiete era omis şi, astfel, vizitele în «Cuibul de vrăbii» aveau un ritual al lor format din mirosul de terpentină, culorile pure de pe paletă şi denumirile latineşti ale florilor. Domnişoara Mina vedea în aceste preparative ceva venerabil şi sfînt; odată, într-un moment solemn, mi-a mărturisit că ea este o vestală şi de aceea nu s-a căsătorit; cine-şi consacră viaţa artei, acela ar trebui să renunţe, după părerea ei, la fericirea pămîntenilor obişnuiţi.

Domnişoara Mina era un om paşnic şi nu făcea nimănui rău, acest lucru se corela cu florile. N-avea o părere proastă despre sine, pe piatra funerară îşi dorea o propoziţie: „Ea a fost bună".

Locuiam aproape de lac şi mergeam să vîslim; Kilchberg era chiar vizavi, odată am vîslit pînă acolo ca să vizităm mormîntul lui Conrad Ferdinand Meyer, care a devenit, în acest timp, poetul meu preferat. Am rămas impresionat de simplitatea inscripţiei de pe piatra funerară. Nu era scris nimic despre «poet», nu era nimeni îndoliat, nu era pentru nimeni de neuitat, era scris doar: «Aici se odihneşte Conrad Ferdinand Meyer. 1825—1898.» Mi-am dat seama că orice cuvînt ar fi diminuat valoarea numelui şi aici am înţeles pentru prima dată că numele e totul, propriul nume în faţa căruia restul pălea. La întoarcere, nu era rîndul meu la vîsle, n-am scos nici un cuvînt, mi se transmisese tăcerea inscripţiei, dar dintr-o dată am constatat că nu eram singurul care se gîndea la mormînt, pentru că domnişoara Mina a spus: „Îmi doresc o singură propoziţie pe mormînt: Ea a fost bună." În acea clipă domnişoara Mina nu-mi plăcu absolut deloc, deoarece am observat că poetul al cărui mormînt îl vizitasem nu însemna nimic pentru ea.

Ea vorbea adesea despre Italia, pe care o cunoştea bine. Cu ani în urmă fusese educatoare la contele Rasponi şi contesa, care era mai tînără, pe atunci eleva ei, o invita tot la doi ani, la Rocca di Sant Arcangelo, în apropiere de Rimini. Contele şi contesa erau persoane cultivate, în casa lor veneau oameni interesanţi pe care domnişoara Mina îi întîlnise acolo în decursul anilor. Dar la cei cu adevărat vestiţi domnişoara Mina avea mereu cîte ceva de obiectat. Îi plăceau mai mult artiştii liniştiţi care înfloreau în taină, poate că se gîndea la ea. Era curios că nu numai ea, ci şi celelalte doamne ale casei precum şi domnişoara Rosy, acceptau orice poet care publicase ceva. Cînd se ţineau o serie de prelegeri la care participau poeţi elveţieni din generaţia de mijloc sau din cea tînără, le frecventau cu regularitate, mai ales domnişoara Rosy, a cărei competenţă ţinea mai mult de literatură decît de pictură şi care în ziua următoare ne relata amănunţit despre caracteristicile poetului respectiv. Atmosfera era foarte serioasă şi, chiar atunci cînd poeziile nu erau înţelese, găseai ceva care să te atragă — timiditatea poetului care se înclina în faţa publicului sau confuzia cînd se încurca la citit. Total diferită era atitudinea faţă de oamenii al căror nume era pe buzele tuturor. Aceştia erau priviţi cu alţi ochi, cu ochi critici, imputîndu-li-se tocmai acea calitate care-i deosebea net de ceilalţi.

Pe cînd casa era încă un internat de fete, cu nu prea mulţi ani în urmă, doamnele invitau uneori poeţi care citeau din operele lor. Carl Spitteler[27] a venit aici special din Lucerna şi s-a simţit bine. Îi plăcea să joace şah şi şi-a ales ca parteneră pe cea mai bună jucătoare, Lalka, o bulgăroaică. Un bărbat de peste şaptezeci de ani, cu capul rezemat în mîini, uitîndu-se la faţă şi spunînd încet, nu chiar după fiecare mişcare a ei, dar mult mai des decît s-ar fi cuvenit: „E frumoasă şi deşteaptă.“ Doamnelor nu le spusese nimic, nu se ocupase absolut deloc de ele, lor le păruse nepoliticos sau chiar rezervat, acum stătea în faţa Lalkăi, uitîndu-se îndelung la ea şi repetînd la infinit: „E frumoasă şi deşteaptă.“ Acest lucru legat de el nu s-a uitat, se povestea cu o indignare care creştea de fiecare dată.

Printre cele patru doamne se afla una care *era* bună, dar care n-ar fi spus-o niciodată. Nu picta şi nu mergea la conferinţe şi-i plăcea să lucreze în grădină. Cînd anotimpul îi permitea, o întîlneai, de obicei, acolo, avea totdeauna un cuvînt bun, dar chiar numai un cuvînt, nu lecţii întregi, nu-mi amintesc să fi auzit vreodată de la ea un nume latinesc de floare, deşi se ocupa toată ziua cu plantele. Doamna Sigrist era sora cea mai mare a domnişoarei Mina şi, la cei şaizeci şi opt de ani ai ei

---

[27] Poet şi prozator elveţian (1845—1924) care porneşte de la naturalism şi-şi croieşte un simbolism propriu al miturilor.

arăta cu-adevărat bătrînă. Avea o față zbîrcită, brăzdată de riduri; era văduvă și avea o fată, fiica ei era tocmai domnișoara Rosy care fusese totdeauna învățătoare și, spre deosebire de mama ei, vorbea tot timpul.

N-ai fi zis niciodată că una era fiică și cealaltă mamă, acest lucru se știa, dar el n-a pătruns în uzanța zilnică. Cele patru doamne formau o unitate care nu era pusă în legătură cu nici un bărbat. Nu ți-ar fi dat niciodată prin gînd că avuseseră tați, de parcă ar fi venit pe lume fără tată. Dintre toate, doamna Sigrist era singura cu calități materne și în același timp cea mai tolerantă, din gura ei n-am auzit nici o prejudecată și nici o sentință de condamnare, dar ea nu-și exterioriza niciodată dreptul de mamă. N-am auzit-o spunînd nicicînd «fiica mea», dacă n-aș fi aflat de la Trudi, n-aș fi observat niciodată acest lucru. Astfel și sentimentul matern al celor patru doamne era foarte limitat, ca și cînd ar fi fost ceva inadmisibil, puțin indecent. Doamna Sigrist era cea mai liniștită dintre ele, ea nu se scotea în evidență, nu dădea niciodată indicații, nu ordona niciodată nimic, puteai auzi de la ea un sunet aprobativ, dar și acesta doar atunci cînd o întîlneai singură în grădină; în camera de zi, unde se întîlneau, seara, toate patru, ea tăcea de cele mai multe ori. Ședea puțin deoparte, capul rotund, care nu avea chiar dimensiunile capului domnișoarei Mina, era înclinat mereu în același unghi; cu ridurile ei adînci arăta ca o bunică, dar acest lucru nu se spunea, trecîndu-se sub tăcere și faptul că ea și domnișoara Mina erau surori.

A treia era domnișoara Lotti, o verișoară, probabil o verișoară săracă, pentru că ea avea cea mai mică autoritate. Era cea mai subțire și insignifiantă, mică de statură ca și cele două surori, aproape la fel de bătrînă, cu trăsături ascuțite, conduita ca și expresia ei erau tipice pentru o domnișoară bătrînă. Era puțin neglijată, deoarece nu avea pretenții intelectuale. Nu vorbea niciodată de tablouri sau cărți, acest lucru îl lăsa în seama celorlalte. O vedeai mereu cosînd, la asta se pricepea, în timp ce stăteam lîngă ea să-mi coasă un nasture, emitea cîteva propoziții categorice, în micile ei treburi trăda mai multă energie decît alții în cele mari. Ea călătorise cel mai puțin și mai avea încă legături cu suburbia orașului. O verișoară mai tînără de-a ei locuia într-o casă țărănească, la Itschnach, uneori o vizitam cînd făceam o plimbare mai lungă. Domnișoara Lotti, care avea mult de lucru în casă (ea ajuta și la bucătărie), nu venea atunci cu noi, ea n-avea timp, lucru ce-l afirma sever și fără sensibilitate, pentru că trăsătura ei cea mai caracteristică era simțul datoriei. Era mîndră cînd renunța la lucruri foarte importante pentru ea. Cînd se discuta despre o nouă excursie la Itschnach, se spunea în casă: poate, poate vine și ea de data aceasta, dar n-ai voie s-o calci pe nervi, dacă ar ajunge odată să ne vadă adunați în grădină, poate ni s-ar alătura așa deodată. E drept că atunci venea totdeauna

la noi, dar numai pentru a transmite salutări foarte amănunțite verișoarei. O întrebam dacă nu vine și ea. Da, ce idee! În casă este de lucru pentru trei zile și pînă mîine trebuie să fie totul gata! Cu toate acestea lua foarte în serios vizita la care nu putea fi mobilizată niciodată. Punea preț pe salutările ce i le aduceam înapoi de la verișoară și pe o relatare amănunțită a evenimentelor de acolo. Cînd nu-i plăcea ceva punea întrebări sau dădea din cap. Erau clipe importante în viața domnișoarei Lotti, erau, de fapt, singurele pretenții pe care le avea, cînd o lăsam prea mult timp fără vești de la verișoară, agresivitatea ei sporea și devenea insuportabilă. Acest lucru se întîmpla însă rar, ținea de rutina casei și se avea în vedere, fără a se comenta vreodată deschis.

Mai rămîne cea mai tînără și cea mai înaltă dintre cele patru pe care le-am amintit deja, domnișoara Rosy. Era în floarea vîrstei, n-avea încă patruzeci de ani, puternică și sănătoasă, o gimnastă, ea conducea jocurile noastre de pe terenul de tenis. Era profesoară prin excelență și vorbea cu plăcere. Vorbea mult, într-un ritm prea monoton și cu explicații prea amănunțite. O interesau multe lucruri, mai ales tinerii poeți elvețieni, pentru că predase și germana. Era indiferent despre ce vorbea, pentru că totul suna la fel. Considera de datoria ei să intre în detalii și cu greu găseai ceva la care să nu fi avut replică. Doar rareori ajungeai s-o întrebi ceva, pentru că ea ți-o lua mereu înainte, lansîndu-se de fiecare dată și avînd inițiative inepuizabile. De la ea aflai ce se-ntîmplase de la începutul lumii la «Vila Yalta», cunoșteai astfel fete din toate țările pămîntului care locuiseră aici la internat, pe cît era posibil și pe părinții lor, care uneori, din păcate nu totdeauna, apăreau și ei la vizitele inaugurale, aflai de meritele și neputințele lor, de soarta lor ulterioară, de ingratitudinea, fidelitatea lor. Se putea întîmpla ca după o oră să nu mai asculți deloc, lucru pe care domnișoara Rosy nu-l observa niciodată, pentru că, dacă dintr-un motiv sau altul, trebuia să întrerupă, știa exact unde rămăsese și continua mai tîrziu imperturbabil din același loc. O dată pe lună se retrăgea pentru două zile. Rămînea în camera ei și nu cobora jos, la masă, spunînd că are «vîjîieli de cap», aceasta era denumirea ei cam hazlie pentru «dureri de cap». Ți-ai fi putut închipui că erau zile de ușurare, dar nici vorbă, ne lipsea tuturor și o și compătimeam, căci dacă *nouă* ne lipsea monotonia discursurilor ei, cît de mult trebuie să-i fi lipsit ei însăși aceste discuții, petrecînd două zile întregi singură și mută în camera ei!

Nu se considera artistă ca domnișoara Mina, care se bucura de drepturile supreme, și era firesc ca *ea* să se retragă pentru cea mai mare parte a zilei în «Cuibul de vrăbii», în timp ce celelalte trei erau în permanență ocupate cu o muncă practică. Domnișoara Mina scria și socotelile pentru elevele interne, trimițîndu-le părinților la intervale regulate. Le însoțea totdeauna de o scrisoare mai lungă, în care accentua cît de

neplăcute îi sînt chestiunile financiare, pentru că treaba ei erau florile pe care le picta, nu banii. Se referea apoi și la comportamentul și progresele elevelor, lăsînd clar să se înțeleagă interesul ei profund pentru această chestiune. Totul era foarte sentimental, dezinteresat și nobil.

Cele patru doamne erau numite laolaltă «domnișoarele Herder», deși două dintre ele purtau alt nume. După originea în linie femeiască, numele era însă corect. Ca un tot unitar apăreau împreună la cafea, în camera de zi, cînd era timp frumos pe veranda din față și, seara, la un pahar de bere. Acolo erau numai ele, erau libere și n-aveai voie să te duci cu diferite probleme. Mie mi se făcea o mare favoare, permițîndu-mi-se să intru în camera de zi. Aici mirosea a perne și a haine vechi, acelea cu care erau, de fapt, îmbrăcate doamnele, a mere pe jumătate uscate și, în funcție de anotimp, a flori. Acestea se primeneau, ca și tinerele fete ce locuiau în internat, mirosul specific al celor patru doamne rămînea același și dădea nota predominantă. Pentru mine nu era neplăcut, pentru că eram tratat cu bunăvoință. În sinea mea îmi spuneam că la acest menaj e ceva ridicol, numai femei și, cu o singură excepție, cea a doamnei Sigrist, numai domnișoare bătrîne, dar aceasta era pură ipocrizie, mie, ca singurei ființe de genul masculin care se afla printre ele, printre bătrîne și tinere, nu mi-ar fi putut merge niciunde mai bine, eu eram ceva deosebit pentru ele, numai pentru că eram, cum se spunea în elvețiană «flăcău» și nu mă gîndeam că oricare alt «flăcău» în locul meu ar fi fost tot atît de deosebit. Făceam, în fond, ce voiam, citeam și învățam ce-mi plăcea. În plus mi se permitea, seara, să intru în camera de zi a doamnelor, unde era o bibliotecă în care aveam voie să scotocesc după pofta inimii. Cărțile ilustrate le răsfoiam pe loc, celelalte le luam să le citesc în hol. Printre ele se afla Mörike, ale cărui poezii și povestiri le citeam cu încîntare, volumele de culoare verde închis ale lui Storm și cele roșii ale lui Conrad Ferdinand Meyer. Pentru o perioadă de timp acesta deveni poetul meu preferat, mă lega de el lacul în tot cursul zilei și al serii, trasul clopotelor, recoltele bogate de fructe, dar și temele istorice, Italia îndeosebi, de a cărei artă am aflat, în sfîrșit, și eu, despre care mi s-a relatat mult și oral. În această bibliotecă am dat pentru prima dată de Jacob Burckhardt și m-am apucat de «Cultura Renașterii», fără să fi putut prinde prea mult. Pentru un băiat de paisprezece ani era o carte cu prea multe fațete, presupunea experiență și cunoștințe în alte domenii ale vieții, dintre care unele îmi erau total inaccesibile. Dar această carte mi-a devenit, de pe atunci, un fel de îndemn spre un orizont cuprinzător și variat și o întărire a neîncrederii mele în putere. Am constatat cu mirare cît era de modestă, ba chiar sărăcăcioasă setea mea de cunoaștere în comparație cu cea a unui asemenea bărbat și că existau diviziuni și augmentări extraordinare la care n-aș fi visat niciodată. Pe

el însuși ca personaj nu-l puteam întrevede, în spatele acestei cărți se pierdea, identificîndu-se cu ea și-mi amintesc de nerăbdarea cu care-l puneam la loc în bibliotecă, de parcă s-ar fi ascuns de mine într-o limbă pe care abia o cunoșteam.

Opera la care mă uitam cu adevărată invidie, o «splendoare de carte», se numea: «Minunile naturii» în trei volume și părea atît de valoroasă, încît nu puteam spera să ajung cîndva în posesia ei. Nici măcar n-am îndrăznit să întreb dacă am voie s-o iau în hol, pe fete nu le interesa și ar fi fost o profanare. Așa că o răsfoiam doar în camera de zi a doamnelor. Uneori stăteam cîte o oră și examinam planșele cu radiolari, cameleoni și anemone. Deoarece doamnele erau după programul de lucru, nu le deranjam niciodată cu întrebări, nu le arătam nimic, cînd descopeream ceva deosebit de palpitant păstram totul pentru mine și mă minunam de unul singur, ceea ce nu-mi venea deloc ușor, aș fi vrut să-mi scape cel puțin o exclamație, mi-ar fi făcut de asemenea plăcere să văd că nu erau informate despre unele cărți pe care le păstrau de mulți ani în bibliotecă.

Prea mult n-aveam voie să rămîn acolo, pentru că fetele de afară din hol și-ar fi putut închipui că sînt privilegiat. De fapt așa și era, dar ele nu mi-o luau în nume de rău, atîta timp cît era vorba de considerație și afecțiune. Numai pentru un singur lucru și-ar fi făcut fetele sînge rău, și anume mîncarea. Nu era deosebit de bună și de consistentă. Doamnele mai mîncau seara cîte o felie de pîine la berea lor și nimănui nu trebuia să-i treacă prin cap că eu aș mai primi ceva în plus de la ele, și nici nu era cazul, căci de asemenea favoruri m-aș fi rușinat.

Multe ar fi de povestit despre fete, dar cu toate acestea n-am de gînd să le descriu acum pe toate. Pe Trudi Gladosch, braziliana, am prezentat-o deja. Ea era cea mai importantă, deoarece era mereu prezentă și, încă cu mult înainte de a veni eu, ea era deja instalată. Astfel că, de fapt, ea nu era tipică și semnificativă pentru celelalte, nimeni nu venea de la așa distanță ca ea. Erau fete din Olanda, Suedia, Anglia, Franța, Germania, Elveția valonă și germană. Ca oaspete de «hrănit» venea o studentă de la Viena (era foametea de după primul război mondial) precum și alți copii vienezi. Aceste interne nu erau prezente toate în același timp, locatarele s-au schimbat în decursul celor doi ani, numai Trudi rămînea în continuare, și pentru că, după cum am spus, tatăl ei era dator mereu cu plata, situația ei era una din cele mai penibile.

Toate lucrau împreună la masa mare din hol, acolo își făceau temele și își scriau scrisorile. Dacă voiam să nu fiu deranjat, puteam folosi o mică sală de clasă în aripa din spate a casei.

Îndată după mutarea mea la «Yalta» am auzit de la doamne numele „Wedekind"; numai că numelui i se antepunea un «doctor», lucru care mă deruta puțin. Părea să fie cunoscut, venea adesea în casă, după

toate cîte le auzisem despre el de la Wreschner, de la mama și de la alții, numele era pe buzele tuturor, n-am prea priceput ce-ar fi avut de căutat aici. Murise de curînd, dar se vorbea despre el ca despre un om în viață. Numele era rostit cu încredere, suna ca numele unui om pe care te poți baza, se amintea cu mult respect de una sau alta din afirmațiile făcute la ultima vizită și, cînd va veni data viitoare va trebui să i se ceară părerea într-o problemă importantă. Nu eram capabil să disting, eram orbit de numele care-n ochii mei i se cuvenea doar *unuia*, deși de obicei știam ce să răspund, acum nu-ndrăzneam să deschid gura și puneam acest lucru pe seama unei existențe duble. Evident că doamnele nu știau ce scrisese, și eu o știam doar din auzite, deci în realitate nu murise și funcționa ca doctor, cunoscut doar de pacienții săi, în partea dinspre oraș a străzii Seefeld în care locuiam și noi.

Într-una din zile se îmbolnăvi o fată și fu chemat doctorul Wedekind. Îl așteptam curios în hol. Veni, avea o înfățișare severă și obișnuită ca unul din puținii mei profesori pe care nu-i agream. Merse sus la pacientă, veni îndată înapoi și se adresă hotărît domnișoarei Rosy, care-l aștepta jos, în legătură cu boala fetei. Se așeză apoi la masa cea lungă din hol, scrise o rețetă, se ridică și se angajă la o discuție cu domnișoara Rosy. Vorbea varianta elvețiană a germanei, ca orice elvețian, simularea rolului dublu era perfectă, am început să-l admir puțin, deși nu-mi era simpatic deloc, o făceam de dragul performanței sale actoricești. L-am auzit atunci spunînd foarte decis — nu-mi mai amintesc cum a venit vorba — fratele fusese oaia neagră a familiei, nu se poate închipui cît i-a dăunat acest frate în profesia sa. De teama fratelui, mulți pacienți n-au mai venit niciodată în cabinetul său. Alții l-au întrebat dacă e posibil ca un asemenea om să fie fratele său. El dădea mereu unul și același răspuns: nu s-a mai auzit oare de familii cu membri degenerați? Există șarlatani, falsificatori de cecuri, escroci, pungași și alți delincvenți și asemenea oameni provin adesea, așa cum o atestă practica medicală, din cele mai onorabile familii. În acest scop există închisorile și el e de părere că ar trebui pedepsiți în modul cel mai sever, fără să se țină cont de origine. Acum e mort, el ar putea spune anumite lucruri despre acest frate, ceea ce nu i-ar schimba în bine imaginea în ochii oamenilor cumsecade. Dar preferă să-și spună: bine că s-a dus. Ar fi fost mai bine să nu fi trăit niciodată. Stătea acolo, sigur și hotărît și vorbea cu atîta înverșunare, că uitînd de mînia de care eram cuprins, m-am postat în fața lui și i-am spus: „Bine, dar totuși a fost un poet!“ „Tocmai asta-i!“ se răsti el la mine. „Așa se nasc modelele false. Reține, tinere, există scriitori buni și răi. Fratele meu a fost unul din cei mai răi. E mai bine să nu te faci scriitor și să înveți ceva util! — Ce-i cu flăcăul nostru?“ se adresă el în continuare domnișoarei

Rosy: „Se ocupă și el deja de asemenea fleacuri?“ Ea îmi luă apărarea, el se întoarse și plecă fără să-mi întindă mîna. Reușise să trezească în mine simpatie și respect pentru Wedekind, cu mult înainte de a-l citi și, în timpul celor doi ani petrecuți la «Yalta» nu m-am îmbolnăvit nici măcar o singură dată, pentru a nu fi tratat de acest frate mărginit.

FILOGENIA SPANACULUI. JUNIUS BRUTUS

O bună parte din acești doi ani mama și-o petrecuse la Arosa, într-un sanatoriu amplasat în pădure; cum îi scriam, o vedeam plutind la mare înălțime deasupra Zürichului și cînd mă gîndeam la ea priveam involuntar în sus. Frații mei erau lîngă Lacul Geneva, la Lausanne, astfel că familia noastră, după aglomerarea din Scheuchzerstraße, se dispersase la distanțe destul de mari, formînd un triunghi: Arosa—Zürich—Lausanne. Cu toate că săptămînal comunicam prin scrisori în care, cel puțin în ce mă privește, comentam totul, majoritatea timpului eram independent de familie și astfel, în locul ei apăru ceva nou. Pentru treburile cotidiene intervenea, în locul mamei, comitetul — așa l-am putea numi — format din cele patru doamne. Nu mi-ar fi trecut niciodată prin minte să le așez în locul mamei, dar, practic, ele erau cele la care mă adresam cînd voiam să obțin permisiunea de ieșire sau altceva. Eram mult mai liber ca înainte, ele îmi cunoșteau dorințele și nu-mi refuzau nimic. Numai cînd întreceam măsura, cînd ieșeam, de exemplu, trei seri consecutiv la conferințe, domnișoara Mina cădea pe gînduri și spunea, aproape cu sfială, nu. Dar asta se întîmpla rar, nici nu existau atîtea prelegeri care să-mi fie accesibile și de multe ori îmi convenea și mie mai mult să-mi rezerv timp liber acasă, deoarece după fiecare conferință, indiferent de temă, trebuia să citesc foarte mult. Orice subiect s-ar fi atins, dădea naștere unor unde mai largi care se răspîndeau în toate părțile.

Fiecare nouă experiență o percepeam fizic, ea dîndu-mi senzația unei lărgiri corporale. Era normal să știi și multe alte lucruri care n-aveau nici o legătură cu cele noi. Unde înainte nu era nimic, se instala ceva despărțit de tot restul lucrurilor. Unde nu presupuneai nimic, se deschidea deodată o ușă și te trezeai într-un peisaj cu lumină proprie, unde toate lucrurile purtau nume noi, peisaj care se întindea tot mai departe și mai departe, pînă la nesfîrșit. Acolo te mișcai minunîndu-te, încoace și-ncolo după pofta inimii, ca și cînd te-ai fi aflat aici de cînd lumea. «Științific» deveni pentru mine pe-atunci un cuvînt magic. N-avea sensul de mai tîrziu de restrîngere, de cîștigare a unui drept renunțînd la

toate celelalte, ci dimpotrivă, însemna extindere, eliberarea de granițe și restricții, ținuturi cu adevărat noi, altfel populate, ele nu erau inventate ca-n basme și povestiri, cînd le aminteai numele, nu le mai puteai nega. Cu istoriile mult mai vechi, de care mă cramponam ca și cînd de ele ar fi depins viața, au început dificultățile. Erau subestimate, în fața colegilor, de exemplu, neputîndu-te prezenta cu ele, mulți dintre ei le depășiseră deja; procesul de maturizare reieșea din faptul că se făceau observații ironice pe marginea lor. Mie mi-au rămas în minte toate, depănîndu-le mai departe sensul și inventînd altele noi pornind de la ele, pe de altă parte mă atrăgeau la fel de mult domeniile științei. Îmi imaginam că ar exista materii noi la școală în completarea celor vechi, pentru unele din ele inventasem chiar nume, atît de caraghioase, încît nu îndrăzneam să le pronunț cu voce tare, păzindu-le și mai tîrziu ca pe o taină. Dar ceva mă nemulțumea la ele. Erau valabile numai pentru mine, pentru ceilalți nu însemnau nimic și, atunci cînd mi le imaginam, simțeam cu siguranță că nu puteam proiecta în ele nimic din ce-mi era necunoscut. Prin ele, dorința mea de nou nu era împlinită întru totul, trebuia luată dintr-un domeniu existent independent de individ și acesta era pe atunci cel al științelor.

Și prin condițiile schimbate de viață se eliberaseră forțe încătușate pînă atunci. N-o mai *păzeam* pe mama ca înainte la Viena sau pe Scheuchzerstraße. Poate că și aceasta fusese o cauză a îmbolnăvirilor ei periodice. Indiferent dacă ne convenea sau nu, atîta timp cît locuiam împreună, eram datori să ne dăm socoteală reciproc. Nu numai că fiecare știa ce făcea celălalt, fiecare simțea și gîndurile celuilalt, iar fericirea și densitatea acestei înțelegeri consta și-n tiranie. Însă acum paza se redusese la scrisori în care, cu puțină inteligență, te puteai ascunde foarte bine. Ea, însă, nu-mi scria nici într-un caz totul despre ea: erau doar relatările despre boală, pe care le credeam și asupra cărora reflectam. Despre cîțiva din oamenii pe care-i cunoscuse îmi povestea la fiecare vizită, în scrisori n-amintea aproape nimic despre ei. Bine făcea, căci dacă aflam ceva despre o persoană de la sanatoriu, mă năpusteam cu toate forțele asupra ei și-o spintecam în bucăți. Își făcuse acolo multe cunoștințe noi, unele interesante pentru ea din punct de vedere intelectual, oameni maturi și bolnavi, de cele mai multe ori mai în vîrstă decît ea, dar tocmai prin felul lor tihnit de viață — marcanți și captivanți. În relațiile cu ei se închipuia într-adevăr bolnavă, permițîndu-și o autoobservare exactă, lucru care și-l refuzase odinioară din cauza noastră. Acum se eliberase de noi, după cum și eu de ea și de frați și forțele amîndurora se dezvoltau în mod independent.

Nu voiam să-i tăinuiesc nimic din noile splendori cucerite. Îi relatam obiectiv și amănunțit despre fiecare prelegere audiată și despre satisfacțiile pe care le încercam. Afla despre lucruri care n-o interesaseră nicio-

dată: despre boşimanii din Kalahari de exemplu, despre fauna Africii de Est, despre insula Jamaica; dar şi despre arhitectura Zürichului sau despre problema libertăţii voinţei. Arta Renaşterii în Italia — asta mai mergea — ea îşi planificase să plece în primăvară la Florenţa şi a primit din partea mea instrucţiuni exacte despre ce-ar trebui neapărat să vadă. Se cam jena de puţina experienţă ce-o avea în domeniul artelor plastice şi nu arareori accepta cu vădită plăcere explicaţiile mele. Rapoartele mele despre popoarele primitive sau chiar despre ştiinţele naturii erau privite cu dispreţ. Pentru că ea îmi tăinuia cu bună ştiinţă atîtea lucruri, presupunea că şi eu fac la fel. Era ferm convinsă că prin aceste rapoarte lungi, despre lucruri care o plictiseau de moarte, voiam să ascund chestiunile personale care mă preocupau. Tot mereu îmi cerea veşti reale din viaţa mea de fiecare zi în loc de «filogenia spanacului», cum denumea ea ironic tot ce suna a ştiinţă. Faptul că voiam să mă consider scriitor nu-i displăcea şi nu opunea rezistenţă la planurile mele despre dramele şi poeziile pe care i le prezentam, nu s-a încăpăţînat nici atunci cînd i-am trimis o dramă dedicată ei. Îndoielile cu privire la valoarea acestor încercări nereuşite le păstra pentru sine; poate că şi aprecierile ei erau nesigure, fiind vorba de mine. Dar refuza cu înverşunare tot ce suna a «ştiinţă» despre care nu dorea nici într-un caz să fie informată în scrisori; după părerea ei asta n-avea nimic de-a face cu mine era o încercare de a o induce în eroare.

Pe atunci s-au născut primii germeni ai înstrăinării noastre de mai tîrziu. Cînd setea mea de cunoaştere, pe care ea o încurajase pe toate căile, luă o altă întorsătură, începu să se îndoiască de loialitatea şi caracterul meu, temîndu-se că aş putea semăna cu bunicul, pe care-l considera duşmanul ei de moarte — un comediant perfid.

Dar acesta a fost un proces lent, a trebuit să treacă mult timp, probabil că am audiat multe conferinţe din moment ce rapoartele mele şi efectul lor asupra ei s-au acumulat treptat. În anul 1919, de Crăciun, la trei luni după mutarea mea la «Yalta», se afla încă sub impresia dramei dedicată ei «Junius Brutus». Scrisesem la ea seară de seară de la începutul lui octombrie în acea sală de clasă din spatele clădirii rezervate mie pentru învăţat, unde după cină rămîneam pînă la ora nouă sau şi mai tîrziu. Temele de casă mi le terminasem de mult şi dacă induceam cu adevărat pe cineva în eroare, acestea erau «domnişoarele Herder». Ele habar n-aveau că eu scriam zilnic cîte două ore la o dramă pentru mama. Acesta era un secret de care n-avea voie să afle nimeni.

Junius Brutus, care l-a răsturnat pe Tarquinius, a fost primul consul al republicii romane ale cărei legi le respecta cu atîta sfinţenie, încît datorită participării fiilor săi la un complot împotriva acestei republici i-a condamnat la moarte prin decapitare. Subiectul preluat de la Liviu a făcut o impresie de neuitat asupra mea, deoarece eram singur că tatăl

meu, în locul lui Brutus, şi-ar fi iertat fiii. Şi cu toate acestea propriul *său* tată fusese în stare să-l blesteme datorită neascultării. În anii care au trecut de atunci am simţit cum el însuşi n-a putut scăpa de acest blestem pe care mama i-l reproşa amarnic. La Liviu am găsit doar un scurt capitol, eu am mai inventat şi o soţie a lui Brutus, care se luptă cu el pentru viaţa fiilor. Nu reuşeşte însă să-l înduplece, fiii ei fiind decapitaţi, de disperare, ea se aruncă de pe o stîncă în Tibru. Drama se sfîrşeşte cu o apoteoză a mamei. Ultimele cuvinte — puse chiar în gura lui Brutus care tocmai aflase de moartea ei — sună: „Blestemat să fie tatăl care-şi omoară fiii!"

Era un dublu omagiu adus mamei; de primul eram conştient şi mă stăpînea atît de mult în acele luni, încît credeam că, văzîndu-mi opera, mama se va însănătoşi de bucurie. Dar boala ei era enigmatică, nu se ştia exact ce are şi nu-i de mirare că încercam să-i vin de hac cu asemenea mijloace. Despre cel de al doilea omagiu tăinuit nu bănuiam nimic: ultima propoziţie conţinea o condamnare a bunicului, care după convingerea unor membri ai familiei, şi mai ales a mamei, îşi omorîse prin blestemul său fiul. Astfel în lupta dintre bunic şi mamă, cunoscută deja de la Viena, mă situam ferm de partea mamei. Poate că a recepţionat şi această solie secretă, n-am discutat împreună niciodată despre aceasta şi de aceea n-o pot afirma cu certitudine.

Se prea poate să fi existat scriitori tineri care la patrusprezece ani să-şi fi dovedit talentul. Cu siguranţă eu nu făceam parte dintre ei. Drama era jalnic de proastă, scrisă în iambi extrem de liberi, stîngace, greoaie şi emfatică, nu numai influenţată de Schiller, oi copiată pînă în cele mai mici amănunte după el, în aşa fel încît totul devenea ridicol, abundînd de morală şi nobleţe, limbută şi plată, de parc-ar fi trecut prin şase mîini care de care mai nepricepută, astfel încît nu-i mai puteai recunoaşte obîrşia. Nu-i deloc indicat pentru un copil să defileze în straie de adult şi eu n-aş fi amintit această încercare nereuşită dacă n-ar trăda un substrat autentic: oroarea timpurie faţă de o sentinţă la moarte şi de ordinul prin care se executa. Legătura dintre ordin şi sentinţa la moarte, de fapt cu totul altfel decît mi-am putut-o închipui atunci, m-a preocupat mai tîrziu în decursul deceniilor şi nu m-a părăsit pînă-n ziua de azi.

PRINTRE BĂRBAŢI DE SEAMĂ

Am terminat drama la timp şi am transcris-o în săptămînile dinainte de Crăciun în curat. Continuarea unei asemenea lucrări mai lungi, începută la 8 octombrie şi terminată în 23 decembrie, îmi umplea inima de

o satisfacție cu totul nouă. Și înainte inventasem săptămîni întregi istorii pe care le povesteam pe rînd fraților mei dar, pentru că nu le-am așternut pe hîrtie, nu-mi apăreau în față. «Junius Brutus», o tragedie în cinci acte, într-un caiet frumos, de culoare gri deschis, cuprindea peste 121 de pagini și număra 2298 iambi de cinci picioare. Faptul că am tăinuit față de doamnele și fetele «Yaltei», chiar și față de Trudi care era confidenta mea, o activitate care, oricum, timp de zece săptămîni a fost cea mai importantă, i-a sporit însemnătatea. Deși mă copleșeau atîtea lucruri noi punînd stăpînire cu pasiune pe mine, adevăratul sens al vieții mele părea să constea în cele două ore zilnice dedicate elogierii mamei. Scrisorile săptămînale pe care i le scriam și în care îi relatam despre cîte toate, culminau cu semnătura numelui mîndru împodobită, sub care scriam, „in spe poeta clarus“[28]. Ea nu învățase în nici o școală latinește, ghicea însă, grație cunoașterii limbilor romanice, destul de mult. Și, pentru că eram îngrijorat că ar putea confunda «clarus» cu «klar», i-am dat dedesubt și traducerea germană.

Fusese, probabil plăcut să-mi privesc propria semnătură de două ori, în latină și în germană, conținînd un lucru de care nu mă îndoiam pe atunci, și într-o scrisoare adresată mamei care acorda poeților cinstirea supremă. Dar pe atunci ambiția mea nu mai era hrănită doar de dragostea pentru ea. Vina propriu-zisă, dacă vrem s-o numim vină, o purta calendarul Pestalozzi pentru elevi. Mă însoțea de trei ani și citindu-l în întregime puteai afla o mulțime de lucruri interesante din el — ceva din el devenise un fel de tablă a legii pentru mine: fotografiile bărbaților de seamă din calendarul propriu-zis. Erau 182 și se schimbau tot la două zile, era un portret care ți se întipărea adînc în minte, iar dedesubt datele biografice și cîteva propoziții scurte despre activitatea și opera sa. Acest calendar m-a fascinat încă din 1917, cînd mi-a căzut pentru prima oară în mînă: aici erau portretele mult admiraților exploratori: Columb, Cook, Humboldt, Livingstone, Stanley, Amundsen. Aici erau și scriitorii: primul care mi-a atras atenția cînd am deschis calendarul a fost, întîmplător, Dickens; era și primul său portret care-l vedeam, în stînga sus, pe pagina spre șase februarie și sub dată scria: „Aruncă o privire și celui mai înjosit din gloată!“ — o propoziție care cuprindea un adevăr de la sine înțeles, încît azi trebuie să fac un efort spre a-mi închipui că ea mi-a fost cîndva nouă; dar era și Shakespeare prezent și Defoe al cărui «Robinson Crusoe» se numărase printre primele cărți englezești primite de la tata; de asemenea Dante și Cervantes; desigur Schiller, Molière și Victor Hugo, de care vorbea adesea mama; Homer, care-mi era familiar din «Legendele antichității clasice» și Goethe, al cărui «Faust» cu toate comentariile

---

[28] Un poet celebru în devenire

din casă, continua să-mi fie interzis; Hebel[29] a cărui «Lădiţă de giuvaiere» o foloseam la şcoală drept carte de lectură la stenografie şi mulţi alţii, pe care-i cunoşteam prin poezii din cartea de lecturi literare. Pe Walter Scott nu-l puteam suferi, voiam să-l înlătur şi am început să-l mîzgălesc cu cerneală. Dar nu mă simţeam în largul meu şi de aceea, cu înverşunare, mi-am făcut publică intenţia chiar de la început. „Asta-i o ştrengărie", a spus mama, „El nu se poate apăra contra ta. Cu asta nu-l vei face să dispară din lume. Este unul din cei mai renumiţi scriitori şi va rămîne în continuare în toate calendarele. Şi dacă se uită cineva la tine-n calendar, poate să-ţi fie ruşine." M-am ruşinat înainte de a se ajunge la aşa ceva şi-am încetat imediat cu munca de distrugere.

Duceam alături de aceşti bărbaţi de seamă o viaţă minunată. Erau reprezentate toate popoarele şi toate domeniile. Despre muzicieni ştiam deja cîte ceva, luam ore de pian şi mergeam la concerte. Se cînta Bach, Beethoven, Haydn, Mozart şi Schubert. Efectul Pasiunii după Matei îl văzusem la mama. Pe ceilalţi îi ascultam şi cîntam şi eu deja cîte bucăţi din ei. Numele pictorilor şi sculptorilor s-au umplut de conţinut abia în perioada de la «Yalta», timp de doi sau trei ani le examinasem tablourile cu sfială, simţindu-mă vinovat în faţa lor. Erau prezenţi şi Socrate, Platon, Aristotel şi Kant. Erau de asemenea matematicieni, fizicieni, chimişti şi naturalişti despre care n-auzisem niciodată. Scheuchzerstraße pe care locuiam purta numele unuia din ei, mişuna chiar de inventatori. Abia se poate spune cît era de bogat acest Olimp! Îi prezentam mamei fiecare medic în parte, lăsînd-o să simtă cît de sus se aflau faţă de domnul conferenţiar. Spre marea mea bucurie cuceritorii şi conducătorii de oşti jucau un rol cu totul neglijabil. Era o politică voită şi conştientă a autorului calendarului să adune pe binefăcătorii omenirii, nu pe distrugătorii ei. Alexandru cel Mare, Cezar şi Napoleon erau desigur prezenţi, nu-mi pot aminti de nici un alt nume din această categorie; şi de aceştia îmi amintesc doar pentru că în 1920 au zburat din calendar. „Acest lucru e posibil numai în Elveţia", spunea mama. „Sînt bucuroasă că trăim aici."

Probabil că un sfert dintre bărbaţii de seamă din calendar erau elveţieni. De cei mai mulţi nu auzisem niciodată nimic. Nici nu m-am străduit să aflu ceva despre ei, îi acceptam cu un soi ciudat de neutralitate, cel care dăduse numele calendarului, Pestalozzi, era reprezentativ pentru mulţi. Probabil că şi cu ceilalţi s-a întîmplat la fel. Apariţia lor acolo era posibilă pentru că era un calendar elveţian. Eu respectam isto-

[29] Johann Peter Hebel (1760—1826), poet aleman precum şi artist remarcabil al prozei scurte

ria elveţienilor, ca republicani îmi erau la fel de dragi ca vechii greci. Astfel că mă feream să mă-ndoiesc de vreunul din ei şi mă mîngîiam cu speranţe că meritul fiecăruia va ieşi în evidenţă cîndva şi pentru mine.

Nu este o exagerare cînd spun că trăiam cu aceste nume. Nu trecea o zi în care să nu răsfoiesc prin aceste fotografii şi propoziţiile explicative le cunoşteam pe de rost. Cu cît sunau mai exact, cu atît îmi plăceau mai mult. Ploua cu superlative, nenumărate «X cel mai mare» şi «Y cel mai mare» mi-au rămas în amintire. Exista şi aici o gradaţie care suna «X cel mai mare» sau «Y cel mai mare», „al tuturor timpurilor". Böcklin era unul din cei mai mari pictor ai tuturor timpurilor, Holbein cel mai mare portretist al tuturor timpurilor. La expediţii mă pricepeam şi nu-mi convenea că Stanley figura drept cel mai mare cercetător al Africii; Livingstone îmi era mult mai drag, pentru că era şi medic şi se revolta împotriva sclaviei. În toate celelalte domenii acceptam fără comentarii ceea ce citeam. Mi-a sărit în ochi faptul că la doi bărbaţi «mare» era înlocuit cu «măreţ», Michelangelo şi Beethoven aveau locul lor aparte.

E greu de afirmat dacă acest stimul a fost favorabil, de netăgăduit este însă că m-a determinat să-mi fac speranţe cu care bravam. Nu m-am întrebat niciodată dacă aş avea dreptul să zăbovesc printre aceste somităţi. Răsfoiam în calendar, oriunde-i găseam îmi aparţineau, erau icoanele mele. În tot cazul această preocupare mi-a sporit nu numai ambiţia din care cea mai mare parte o primisem oricum de la mama. Erai cuprins de o veneraţie pură, nu era uşor, distanţa faţă de figurile adorate părea incomensurabilă! Nu mai puţin decît creaţiile le admirai viaţa gea. Şi, deşi doreai în mod enigmatic să-l imiţi pe unul sau altul dintre ei, rămînea marea masă a celorlalţi, din domenii despre care nu ştiai absolut nimic, de a căror procedee de lucru puteai doar să te minunezi, deoarece nu vei reuşi să le realizezi niciodată şi ei erau, tocmai din acest motiv, un adevărat miracol. Bogăţia spiritelor, multitudinea creaţiilor lor, egalitatea în drepturi sub care figurau aici, diversitatea originii lor, a limbilor, a epocilor în care trăiseră, dar şi diferenţa duratei lor de viaţă — unii din ei au murit foarte tineri — nu ştiu ce mi-ar fi dat un sentiment mai puternic al imensităţii, al bogăţiei şi al speranţei omenirii decît această colecţie de 182 din cele mai bune capete.

ÎNCĂTUŞAREA CĂPCĂUNULUI

Pe 23 decembrie, «Junius Brutus» a plecat la Arosa, însoţit de o scrisoare lungă către mama cu instrucţiunile de lectură: prima dată trebuie s-o citească în întregime, pentru a-şi face o impresie generală, apoi, a

doua oară, pe fragmente, cu un creion în mînă, pentru a lua atitudine critică față de amănunte și a-mi relata despre ele. Era un moment mare, pretenții și așteptări încordate și, cînd îmi rememorez cît de mizerabilă era această «operă», cum nu-mi îndreptățea nici cele mai mici speranțe și, mai ales, cît de repede mi-am dat eu însumi seama de acest lucru, constat că neîncrederea pe care am simțit-o mai tîrziu față de tot ceea ce cu siguranță și orgoliu am așternut pe hîrtie, datează din această perioadă.

Căderea s-a petrecut chiar în ziua următoare, înainte ca drama să fi ajuns în mîinile mamei. Îmi dădusem întîlnire cu bunica și mătușa Ernestine, care mai locuiau la Zürich și pe care le vizitam o dată pe săptămînă. După furtunoasa scenă nocturnă de la domnișoara Vogler, în care, ca să mă exprim așa, am luptat pentru mîna mamei mele și am cîștigat-o, relația mea cu cele două se schimbase total. Știau că n-are rost s-o lămurească pe mama să se recăsătorească, ea refuza cu hotărîre să facă un lucru care m-ar fi distrus pe mine. Ba s-a creat chiar un fel de simpatie între această soră mijlocie și mine, ea începu să înțeleagă că eram croit din familia Arditti și hotărît să nu mă apuc de cîștigat bani, ci să îmbrățișez o carieră «umanistă».

Am întîlnit-o pe bunica singură, ea m-a întîmpinat cu o veste mare, și anume că a sosit unchiul Salomon din Manchester și că mătușa se întoarce îndată cu el. Deci căpcăunul copilăriei mele din Anglia, cel pe care nu-l văzusem de șase ani și jumătate, de cînd părăsisem Manchesterul, descinsese acum la Zürich. Între aceste date se afla Viena și războiul mondial care se sfîrșise cu speranța în Wilson și cele 14 puncte ale sale și acum, de curînd, marea dezamăgire: Versailles. Fusese adesea vorba de unchiul, admirația mamei pentru el nu scăzuse. Această admirație se referea exclusiv la succesul său comercial și atîtea lucruri importante se petrecuseră de atunci între mine și ea, în serile noastre de lectură ca și în lumea reală a evenimentelor pe care o urmăream cu zel apăruseră personaje atît de mari, încît unchiul și puterea sa au scăzut în ochii mei. Mă uitam și acum la el ca la un monstru, o întruchipare a tot ce e detestabil, chipu-i era pe măsură, conturîndu-se în mine ca ceva brutal și hidos; dar acest unchi nu mai reprezenta acum un pericol. Mă voi ridica și eu cu siguranță la nivelul lui. Cînd veni mătușa și spuse că ne așteaptă jos și că vrea să ne scoată la plimbare, am simțit un fel de entuziasm înălțător — eu la 14 ani, dramaturg, drama deja la poștă, voiam să-l înfrunt și să mă măsor cu el.

Nu l-am mai recunoscut, arăta mai bine decît mă așteptasem, la prima privire fața sa nu era urîtă și, nici într-un caz nu era cea a unui căpcăun. M-am mirat că mai vorbea cursiv nemțește după atîția ani de ședere în Anglia. Acum vorbeam cu el într-o limbă nouă. Faptul că nu mă silea să vorbesc englezește cu el îl simțeam aproape ca un gest

nobil, de cîtva timp ieşisem puţin din exerciţiu cu engleza, pentru discuţia serioasă ce era de aşteptat mă simţeam mai sigur în germană.

„Care e cea mai selectă cofetărie din Zürich?", întrebă el imediat, „acolo vreau să vă duc." Mătuşa Ernestine numi cofetăria Sprüngli, economicoasă din fire s-a jenat să numească Huguenin, care era considerată şi mai selectă. Pornirăm pe jos pe strada Gării spre Sprüngli, mătuşa, care avea ceva de cumpărat, rămase puţin în urmă şi noi ne-am avîntat îndată, aşa cum se obişnuieşte între bărbaţi, în politică. Eu i-am atacat pe aliaţi, în modul cel mai violent Anglia, pentru că el venea de acolo; după părerea mea chestiunea cu Versilles-ul era nedreaptă şi contrazicea tot ce promisese Wilson. Cu destul calm îmi aduse şi alte argumente, simţeam că violenţa mea îl amuza puţin, voia să audă ce-mi poate capul şi mă lăsa să vorbesc. Dar, deşi a vorbit atît de puţin, am observat că nu prea voia să-şi spună părerea despre Wilson. În legătură cu Versailles-ul spuse: „Acolo mai joacă un rol şi chestiunile economice. Dar despre aceste lucruri tu nu înţelegi încă nimic, şi, degeaba nu duce nici o ţară patru ani de zile război." Ce m-a atins cu adevărat a fost întrebarea: „Ce părere ai de Brest-Litowsk? Crezi că nemţii ar fi făcut altfel, dacă ar fi cîştigat ei? Învingătorul e învingător." În acest moment şi-a îndreptat pentru prima dată întreaga privire asupra mea: ochii îi erau glaciali şi albaştri, îl recunoscui din nou.

La Sprüngli mătuşa Ernestine ne ajunse din urmă. În felul său arogant unchiul comandă pentru noi ciocolată şi prăjituri fine, el însă nu s-a atins de nimic, ca şi cînd pe el nu l-ar fi servit, ne spuse apoi că efectuează nişte călătorii importante, că nu prea are timp, dar cu toate acestea vrea s-o viziteze în zilele următoare şi pe mama la Arosa. „Ce boală-i asta?", mai întrebă el şi-şi dădu îndată răspunsul: „Eu nu sînt niciodată bolnav, n-am timp." Adăugă apoi că nu ne văzuse pe toţi de atîta vreme şi că acum vrea să recupereze. „N-aveţi nici un bărbat în familie. Asta nu-i treabă." Nu suna răutăcios, ci doar puţin pripit. „Şi ce faci *tu?*" îmi spuse deodată mie, ca şi cînd n-am fi discutat încă nimic unul cu altul. Accentul cădea pe *„faci"*, *„a face"* era important, restul fusese pentru el pălăvrăgeală. Am simţit că chestiunea devine serioasă şi-am şovăit puţin. Mătuşa, cu ochii şi vocea ei de catifea îmi veni în ajutor. „Ştii", spuse ea, „vrea să studieze". „Nu există, din el va ieşi un comerciant." Spuse „a" în loc de „ein", deşi vorbea foarte bine nemţeşte şi, cu „Gschäft" în loc de „Geschäft", intra cu şi mai mare hotărîre în sfera sa. Urmă apoi o lungă predică despre predestinarea familiei noastre pentru comerţ. Toţi fuseseră oameni de afaceri şi el oferă un exemplu viu pentru cît se poate ajunge de departe. Singura excepţie era verişorul său, doctorul Arditti, care însă a regretat curînd alegerea făcută. Un doctor, spuse el, nu cîştigă nimic, e doar un comisionar pentru cei bogaţi. Pentru orice fleac trebuie să sosească-n goană,

ca apoi să constate că nu-i nimic. „Ca tatăl tău“, spuse el, „și acum mama ta.“ După părerea lui acesta era motivul pentru care doctorul Arditti a renunțat urgent la meserie, făcîndu-se comerciant ca toți ceilalți. Cincisprezece ani a pierdut prostul cu studiile și bolile oamenilor care nu-l interesau cîtuși de puțin. Dar acum s-a aranjat totuși. Poate se va îmbogăți cu toți cei cincisprezece ani. „Întreabă-l! El îți va spune același lucru!“ Acest doctor Arditti, oaia neagră a familiei, mi-a încurcat mereu socotelile. Îl disprețuiam nespus de mult pe acest trădător al unei meserii adevărate și mă feream să-l întreb ceva, deși locuia și el pe atunci la Zürich.

Mătușa observă ce mi s-a întîmplat, poate că era și ea speriată, pentru că-l amintise într-un mod atît de brutal pe tata. „Știi“, spuse ea, „e atît de însetat de știință“. „Bine, bine! O cultură generală, o școală comercială, apoi ucenicia la prăvălie și apoi se poate afirma!“ Se uita în jur, la cu totul altceva, pe mine nu m-a mai onorat cu nici o privire, apoi se întoarse spre soră-sa și-i zîmbi chiar cînd îi spuse, de parcă numai ea ar fi trebuit să audă: „Știi, eu vreau să-mi adun toți nepoții în afecerile mele. Nissim se va face comerciant, Georg la fel și cînd va crește Frank al meu, vor face afaceri în frunte cu el!“

Frank în frunte! Eu, om de afaceri! Aveam chef să sar la el și să-l bat. M-am stăpînit și l-am salutat, deși mai aveam timp. Am ieșit afară în stradă, capul îmi ardea ca focul, și în această amețeală furioasă mă-ntorsei pe jos la Tiefenbrunnen, cu o asemenea viteză de parcă mi-ar fi sfîrîit călcîiele de mizerabila afacere. Primul sentiment ce se contură mai accentuat fu mîndria mea. „Frank în frunte, eu comisul său voiajor, eu, eu“ și apoi urma numele meu. În acea clipă m-am retras la adăpostul numelui meu, ca totdeauna cînd eram în pericol. Îl foloseam rar și nu-mi plăcea să fiu agrăit cu el. Era rezervorul forței mele, poate că la fel ar fi fost și alt nume care-i aparține doar unui individ, dar acesta era și mai mult. Repetam întruna pentru mine acea propoziție a revoltei. Și, în cele din urmă, a rămas doar numele singur. Cînd am ajuns acasă îl repetasem de sute de ori pentru mine și-mi dăduse atîta forță, încît nimeni n-a observat nimic.

Era seara zilei de 24 și la «Yalta» era ajunul Crăciunului. Cu săptămîni înainte nu se vorbea de nimic altceva. Pregătirile s-au făcut în secret. Era, cum îmi spunea Trudi, cel mai mare eveniment al anului. Ea, care combătea cu atîta vehemență lingușeala, mi-a promis că va fi minunat. Acasă schimbaserăm, de fapt, totdeauna cadouri, dar asta era totul. Mama nu era credincioasă și nu făcea nici o deosebire între religii. O reprezentație cu «Nathan înțeleptul» la Burgtheater îi marcase pentru totdeauna atitudinea față de aceste lucruri. Dar amintirile despre obiceiurile de acasă, poate și demnitatea ei naturală, au împiedecat-o, pro-

babil, să preia în întregime sărbătoarea Crăciunului. Astfel totul a rămas la un jalnic compromis al cadourilor.

La «Yalta» totul era acum împodobit, holul în care stăteam mai mult, de obicei cam gol și auster, era luminat în culori calde și mirosea a crengi de brad. Dar sărbătoarea începu într-o încăpere mult mai mică, în «camera de primire», situată imediat în spate. Acolo era și pianul care făcea servicii la concertele din casă. Deasupra, pe perete, atîrna un tablou care, datorită proporțiilor mici ale încăperii, mi se părea totdeauna uriaș: Luminișul sfînt de Böcklin. La început crezusem că-i originalul și-l priveam cu sfială ca pe primul tablou «veritabil» dintr-o casă particulară, care mi-a atras atenția. Dar apoi într-o zi domnișoara Mina mi-a mărturisit că este o copie făcută de mîna ei. Provenea dintr-o perioadă mai veche, cînd nu se consacrase în exclusivitate copiilor ei, florile; și era atît de fidel copiat, încît toți vizitatorii casei îl confundau cu originalul. Domnișoara Mina stătea acum în fața operei ei și ne acompania la colinzi. De bună seamă că nu era cea mai bună pianistă din casă, dar punea atîta suflet în aceste cîntece, încît ne transmitea și nouă tot entuziasmul ei. Stăteam toți înghesuiți unul lîngă altul, nu prea era loc, și cîntam din răsputeri. După «Stille Nacht, heilige Nacht» și «O, du fröhliche, o du selige . . .»[30] fiecare mai avea voie să propună un cîntec care i se părea potrivit și care-i plăcea. Dura destul de mult pînă erau îndeplinite toate doleanțele și mie-mi plăcea mai ales pentru că dura mult și nimeni nu se grăbea. Nu se putea citi pe fața nimănui așteptarea cadourilor, a celor proprii și a surprizelor rezervate pentru ceilalți. Apoi procesiunea se forma în încăperea de la capătul clădirii unde ne așezam rapid în șir indian, cel mai mic, un băiat din Viena, venit pe perioada vacanței, era primul, urmam în ordine eu și așa mai departe pînă la ultimul. După aceea ajungeam, în sfîrșit, în fața mesei lungi pe care se aflau cadourile împachetate foarte drăguț și ca supliment primea fiecare cîteva versuri ironice făcute de mine, nu scăpam nici o ocazie cînd era vorba de rime. Cadoul meu reprezenta statueta unui tuareg pe o cămilă într-o mișcare îndrăzneață și dedesubt cuvintele „Exploratorului african" împreună cu numele. Și cărțile primite corespundeau imaginii mele despre o lume mai bună: «Viața eschimoșilor» a lui Nansen, «Zürich — orașul vechi» cu fotografii din istoria orașului, «Sisto e Sesto», schițe de călătorie din Umbria. Erau reunite astfel multe lucruri din cele care mă atrăgeau și preocupau în acest timp și pe unchiul, care habar n-avea de toate acestea, ale cărui propoziții glaciale și urîte le-am mai auzit și-n timpul colinzilor, l-am alungat și l-am făcut să tacă.

După masa festivă am cîntat pînă noaptea tîrziu. Era invitată o fostă internă, o cîntăreață; domnul Gamper, violoncelist în orchestra

[30] Două cunoscute colinzi germane

orașului, care locuia împreună cu soția într-o mică clădire din vecini și care fu acompaniat de pianistele noastre, Trudi și o olandeză. A fost atît de frumos, încît am avut un vis răzbunător. L-am încătușat pe unchiul de un scaun, silindu-l să asiste la festivitate. Muzica n-o suporta nici la Manchester. N-a rezistat mult să stea liniștit, încercînd să se ridice brusc. Dar eu îl legasem așa de bine de scaun, încît nu putea ieși. În cele din urmă uită că-i un gentleman și sări cu scaunul pe spate afară din casă, o scenă ridicolă — față de toate fetele, de domnul Gamper și de doamne. Mi-aș fi dorit ca mama să-l fi văzut așa și mi-am propus ca dimineața să-i scriu totul.

CUM DEVII ODIOS

În această primă iarnă de cînd eram despărțit de mama și de frați, s-a produs o criză la școală. În ultimele luni simțisem la cîțiva dintre colegi o reținere neobișnuită, care însă numai la unul sau doi dintre ei a ieșit expres în evidență, prin observații ironice. Habar n-aveam despre ce era vorba, nu mi-am dat seama că propria-mi comportare ar putea irita pe cineva, nu se schimbase nimic în componența clasei și colegii erau, cu puține excepții, aceiași pe care-i cunoșteam deja de peste doi ani. Chiar în primăvara lui 1919 clasa devenise mult mai mică, puținii care voiau să învețe greaca au mers la gimnaziul de literatură. Ceilalți, care se interesau de latină și alte limbi, au fost împărțiți la gimnaziul real în patru clase paralele.

La această reîmpărțire au mai venit cîțiva elevi noi, unul din ei, Hans Wehrli, locuia și el în Tiefenbrunnen, avînd același drum spre casă ne-am apropiat mai mult unul de altul. Fața sa arăta ca și cînd pielea i-ar fi fost întinsă pe oase, era scofîlcită și brăzdată și părea astfel mai bătrînă ca a celorlalți. Dar nu numai din această cauză arăta mai în vîrstă: era gînditor și critic și nu făcea niciodată observații despre fete așa cum începuseră deja unii din ceilalți colegi. În drum spre casă ne întrețineam totdeauna numai despre lucruri «reale» prin care înțelegeam pe atunci tot ce era în legătură cu știința, artele și cu restul lumii. Știa să asculte liniștit, ca apoi dintr-o dată să reacționeze vioi, cu păreri proprii, argumentate inteligent. Îmi plăcea această alternanță dintre calm și vioiciune, pentru că liniștea nu era trăsătura mea caracteristică, în fața oamenilor mă caracteriza vioiciunea. Rapiditatea o simțeam ca fiind trăsătura sa cea mai personală, știa îndată despre ce era vorba, fără să-i spui prea multe și avea totdeauna pregătit răspunsul, care putea fi pozitiv sau negativ; faptul că avea reacții imprevizibile înviora discu-

țiile noastre. Dar nu mai puțin decît mersul exterior al acestor discuții mă preocupa încrederea sa în sine, încredere ale cărei rădăcini nu le cunoșteam. Despre familia sa știam doar că exploata moara cea mare din Tiefenbrunnen, care măcina făina pentru pîinea locuitorilor din Zürich. Acesta mi se părea un lucru foarte necesar, era o activitate de cu totul altă natură decît ceea ce înțelegeam în rest prin «afaceri», care pluteau amenințătoare în jurul meu și de care, din cauza unchiului, mă temeam, urîndu-le. Apoi, cînd cunoșteam pe cineva mai bine, nu mai făceam un secret din repulsia mea față de tot ce era în legătură cu afacerile și profitul personal. Hans părea să fi înțeles, deoarece îmi accepta calm părerile, fără să mă critice vreodată pentru ele; concomitent, m-a surprins că nu spunea niciodată ceva împotriva familiei sale. Peste un an a ținut la școală o expunere despre Elveția la Congresul de la Viena. Atunci am aflat că unul din strămoșii săi reprezentase cauza Elveției la Congresul de la Viena și am început să înțeleg că era o persoană «istorică». N-aș fi putut să o exprim pe atunci în cuvinte clare, simțeam însă că era împăcat cu originea sa.

La mine chestiunea era ceva mai complicată. Tata stătea ca înger păzitor la începutul vieții mele și afecțiunea pentru mama, căreia îi datoram aproape totul, părea încă de nezdruncinat. Dar apoi urma imediat cercul celor, mai ales din partea mamei, pentru care nutream cea mai adîncă neîncredere. Lista începea cu tipul omului de succes, fratele ei din Manchester, dar nu se oprea la el. În vara lui 1915, cu ocazia vizitei la Rusciuc, a mai apărut vărul cel groaznic al mamei care era convins că fiecare membru al familiei îl fură și care pînă la sfîrșitul vieții a ținut-o numai în procese. Apoi era doctorul Arditti, singurul din clan care-și alesese, după părerea mea, o profesie «frumoasă» și anume una care te făcea să trăiești pentru ceilalți oameni: dar trădase această profesie de medic și făcea afaceri, ca toți ceilalți. Pe linie paternă caracterele erau mai diversificate și, chiar bunicul, care-și demonstrase cu prisosință iscusința și în anumite situații și duritatea, avea atîtea alte calități, încît imaginea lui generală era mai complexă și mai fascinantă. Nici n-am rămas cu impresia că el ar vrea să mă atragă cu forța în afaceri. Nenorocirea pe care o pricinuise se întîmplase deja, moartea tatălui meu îl zguduise pînă-n măduva oaselor și tot răul pe care l-a făcut fiului lui a fost spre binele meu. Dar oricît de mult mă impresiona, să-l admir n-am putut niciodată și astfel a evoluat pentru mine, începînd de la el spre trecut, o istorie a strămoșilor care duceau o viață orientală în Balcani, o alta decît a strămoșilor *lor* din Spania în urmă cu patru sau cinci sute de ani. De aceștia ai fi putut fi mîndru: doctori, scriitori, filozofi, dar despre ei existau doar informații generale, care n-aveau nimic comun cu situația concretă a familiei.

În perioada acestor legături sensibile, precare și incerte față de propria-mi origine, s-a petrecut un eveniment care, văzut din afară, părea foarte neînsemnat, dar care pentru dezvoltarea mea ulterioară a avut urmări hotărîtoare. Deși nu-mi face plăcere să vorbesc despre el, nu-l pot ocoli, pentru că a fost singurul eveniment penibil din cei cinci ani petrecuți la Zürich, la care mă întorc de altfel cu un sentiment de imensă recunoștință; și dacă acest sentiment nu s-a cufundat total în plenitudinea bucuriei e numai datorită evenimentelor care s-au petrecut în lume mai tîrziu.

În anii copilăriei nu mi-a fost dat niciodată să simt vreo animozitate pentru că eram evreu. În Bulgaria, ca și în Anglia, asemenea lucruri nu se cunoșteau pe atunci. Ce observasem în această privință la Viena nu se îndrepta niciodată împotriva mea și mama, ori de cîte ori îi relatam ceva din ce auzisem sau văzusem, obișnuia să interpreteze totul cu impertinența mîndriei de castă, de parcă ar fi fost vizați doar ceilalți evrei și nicidecum sefarzii. Acest lucru era cu atît mai ciudat, cu cît întreaga noastră istorie se baza pe izgonirea din Spania, dar în timp ce persecuțiile erau transpuse cu atîta intensitate într-un trecut îndepărtat, se avea în vedere probabil mai degrabă, ținerea lor departe de prezent.

La Zürich, Billeter, profesorul de latină, se indignase odată că mă anunțam prea rapid cînd punea o întrebare; odată, luîndu-i-o înainte lui Erni, un băiat cam greoi din Lucerna, a insistat ca Erni să găsească singur răspunsul, l-a încurajat, spunîndu-i: „Gîndește-te bine, Erni, o să-ți amintești. Nu ne lăsăm frustrați de un evreu din Viena." Am fost luat cam tare și pe moment a trebuit să mă simt jignit. Dar eu știam că Billeter era un om bun, că voia doar să protejeze un băiat mai lent față de unul ager și, deși observația se îndrepta împotriva mea, îl simpatizam în fond pentru aceasta și-am căutat să-mi potolesc puțin zelul.

Dar cum să interpretezi acest zel de a te face remarcat? Un rol l-a jucat cu siguranță și o vivacitate sporită, rapiditatea spaniolei pe care o vorbisem în copilărie și care-mi rămăsese cu tempoul ei aparte și în limbile mai lente, cum ar fi germana sau chiar engleza. Dar asta n-a putut fi totul: lucrul cel mai important rămînea dorința de afirmare în fața mamei. Ea aștepta răspunsurile pe loc, tot ce nu-ți venea imediat în minte, nu mai conta. Ritmul în care-mi predase atunci, la Lausanne, doar în cîteva săptămîni, germana, îl motiva prin succesul acestei metode, astfel că mai tîrziu totul s-a desfășurat în același ritm. În fond replicile dintre ea și mine erau asemănătoare celor din dramele de pe scenă: unul vorbea, celălalt replica, pauzele lungi erau o excepție și aveau de fiecare dată o anumită semnificație. Între noi nu existaseră asemenea excepții, în timpul scenelor noastre totul se petrecea cît ai bate din palme, abia se sfîrșea o propoziție și începea cealaltă ca ripostă. Prin această deprindere mă afirmam în fața mamei.

Astfel vioiciunii mele native i se adăuga necesitatea sporirii ei, pentru a mă impune în fața mamei. În mediul schimbat al clasei mă manifestam ca și acasă. Cu profesorii mă comportam de parcă ar fi fost mama. Singura deosebire era că la școală trebuia să ridic mîna înainte de a-mi da drumul cu răspunsul. Dar atunci răspundeam rapid și ceilalți rămîneau cu buzele umflate. Nu mi-am dat niciodată seama că purtarea mea ar putea să-i enerveze, ba chiar să-i jignească. Atitudinea profesorilor față de asemenea reacții rapide era diferită. Faptul că niște elevi se anunțau de fiecare dată era simțit de unii profesori ca o inițiativă salutară. Era în interesul unei bune desfășurări a lecției, atmosfera nu lîncezea, se petrecea ceva, aveau poate sentimentul că sistemul lor de predare e bun din moment ce declanșează imediat reacții corecte. Alții simțeau acest lucru ca pe o nedreptate și se temeau că anumite firi mai greoaie și-ar putea pierde speranța de a se realiza, tocmai datorită reacțiilor contrarii ale acelora pe care-i aveau permanent în fața ochilor. Acești profesori care aveau și ei într-un fel dreptate se purtau cu mine rece, considerîndu-mă o pacoste. Erau și dintre aceia care se bucurau că *știința* e la loc de cinste și ei erau cei care intuiau cel mai bine motivele flagrantei mele vioiciuni.

Eu cred că știința se vrea demonstrată și nu se mulțumește doar cu o existență ascunsă. Periculoasă mi se pare știința mută, pentru că ea devine tot mai mută și-n cele din urmă secretă și atunci trebuie să se răzbune pentru că e secretă. Știința care se conturează revelîndu-se altora este știința cea bună, ea solicită numai considerare, fără să atace pe nimeni. Contaminarea ce pleacă de la profesori și cărți încearcă să se răspîndească. În această fază nevinovată, știința nu se îndoiește de sine, prinde imediat rădăcini, se întinde, radiază și vrea să cuprindă totul în această extensiune. I se atribuie proprietățile luminii, viteza cu care ar dori să se răspîndească este cea maximă și-i acorzi cea mai mare cinstire denumind-o luminare culturală. În această formă au cunoscut-o grecii, înainte de a fi înghesuită de Aristotel într-un sistem. Nu trebuie să se creadă că era periculoasă înainte să fi fost sortată și pusă la adăpost. Cea mai pură expresie a unei științe nevinovate, pentru că trebuia să transmită cunoștințe, îmi apare Herodot. Clasificările sale sînt făcute după criteriul etnic și lingvistic. El n-aduce argumente pentru clasificările sale cînd relatează despre ele, ci face loc în capul cititorului pentru tot felul de paranteze prin care i se prezintă aceste clasificări. În fiecare tînăr ce aude sute de lucruri felurite se ascunde un Herodot și important este ca acest tînăr să nu fie scos din această diversitate, pe motiv că de la el se așteaptă o limitare la o profesie.

Dar, cum partea esențială a vieții, inițierea în tainele cunoașterii, se desfășoară în școală, ea este și prima experiență publică a unui tînăr. Probabil că vrea să se remarce, dar mai mult decît atît el vrea să co-

munice, îndată ce știința pune stăpînire pe el, pentru ca ea să nu se transforme într-o simplă posesiune. Colegii mai lenți decît el își pot închipui că se lingușește pe lîngă profesori și-l consideră un arivist. Dar el nu urmărește ceva precis, un anumit punct pe care vrea să-l atingă, dimpotrivă, asemenea puncte vrea să le depășească și să atragă profesorii în avîntul său spre libertate. Nu cu colegii se măsoară el, ci cu profesorii. El visează să le alunge acestora practicismul, vrînd să-i depășească. Doar pe aceia dintre ei care nu s-au supus practicismului, care-și dăruie spontan știința de dragul științei îi iubește cu o dragoste nemărginită, pe aceștia îi respectă reacționînd rapid la întrebările lor, acestora le mulțumește necontenit pentru necontenita lor dăruire.

Dar prin acest respect se detașează de ceilalți sub ochii cărora se desfășoară. Nu le dă atenție, în timp ce el se scoate în evidență. Nu le vrea nici într-un caz răul, dar îi ignoră, ei nu participă la joc, există doar ca spectatori. Deoarece ei nu sînt pătrunși ca el de neclintirea profesorului nu vor să-l recunoască și trebuie să creadă că-l utilizează în jocul lor murdar. Îl urăsc pentru un spectacol în care lor nu le revine nici un rol, poate îl invidiază puțin pentru faptul că rezistă. Dar mai ales îl consideră un zurbagiu care le încurcă dușmănia lor naturală față de profesor, dușmănie existentă și în el, dar pe care în fața lor o transformă în respect.

PETIȚIA

În toamna lui 1919, cînd m-am mutat la Tiefenbrunnen, clasa fusese din nou împărțită, eram de toți 16; Färber și cu mine eram singurii evrei din clasă. Desenul geometric îl țineam într-o sală specială, fiecare avea sertarul său închis, cu etichetă. Într-o zi din octombrie, în toiul scrierii dramei, acțiune străbătută de tot felul de sentimente sublime, am găsit în această sală eticheta numelui meu mîzgălită cu tot felul de defăimări: „Abrahamli, Isaakli, Judeli cără-ți-vă din gimnaziu, n-avem nevoie de voi.“[31] Pe eticheta lui Färber apăruseră lucruri asemănătoare, mîzgălelile nu erau identice și e posibil ca-n amintirea mea să se amestece unele din injuriile adresate mie cu cele adresate lui. Am fost atît de mirat, încît la început nu mi-a venit să cred. Nimeni nu mă ponegrise pînă atunci și, cu cei mai mulți dintre colegi, eram împreună de mai bine de doi ani și jumătate. Mirarea s-a transformat curînd în ură, jignirea o simțeam ca foarte gravă, de «honor», de onoare, îmi

[31] În original forma prescurtată *Gymi* pentru Gymnasiun în argoul elevilor

era plin capul încă din fragedă copilărie şi mai ales mama manifesta un zel deosebit în această chestiune a «onoarei», indiferent dacă era vorba de sefarzi, de familie sau de fiecare din noi în parte. Evident, nu fusese nimeni dintre colegi, şi alte clase ţineau ora de desen geometric în această sală, dar eu am simţit un fel de satisfacţie răutăcioasă la unul sau doi dintre colegii mei cînd au văzut cît era de adîncă lovitura.

Din această clipă totul s-a schimbat. Probabil că au existat şi înainte tachinări răutăcioase pe care nu le-am prea băgat în seamă, de acum încolo le trăiam cu conştiinţa trează, nu-mi scăpa nici cea mai mică observaţie împotriva evreilor, tachinările se înmulţeau şi, în timp ce înainte porneau dintr-un singur punct, acum aveam impresia că vin din mai multe părţi. Băieţii de la început, mai evoluaţi din punct de vedere intelectual, nu mai erau la noi: Ganzhorn care rivalizase cu mine şi-mi era superior în multe privinţe, alesese gimnaziul de literatură la care, conform înclinaţiilor, ar fi trebuit să merg şi eu. Ellenbogen, cel mai matur din punct de vedere intelectual, plecase la o altă secţie. Cu Hans Wehrli fusesem împreună o jumătate de an, dar a plecat în clasa paralelă, aveam încă acelaşi drum spre casă, dar în această perioadă nu participa la viaţa internă a clasei. Richard Bleuler, un băiat visător şi cu multă fantezie, pe care mi l-aş fi dorit ca prieten, se ţinea la distanţă de mine. De la altul, un fel de contrainteligenţă în clasă, pornise, după părerea mea, acţiunea. Probabil că acesta simţea o repulsie deosebit de puternică faţă de «agitaţia mea vioaie», cum suna formula de mai tîrziu. El avea propria-i deşteptăciune care pe atunci nu coincidea cu deşteptăciunea şcolii, era şi mai matur şi începea să se intereseze deja de lucruri de care eu încă habar n-aveam, de aşa-zise lucruri vii, care, la urma urmei, cum poate credea el, erau mai importante. Din grupa celor structuraţi oarecum la fel, pentru care problemele cunoaşterii prezentau importanţă sau doar făceau paradă de ele, rămăsesem, aşa mi se părea mie, singur şi nu m-am gîndit cît de mult trebuie să-i fi supărat pe alţii acest «monopol».

Astfel, prin aceste atacuri, m-am trezit acum băgat în aceeaşi oală cu Färber cu care n-aveam, de fapt, nimic comun. El cunoştea evrei din celelalte clase şi-mi povestea de situaţia de acolo. De la toţi soseau veşti asemănătoare, peste tot aversiunea faţă de evrei părea să ia proporţii şi să se manifeste tot mai deschis. Poate că Färber exagera în cele ce-mi transmitea, era un tip nechibzuit şi emotiv. În plus se simţea ameninţat în mai multe feluri: era leneş şi era elev slab. Înalt, destul de voluminos, era singurul din clasă cu părul roşu. Nu putea trece neobservat cînd apărea în faţă pe o fotografie a clasei, pentru că-i acoperea pe cei din spate. Într-o asemenea fotografie faţa-i fusese decupată. Se părea că nu le plăcea să-l vadă în prim plan în fotografii, mai mult, era

un semn că voiau să-l excludă total din clasă. El era însă elvețian, tatăl său era elvețian, limba sa maternă era dialectul, departe de el gîndul că ar putea trăi vreodată altundeva. Se temea că n-o să promoveze clasa și, datorită incapacității sale, simțea adesea nemulțumirea profesorilor făcînd corp comun cu dușmănia manifestată de colegi. Nu era de mirare că veștile pe care mi le aducea despre evreii din clasele paralele îi sporeau propria neliniște. Eu nu-i cunoșteam pe ceilalți elevi evrei și nici nu simțeam nevoia de a discuta cu ei în parte. Această legătură fu de la început misiunea sa de care se achită cu zel și cu o panică crescîndă. Abia cînd mi-a povestit de un băiat: „Dreyfus mi-a spus că e așa de disperat, că nu mai vrea să trăiască", am intrat și eu în panică. L-am întrebat îngrozit: „Crezi că vrea să se sinucidă?" „Nu suportă, se sinucide." Eu nu credeam cu adevărat, după cum știam din proprie experiență situația nu era atît de gravă, era vorba de tachinări răutăcioase care se înmulțeau în tot cazul de la o săptămînă la alta. Dar gîndul că Dreyfus s-ar putea sinucide, cuvîntul „a se sinucide" îmi alunga liniștea. „A se sinucide" era deja un cuvînt groaznic, în timpul războiului primise o încărcătură profund oribilă, dar războiul se terminase de un an și eu trăiam în speranța unei Păci Veșnice. Poveștile despre abolirea războiului, scornite în continuare pentru mine și frații cei mici, și care sfîrșeau toate cu reînvierea celor căzuți, nu mi se mai păreau simple istorii. Pacea Veșnică își găsise un adept în Wilson, președintele american, în care credeau cei mai mulți. E greu să-ți închipui azi cît de puternică era acea speranță care cuprinsese pe atunci lumea. Eu pot depune mărturie că ea a cuprins și copiii, eu nu eram nici într-un caz singurul și discuțiile cu Hans Wehrli în drum spre casă oglindeau cu prisosință aceste opinii, seriozitatea și demnitatea care umpleau asemenea discuții erau dictate în bună parte de această speranță.

Dar exista ceva ce mă-ngrozea și mai mult decît «a omorî» și anume că cineva se putea sinucide. Nu pricepusem deloc cum Socrate a luat *calm* paharul de cucută. Nu știu cum mi-a venit ideea că orice sinucidere ar putea fi împiedicată, dar știu că eram convins încă de pe atunci de aceasta. Ar trebui doar să se afle la timp de intenție și să se întreprindă pe loc ceva împotrivă. Îmi imaginam ce-ar trebui să i se spună candidatului: că i-ar părea rău dacă ar putea afla după un timp de fapta sa, dar atunci e prea tîrziu; mai bine ar fi să aștepte și în acest răstimp s-ar putea răzgîndi. Acest argument îl consideram irezistibil, îl exersam în monologurile mele pînă s-ar fi ivit ocazia să-l aplic; dar nu se ivise încă nici una. Chestiunea cu Dreyfus se prezenta altfel, poate că unii cochetau cu gînduri asemănătoare. Știam de sinucideri în masă din istoria grecească și evreiască și, deși la ei era vorba în mod obișnuit de libertate, relatările despre ele îmi lăsaseră sentimente amestecate. Mă bătea gîndul unei acțiuni publice, prima și singura din acel

ani ai tinereții. În cele cinci clase paralele ale anului nostru existau în total 17 evrei. Eu am propus să ne întîlnim odată toți, în majoritatea cazurilor nu ne cunoșteam deloc, pentru a ne sfătui împreună ce-i de făcut, eu m-am gîndit să concep o petiție către Rectorat[31], unde probabil, nu se știa nimic despre presiunile la care eram supuși.

Ne-am întîlnit la Restaurantul «Rigiblick», sus pe Muntele Zürich, de unde, în urmă cu șase ani aruncasem prima privire asupra Zürichului. Au venit toți 17, petiția fu hotărîtă și elaborată pe loc. În cîteva propoziții obiective, noi, elevii evrei, din clasele a treia, atrăgeam atenția Rectoratului asupra antisemitismului în creștere care domnea în aceste clase, rugînd să se ia măsuri corespunzătoare împotriva acestui fenomen. Au semnat toți, domnea o mare ușurare. Noi aveam încredere în rector care era puțin cam temut pentru severitatea sa, dar care trecea și ca un om foarte drept. Petiția trebuia s-o depun eu la Rectorat. Așteptam efecte miraculoase de pe urma ei și Dreyfus declară că vrea să rămînă în viață.

Au urmat apoi săptămîni de așteptare. Eu credeam că vom fi chemați toți la Rectorat și mă gîndeam ce-ar trebui să spun? Trebuiau să fie cuvinte demne, n-aveam voie să ne arătăm slabi, totul cît se poate de concis și de clar și nu cu sensibilitate exagerată. Dar despre onoare trebuia spus oricum ceva, pentru că tocmai ea ne interesa. Nu se-ntîmpla nimic și eu mă temeam că petiția ajunsese în coșul de hîrtii. Orice reacție, chiar și o mustrare pentru acțiunea noastră arbitrară mi-ar fi plăcut mai mult. Pentru moment tachinările s-au mai potolit și acest lucru m-a mirat și mai mult, căci dacă, fără să știm noi, colegii ar fi primit o muștruluială, ar fi trebuit să aflu de la unul din ei care-mi era mai apropiat.

După cinci, șase săptămîni, poate că au trecut și mai multe, am fost chemat eu singur la Rectorat. N-am fost primit de severul rector Amberg. Mă aștepta prorectorul Usteri cu petiția în mînă, de parc-atunci ar fi primit-o și-ar citi-o pentru prima dată. Era un bărbat mic de statură, care datorită sprîncenelor sale arcuite părea că-i mereu vesel și zîmbește, dar cum nu era bine dispus, m-a întrebat doar: „Tu ai scris asta?“ Am spus da, era scrisul meu, și nu numai că o scrisesem, dar o și concepusem. „Ridici prea des mîna“, a spus el după aceea, ca și cînd chestiunea m-ar fi privit doar pe mine, și rupse în fața mea hîrtia cu semnăturile, aruncînd bucățelele în coșul de hîrtii. Cu aceasta mi-a dat drumul. Totul se petrecuse atît de rapid, încît n-am putut spune nimic. «Da», fusese singurul meu cuvînt de răspuns la întrebarea sa. Stăteam în fața ușii Rectoratului ca și cînd n-aș fi bătut încă la ea

---

[31] În Elveția și conducerea unei școli

şi, dacă nu m-ar fi impresionat atît de mult bucăţelele de petiţie care au zburat în coşul de hîrtii, aş fi crezut că visez.

În clasă se terminase acum cu perioada de menajamente, tachinările începură din nou, cu deosebirea că se înteţiseră şi nu mai conteneau. În fiecare zi se făcea cîte o observaţie bine ticluită şi mă deruta faptul că era îndreptată, în general, împotriva evreilor sau a lui Färber personal, eu însă eram omis, de parcă n-aş fi ţinut şi eu de ei. O consideram o tactică voită pentru a ne dezbina, mi-am bătut însă multă vreme capul gîndindu-mă ce-a vrut să spună prorectorul cu ridicarea mîinii. Pînă în acea clipă cînd pronunţase el cele patru vorbe, nu-mi dăduse prin gînd că făceam ceva rău ridicînd în continuu mîna. Se întîmpla într-adevăr ca eu să am pregătit răspunsul înainte ca profesorul să fi terminat de pus întrebarea. Hunziker opunea rezistenţă grabei mele şi nu mă băga în seamă pînă nu coboram braţul. Poate că asta era tactica cea mai inteligentă, dar nici ea nu reuşea să-mi schimbe total reacţiile vioaie. Dacă se cerea sau nu un răspuns, braţul meu era tot sus. În decursul anilor nu mi-a venit nici măcar *o dată* ideea că acest lucru ar putea să-i supere pe colegii mei. În loc să mi-o spună, ceva mai înainte, în clasa a doua, mă porecliseră Socrate, încurajîndu-mă prin această onoare pe care o simţeam ca atare. Abia acea propoziţie seacă a lui Usteri: „Ridici prea mult mîna", mi-a paralizat braţul, era şi timpul, şi de atunci îl ţineam cît puteam de bine jos. Devenisem morocănos, nu mă mai bucuram de şcoală. În loc să aştept întrebările la lecţie, aşteptam următoarea ironie în pauză. Orice observaţie dispreţuitoare la adresa evreilor mă provoca la contraargumente. Mi-ar fi plăcut să dezmint totul, dar n-a fost cazul, nu era vorba de o dispută politică, ci, cum aş zice azi, de formarea unei clici. În capul meu se năşteau elementele unei noi ideologii; salvarea omenirii de războaie o preluase Wilson. I-am cedat-o lui, fără a pierde însă interesul pentru ea, toate discuţiile deschise se refereau încă tot la această chestiune. Dar gîndurile mele ascunse, păstrate doar pentru mine, căci cu cine era să vorbesc despre ele, se refereau la soarta evreilor.

Färber era mult mai năpăstuit decît mine, pentru că el nu corespundea aşteptărilor profesorilor. Era de felul lui leneş, dar acum a renunţat total să mai lucreze. Aştepta deprimat următoarea umilinţă şi apoi se înfuria dintr-o dată. Se enerva, respingea atacurile şi poate că nici nu observa cîtă satisfacţie le dădea duşmanilor prin reacţiile sale violente. Era însă o vrajbă internă, pentru că la jigniri răspundea cu insulte într-un autentic dialect elveţian în care nu-l întrecea nimeni. După cîteva săptămîni s-a hotărît să facă un pas serios. S-a dus în pauză la Hunziker şi s-a plîns de comportarea duşmănoasă a clasei. Tatăl său îl roagă frumos să transmită Rectoratului aceste plîn-

geri. Dacă nu se schimbă nimic, tatăl său va merge personal la Rectorat.

Deci, aşteptam iarăşi un răspuns şi iarăşi nu sosea nimic. Discutam între noi ce-ar zice Färber dacă l-ar cita pe el pentru interogatoriu la Rectorat. Eu l-am sfătuit să nu-şi piardă răbdarea. I-am spus că trebuie să-şi păstreze calmul şi să raporteze pur şi simplu. M-a rugat să exersez cu el ş-am făcut-o de mai multe ori. Se enerva chiar şi atunci cînd începea să vorbească cu mine, se zăpăcea şi insulta adversarii. Mergeam uneori la el acasă să-l ajut la teme. La sfîrşitul fiecărei ore de meditaţie urma discursul pentru Rectorat. A trecut atîta timp pînă l-a învăţat; cînd, în sfîrşit, i-am putut spune: acum e bine, mi-a venit în minte Demostene şi l-am consolat cu greutăţile acestuia. Acum eram înarmaţi şi aşteptam mai departe. Nu sosea nici un răspuns, Rectoratul tăcea, chiar şi Hunziker, pe care-l observam cu atenţie în timpul orelor pentru a surprinde la el cea mai mică schimbare, a rămas acelaşi, poate doar că a devenit şi el mai sec, se întrecea în luciditate şi ne-a dat ca temă o compunere pe care nu i-am iertat-o: o scrisoare către un prieten prin care-l rugam, pe acesta, să ne comande o cameră, o bicicletă sau un aparat de fotografiat.

S-a schimbat însă atmosfera din clasă. În februarie, la patru luni după începerea întregii camapanii, tachinările s-au rărit dintr-o dată. N-aveam încredere, eram sigur că vor începe din nou, dar de data asta m-am înşelat. Colegii erau ca înainte, ca în timpurile vechi. Nu mai atacau, nu mai ironizau, mi se părea chiar că evitau premeditat cuvîntul care concentra toată umilinţa. Cel mai mult m-am mirat de adevăraţii duşmani de la care pornise acţiunea. În vocea lor suna acum şi ceva cordial atunci cînd mi se adresau şi eu eram peste măsură de fericit cînd mă întrebau ceva ce nu ştiau. Ridicarea mîinii rămase în continuare redusă la minimum şi am reuşit, culmea autorenunţării, să păstrez uneori doar pentru mine lucrurile pe care le ştiam şi să şed nesimţitor, chiar dacă mă mînca sub limbă.

De Paşti, vechiul an şcolar se terminase, s-au făcut cîteva schimbări radicale, cea mai importantă a fost aceea că profesorii ne spuneau «Dumneavoastră». Din clădirea principală a gimnaziului, de formă patrată, acoperită cu zinc, construită pieziş şi cam sobru într-un intrînd din Rämistraße, care urca şi domina astfel peisajul citadin din imediata apropiere, clasa noastră a fost mutată la «Schanzenberg». Această clădire apropiată era situată pe un deal separat şi, pentru că iniţial nu fusese concepută ca o clădire de şcoală, semăna cu o casă particulară. Sala de clasă avea o verandă şi se deschidea spre grădină, în timpul orelor ţineam ferestrele deschise, simţeam miresme de copaci şi flori, propoziţiile latineşti erau acompaniate de cîntecul păsărelelor. Era aproape ca la Tiefenbrunnen, în grădina «Yaltei». Färber rămase repetent,

dar avînd în vedere rezultatele sale, faptul nu constituia nici o nedreptate, nu era singurul. Clasa devenise mai compactă și atmosfera rămase schimbată. Toți participau în felul lor la lecții, eu mă feream de prea mult zel și ura celorlalți părea să fi trecut. În măsura în care-ți poți închipui o colectivitate într-o clasă, aici se realizase. Fiecare avea calitățile sale și fiecare era respectat. Fiindcă nu mă mai simțeam amenințat, am observat că colegii erau interesanți, chiar și aceia care nu se caracterizau prin rezultate deosebite la învățătură. Ascultînd discuțiile lor, am remarcat lipsa mea de informare în multe domenii extrașcolare și am pierdut ceva din aroganța care contribuise, cu siguranță, la nenorocirea din iarna trecută. Era evident că unii, care se dezvoltaseră mai încet, recuperau acum. Într-un fel de club de șah care se formase, eram bătut adesea în mod serios. Am ajuns în rolul în care se găsiseră înainte alții față de mine, admiram jucătorii mai buni și am început să mă gîndesc la ei. De o compunere a lui Richard Bleuler, care fusese atît de bună, încît a fost citită în public, am rămas încîntat; era departe de a fi școlărească, era inventivă, plină de idei fantastice, era ca și cînd n-ar exista cărți. Am fost mîndru de Bleuler, m-am dus în pauză la el și i-am spus: „Ești un adevărat poet“, voiam, ceea ce el nu putea ști, să spun cu aceasta că eu nu sînt, pentru că în ceea ce privește drama mi se deschiseseră între timp ochii. Probabil că primea acasă o educație minunată, pentru că a refuzat cu modestie, spunînd: „Asta nu-i ceva deosebit.“ Așa și credea, modestia lui era sinceră. Căci înaintea lui fusesem eu la rînd cu cititul compunerii, pătruns de inexplicabila încredere în forțele proprii cu care făceam pe grozavul, iar cînd m-am întors la locul meu și el a trecut pe lîngă mine mergînd în față spre a-și citi compunerea, îmi șoptise în grabă: „A mea este mai bună.“ Deci el știa acest lucru și eu îmi dădeam seama cît era de adevărat; acum, cînd m-am plecat cinstit în fața lui, îmi spuse, la fel de cinstit: „Asta nu-i ceva deosebit.“ Era clar că trăiește acasă printre scriitori: îmi imaginam că mama sa și prietena acesteia, Ricarda Huch, își citeau noile opere în prezența lui și mă-ntrebam dacă și ele spuneau: „Asta nu-i ceva deosebit.“ Era o învățătură: puteai face ceva deosebit și să nu te-ncrezi deloc. Ceva din această recent descoperită modestie a pătruns și în scrisorile către mama, totul n-a durat mult, dar în îngîmfarea mea era acum un vierme care mă împiedica să mai confecționez drame după vechiul model. Era același Bleuler care, prin refuzul său, mă jignise profund iarna trecută, căci eu l-am simpatizat mereu, dar acum era clar că avea motiv serios să nu-i placă multe lucruri la mine.

Într-un cuvînt, fusese o iarnă cu urmări adînci: acomodarea la «Yalta», fără nici o ființă de sex masculin, unde făceam tot ce voiam, înconjurat de o afecțiune oarbă, ba chiar de un fel de divinizare de către femei de toate vîrstele; atacul tăios din partea unchiului care vo-

ia să mă sufoce în afacerile sale; campania zilnică din clasă. Cînd aceasta trecuse, în martie, i-am scris mamei că o bucată de vreme am urît oamenii, că n-am mai avut chef de viață. Dar acum totul s-a schimbat, îi scriam că sînt conciliant și că mi-a trecut setea de răzbunare. În perioada următoare de la Schanzenberg, o perioadă mai norocoasă de conciliație și cu dragostea de oameni renăscută, chiar dacă mi-au rămas unele îndoieli, nou era faptul că ele se îndreptau împotriva mea.

De fapt atacurile fuseseră, cum am aflat mai tîrziu, stopate de sus, într-un mod inteligent, pe nesimțite și fără a se face caz. Chiar dacă petiția de care eram atît de mîndru ajunsese la coșul de hîrtii, totuși cîțiva colegi fuseseră interogați la Rectorat. Observația făcută de Usteri așa în treacăt: „Ridici prea des mîna“, fusese una din consecințele ei. Această observație mă jignise profund tocmai datorită izolării ei enigmatice și grație ei îmi schimbasem comportamentul. Cred că și adversarilor li s-au făcut niște observații utile, altfel n-ar fi încetat dintr-o dată campania începută. Pentru că totul s-a petrecut atît de discret, în perioada umilinții a trebuit să-mi închipui că nu le păsa deloc de petiție, dar în realitate lucrurile stăteau chiar invers.

PREGĂTIT PENTRU INTERDICȚII

Cea mai timpurie interdicție de care-mi amintesc din copilărie a fost una spațială, ea se referea la grădina noastră, în care mă jucam și pe care n-aveam voie s-o părăsesc. Nu era voie să ies pe stradă în fața porții. N-aș mai putea preciza cine a pronunțat această interdicție, cred că a fost atotputernicul bunic a cărui casă se găsea în imediata apropiere a porții. La respectarea acestei interdicții vegheau micile bulgăroaice și servitorul; imaginea țiganilor de afară, de pe stradă, care, așa cum mi-a fost dat adesea să aud, îi băgau pe copiii fără stăpîn în sac și-i luau cu ei, a contribuit, probabil, la respectarea ei. E posibil să fi existat și alte interdicții de acest fel, dar s-au pierdut, pentru că au fost umbrite de una care s-a abătut asupra mea ca trăsnetul, într-un moment îngrozitor, cînd aveam cinci ani și cînd era gata să devin criminal. Pe-atunci, cînd cu toporul ridicat îngînam pe buze cîntecul de război „Acum o voi omorî pe Laurica!“, cînd m-am aruncat asupra tovarășei mele de joacă ce-mi refuzase mereu, în modul cel mai chinuitor, să arunc o privire în caietele ei, atunci cînd cu siguranță aș fi lovit-o dacă aș fi reușit să ajung destul de aproape de ea, atunci m-a întîmpinat bunicul, mînios ca însuși Dumnezeu, a ridicat bastonul și mi-a smuls toporul din mînă. Groaza cu care eram privit

de toți, seriozitatea consiliilor de familie despre copilul asasin, absența tatălui care nu putea atenua nimic, astfel încît mama, fapt cu totul neobișnuit, a intervenit în taină în locul lui și, în ciuda celei mai crunte pedepse, încerca să mă consoleze pentru spaima, prin care am trecut, toate acestea, dar mai ales comportamentul bunicului care, sub cele mai groaznice amenințări m-a snopit în bătaie cu bastonul său, au avut un efect atît de persistent asupra mea, încît aceasta a fost interdicția primordială și primară din viața mea: interdicția de a ucide.

Nu numai că mi-a fost interzis să mai ating vreodată toporul, dar nu mai aveam voie nici să intru în curtea bucătăriei, de unde-l adusesem. Servitorul armean, prietenul meu, nu mai cînta pentru mine, deoarece fusesem alungat și de la fereastra spațioasei camere de zi, de unde-l urmărisem mereu; pentru a nu mai zări niciodată toporul, mi-a fost interzis să arunc chiar și o privire în curtea bucătăriei și, cînd odată de dorul armeanului am reușit să mă furișez neobservat la fereastră, toporul dispăruse, lemnele stăteau necrăpate, armeanul stătea fără lucru și, cu reproșuri în priviri, îmi făcu semn cu mîna să dispar urgent.

Tot timpul simțeam o ușurare în faptul că nu lovisem; bunicul mi-a reproșat și în săptămînile următoare că Laurica ar fi fost moartă dacă mi-ar fi reușit intenția, cum ar fi arătat în băltoaca de sînge, cum i-ar fi țîșnit creierii din craniul lovit, cum nu s-ar mai fi sculat și n-ar mai fi vorbit niciodată, cum eu, drept pedeapsă, aș fi fost închis într-o cușcă de cîini unde, singur-singurel, mi-aș fi petrecut viața izgonit de toți, n-aș fi ajuns niciodată la școală, n-aș fi învățat să scriu și să citesc și cum aș fi plîns și m-aș fi milogit în zadar ca Laurica să reînvie la viață și să mă ierte, cum nu există iertare pentru crimă, pentru că mortul nu mai e niciodată în stare s-o acorde.

Acesta a fost, deci, Sinaiul meu, această interdicția, așa s-a născut religia mea adevărată, dintr-o anume întîmplare personală ireparabilă care, cu toată nereușita, mă urmărea ori de cîte ori îl întîlneam pe bunicul în grădină. Ori de cîte ori l-am întîlnit, în lunile următoare, își ridica amenințător bastonul, amintindu-mi de ticăloșia de care aș fi fost în stare dacă nu s-ar fi amestecat el în ultima clipă. Sînt de asemenea convins, fără s-o pot dovedi, că blestemul care a căzut asupra tatii cu cîteva luni înainte de mutarea noastră în Anglia, era în legătură cu comportarea sălbatică a nepotului, de parcă eu l-aș fi împins la pedepsele și amenințările de care s-a lovit în final autoritatea sa asupra noastră.

Am crescut sub dominația interdicției de a omorî și, chiar dacă nici o interdicție ulterioară nu s-a ridicat la intensitatea și importanța primei, toate și-au tras seva din ea. Era de ajuns să formulezi ceva clar ca interdicție fără a pronunța noi amenințări, cea veche dăinuia, efectul

cel mai mare asupra mea avîndu-l înspăimîntătoarele imagini care-mi fuseseră prezentate ca urmări ale unei crime reuşite: capul crăpat, creierii împroşcaţi şi cînd mai tîrziu, după moartea tatălui, bunicul s-a transformat în faţa mea în cel mai blînd dintre tirani, acest lucru n-a modificat nimic din spaimele pe care mi le stîrnise. Abia acum, cînd meditez puţin la toate acestea, înţeleg de ce n-am putut atinge niciodată creierul şi alte măruntaie ale unui animal, erau interdicţii de alimentaţie care mi s-au impus de la sine.

O altă interdicţie de alimentaţie izvorîtă din primele ore de religie de la Manchester a fost distrusă în germene de o acţiune barbară a mamei. În casa Florentin din Barlowmore Road se adunau la orele de religie cîţiva băieţi ai cunoştinţelor apropiate. Orele erau ţinute de Mr. Duke, un bărbat tînăr, cu barbă ascuţită, originar din Olanda. Nu eram mai mulţi de şase sau şapte. Arthur, băiatul proprietarului, prietenul meu cel mai bun, era prezent. Erau de faţă numai persoane de sex masculin şi, cînd Mirry, sora mai mare a lui Arthur, din curiozitate sau poate să caute ceva, intra în camera unde eram adunaţi, Mr. Duke nu mai scotea o vorbă şi aştepta tăcut pînă ce aceasta părăsea din nou camera. Bănuiam că voia să ne spună un mare secret. Istoria lui Noe şi a corabiei sale pe care ne-o povestea nu era nouă pentru mine. M-a surprins însă cu Sodoma şi Gomora, poate că acesta era secretul, deoarece tocmai cînd era la rînd soţia lui Lot să se prefacă într-o coloană de sare a intrat camerista englezoaică şi a luat ceva din sertarul de la bufet. De data asta Mr. Duke a amuţit în mijlocul propoziţiei. Soţia lui Lot se uitase frivolă în jur şi noi aşteptam cu atenţia încordată la maximum pedepsirea ei. Mr. Duke se întunecă la faţă, îşi încreţi fruntea, urmărind mişcările cameristei cu o dezaprobare evidentă. Soţia lui Lot primi amînare şi după ce a ieşit camerista, el s-a apropiat mai tare de noi şi ne-a spus aproape şoptit: „Nu ne agreează. Este mai bine să nu audă ce vă spun." Apoi aşteptă puţin şi ne aduse la cunoştinţă cu voce solemnă: „Noi, evreii, nu mîncăm carne de porc. Asta nu le place, ei îşi savurează slănina la micul dejun. Voi n-aveţi voie să mîncaţi carne de porc." Era ca o conjuraţie şi, deşi soţia lui Lot încă tot nu încremenise, interdicţia a pătruns adînc în mine şi m-am hotărît să nu mănînc pentru nimic în lume vreodată carne de porc. Abia după aceea şi-a dres glasul Mr. Duke, întorcîndu-se înapoi la soţia lui Lot şi vestindu-ne celor care-l ascultam pe nerăsuflate pedeapsa ei salină.

M-am întors înapoi în Burton Road copleşit de o nouă interdicţie, pe tata nu l-am mai putut întreba. Dar mamei i-am relatat ce se-ntîmplase, pieirea Sodomei se lega de carnea de porc, a zîmbit cînd i-am explicat că slănina pe care o mînca guvernanta la dejun e interzisă

pentru noi, a dat din cap fără să mă contrazică și de aici am dedus că ea, deși femeie, cum ar fi spus Mr. Duke, ținea „de noi“.

Nu la mult timp după aceasta, mama, guvernanta și cu mine am servit prînzul în sufragerie. Am mîncat o carne roșiatică, necunoscută pînă atunci, era foarte sărată și mi-a plăcut, Am fost poftit să mai iau o bucată, pe care am și savurat-o. Apoi mama mi-a spus pe un ton nevinovat: „Ți-a plăcut, nu-i așa?“ „Desigur, foarte mult, o să mai primim?“ „A fost carne de porc“, a spus ea. Credeam că-și bate joc de mine, dar era serioasă. Am simțit că mi se face rău, m-am dus afară și-am vomat. Nu m-a băgat în seamă. Chestiunea cu Mr. Duke nu-i convenea, era hotărîtă să pună capăt acestui tabu și a reușit, dar, după cele întîmplate, n-am mai îndrăznit să apar în ochii lui și astfel a luat sfîrșit pentru mine această formă de învățămînt religios.

Probabil că mamei i-ar fi plăcut să devină unica instanță din partea căreia interdicțiile trebuiau luate ca legi. Deoarece se hotărîse să-și dedice viața numai nouă, să preia întreaga responsabilitate în ceea ce ne privește, nu suporta nici o influență mai profundă din afară. De la scriitorii pe care-i citea așa, precum alții biblia, și-a format convingerea că dezvoltarea propriu-zisă a diferitelor religii nu prezintă importanță. După părerea ei trebuia să le găsești părțile comune și să te orientezi după ele. N-avea încredere în nimic ce ducea la lupta acută, sîngeroasă a religiilor una împotriva alteia, fiind de părere că ea distrage de la lucruri mai importante, pe care le mai are omul de făcut. Era convinsă că oamenii sînt în stare de cele mai mari josnicii și faptul că mai duc războaie între ei este o dovadă indubitabilă pentru gradul de eșuare a tuturor religiilor. Cînd, nu la mult timp după aceea, clerici de toate confesiunile au consimțit să binecuvînteze armele cu care oameni, care nu se văzuseră niciodată înainte, s-au năpustit unii asupra altora, aversiunea ei a luat asemenea proporții, că nici în perioada vieneză n-o putea ascunde în întregime față de mine.

De influențele unor asemenea instanțe voia să mă păzească cu orice preț, fără să observe că prin aceasta ea însăși devenea ultima sursă a tuturor prevestirilor. Forța celor mai mari interdicții era acum în mîinile ei. Pentru că n-a căzut niciodată în nebunia de a se considera ceva divin, ar fi fost foarte mirată dacă i-ar fi explicat cineva cît de colosală era fapta ce și-o asumase. Cu sărmanele taine ale lui Mr. Duke terminase repede. Mult mai greu i-a fost să se afirme în fața bunicului. Autoritatea îi fusese subminată de blestemul său și faptul că, după părerea lui, acesta își făcuse efectul, l-a făcut să apară nesigur în fața noastră. Se simțea într-adevăr vinovat atunci cînd mă săruta și mă compătimea ca pe un orfan. Cuvîntul îmi repugna ori de cîte ori îl folosea, deoarece suna ca și cînd mama n-ar exista pe lume, el îl pronunța, fără ca eu să știu, împotriva lui însuși, era un fel de a-și re-

proşa vina. Numai cu jumătate de inimă ducea lupta pentru noi împotriva mamei, dacă mama însăşi n-ar fi fost pătrunsă de propria-i vină, ar fi cîştigat lupta foarte uşor. Ambii erau epuizaţi, dat fiind însă că vina lui era incomparabil mai mare, a cedat.

Toată autoritatea se concentra în ea. Credeam orbeşte în ea, credinţa aceasta mă umplea de fericire şi, îndată ce era vorba de lucruri importante şi grave, aşteptam sentinţa ei, cum aşteaptă alţii pe cea a unui dumnezeu sau a profetului său. Aveam zece ani cînd mi-a impus cel de al doilea mare tabu, după celălalt mai timpuriu împotriva uciderii, care pornise de la bunicul. Acesta se îndrepta împotriva a tot ce ţinea de dragostea între sexe: voia să mi-o tăinuiască cît mai mult, convingîndu-mă că pe mine nu mă interesează acest capitol. Pe atunci chiar că nu mă interesa, dar tabuul ei şi-a păstrat valabilitatea pentru toată perioada petrecută la Zürich, aveam aproape 16 ani şi tot mă mai trăgeam la o parte cînd colegii discutau lucruri de cea mai mare actualitate. Sentimentul ce mă pătrundea atunci nu era atît dezgustul, asta se-ntîmpla doar rareori şi în ocazii deosebit de drastice, ci «plictiseala». Eu, care nu cunoscusem niciodată plictiseala, am decis că e plicticos să auzi vorbindu-se despre lucruri care nici nu există în realitate şi chiar la 17 ani, la Frankfurt, i-am provocat mirare unui prieten, susţinînd că dragostea ar fi o născocire a poeţilor, că ea nici nu există şi că de fapt lucrurile se petrec cu totul altfel. În această perioadă devenisem sceptic faţă de poeţii metrului iambic care-mi stăpîniseră multă vreme imaginaţia, extinzînd propriu-zis tabuul mamei şi asupra dragostei «caste».

În timp, această interdicţie s-a destrămat de la sine, dar cea a uciderii a rămas în continuare nezdruncinată. A fost atît de bine alimentată de experienţele unei întregi vieţi trăite în mod conştient, încît nu mă pot îndoi de justeţea ei, chiar dacă nu mi-aş fi dobîndit-o prin propria-mi încercare de crimă, pe cînd aveam cinci ani.

VINDECAREA DE ŞOARECI

În faţa şoarecilor mama devenea neputincioasă şi-şi pierdea toată stăpînirea de sine. Cum i se părea că foşneşte ceva, începea să ţipe, întrerupea orice treabă — se putea întîmpla ca lucrul pe care-l ţinea în mînă să-i cadă — o lua la fugă scîncind, mişcîndu-se în cele mai ciudate zigzaguri ca să scape. Eram obişnuit, de cînd ţin minte aşa se petreceau lucrurile cu ea, dar cînd era de faţă tata nu mă impresiona prea mult, lui îi făcea plăcere s-o ocrotească şi se pricepea s-o calme-

ze. Cît ai clipi gonea șoarecele și o lua pe mama în brațe, o ridica în sus și o purta pe brațe prin toată camera ca pe-un copil, spunîndu-i cuvinte liniștitoare. Aș putea spune că în acest timp afișa două mine diferite: o expresie serioasă, prin care-i recunoștea și împărtășea spaima, și una veselă, care-i trăda înțelegerea și care, probabil ni se adresa și nouă, copiilor. Apoi, tacticos și cu tot ceremonialul, se punea o nouă cursă de șoareci, i-o plimba întîi prin fața ochilor, lăudîndu-i eficacitatea și irezistibila bucată de brînză dinăuntru, demonstrîndu-i apoi de cîteva ori cît de sigur se închidea. După aceea, pe cît de repede se petrecuse, pe atît de repede trecea totul. Mama, care acum se ținea din nou pe propriile-i picioare, rîdea și spunea: „Ce m-aș face fără tine, Jacques?“ Mai urma un oftat: „Of! Ce prostie!“ și, după acest „Of!“ o recunoșteam și era din nou ca înainte.

La Viena, cînd nu mai aveam tată, am încercat să-i preiau eu rolul, dar acest lucru era dificil. N-o puteam lua pe mama în brațe, eram prea mic, nu găseam cuvintele lui, asupra șoarecelui nu aveam aceeași influență ca el, se vînzolea destul de mult prin cameră, pînă să scap de el. Atunci mă străduiam mai întîi s-o gonesc pe mama în altă cameră, reușita depindea de gradul de panică în care se afla. Cîteodată își pierdea capul în așa măsură, încît rămînea dinadins în camera unde se ivise șoarecele, atunci începea pentru mine o treabă foarte grea, pentru că mișcările ei în zigzag se încrucișau cu cele ale șoarecelui și amîndoi alergau o bucată unul spre celălalt, de parcă voiau să se înfricoșeze reciproc, era o goană nebunească. Fanny, care cunoștea deja țipetele, venea nechemată din bucătărie cu o nouă cursă, asta era sarcina *ei*, și numai ea găsea cuvintele potrivite care erau adresate întotdeauna șoarecelui: „Slănina asta-i pentru tine, dobitocule! Prinde-te!“

Mai tîrziu, în locul explicațiilor pe care i le ceream, mama îmi povestea doar întîmplări din tinerețea ei: cum obișnuia să sară pe mese de pe care nu mai cobora; cum le contamina cu teama ei și pe cele două surori mai mari care începeau și ele să alerge prin cameră, cum s-au refugiat odată toate trei pe aceeași masă unde stăteau cocoțate împreună, pînă cînd un frate le-a spus „Să mă urc și eu lîngă voi?“ Nu exista nici o explicație, nu încerca să găsească vreuna, voia să se transforme în fata de odinioară și singurul ei prilej era apariția unui șoarece.

Mai tîrziu, în Elveția, ori de cîte ori locuiam într-o cameră la hotel, prima ei întrebare adresată cameristei, chemată anume pentru asta, era dacă aici sînt șoareci. Nu se mulțumea cu răspunsuri simple, întreba în mai multe feluri ca să-și deruteze interlocutoarea. Ținea în mod deosebit să afle cînd a fost văzut în hotel ultimul șoarece, la ce etaj, în ce cameră, la ce distanță de camera noastră, pentru că era de la sine înțeles că-n camera pe care am primit-o nu apăruse niciodată vreun șoarece. Era curios totuși cum o liniștea acest interogatoriu. Abia se

termina că ea se și așeza confortabil, începînd să despacheteze. Cu o mînă de cunoscătoare se plimba de cîteva ori prin cameră încoace și-n colo, făcea observații cu privire la amenajarea camerei, ieșea pe balcon și admira priveliștea. Era iarăși suverană și demnă, așa cum îmi plăcea mie.

Cu cît înaintam în vîrstă, cu atît mai tare mă rușinam de schimbarea ei cînd o copleșea teama de șoareci. În timpul petrecut la vila «Yalta» am făcut o încercare bine ticluită de a o vindeca. Venea să mă vizteze de două ori pe an și atunci rămînea mai multe zile la «Yalta«. I se dădea o cameră mare și frumoasă la etajul întîi, nu uita niciodată să-și adreseze întrebările doamnelor Herder care nu prea aveau conștiința curată în această privință; ele nici nu se pretau la un interogatoriu, evitau răspunsurile, rîdeau și dădeau atît de puțină importanță acestui fapt, încît mama, ca să poată dormi liniștită, începea să mă chestioneze pe mine cîte o oră întreagă. Acesta era un început nedemn, deoarece mă bucurasem așa de mult de revedere și-mi făcusem planul să discut cu ea despre atîtea lucruri. Nici răspunsurile mincinoase în scopul liniștirii ei nu-mi erau pe plac. Ca adept înveterat al lui Odiseu, îmi plăceau poveștile total inventate, în care te prefăceai în altul și te ascundeai, nicidecum minciunile cu picioare scurte care nu-ți solicitau activitatea creatoare. Astfel, odată tocmai sosise mama cînd am început discuția în felul lui Odiseu și i-am spus, fără multă vorbă, că mi s-a întîmplat ceva minunat și trebuie să-i povestesc: în cămăruța mea de sus de la mansardă avusese loc tocmai o adunare a șoarecilor. S-au întîlnit la lumina lunii pline, mulți, cu siguranță o duzină, și apoi s-au învîrtit în cerc și au jucat. Din pat îi puteam observa, era atîta lumină, încît fiecare amănunt putea fi văzut, era chiar un joc în formă de cerc, mereu în aceeași direcție, nu atît de iute cum se mișcau ei de obicei, era mai degrabă o alunecare decît o furișare, era prezentă și mama șoarecilor cu un pui în bot și juca împreună cu ceilalți. Nu se poate spune ce gingaș arăta micuțul care-i atîrna pe jumătate din bot, dar aveam impresia că nu-i plăcea mișcarea în cerc a mamei, că a început să chițăie jalnic. Și, deoarece mama era atît de prinsă și nu voia să întrerupă jocul, chițăia tot mai tare, pînă cînd mama ieși din rînd șovăind nemulțumită și îndepărtîndu-se de cerc îl alăpta pe micuț la lumina lunii. Ce păcat, îi spusei mamei, că n-a văzut și ea această întîmplare, totul părea atît de omenesc, mama îi dădea puiului să sugă, încît eu uitasem că era vorba de șoareci, atît de mare era asemănarea cu oamenii și, abia cînd privirea îmi căzu din nou asupra celor care jucau mi-am dat seama de cele petrecute; nici jocul nu era șoricesc, era prea ritmic, prea stăpînit.

Mama mă întrerupse și mă întrebă grăbită dacă am discutat cu cineva despre aceasta. Nu, natural că nu, așa ceva nu se poate povesti,

locuitorii vilei «Yalta» ar avea impresia că am înnebunit, mă feresc să le spun ceva. „Deci, ştii cît sună de ciudat istoria ta. Ai visat-o." Dar, cu toate îndoielile ei, eu am observat că i-ar fi plăcut să fie adevărată. Mama şoarecilor care alăpta o preocupa profund, mă întreba mereu amănunte, cu cît îi dădeam detalii mai exacte cu atît mai mult aveam sentimentul că chestiunea e, de fapt, adevărată, deşi eram conştient că inventasem povestea. Cu ea se întîmpla acelaşi lucru, mă avertiza să nu vorbesc cu colegii din vilă despre asta; cu cît insistam mai mult că nu visasem, cu cît aduceam mai multe argumente în acest sens, cu atît mai important era pentru ea ca eu să nu povestesc nimic, să aştept mai bine următoarea lună plină şi să văd ce se va întîmpla atunci. Îi mai descrisesem cît a durat jocul, pînă ce luna se depărtase atît de mult, încît nu mai strălucea în camera mea. Mama şoarecilor însă nu s-a mai întors în cercul celor ce jucau, ea a fost încă multă vreme preocupată de puiul ei, pe care l-a curăţat nu cu lăbuţa, ci cu limba. Îndată ce luna plină nu mai străluci în cameră, dispărură cu toţii. Atunci am aprins lumina şi am cercetat cu atenţie locul de pe podea, unde am găsit urme de şoareci. Acest lucru m-a dezamăgit, căci jocul fusese atît de festiv, oamenii cu siguranţă nu şi-ar fi dat doar aşa drumul într-o asemenea ocazie. „Eşti nedrept", a spus ea. „Tipic pentru tine. Aştepţi prea mult. Doar nu sînt oameni, chiar dacă au un fel de joc." „Dar cum i-a dat să sugă puiului, era exact ca la oameni." „Asta-i adevărat, asta-i adevărat. Sînt convinsă că nu mama care alăpta fusese cea care şi-a dat drumul". „Nu, nu era ea, urmele erau în alte locuri." Cu asemenea amănunte şi cu altele asemănătoare îi întăream credinţa. Am căzut de acord să păstrăm totul pentru noi. M-a rugat să nu pierd ocazia şi să-i scriu la Arosa cînd va fi următoarea lună plină.

Cu aceasta teama de şoareci a mamei a fost rezolvată. Şi în anii următori m-am ferit să-i mărturisesc că inventasem totul. Ea căutase în toate felurile să-mi zdruncine povestea, fie ironizîndu-mi imaginaţia, care-mi juca o festă, fie exprimîndu-şi îngrijorarea faţă de caracterul meu mincinos. Eu însă am rămas constant, susţinînd că am văzut totul aievea, în tot cazul numai de data aceea. Nici o lună plină nu mi-a mai readus şoarecii, poate că se simţiseră urmăriţi în camera mea, de la mansardă, şi şi-au mutat jocul într-un loc mai puţin periclitat.

STIGMATIZATUL

După cină, pe care o serveam împreună, la o masă lungă de la parterul casei, eu mă furişam în livadă. Era situată ceva mai la margine faţă de domeniile propriu-zise ale vilei «Yalta», de care era despăr-

țită printr-un gard; intram în ea doar cînd erau coapte fructele, în rest era uitată. O ridicătură de teren o ascundea de privirile locuitorilor casei, nimeni nu bănuia că ești acolo, nu erai căutat, chiar și strigătele din casă sunau atît de slab, că puteai să nu le auzi. Odată, furișat pe neobservate prin deschizătura din gard, te găseai singur în amurg și deveneai receptiv la tot ce se petrecea în jur. Se ședea bine lîngă cireș pe o movilită cu iarbă. De aici aveai vedere liberă spre lac și puteai urmări necontenita schimbare a culorii apei.

Într-o seară de vară apăru un vapor luminat, se mișca atît de încet că eu credeam că stă pe loc. Mă uitam la el de parcă n-aș mai fi văzut un vapor, era singurul, în afara lui nu mai era nimic. În jurul lui era amurgul și treptat se lăsa întunericul. Era puternic luminat, luminile sale formau o constelație proprie, se simțea că era pe apă după calmul nedureros cu care aluneca. Silențiozitatea sa se așternea ca așteptarea. Lumina fără pîlpîiri mă cuceri de parcă de dragul lui aș fi venit în livadă. Nu-l mai văzusem niciodată înainte, dar l-am recunoscut. În deplina tărie a luminilor sale dispăru. M-am dus acasă și n-am discutat cu nimeni, oare despre ce aș fi putut discuta?

Mă duceam seară de seară acolo și așteptam să văd dacă vine. N-am îndrăznit să-l introduc în circuitul timpului, mă sfiam să-l așez în arătătoarele ceasului. Eram sigur că va reapare. Dar și-a schimbat orele și nu a mai apărut, nu s-a mai repetat apariția și a rămas un miracol veșnic.

O figură ciudată printre profesori era Jules Vodoz, pe care l-am avut o bucată de timp la franceză. L-am remarcat înainte de a veni la noi: purta în permanență o pălărie, chiar și pe coridoarele școlii, și avea un zîmbet trist, încremenit. Mă-ntrebam cine e, dar mi-a fost jenă să-i întreb pe alții despre el. Fața lui nu avea nici o culoare, părea îmbătrînit înainte de vreme, nu l-am văzut niciodată discutînd cu un alt profesor, dădea impresia că e mereu singur, nu din aroganță, nu din dispreț, ci dintr-o groaznică detașare, de parcă n-ar auzi și n-ar vedea nimic în jur, de parcă s-ar afla în altă parte. Îl numeam „masca", dar am păstrat acest nume pentru mine, pînă într-o bună zi cînd apăru, în clasă, cu pălăria pe cap, noul nostru profesor de franceză. Vorbea — zîmbind mereu — încet, repede, cu accent franțuzesc, nu ne privea pe nici unul în față și acum părea că ascultă încordat în depărtare. Se plimba neliniștit încoace și-ncolo, cum stătea cu pălăria pe cap aveai impresia vă vrea să plece în orice clipă. Se ducea după catedră, își scotea pălăria, apărea din nou și se posta în fața clasei. Acolo, în partea superioară a frunții, avea o gaură adîncă pe care o acoperise cu pălăria. Acum știam de ce o poartă mereu și nu-i place să se despartă de ea.

Trezise interesul clasei prin această gaură şi în curînd ieşise la iveală cine era Vodoz şi despre ce era vorba. Nu ştia nimic despre cercetările noastre, dar el era stigmatizat şi, pentru că nu-şi mai ascundea gaura din cap în faţa noastră, presupunea probabil că-i cunoşteam soarta. Cu mulţi ani în urmă condusese, împreună cu un alt profesor, o clasă într-o excursie în munţi. A căzut o avalanşă şi i-a îngropat. Nouă elevi şi celălalt profesor au murit, ceilalţi au fost dezgropaţi vii. Vodoz, cu o rană gravă la cap, era puţin probabil că va scăpa. E posibil ca memoria mea să fi schimbat ciferele exacte, dar aceasta a fost, fără îndoială, cea mai groaznică nenorocire de care a fost atinsă vreodată şcoala.

Marcat cu acest semn al lui Cain, Vodoz trăia mai departe şi preda la aceeaşi şcoală. Cum ar fi putut scăpa vreodată de problema responsabilităţii. Pălăria care trebuia să-l apere de privirile curioase, nu-l apăra de el însuşi. Nu-şi scotea niciodată pălăria pentru mai mult timp, o lua îndată de pe catedră şi şi-o punea din nou, continuîndu-şi drumul de om hăituit. Propoziţiile pe care le folosea la oră erau detaşate de el, de parcă le-ar fi rostit altcineva, zîmbetul său era spaima sa, acesta era el. M-am gîndit atîta la el, încît a pătruns în visurile mele, pîndeam şi eu ca şi el, apropierea avalanşei. Nu ne-a predat mult timp, am respirat uşurat cînd ne-a părăsit. Am impresia că schimba des clasele. Poate că nu suporta să stea prea mult cu aceiaşi elevi, poate că în curînd toţi se prefăceau în victime. L-am mai văzut uneori pe coridor şi-l salutam prudent, el nu observa, nu observa pe nimeni. În clasă nu se vorbea de el, era singurul profesor pe care nu încerca nimeni să-l imite. L-am uitat şi nu m-am mai gîndit niciodată la el, numai vaporul luminat mi-a readus imaginea lui.

SOSIREA ANIMALELOR

Un profesor aşa cum ţi-l doreşti, energic şi lucid era Karl Beck. Iute ca vîntul păşea în clasă, era deja în faţă, nu pierdea timp, intra repede în miezul problemei. Era înalt şi subţire, se ţinea foarte drept, fără nici o umbră de rigiditate. Oare obiectul pe care-l preda făcea ca lecţiile sale să se desfăşoare fără complicaţii particulare? Matematica sa era clară şi se adresa fiecăruia în parte. Nu făcea deosebiri între noi, era corect cu fiecare. Se bucura însă nemaipomenit cînd ţineai bine pasul, avea un anume fel de a exprima acest lucru care nu putea fi interpretat ca protecţie; nici dezamăgirea sa nu putea fi interpretată de nimeni ca păgubire. Pentru vîrsta sa nu avea prea mult păr, dar

cel pe care-l avea era mătăsos și galben, privindu-l aveai senzația plăcută a razelor de soare. Nu te cucerea nici pe departe prin căldură, ci mai degrabă printr-un soi de neînfricare. Tot atît de puțin căuta să ne intre în grații, pe cît căuta să ne asuprească. Pe fața lui se putea citi o ușoară zeflemea, dar nici vorbă de ironie, nu-i stătea-n obicei să mimeze superioritate, mai degrabă dădea impresia că și-a păstrat nota de zeflemea de pe cînd era elev, iar acum, ca profesor, trebuia să se străduiască puțin să n-o arate. Trebuie să fi fost un pretențios, așa mi-a rămas în memorie: distanța pe care o păstra era una spirituală. Nu impresiona prin gravitate, cum se întîmplă adesea la profesori, te impresiona prin vitalitatea sa constantă și prin claritate. Clasa-i știa atît de puțin de frică, încît la început a făcut o încercare de a-l ataca. Într-o zi fu primit cu urlete, stătea în ușa deschisă, iar clasa urla mai departe. Examină puțin situația și spuse furios: „Nu țin lecția!“, trînti apoi ușa în spatele său și dispăru. Nici o pedeapsă, nici o judecată, nici o cercetare, a plecat pur și simplu. Clasa rămase singură cu urletele ei și victoria scontată inițial se termină cu o senzație de ridicol și se evaporă repede.

Manualul nostru de geografie era scris de Emil Letsch și tot pe el îl aveam și ca profesor. Eu i-am cunoscut cartea înainte de a ne fi profesor, o cunoșteam aproape pe de rost, căci conținea foarte multe cifre. Înălțimea munților, lungimea rîurilor, populația țărilor, cantoanelor și orașelor, reținusem tot ce se poate exprima în cifre și mai sufăr și acum din cauza acestor cifre în majoritate depășite. Mi-am pus mari speranțe în autorul acestei bogății, cine scrisese o carte era un fel de Dumnezeu pentru mine. S-a dovedit însă că acest autor avea de la Dumnezeu doar mînia și-n rest absolut nimic. Letsch mai mult comanda decît preda și la fiecare obiect pe care-l amintea adăuga prețul. Era atît de sever că n-a zîmbit, n-a rîs nici măcar o singură dată. Eu m-am plictisit repede, pentru că nu spunea niciodată ceva ce nu era în carte. Era mărginit pînă la prostie și aștepta aceeași mărginire și de la noi. Era atît de nesuferit, încît această ură a devenit la mulți dintre elevii lui singura amintire ce i-o păstrau. Nu văzusem un om într-un asemenea hal de furie, pentru că la alții furia se manifesta mai treptat. Poate că era obișnuința sa de a porunci, poate că era mai mult zgîrcenie la vorbă decît furie. Dar vigilența pe care o afișa avea un efect paralizant. Purta o barbă ascuțită, era mic de statură, poate și aceasta contribuia la energia sa.

N-am abandonat speranța de a afla odată de la el ceva care să fi legitimat pasiunea sa pentru geografie, fusese chiar și în expediții. Dar prefacerea care am observat-o la el era de altă natură. La o conferință despre Insulele Mariane și Caroline, undă mă luase domnișoara Herder, într-o casă a breslașilor, era prezent și el. Conferențiarul

era generalul Haushofer din München, un geopolitician savant, superior nu numai ca rang domnului nostru Letsch. A fost o conferință informativă, precisă și clară, care mi-a dat primul impuls pentru preocupările mele de mai tîrziu privind Insulele Mării Sudului. Nu-mi plăcea linia pe care mergea, credeam că este poziția militară a vorbitorului care-mi displăcea și am aflat amănunte despre el abia mai tîrziu. Dar am învățat mult în această oră scurtă și eram într-o stare expansivă și veselă care se instalează în asemenea ocazii, cînd, deodată, profesorul Letsch o salută pe domnișoara Herder. Erau vechi cunoștințe dintr-o călătorie comună în Creta și, pentru că locuia în Zollikon, aveam același drum spre casă. Nu-mi credeam urechilor cînd l-am auzit conversînd cu domnișoara Mina. Rostea trei, patru, cinci propoziții una după alta, zîmbea și rîdea. Și-a exprimat mirarea că locuiesc la vila «Yalta» de care-și amintea ca de un internat de fete. El spuse: „De aici interesul pentru geografie la tînărul nostru. Îl are, deci, de la Dumneavoastră, domnișoară Herder!" Dar asta nu era nimic: se interesă de celelalte doamne pe care le știa pe nume. O întrebă pe domnișoara Herder dacă merge des în Italia. Adăugă apoi că în urmă cu un an a întîlnit-o pe contesa Rasponi pe insula Djerba. Discuțiile au continuat așa pe tot parcursul drumului spre casă, un bărbat sociabil, aproape politicos, care la sfîrșit și-a luat rămas bun de la noi energic, într-un fel și cordial, chiar dacă puțin cam răgușit.

În călătorie, spuse domnișoara Mina, cunoștea toate prețurile și nu suporta înșelătoria. Cum de ținea minte toate prețurile nu-și poate explica nici pînă azi.

Lecțiile lui Letsch n-au însemnat nimic pentru mine și cartea sa ar fi putut-o scrie, la fel de bine, altul. Dar lui îi datorez trăirea unei schimbări brusce, desigur, ultimul lucru la care m-aș fi așteptat de la el.

Lucruri mai bune ar fi de relatat despre Karl Fenner, profesorul de științele naturii. Aici bărbatul dispare pentru mine în imensul peisaj pe care mi-l deschidea. El n-a continuat o treabă ale cărei baze fuseseră deja puse acasă, el a început ceva cu totul nou. Reprezentările mamei despre natură erau convenționale. Adora, fără prea multă convingere, apusurile de soare și căuta ca locuințele pe care le închiriam să aibă camerele în care stăteam cel mai mult spre vest. Iubea livezile copilăriei ei, pentru că-i plăceau fructele și mirosul de trandafiri. Bulgaria era pentru ea țara pepenilor, piersicilor și strugurilor — asta ținea de simțul foarte dezvoltat al gustului și al mirosului. Nu aveam animale în casă și despre ele nu mi-a vorbit niciodată în mod serios, exceptînd doar cazul cînd le considera ca delicatese. Descria cum se îndopau gîștele în copilăria ei și, în timp ce eu mă topeam de revoltă

și de milă, ea relata cît sînt de bune gîștele grase. Era foarte conștientă de cruzimea acestui procedeu de îndopare și imaginea nemilosului deget mare al unei servitoare care îndesa tot mai multă mămăligă în gușa păsării a devenit un coșmar în care eu însumi, devenit gîscă, eram îndopat și îndopat pînă cînd mă trezeam țipînd. Era în stare să zîmbească vorbind despre astfel de lucruri și eu știam că atunci se gîndește la gustul gîștelor. Despre un singur fel de animale mi-a povestit amănunțit, despre lupii de pe Dunărea înghețată, cărora le dădea atenție pentru că se temuse atît de tare de ei. La Manchester, tata mă ducea în grădina zoologică, aceasta nu se întîmpla prea des, fiindcă n-avea timp, mama nu venea niciodată cu noi, nu era niciodată prezentă, poate că se plictisea, ea se dăruia în întregime oamenilor. Grație tatălui meu începuseră acele contacte cu animalele, fără de care o copilărie nu merită să fie trăită. Spre încîntarea mea, el le imita și era în stare să se prefacă într-o mică broască țestoasă pe care noi, ca și toți copiii din Anglia, o țineam în grădină. Apoi, deodată, totul s-a întrerupt. Timp de șase sau șapte ani am trăit numai în lumea lipsită de animale a mamei. Mișunau la noi tot felul de personaje mari, dar nici unul nu avea chipul unui animal. Eroii și zeii grecilor îi erau cunoscuți, deși îi prefera pe oameni, despre zeitățile cu două chipuri ale egiptenilor am aflat abia ca adult.

În locuința noastră din Scheuchzerstraße, de pe balconul bucătăriei priveam în jos spre un loc viran. Locuitorii caselor vecine își amenajaseră aici mici grădini de legume. Una din grădini era a unui polițist care ținea un purcel pe care-l îngrășa cu dragoste și cu tot felul de șiretlicuri. Vara, școala începea la ora șapte, atunci mă sculam la ora șase și-l surprindeam pe polițist sărind gardurile grădinilor vecine și smulgînd în grabă hrană pentru purcelul său. Mai întîi se uita precaut în sus, spre ferestrele caselor, dacă nu-l observă cineva, toți dormeau încă, pe mine nu mă vedea, poate fiindcă eram prea mic. Smulgea repede tot ce se putea și apoi sărea înapoi la Sugie, așa-i spuneam noi purcelului. Era îmbrăcat în pantaloni de polițist, se părea că-n ceea ce făcea nu-l deranja vipușca lungă de pe partea lor exterioară; sărea de pe un strat pe altul, era un sprinter bun, se autoservea și-n felul acesta își cruța propriile-i plante. Sugie era nesătul, noi ascultam cu plăcere cînd grohăia și cînd Georg, fratele cel mic, căruia îi plăcea foarte mult să ciugulească, se-ntîmpla să fure iarăși ciocolată, ne băteam joc de el, grohăind fără răgaz, ca Sugie. Atunci plîngea și promitea că nu mai face niciodată, dar exemplul polițistului îl influența irezistibil și chiar a doua zi ciocolata dispărea din nou.

Dimineața îi trezeam pe frații cei mici, ne ascundeam toți trei pe balconul de la bucătărie și așteptam cu răsuflarea oprită apariția polițistului, apoi, fără a zice pîs, ne uitam la săriturile lui și abia după

ce pleca începeam să grohăim tare, Sugie devenise animalul nostru de casă. Din păcate Sugie n-a trăit mult și, după ce a dispărut am rămas din nou singuri, tînjind după animale, dar fără să ne dăm seama de acest lucru. În tot acest timp mama nu manifesta nici un interes pentru Sugie, ce o interesa era polițistul necinstit despre care ne-a fost dat din plin să auzim povețe. Se lansa copios în teorii despre prefăcătorie, se avînta pînă la Tartuffe și ne asigura că prefăcutul nu va scăpa de pedeapsă.

Atît de slabă era încă pe atunci legătura noastră cu animalele. Acest lucru s-a schimbat odată cu apariția profesorului Fenner și cu științele naturii de la școală, s-a schimbat radical. El explica cu nesfîrșită răbdare alcătuirea plantelor și animalelor. Ne cerea să facem desene colorate pe care le executam acasă în modul cel mai îngrijit. Nu se mulțumea cu aceste desene făcute oricum, se lega de fiecare greșeală, ne îndemna blînd, dar perseverent să le aducem îmbunătățiri, iar pe mine mă sfătuia adesea să arunc mai bine totul și să încerc încă o dată. Aproape tot timpul afectat temelor de casă îl foloseam pentru aceste caiete de științele naturii. Din cauza ostenelii pe care mi-o dădeam, țineam mult la ele. Admiram desenele colegilor care-mi păreau minunate și cîte caiete cu desene frumoase mai erau! Nu simțeam invidie, ci consternare cînd mi se arăta un asemenea caiet, nu există nimic mai sănătos pentru un copil căruia învățătura nu-i dă bătaie de cap decît totala incapacitate într-un domeniu sau altul. Am fost totdeauna cel mai slab la desen, atît de slab, încît simțeam compătimirea lui Fenner care era un om afectuos și cald. Era mic și cam gras, vocea lui moale și înceată, dar lecțiile-i erau la obiect și gîndite exact, atît de temeinice, că-ți făcea plăcere să le asculți, progresam încet, dar ceea ce se parcurgea cu el nu se uita niciodată, îți rămînea întipărit pentru totdeauna.

Făcea cu noi excursii care ne plăceau la toți. Atmosfera era veselă și degajată, nu se omitea nimic, de la Rumensee am adus tot felul de mici viețăți acvatice pentru școală. Ne arăta la microscop această viață fantastică pe un spațiu foarte redus și tot ce vedeam trebuia apoi desenat. Trebuie să-mi înfrîng pornirea de a intra în amănunte, pentru a nu transforma ceea ce spun într-o prelegere de științele naturii, cu care nu doresc să-mi plictisesc cititorii care sînt, oricum, în temă. Dar trebuie să mai amintesc că el nu împărtășea atitudinea mea recent conturată de sensibilitate la toate problemele luptei pentru existență în regnul animal, el lua lucrurile așa cum erau, adică ceea ce se întîmpla în natură nu era supus judecăților noastre morale. Era prea simplu, poate și prea modest ca să intervină în aceste procese nespus de crude. Dacă în timpul excursiilor, unde aveam timp de discuții, îmi scăpa ceva sentimental în această direcție, el tăcea și nu

răspundea nimic, cum altfel nu-i stătea în obicei. Voia să ne obişnuiască cu o atitudine bărbătească, stoică în aceste probleme, dar fără şarlatanie şi vorbărie, pur şi simplu prin ţinuta sa. Astfel, simţeam tăcerea sa ca pe un dezacord şi mă reţineam puţin.

Ne pregăteam pentru o vizită la abator; cu cîteva lecţii înainte adusese mereu vorba de această chestiune, explicîndu-ne că animalele nu trebuie lăsate să sufere, că acum nu mai e ca în trecut, ci se are grijă ca animalele să moară repede şi fără dureri. Mergea atît de departe, încît folosea în acest context chiar şi cuvîtul «uman» şi ne recomanda cum trebuie să se poarte fiecare cu animalele din jurul său. Eu îl stimam atît de mult, îi eram atît de devotat, încît suportam şi aceste pregătiri circumspecte pentru vizita la abator, fără să-l condamn. Simţeam că vrea să ne obişnuiască cu ceva inevitabil şi-mi plăcea că-şi dădea atîta osteneală şi că începea cu mult înaintea vizitei planificate. Îmi închipuiam cum ne-ar fi condus Letsch în locul lui la abator şi cum ar fi încercat să rezolve această problemă spinoasă în modul cel mai brutal, fără menajamente. Dar eu aşteptam cu mare teamă ziua vizitei care se apropia. Lui Fenner, care era un bun observator, nu-i scăpa nimic nici la oameni, îşi dădu seama, deşi eu păstram aceasta cu încăpăţînare numai pentru mine, şi nu spuneam nimic în faţa colegilor, de ale căror glume mă temeam.

Cînd, în sfîrşit, am ajuns la abator, nu m-a lăsat de lîngă el. Ne explica fiecare instalaţie de parcă ea ar fi fost inventată de dragul animalelor. Cuvintele sale se interpuneau ca un strat protector între mine şi tot ceea ce vedeam, astfel că nici n-aş putea descrie clar cele văzute. Azi, cînd mă gîndesc, mi se pare că el s-a comportat ca un preot care-ţi alungă moartea. Fu singura dată cînd vorbele lui mi se părură mieroase, deşi ele nu făceau altceva decît să mă apere de groază. Intenţia i-a reuşit, eu am înregistrat totul în linişte, fără a-mi trăda sentimentele, se putea declara mulţumit cu mine, pînă cînd şi-a epuizat cunoştinţele şi ne-a arătat ceva ce-a distrus totul. Am trecut pe lîngă o oaie gestantă care tocmai fusese tăiată şi zăcea deschisă în faţa noastră. În placenta ei plutea un mieluşel abia de o jumătate de deget, capul şi picioarele se puteau identifica clar, dar totul la el părea transparent. Poate că nu l-am fi observat, dar el ne opri şi ne explică, cu vocea lui domoală, dar fermă, ceea ce vedeam. Eram strînşi toţi în jurul lui, pe mine mă scăpase din ochi. Totuşi acum îl privii şi-i spusei încet: „Crimă!“ Cuvîntul îmi veni uşor pe buze, pentru că abia trecuse războiul, dar cred că eram într-un fel de transă cînd l-am pronunţat. Trebuie să-l fi auzit, pentru că se întrerupse şi spuse: „Acum am văzut totul“, şi, fără să se mai oprească, ne conduse din abator. Poate că într-adevăr văzusem tot ce voise să ne arate, dar el mergea mai repede, dorea să ne vadă afară.

Încrederea mea în el fu zdruncinată. Caietele cu desenele au rămas pe loc. N-am mai executat nimic nou. El o știa și la ore nu mă mai întreba de ele. Cînd trecea pe lîngă noi pentru a critica și corecta desenele, caietul meu rămînea închis. Nu-mi acorda nici o privire, pentru următoarele excursii m-am prefăcut bolnav și m-am scuzat. Nimeni în afară de noi nu a observat ce se-ntîmplase, eu cred că el m-a înțeles.

Azi știu foarte bine că voia să mă ajute să depășesc ceva ce mie nu-mi era permis să depășesc. În felul său a înfruntat și el abatorul. Dacă n-ar fi însemnat nimic pentru el, ca pentru cei mai mulți, nu ne-ar fi condus atît de repede afară. Dacă ar mai fi pe lume, la 90 sau 100 de ani, aș dori să știe că mă închin în fața lui.

NUPOTPRICEPE[32]. CANARUL

Începînd chiar din clasa a doua am avut ca obiect la alegere stenografia. Voiam s-o-nvăț, dar îmi venea greu, cît de greu mi-am dat seama după progresele făcute de Ganzhorn care ședea lîngă mine. Îmi repugna să pun semne noi în locul literelor pe care le cunoșteam bine și le foloseam deja de multă vreme. În plus, prescurtările mă frustrau de ceva. Mai repede, mi-ar fi plăcut să scriu, dar mi-aș fi dorit o metodă care să realizeze aceasta fără să schimbe ceva la litere și acest lucru era imposibil. Cu greu mi se întipăreau în minte siglele, abia mi se fixa una că o uitam din nou, de parcă aș fi vrut să mă scap cît mai repede de ea. Ganzhorn era mirat, pentru el siglele erau la fel de ușoare ca latina sau germana sau ca literele grecești în care-și scria operele. El nu opunea rezistență față de *alte* semne pentru aceleași cuvinte. Pentru mine fiecare cuvînt părea făcut pentru veșnicie și forma exterioară în care apărea era ceva intangibil.

Eram obișnuit de mic cu existența diferitelor limbi, dar nu cu diferite scrieri. Era supărător că pe lîngă literele latinești mai existau și gotice, dar în ambele cazuri erau litere din același domeniu, pentru aceeași întrebuințare și destul de asemănătoare între ele. Silabele scrierii prescurtate aduceau un nou principiu și, pentru că scurtau scrierea atît de mult, îmi păreau suspecte. La dictări nu țineam pasul, făceam greșeli de ți se făcea părul măciucă. Ganzhorn îmi privea opera și, arcuindu-și sprîncenele, îmi corecta greșelile. Poate că ar fi mers așa

---

[32] Personaj la J. P. Hebel denumit după replica în olandeză *Kannitverstan* (germ. *Kann nicht verstehen*)

mai departe și eu aș fi renunțat în cele din urmă la stenografie ca la un lucru ce era împotriva naturii mele. Dar atunci Schoch, profesorul care ne preda și caligrafia, ne-a adus un manual de lectură stenografiat: «Lădița cu giuvaiere» a lui Hebel. Am citit cîteva istorioare din ea și, fără să știu despre ce carte vestită era vorba, citii mai departe. În cel mai scurt timp am citit-o toată, era numai o culegere. Am rămas atît de trist cînd am terminat-o, că am luat-o iar de la capăt. Asta s-a petrecut de mai multe ori și, stenografia, la care nu mă gîndeam în timpul lecturii, — aceste bucăți le-aș fi citit în orice scriere — mi s-a imprimat de la sine. Am citit de atîtea ori acea cărticică, pînă s-a rupt în bucăți și, chiar mai tîrziu, cînd aveam cartea cu litere normale de tipar și-n toate edițiile existente, îmi plăcea să mă întorc la paginile acelea zdrențuite, aîta timp, pînă cînd se topiră sub degetele mele.

Prima istorioară «Fapte memorabile din Orient» începea cu cuvintele: „În Turcia, unde lucrurile nu stau chiar bine." Eu mă simțeam totdeauna de parcă aș fi provenit din Turcia, bunicul crescuse, tata se născuse acolo. În orașul meu natal existau mulți turci, toți de acasă le înțelegeau și le vorbeau limba. Chiar dacă eu n-am învățat-o, am auzit-o totuși adesea, cunoșteam unele cuvinte turcești care pătrunseseră în spaniola noastră și, de cele mai multe ori, eram conștient de originea lor. La acestea se adăugau veștile din cele mai vechi timpuri: cum ne-a invitat sultanul Turciei la el cînd a trebuit să părăsim Spania, cît de frumos ne trataseră turcii. Încă de la primele cuvinte citite în «Lădița cu giuvaiere» mi se încălzea inima; ceea ce alți cititori resimțeau ca informație exotică mie îmi era familiar, de parcă ar veni dintru-n fel de patrie. Poate tocmai de aceea eram de două ori mai susceptibil la morala povestirii: „Dușmanului tău să nu-i porți piatră în buzunar și răzbunare în inimă." Pe atunci nu eram în stare, cu siguranță să aplic această morală. Pe cei doi, pe care-i declarasem dușmanii de moarte ai primei mele tinereți, conferențiarul cu barbă de la Viena și unchiul căpcăun din Manchester, îi urmăream tot timpul cu o ură de neîmpăcat. Dar, ca s-o remarci, o morală trebuie să se afle în contradicție cu ce simți și faci și trebuie să zacă mult în tine pînă-și găsește prilejul, pînă se-ncumetă deodată să acționeze.

Hebel era plin de asemenea învățăminte care nu se pot uita și fiecare se lega de cîte o povestire memorabilă. Cu experiența lui Nupotpricepe, cînd părinții vorbeau între ei o limbă necunoscută mie, începuse viața mea, fapt care a culminat cu lipsa de înțelegere a anumitor împrejurări: casa minunată cu ferestrele pline de lalele, ochiul boului, micsandre; bogățiile pe care marea le aducea din naufragii la țărm; marele convoi mortuar cu caii înveliți în negru, toate acestea se răsfrînseră asupra mea ca o apoteoză a unei întregi culturi. Nu cred că mai există vreo carte care să mi se fi întipărit atît de perfect și în cele

mai mici amănunte, mi-aş dori să retrăiesc în minte toate impresiile pe care mi le-a lăsat şi să-i aduc autorului omagiul şi recunoştinţa mea, pe care numai el le merită. După ce pompoasa morală patetică a dramelor scrise în iambi, care mă stăpînea doar la suprafaţă, se prăbuşi şi se prefăcu în pulbere, mi-a rămas intactă fiecare propoziţie ce-o ştiam de la el. N-am scris nici o carte pe care în taină să n-o confrunt cu limba folosită de el şi fiecare carte am stenografiat-o mai întîi, iar cunoaşterea stenografiei i-o datorez tot lui.

Karl Shoch, care ne-a adus «Lădiţa cu giuvaiere», avea probleme cu sine însuşi şi cu elevii. Avea un cap mic, oval, de culoare roşiatică şi un păr galben, de culoarea canarului care contrasta îndeosebi cu mustaţa — avea oare într-adevăr părul aşa de galben sau numai nouă ni se părea? Poate că mişcările sale, care aveau ceva sacadat sau săltat, au contribuit la porecla lui: la puţin timp după ce făcusem cunoştinţă cu el, l-am poreclit „canarul“ şi şi-a păstrat acest nume pînă la sfîrşitul vieţii. Era un om încă tînăr, căruia nu-i venea uşor să vorbească, de parcă ar fi avut dificultăţi în mişcarea limbii. Trebuia să-şi ia avînt înainte ca limba să articuleze ce avea de spus. Apoi urmau propoziţiile, dar numai cîteva. Ele sunau sec şi monoton, vocea era goală şi peste puţin timp amuţea iar. La început ne-a predat caligrafia, probabil că datorită materiei pe care o preda şi din care eu nu m-am ales cu nimic se iscase impresia pedantă pe care o făcea. Lua caligrafia atît de în serios, ca un elev care tocmai o învăţase. Pentru că vorbea aşa de puţin, fiecare din cuvintele sale cîştigau o importanţă exagerată. Se repeta şi acolo unde nu era necesar; ceea ce voia să ne bage nouă în cap, trebuia mai întîi să dobîndească el însuşi. Indiferent cui i se adresa, tonul era acelaşi. Aveai bănuiala că înainte de ore exersa acasă ceea ce ne va spune. Dar cu toate acestea, se împotmolea adesea inexplicabil şi toată exersarea fusese în zadar. Nu lăsa impresia că ar fi nepregătit, ci doar că nu era la locul potrivit. Nu era îmbinat armonios, el ştia acest lucru şi se gîndea, probabil, mereu la el.

Atîta timp cît era vorba de caligrafie, trecea examenul crud al elevilor cu suficient. Existau cîţiva care-şi dădeau silinţa cu scrierea şi care au învăţat de la el să scrie bine. Tot ce aveau de făcut era să imite corect semnele pe care le picta el pe tablă. Era materia care cerea cel mai mic efort intelectual, oferindu-le celor mai puţin evoluaţi prilejul să se afirme. El însă, scriind ceva pe tablă, cîştiga timp pentru tăcerea sa. Atunci se referea la litere, nu la elevi vii, scria mare şi exact, pentru toţi, nu pentru fiecare în parte şi poate că se simţea uşurat să întoarcă uneori spatele acestor priviri de care se temea.

Faptul că mai tîrziu a preluat de la Letsch geografia i-a fost fatal. Nu era sigur pe ea şi clasa abia aştepta să se răzbune pe Schoch pentru oprimarea lui Letsch. După colonel, Schoch apărea ca un biet recrut şi, în plus, acum trebuia să vorbească fără întrerupere. Era primit cu un ciripit uşor, care se referea la canar. După oră era expediat cu un ciripit puternic. Nici nu închisese bine uşa cînd începea ciripitul. Nu ne băga în seamă, nu irosea nici un cuvînt cu asta şi-i greu de stabilit dacă ştia ce-nseamnă această atitudine.

Ajunsesem la America de Sud, marea hartă atîrna în spatele lui, ne scotea pe rînd să numim şi să arătăm pe hartă rîurile. Odată, cînd mi-a venit mie rîndul, printre rîurile care trebuia să le număr, era unul Rio Desaguadero. Eu l-am pronunţat corect, nu era mare scofală pentru mine; unul din cele mai des auzite şi folosite cuvinte era aqua, apă. El m-a corectat, spunîndu-mi că se numeşte Rio Desagadero, «u» nu trebuia pronunţat aici. Eu am insistat, spunînd că se numeşte «agua», el m-a întrebat de unde ştiu. Nu m-am lăsat derutat şi i-am spus că ştiu, deoarece spaniola era limba mea maternă. Stăteam amîndoi în faţa întregii clase, nici unul nu ceda, m-am supărat că nu mi-a recunoscut dreptul meu asupra spaniolei. El repeta inexpresiv şi încăpăţînat, dar mai hotărît decît îl văzusem vreodată: se numeşte Rio Desagadero. Ne-am răfuit de cîteva ori cu cele două pronunţii, faţa lui încremenea tot mai mult, dacă ar fi avut în mînă băţul cu care arătam eu, m-ar fi lovit cu el. Apoi i-a venit o idee salvatoare şi m-a trimis la loc cu cuvintele: „În America de Sud se pronunţă altfel".

Nu cred că la un alt profesor aş fi împins atît de departe această încăpăţînare. Nu simţeam pentru el nici un fel de milă, pe care ar fi meritat-o cu siguranţă în această situaţie de blamaj. Am mai avut cîteva ore cu el, apoi odată, cînd îl aşteptam, primele ciripituri începuseră deja, apăru alt profesor şi spuse: „Domnul Schoch nu va mai veni." Am crezut că e bolnav, dar în curînd, am aflat adevărul. Era mort. Îşi deschisese venele şi i se scursese tot sîngele.

ENTUZIASTUL

Anul şcolar la Schanzenberg, anul concilierii, ne-a adus cîţiva profesori noi. Ne spuneau «Dumneavoastră» asta era regula generală, celor «noi» le venea mai uşor s-o respecte decît celor care ne cunoşteau deja de multă vreme. Printre cei noi se afla unul foarte bătrîn şi unul foarte tînăr. Emil Walder, cel bătrîn, era autorul gramaticii după care învăţasem latina, în afară de Letsch singurul autor de manuale

pe care l-am avut ca profesor în școala cantonală. Eu îl așteptam cu curiozitatea și respectul cuvenit fiecărui autor. Avea un neg uriaș pe care-l văd și acum cînd mă gîndesc la el, dar nu-l mai pot localiza. Era în dreapta *sau* în stînga, în apropierea, cred, a ochiului stîng, dar acest neg are calitatea fatală de a se deplasa, în amintirea mea, în funcție de locul de unde discutam. Germana sa era foarte guturală, elvețiana ieșea la el mai puternic în evidență decît la alți profesori. Acest fapt îi împrumuta limbii sale, în ciuda vîrstei, ceva emfatic. Era extraordinar de îngăduitor și-mi permitea să citesc în timpul orelor. Pentru că latina mi se părea ușoară, m-am obișnuit cu un fel de existență dublă. Cu urechile urmăream lecția, astfel încît, dacă eram provocat, să pot răspunde. Cu ochii citeam într-un volumaș pe care-l deschideam sub bancă. Era curios și cînd trecea pe lîngă banca mea mi-l lua, îl ducea aproape de ochi, pînă afla ce era și apoi mi-l dădea, deschis, înapoi. Cînd nu comenta nimic, apreciam că e mulțumit cu lectura mea. Era, cu siguranță, un mare cititor, odată am avut și o mică discuție despre un autor care lui nu-i spunea nimic. Eu eram adîncit în «Plimbarea» lui Robert Walser, era o lectură stranie care mă fascina total, altfel decît tot ce cunoșteam pînă atunci. Mi se părea că nu are conținut și că ar consta din fraze manierate de care mă lăsasem prins împotriva voinței mele și nu voiam să încetez cu lectura. Walder se apropia din stînga, simțeam prezența negului, nu ridicam însă capul, în așa măsură mă atrăgeau în continuare acele cuvinte lipsite de conținut pe care credeam că le disprețuiesc. Îmi punea mîna pe carte și mă întrerupea, spre tristețea mea, în mijlocul celei mai lungi propoziții, apoi o ridică spre ochi și recunoscu autorul. Negul, de data asta în stînga, se umflă de mînie, ca o vînă; mă întrebă, ca și cînd ar fi fost o întrebare de examen, dar totuși intim: „Cum vă place?" Îi simțeam supărarea, dar nu voiam să-i dau întru totul dreptate, deoarece cartea mă atrăgea chiar foarte mult. Atunci i-am spus, făcînd pe intermediarul: „E prea manierată!" „Manierată?", spuse el. „Asta-i rău! Asta nu-i nimic! Asta nu trebuie citită!" — o sentință de condamnare din adîncul sufletului. Am cedat, am închis cu părere de rău cartea și am continuat-o mai tîrziu, devenisem foarte curios. Cu o astfel de șovăială a început pasiunea mea pentru Robert Walser, poate că dacă nu era profesorul Walder l-aș fi uitat de atunci.

Opusul acestui bărbat, de care însă îmi plăcea pentru asprimea lui, era tînărul Friedrich Witz. Avea, probabil, 23 de ani, noi eram prima lui clasă! Era proaspăt absolvent al universității și a preluat la noi istoria. Încă nu-l uitasem pe Eugen Müller, «Müller al grecilor», cum îl numeam în sinea mea. De peste un an îl pierdusem ca profesor și nu apăruse nimeni ca să-l poată egala. N-aș mai ști să spun

pe cine am avut la istorie după el — un protest al memoriei împotriva acestei grele pierderi. Şi apoi a urmat Friedrich Witz, a doua dragoste a anilor de şcoală, un om pe care nu l-am uitat niciodată şi pe care, mult mai tîrziu, l-am întîlnit aproape neschimbat.

Dar ce şcoală era aceasta, cît de variată era atmosfera din ea! Erau profesori pentru care disciplina era liber consimţită, ea domnea în clasă, fără ca noi să fi opus vreo rezistenţă, ca de exemplu la Karl Beck. Existau alţii care căutau să te educe pentru viaţa practică de mai tîrziu, pentru chibzuinţă, raţiune, prudenţă. Fritz Hunziker era prototipul unui asemenea profesor şi împotriva chibzuinţei, pe care mi-ar fi insuflat-o cu drag şi mie, duceam o luptă acerbă. Eugen Müller şi Friedrich Witz erau oameni cu o fantezie bogată, care îţi dădeau aripi şi te făceau fericit.

Friedrich Witz nu punea preţ pe poziţia elevată a catedrei unui profesor. Uneori vorbea de sus cu atîta însufleţire şi forţă a imaginaţiei, încît uitai unde se afla şi te simţeai alături de el, în aer liber. Apoi se aşeza în mijlocul nostru pe cîte o bancă şi totul se petrecea de parcă am fi fost cu toţii împreună la o plimbare. Nu făcea nici o deosebire între noi, ne avea în vedere pe fiecare, vorbea necontenit şi tot ce spunea ni se părea nou. Toate dezbinările din lume erau abolite, în loc de teamă insufla dragoste curată, nimeni nu era pus mai presus de altul, nimeni nu era prost, evita autoritatea, renunţa la ea fără să o atace; era cu opt ani mai mare decît noi şi ne trata de parcă am fi fost toţi de aceeaşi vîrstă. Nu erau lecţii organizate, ne dăruia din lucrurile de care el însuşi era preocupat. La istorie ajunsesem la dinastia Hohenstaufen, în loc de cifre ne prezenta personalităţi. Faptul că puterea nu însemna mare lucru pentru el nu se putea pune doar pe seama tinereţii lui, în schimb îl preocupa efectul puterii din interior asupra posesorilor ei. De fapt se referea doar la scriitori, cu care ne confrunta cu orice ocazie. Vorbea foarte bine, viu, mişcat, dar fără modulaţii profetice. Simţeam procesul lărgirii orizontului pe care n-aş fi fost în stare atunci să-l definesc, dar era de fapt propriul meu proces într-un stadiu timpuriu, incipient. Nu-i de mirare că Witz a devenit pe loc idolul meu, altfel decît fusese Eugen Müller, mai puţin conturat, dar mai apropiat, ca un prieten accesibil.

În loc să înşiruiască faptele unui împărat şi datele respective legate de el, ni-l interpreta pe însuşi împăratul, de preferinţă prin cuvintele unui scriitor modern. El a fost cel care m-a convins de existenţa unei literaturii vii. Eu mă împotrivisem acestei literaturi, fiind orbit de bogăţia celei tradiţionale, supus de timpuriu trăirilor legate de teatru ale mamei şi cum aş fi putut epuiza vreodată tot ce-mi oferise ea din toate literaturile vremii. Îi urmam amintirile, judecăţile ei mă copleşeau. Ceea ce descopeream eu însumi se destrăma dacă nu

rezista în fața ochilor ei; și acum aflai că Wedekind n-a fost doar o sperietoare burgheză și nici o strategie polițistă a lui Wreschner. Ajunși la Heinrich al VI-lea, Witz renunță la cuvintele proprii. Nu se putea măsura cu această făptură hibridă, străină cu totul de ființa lui. Deschise un volum de Liliencron și ne citi poezia «Heinrich la Trifels». O citi de la început pînă la sfîrșit stînd în mijlocul nostru, cu piciorul drept așezat pe banca mea, cu cotul spijinit pe genunchi, ținînd cartea la o oarecare înălțime. Cînd ajunse la locul pețirii pătimașe a lui Heinrich: „Irene a Greciei, te iubesc!“ bucla de pe frunte îi căzu pe carte — acesta era totdeauna un semn că se emoționa — și pe mine, care niciodată nu simțisem o asemenea iubire, mă treceau fiorii. Citea patetic, astăzi aș spune că era patosul expresionismului, era altfel decît patosul din Viena anilor 80 și 90 pe care eram obișnuit să-l aud acasă, dar totuși asemănător, încît prin emfaza sa nu-mi era străin, ci familiar. Cînd mă uitam la el cum, cu un gest de nerăbdare, își scutura bucla de pe frunte, deaorece îl deranja la continuarea lecturii, mi se părea că dintr-o dată eu, care fusesem totdeauna cel mai mare, aș avea un frate mai mare.

Ne putem imagina că poziția lui Witz nu era lipsită de controverse. Pentru unii era profesor prost, pentru că se străduia să nu păstreze distanță și nu considera autoritatea exterioară ca pe o valoare veșnică. În comparație cu toate celelalte ore, domnea în clasă un fel de dezordine intenționată. În prezența sa trăiai mereu în mijlocul unui cîmp de forțe afective. Poate că ceea ce mie-mi dădea aripi și suflu, pentru alții era un fel de haos. Se întîmpla să fie dezordine totală, ca și cînd nu ne mai păsa de prezența lui și atunci nu se pricepea să creeze, prin comenzi, obișnuita ordine seacă. Nu dorea să fie temut, poate că există într-adevăr oameni binecuvîntați care nu sînt capabili să insufle teamă. În unele momente nepotrivite se făceau inspecții de către cadre didactice mai vechi. Era neplăcut să-ți închipui rapoartele lor către superiori.

Dar raiul, căci pentru mine asta a fost, n-a ținut mult. A venit primăvara, în octombrie deja a plecat de la școală. Între noi, chiar și între aceia care nu-l înțelegeau, se spunea, deși nu știam nimic concret, că ar fi fost concediat.

Witz era atît de tînăr, că nu putea proceda altfel: el încerca să ne molipsească de tinerețea lui. De fapt nu-i deloc sigur că drumul de-a lungul anilor are pentru toți același caracter. Unii vin bătrîni la școală, poate că au fost și înainte, poate că erau bătrîni de la naștere și orice li s-ar întîmpla la școală, ei nu întineresc. Alții se debarasează treptat de vîrsta cu care au venit, recuperînd acum anii pierduți. Pentru aceștia, Witz ar fi rost un profesor ideal, dar ei sînt, firește, în minoritate. Apoi există unii cărora le vine atît de greu la

școală, încît încep să îmbătrînească sub influența ei și povara care-i apasă atît de greu, ritmul de progres atît de lent, încît se cramponează cu toată puterea de vîrsta recent cîștigată și nu mai cedează niciodată nimic din ea. Există însă și alții care sînt în același timp bătrîni și tineri; bătrîni, prin tenacitatea cu care se agață de tot ce-au cucerit cu mintea, tineri, fără deosebire, prin dorința nestăpînită de tot ce e nou. Dintre aceștia cred că făceam și eu parte pe atunci, probabil, de aceea eram receptiv la profesori cu firi total opuse. Prin felul său tenace și disciplinat de a preda, Karl Beck îmi dădea un sentiment de siguranță. Matematica învățată cu el a devenit o parte mai adîncă a ființei mele, avînd drept consecință un fel de curaj spiritual. De la un punct, fie el cît de mic, care nu poate fi pus la îndoială, mergi neabătut mai departe în aceeași direcție, nu te-ntrebi unde-ai mai putea ajunge, nu-ți permiți să privești în dreapta sau în stînga, te miști ca spre o țintă pe care n-o cunoști și, atîta timp cît nu faci nici un pas greșit și corelația pașilor rămîne asigurată, nu ți se întîmplă nimic, înaintezi spre necunoscut, singurul mod de a cuceri *treptat* necunoscutul.

Cu Witz mi s-a întîmplat tocmai contrariul. Prin el mi-au fost atinse încă multe puncte întunecate care străluceau fără nici o noimă. Nu se progresa, erai ba ici, ba colo, nu aveai nici un scop, nici măcar unul necunoscut, aflai, desigur, multe lucruri dar, mai mult decît atît, îți formai o sensibilitate pentru ceea ce este neglijat sau ascuns încă. Înainte de toate era dorința de schimbare, pe care o consolida: cîte lucruri existau, de care n-ai fi bănuit nimic, era suficient să auzi de ele ca să te și *transformi* în ele. Era aceeași experiență pe care o făcusem înainte cu poveștile, dar acum era vorba de alte materii, mai puțin simple, de fapt de personalități, acum aceste personalități erau scriitori.

Am amintit deja că el mi-a deschis ochii pentru literatura vie, modernă. Un nume pe care-l spunea o dată nu-l mai uitam, el se transforma în propriul său mediu înconjurător în care mă lua cu el și aripile pe care mi le punea în asemenea călătorii, pe neobservate, mi-au rămas și după ce el mă părăsise; acum zburam eu însumi într-acolo și cutreieram lumea cu mirare.

Îmi displace să amintesc pe rînd numele celor care prin el au intrat pentru prima dată în sfera preocupărilor mele. Pe unele din ele le auzisem și mai înainte, fără să mă fi atins, cum ar fi Spitteler, altele-mi treziseră doar o curiozitate pasivă, de parcă ar fi suficient să-i păstrez ca rezervă pentru mai tîrziu, cum ar fi Wedekind. Cei mai mulți constituie azi o parte atît de cunoscută a literaturii tradiționale, încît ar fi ridicol să mai fac caz de ei. Dar cei mai mulți, pe care nu-i mai înșir acum, erau în contrast vizibil cu ce primisem

de acasă și, chiar dacă mi-am însușit foarte puțin din ei, prejudecata față de cei care muriseră de curînd sau mai erau încă în viață se curmase o dată pentru totdeauna. Două excursii a făcut Witz cu noi în cele patru sau cinci luni numărate cît l-am avut profesor. Una a fost degustatul mustului la Trichtenhauser Mühle, cealaltă o excursie cu caracter istoric pe Kyburg. De degustatul vinului s-a vorbit deja cu mult timp înainte și el a chibzuit un plan aproape revoluționar: ne-a promis că va aduce o verișoară, o violonistă, care ne va cînta. Cu această promisiune își cîștigă într-adevăr popularitate în clasă. Și cei care nu manifestau nici o înțelegere față de entuziasmul său literar, și cei care-l disprețuiau pentru lipsa de disciplină și pentru faptul că nu dădea pedepse, fuseseră entuziasmați de perspectiva unei ființe de sex feminin, o verișoară adevărată. Despre fete se vorbea acum tot mai des în clasă, s-au stabilit legături cu școala superioară de fete, legături care constau mai ales din diferite dorințe și fanfaronade. O parte din colegi erau deja în plină transformare, se aflau printre ei cîțiva înalți, bine dezvoltați fizic care nu mai vorbeau de altceva decît de fete. În acest caz nu se putea fără chicote și aluzii ofensatoare, era greu să nu fi atras în discuții de acest fel. În toate aceste lucruri eu am rămas în urmă, la mine mai persista încă acel tabu al mamei de pe balconul de la Viena și, încă mai mult, după ce trăisem pasiunea geloziei în toată intensitatea ei, ba chiar din luptele în care mă implicase mama și din care ieșisem «învingător», n-aveam habar ce se petrecea cu adevărat între bărbat și femeie. La orele de științele naturii ale lui Fenner am învățat multe lucruri despre animale, aparatul lor genital îl desenam cu propria-mi mînă în caiet, dar nu mi-a trecut prin minte să transpun ceva din ele la om, dragostea la oameni se petrecea pe înălțimi exprimabile doar prin scene în iambi, toate procesele dragostei erau o chestiune de iambi. Din perorațiile indecente ale colegilor nu înțelegeam nimic, era imposibil să scoată ceva din mine, nici chiar prin rînjete încurajatoare; eu îmi păstram seriozitatea cu toate chicotelile și lăudăroșeniile lor fără perdea și, astfel, se putea crea impresia de reprobare pentru ceea ce, în fond, era neînțelegere.

De fapt era o situație grotescă, pentru că, în timp ce alții și-ar fi dat sufletul pentru a schimba cîteva cuvinte cu o fată adevărată, eu mergeam în fiecare zi acasă, la vila «Yalta», la o duzină de fete, toate mai mari ca mine și preocupate în secret de aceeași problemă ca și colegii mei, unele mai frumoase decît adoratele domnișoare, printre ele, două suedeze, Hettie și Gulli, pe care azi le-aș găsi irezistibile, rîdeau și chicoteau necontenit în suedeză și, că vorbeau de tineri bărbați am putut ghici chiar eu; altele, ca Angèle, originară din Nyon, de lîngă lacul Geneva, pe cît de pudică, pe atît

de frumoasă, poate în aceeaşi dispoziţie ca şi mine, dar cu doi ani mai mare; Nita, o genevează, ca intelect cea mai matură dintre toate, de profesie dansatoare, elevă a lui Dalcroze, care organiza pentru noi serile de la «Yalta»; Pia din Lugano, o brunetă mai plină, debordînd de ceva ce abia acum îmi dau seama că era senzualitate şi, toate aceste creaturi, chiar şi cele mai puţin atrăgătoare dintre ele, dar oricum fete tinere, mereu împreună cu mine în hol, ore întregi, sau pe terenul de tenis la jocurile noastre unde ne zbenguiam de zor, în timpul aprigelor păruieli cînd ne atingeam şi fizic; toate întrecîndu-se în a mă cuceri, pentru că eu le răspundeam la multe întrebări legate de temele lor de casă, fiind vorba de cele mai multe ori de reguli din gramatica germană; unele, nici într-un caz toate, sfătuindu-se cu mine asupra unor chestiuni particulare, cum ar fi reproşurile făcute de părinţi prin scrisori. Eu, însă, pe culmile acestei simpatii generale, răsfăţat de asemenea fiinţe ca nici un alt băiat de vîrsta mea, precaut să nu afle colegii nimic din viaţa mea particulară; convins fiind că m-ar dispreţui pentru un astfel de mediu exclusiv feminin, în vreme ce, în realitate, m-ar fi invidiat îngrozitor. Îi ţineam departe de «Yalta» cu tot felul de tertipuri, nu cred că i-am permis vreodată unuia dintre ei să mă viziteze aici. Hans Wehrli, care locuia şi el în Tiefenbrunnen, era singurul care avea o idee despre domiciliul meu, dar el era şi singurul care în toate discuţiile noastre n-a adus niciodată vorba despre fete, a rămas tot timpul serios, păstrîndu-şi demnitatea şi în această privinţă; poate că şi el, n-o pot afirma cu certitudine, se afla sub un tabu asemănător cu al meu, poate că nu suferea încă de necesitatea stringentă a celorlalţi.

Şi Witz îşi arunca acum verişoara violonistă în gura clasei, începînd din acest moment se vorbea mult mai mult depre ea decît despre el, era întrebat mereu în legătură cu ea şi răspundea cu răbdare la toate întrebările. Dar degustarea mustului era amînată de pe-o săptămînă pe alta, aceasta desigur din cauza verişoarei pentru care făcea demersuri, poate că era dorinţa lui să-i insufle curaj ca violonistă şi-n loc de flori să-i aşeze la picioare un public care ar primi-o triumfal. La început n-a fost liberă, apoi a fost bolnavă, aşteptarea clasei atingea temperaturi înalte. «Irene a Greciei» pierdea teren, m-am molipsit şi eu de atmosfera generală, nu aveam nici o violonistă la «Yalta» şi vioara, ca instrumentul la care cîntase tata, ţinea de sferele cereşti pentru mine — ca şi ceilalţi, l-am asaltat, şi eu pe Witz cu întrebări şi-am simţit cum devenea tot mai reţinut şi cum în cele din urmă l-am pus în încurcătură. Nu mai era sigur că va veni cu verişoara, ea era în preajma examenelor şi, cînd, în sfîrşit, ne-am întîlnit la degustatul mustului, el apăru fără ea, spunîndu-ne că l-a anunţat că nu vine şi ne roagă s-o scuzăm. Cu un instinct incomprehensibil

pentru aceste lucruri, despre care nu ştiam absolut nimic, simţii că la Witz ceva nu era în ordine. Mi se părea dezamăgit, îl apăsa ceva, nu era vesel şi volubil ca în timpul orelor sale. Dar apoi, probabil în amintirea pierderii suferite, începu să se lanseze în discuţii despre muzică. Verişoara se încumetase să cînte concertul pentru vioară de Beethoven, eu eram satisfăcut că de data asta în loc de un poet se entuziasma de un muzician şi, folosind cuvîntul «grandios», esenţial pentru Beethoven şi, repetîndu-l de mai multe ori m-a făcut fericit.

M-am întrebat ce s-ar fi întîmplat dacă ar fi apărut atunci verişoara. De cunoştinţele ei de vioară nu m-am îndoit niciodată. Dar ar fi trebuit să cînte foarte bine şi să-şi aleagă bucăţi adecvate pentru a stăpîni interesul ardent al clasei pentru ea. Poate că nu s-ar mai fi încumetat să lase vioara şi cîntînd ne-ar fi condus prin pădure înapoi în oraş. Witz ar fi amuţit şi, ca un fel de predicator, ar fi mers imediat după ea pentru a-i face loc. Iar la sfîrşit, în entuziasmul nostru am fi purtat-o pe umeri, de unde, cîntînd mai departe, şi-ar fi făcut intrarea regală în oraş.

De fapt, fără ea, a fost în fond o deziluzie; deziluzia a fost compensată prin excursia de la Kyburg, unde n-a mai fost vorba de ea, în schimb s-a vorbit cu atît mai mult despre istorie, pe care Witz în maniera sa viu colorată şi datorită cetăţii bine păstrate, a reuşit să ne-o apropie. La întoarcere, călătoria cu trenul a atins punctul culminant, atunci cînd, stînd în acelaşi compartiment, exact în faţa lui şi citind într-un ghid pe care mi-l cumpărasem sus, în cetate, m-a atins uşor cu un deget peste braţ şi a spus „Acesta-i, cum văd, un tînăr istoric." Că observase ce făceam, că mi s-a adresat personal era lucrul pe care mi l-am dorit cel mai mult, dar acum, odată întîmplat, conţinea jignirea amară că vedea în mine un viitor istoric, nu un scriitor. Cum era să ştie dacă n-am scos niciodată un cuvînt referitor la aceasta şi faptul că vedea în mine un istoric, care pe atunci nu însemna cu siguranţă mare lucru pentru el, reprezenta pedeapsa dreaptă pentru atotştiinţa prin care mă remarcam şi la orele sale. Eram foarte surprins şi, ca să-l abat de la istorie, l-am întrebat despre un poet la modă atunci şi de care nu citisem nimic: Franz Werfel.

Vorbea de lirica acestuia care era pătrunsă de dragoste pentru omenire. Pentru el nu exista nimeni în care să nu se poată transpune. Nici o servitoare nu era prea puţin pentru el, nici un copil, dar şi nici un animal, un fel de Franz cel sfînt, de parcă numele i-ar fi indicat drumul. Dar el nu este un predicator, ci unul care posedă capacitatea de a se transforma în orice fiinţă vie, pentru ca prin exemplul său să ne înveţe să le iubim.

Am acceptat această părere, ca pe tot ce venea de la el, cu

încredere (la o cu totul altă interpretare, proprie, am ajuns în această chestiune mult mai tîrziu). Dar, nu acesta a fost evenimentul propriu-zis al acestei călătorii cu trenul. Mişcat de întrebările mele şovăitoare, nesigure şi pline de veneraţie, a început să ne vorbească despre el, prezentîndu-se atît de realist, aşa de fără nici o intenţie de a se apăra de părerea altora, încît am rămas puţin confuz în faţa imaginii unui om aflat încă *în formare*, deloc sigur pe drumul său care era încă într-adevăr deschis, fără dispreţ şi condamnări, cum le cunoşteam atît de bine de acasă. Cuvintele sale, pe care poate nici nu le-am înţeles bine, le-am reţinut ca şi cînd ar fi fost vorba de proclamarea unei religii enigmatice: el era plin de energie şi apoi iarăşi cuprins de disperare. Căuta mereu şi nu găsea. Nu ştia ce să facă, cum să trăiască. Acest bărbat aşezat în faţa mea, care-mi insufla atîta dragoste, pe care l-aş fi urmat orbeşte pretutindeni, nu ştia deloc unde mergea, se adresa cînd la unul cînd la celălalt, sigur la el era doar că voia să fie nesigur şi, oricît mă atrăgea această atitudine, pentru că izvora din vorbele sale, din gura sa, totul era într-un fel minunat derutant — oare încotro să-l fi urmat?

ISTORIE ŞI MELANCOLIE

«Libertate» devenise în această perioadă un cuvînt important. Sămînţa spiritului grecesc încolţea în mine, de cînd îmi pierdusem profesorul care ne descoperise Grecia antică, se consolida în mine un amestec ciudat născut din Grecia şi Elveţia. Un rol deosebit l-au jucat în această privinţă munţii. Nu mă gîndeam niciodată la greci fără să văd în faţa mea munţi şi ei erau, acesta era lucrul curios, aceiaşi munţi pe care-i aveam zilnic în faţa ochilor. Se vedeau mai aproape sau mai departe, după cum era atmosfera, te bucurai cînd nu erau acoperiţi, se vorbea şi se cînta despre ei, ei erau obiectul unui cult. Cel mai frumos era pe o mare de ceaţă, de pe muntele Ütli din imediata apropiere, atunci munţii deveneau insule, strălucitori, aproape palpabili, oferiţi spre adoraţie cu toate vîrfurile în parte. Aveau nume, unele din ele sunau lapidar şi nu însemnau nimic decît ele însele: Tödi, altele ca de exemplu Fecioara şi Călugărul, însemnau prea mult, cel mai mult mi-ar fi plăcut să am eu un nou termen, propriu pentru fiecare munte, care nu se mai folosea pentru nimic altceva. Nu existau doi munţi de aceeaşi înălţime. Roca lor era dură de neînchipuit că se schimbau. Eram ferm convins de această imuabilitate. Îi credeam intangibili, cînd se vorbea de cucerirea lor simţeam o jenă

și, cînd eu însumi îmi propuneam să-i escaladez, aveam sentimentul unui lucru interzis.

Cu atît mai multă viață se concentra în jurul lacurilor, acolo se petrecuseră cele mai senzaționale lucruri, îmi doream aceste lacuri la fel de mult ca și marea grecească și, pe vremea cînd locuiam în imediata apropiere a Lacului Zürich, ele se contopeau pentru mine într-un singur tot. Nu că lacul și-ar fi schimbat forma, toate își păstrau importanța și specificul lor: golfurile, povîrnișurile, copacii, casele, dar cînd le visam, toate erau «lacul», ceea ce se întîmplase într-un loc aparținea și celorlalte, confederația pentru care se optase era pentru mine una a lacurilor. Cînd am auzit de construcțiile lacustre descoperite ici și colo, m-a preocupat ideea că locuitorii lor n-ar fi știut nimic unul de altul. La această distanță de semenii lor, fără legătură cu ei, era aproape indiferent unde locuiau, depindeau de o bucățică de apă, aceasta putea fi oriunde, cine au fost ei nu se va ști niciodată, oricîte cioburi s-ar găsi de la ei, oricîte vîrfuri de săgeți, oricîte oase — elvețieni n-au fost.

Asta a fost, deci, pentru mine istorie: asociația lacurilor, înainte nu exista nici un fel de istorie, ba și aceasta ajungea doar pînă la mine, pentru că aflasem de adevărata lor preistorie — grecii. Ceea ce se afla la mijloc prezenta puțină importanță, în romani nu aveam încredere, cavalerii lui Walter Scott, care-mi apăreau ca urmașii lor, marionete în armură, mă plictiseau, interesanți au devenit abia atunci cînd au fost bătuți de țărani.

În această perioadă, cînd eram vrăjit de lacuri, mi-a căzut în mînă «Ultimele zile ale lui Hutten» și nu mă mir că această operă timpurie a lui C. F. Meyer m-a pătruns din plin. De fapt Hutten era un cavaler, dar și un scriitor și era prezentat ca unul care luptase împotriva puterilor nedrepte. Era bolnav și proscris, părăsit de toți, trăia singur din mila lui Zwingli, pe Ufenau. Faptele prin care-și dovedise recalcitranța se limpezeau în amintirea sa, oricît le simțeai focul, nu uitai niciodată starea în care se află și acum, la Ufenau. Lucrurile erau aranjate în așa fel, încît îl vedeai totdeauna luptînd împotriva unei puteri care-l copleșea; se risipea astfel tot ce te iritase la cavaleri și anume faptul că, și cei mai viteji dintre ei, prin felul armurii lor se simțeau mai puternici.

Am fost entuziasmat de vizita lui Loyola pe insulă, acesta era un Loyola pe care nu-l cunoștea nimeni, nici chiar Hutten încă: un pelerin pe care, în timpul unei furtuni, îl primește în micul său adăpost, căruia-i întinde propria-i pătură, propria-i mantie. Noaptea, Hutten e trezit de un tunet și la lumina fulgerelor îl vede pe pelerin, care-și flagela spatele pînă la sînge și tot acum auzi și cuvintele rugăciunii sale prin care se închina Sfintei Fecioare Maria. Dimineața, locul pele-

rinului e gol şi Hutten recunoaşte că acum, cînd ziua-i irosită, s-a arătat cel mai crunt duşman. Această apropiere a opusului său la sfîrşitul unei vieţi, faptul că este surprins fără să bănuiască de către cine este surprins, recunoaşterea zădărniciei propriei lupte, pentru că adevăratul duşman a apărut abia acum, cînd din păcate e prea tîrziu: „De ce nu l-am ucis pe spaniol?“ — cum să nu fi simţit oare că eu, tocmai aici, unde era vorba de ceva inventat, eram aproape de «realitate»?

Lacul pe care era aşezată insula Ufenau ajungea pînă jos la mine, poetul trăise pe malul celălalt, la Kilchberg. Mă simţeam inclus în această poezie, peisajul îmi era luminat de el, o propoziţie din ea denumea în forma cea mai simplă măsura pătrunderii în lucruri omeneşti de care eu abia acum eram capabil: „Nu sînt o carte inventată, sînt doar un om contradictoriu.“ Contrastul dintre carte şi om, dintre ceea ce se face cu preştiinţă şi ceea ce este dat de la natură, dintre comprehensibilitatea cărţii şi incomprehensibilitatea omului, începuse să mă chinuie. Simţisem duşmănie unde nu mă aşteptam, duşmănie impusă din exterior, care nu izvora din porniri proprii, ale cărei rădăcini nu le înţelegeam, la care am meditat mult. Pentru că n-am găsit o soluţie definitivă, am acceptat una provizorie şi am conceput omul ca pe o contradicţie. Am îmbrăţişat cu lăcomie această soluţie şi am citat propoziţia amintită atît de des, pînă fu distrusă de mama într-un atac nimicitor.

Înainte de aceasta am avut la dispoziţie mai mult de un an, timp în care m-a lăsat în voia mea. L-am urmat pe Meyer în Noaptea lui Bartolomeu şi în Războiul de treizeci de ani. La el l-am întîlnit pe Dante în persoană şi portretul poetului, aşa cum vorbea din surghiunul său, mi-a rămas întipărit în minte. În drumeţii cunoscusem, în două veri consecutiv, Văile Grizone, primele din Elveţia, fusesem pe Heizenberg în Domleschg, «cel mai frumos munte din Europa», cum îl numea contele Rohan. În apropiere, la castelul Rietberg, văzusem o pată de sînge care era adusă în legătură cu Jürg Jenatsch[33], fapt care nu m-a prea impresionat. Dar acum, cînd citeam despre el, mă simţeam ca un cunoscător al urmelor sale. Am întîlnit-o pe Vittoria Colonna ca soţie a lui Pescara[34], sanctificată prin Michelangelo; am ajuns la Ferrara, cît de groaznică şi înspăimîntătoare era această Italie despre care n-am auzit nimic decît relatări orale idilice. Era vorba mereu de evenimente agitate, care prin importanţa lor se detaşau de mediul meu zilnic. Costumul nu-l vedeam, vedeam varietatea epocilor şi a scenelor. N-am observat nimic din înfrumuseţarea prin costum; pentru că aceste evenimente se sfîrşeau de cele mai multe ori trist, le consideram adevărate.

---

[33] Titlul unei nuvele mai ample a lui C. F. Meyer, apărută în 1876.

[34] Este vorba de una din cele mai cunoscute nuvele ale lui C. F. Meyer „Ispitirea lui Pescara“.

În neclintita, în furibunda poftă de învățat a acelor ani eram de părere că tocmai această variată însuflețire a istoriei era cea care mă atrăgea la Meyer. Mă gîndeam cu toată seriozitatatea că prin el m-aș putea informa. N-aveam nici o îndoială, mă supuneam docil descrierii sale, nu bănuiam ce s-ascundea în spatele ei, totul era clar, se întîmplau atîtea ce putea fi în spate care, raportat la această bogăție, să fi fost irelevant și nedemn de amintit?

Azi, cînd nu mai suport istoria romanțată, deoarece prefer sursele însesi, cînd caut rapoarte naive sau idei dure cu privire la ele, cred că din partea lui era altceva ce acționa mai profund asupra mea: un simț al recoltelor și copacilor plini de rod, „Destul nu-i destul“, și melancolia poeziei lacurilor sale. Una din aceste poezii începea cu versurile:

Trist înăbușitoarea zi de vară mocnea,
Surd și slab pocnetul vîslei suna.
. . . .
. . . .
. . . .
Departe e cerul, aproape e apa adîncă —
Stelelor, de ce n-ați răsărit încă?
O voce plăcută-plăcută mă cheamă
Din cavoul de apă, mereu, fără teamă —

Nu știam a cui voce era, dar simțeam că era un mort apropiat și strigătele din apă mi se adresau mie, de parcă ar fi fost tatăl meu cel care striga. În acești ultimi ani petrecuți la Zürich nu m-am prea gîndit la el, pe cît de neașteptată, pe atît de misterioasă era întoarcerea sa din această poezie. Era ca și cînd s-ar fi ascuns în lac, pentru că eu iubeam atît de mult lacul.

Pe atunci nu aflasem încă nimic despre viața poetului, despre sinuciderea mamei sale care s-a înecat în lac. Dacă aș fi știut, nu mi-ar fi venit niciodată în minte că auzeam vocea tatălui meu cînd, spre seară, vîsleam singur pe lac. Rareori vîsleam singur și numai atunci recitam cele două versuri, le întrerupeam și ascultam cu atenție: de dragul versurilor îmi doream să fiu singur pe lac, nimeni n-a aflat de această poezie și de importanța ei pentru mine. Melancolia ei mă înduioșa, un sentiment nou pentru mine care se lega de lac, o simțeam și cînd nu era zăpușeală și întuneric, ea picura din cuvinte. Simțeam că pe poet îl atrăgea apa lacului și, deși melancolia mea era doar una preluată, simțeam ademenirea și așteptam cu nerăbdare primele stele. Le salutam, conform vîrstei, nu cu un sentiment de ușurare, ci jubilînd. Atunci cred că a apărut imboldul de a mă referi la stelele care sînt de neajuns și de neatins și a culminat în anii următori într-o religie a stelelor. Le

consideram prea înalte pentru a putea avea o influenţă asupra vieţii mele, mă adresam lor de dragul de a le privi, eram fricos atunci cînd dispăreau şi mă simţeam puternic cînd se arătau din nou acolo unde le ştiam. N-aşteptam de la ele nimic decît periodicitatea revenirii lor în acelaşi loc şi în aceeaşi relaţie cu semenele lor cu care împreună formau constelaţii cu nume minunate.

COLECTA

Din oraş cunoaşteam pe atunci părţile din jurul lacului şi drumul pînă la şcoală şi înapoi. Fusesem în puţine clădiri publice, în Sala de concerte, Muzeul de artă, la Teatru şi, foarte rar, la Universitate, pentru conferinţe. Expunerile pe teme de etnologie aveau loc într-una din casele breslaşilor de pe Limmat. În rest, oraşul vechi consta pentru mine din librării în care mă uitam la cărţile „ştiinţifice" care urmau acum la rînd. Apoi mai erau hotelurile din apropierea gării, unde trăgeau rudele cînd veneau în vizită la Zürich. Scheuchzerstraße din Oberstrass, unde locuisem trei ani, aproape că am dat-o uitării, îţi oferea prea puţin, era situată destul de departe de lac şi, totuşi, cînd mă mai gîndeam la ea, era ca şi cînd aş fi locuit pe atunci în alt oraş.

Din unele cartiere nu cunoşteam mai mult decît numele şi, fără a opune rezistenţă, mă lăsam pradă prejudecăţilor care circulau pe seama lor, n-aveam idee cum arătau oamenii acolo, cum se mişcau şi cum se comportau unii cu alţii. Mă atrăgea tot ce era îndepărtat, unde se putea ajunge doar într-o jumătate de oră şi unde n-aveai drum, acele locuri erau ca jumătatea din spate a lunii invizibile, inexistente. Deschiderea spre lume o plăteşti cu neglijarea lucrurilor din imediata apropiere. Este de neconceput cu cîtă trufie hotărăşti ce te interesează şi ce nu. În linii mari, toate experienţele îţi sînt prestabilite, fără să ştii; ce încă n-ar putea fi conceput fără litere, rămîne nevăzut şi pofta de lup care se numeşte curiozitate ştiinţifică nu observă ce-i scapă.

O singură dată am aflat pe lîngă ce treceam; am ajuns în cartiere ale oraşului pe care, pînă atunci, le cunoşteam doar din auzite. Ocazia fu o colectă de binefacere, am fost întrebaţi dacă dorim să ne oferim serviciile. Fiecare din cei care s-au anunţat au primit ca însoţitor «o domnişoară de la liceu». Însoţitoarea mea era mai mare decît mine, dar părea că n-o interesează acest lucru. Ea ducea puşculiţa cu bani, eu marfa ce trebuia s-o vindem — table mari de ciocolată. Se uita de sus la mine cu ochi blînzi şi avea un fel clar de a vorbi. Era îmbrăcată într-o fustă plisată albă, de mare efect, nu mai văzusem pînă acum nici una de la o distanţă atît de mică şi am observat că atrăgea şi altora atenţia.

Treaba a început prost, mişuna de perechi care făceau colectă. Lumea ne-ntreba de preţ şi se-ntorcea indignată. Marfa nu era ieftină, într-o oră am scăpat abia de o tablă de ciocolată; însoţitoarea mea se simţea jignită, dar nu se dădea bătută: era de părere că ar trebui să mergem prin case şi restaurante, cel mai bine în Aussersihl. Acesta era un cartier muncitoresc, eu nu fusesem niciodată acolo, mi se părea absurd că aştepta de la oamenii aceia săraci ce ne refuzaseră pînă acum cei bogaţi. Ea era de altă părere şi mi-a argumentat-o fără sentimentalism: „Aceştia nu economisesc", a spus ea, „ei cheltuiesc totul. Cel mai bine este în localuri, acolo îşi beau tot ce au în buzunar."

Pornirăm spre ţinutul amintit. Ici şi colo intram în cîte-o casă şi investigam locuinţele. Locatarii mai erau încă oameni cu profesii burgheze. Dedesubtul unui nume, într-o locuinţă de la etajul doi, era scris «Director de bancă». Am sunat, ne-a deschis un domn cu un cap roşu, proeminent şi cu o mustaţă sentimentală. Era sceptic şi jovial în acelaşi timp şi ne-a întrebat prima dată dacă sîntem elveţieni. Eu am tăcut, cu atît mai amabilă fu replica fetei care m-a inclus şi pe mine în răspunsul ei, fără a comite nici o greşeală. Bărbatului îi plăcu s-o examineze. O întrebă de profesia tatălui ei şi, pentru că acesta era medic, profesia lui se potrivea bine cu scopul colectei noastre. Profesia tatălui meu nu-l mai interesă, se concentră asupra fetei, care ştia să răspundă cu o alură inteligentă; ea ţinea puşculiţa nu prea ostentativ şi la înălţimea potrivită, fiind atentă să nu zornăie, deoarece era încă aproape goală. Totul dură destul de mult, dar zîmbetul de pe faţa domnului se transformă într-un rînjet satisfăcut, luă tabla de ciocolată, o cîntări în mînă să nu fie prea uşoară şi aruncă moneda în puşculiţă, nu fără să adauge: „E pentru o binefacere, ciocolată avem destulă." Păstră totuşi tabla şi ne dădu drumul, pe deplin conştient că făcuse o faptă bună; după ce-a închis uşa, ne-am oprit îmbătaţi de atîta bunătate şi plutirăm apoi cam nesiguri în jos, la etajul întîi, unde-am sunat fără să ne uităm la eticheta de pe uşă. Uşa se deschise, roşu ca racul de mînie apăru în faţa noastră bărbatul de sus: „Ce, iarăşi! Neruşinare!" Cu degetul său gras ne arătă eticheta de pe uşă, unde era scris acelaşi nume. „Văd că nu ştiţi citi! Afară cu voi sau chem imediat poliţia! Vreţi poate să vă confisc puşculiţa?" Ne trînti uşa-n nas şi noi o luarăm amărîţi din loc. Trebuie că în interiorul locuinţelor exista o scară între cele două etaje. De unde să fi ştiut aceasta, după ce ne reuşise o vînzare, în beţia fericirii, n-am mai fost atenţi la nume.

Însoţitoarea mea se săturase de locuinţe şi-mi spuse: „Acum mergem în localuri." Mîhniţi cum eram, am mai mers o bucată pînă am ajuns chiar în Aussersihl. La un colţ am zărit un local mare, nici măcar nu m-a poftit să intru primul şi intră liniştită. Un miros asfixiant de tutun ne izbi la intrare, localul era plin, toate mesele erau ocupate, muncitorii

de toate vîrstele, pe care-i puteai recunoaşte după şepci şedeau cu paharele în faţă, se vorbea mult italieneşte. Fata se strecură fără teamă printre mese , nu era nici o singură femeie căreia să i se poată adresa, însă acest lucru părea să-i dea şi mai multă siguranţă, le vîra bărbaţilor puşculiţa sub nas, lucru ce-i venea uşor, pentru că aceştia şedeau. Eu mă grăbeam s-o ajung, pentru a fi prezent cu tablele de ciocolată, observai însă cît de puţin importante erau. Importantă era fata şi lucrul cel mai însemnat fusta ei plisată care strălucea în contrast cu această încăpere întunecoasă. Toţi se uitau la ea, toţi o priveau miraţi, un băiat tînăr, care părea cam timid, apucă o cută a fustei, lăsînd-o să-i alunece uşor şi admirativ printre degete. Părea că vrea să pipăie stofa fină, nu fata. Nu zîmbea, se uita solemn la ea, fata se opri în faţa lui, el exclamă „bellissima“, ea acceptă complimentul pentru fusta ei plisată, el pregătise deja moneda, o aruncă în puşculiţă, de parcă n-ar fi fost nimic şi nu se mai interesă de ciocolata pe care eu, cu oarecare întîrziere i-am oferit-o; el, fără s-o bage-n seamă, a pus-o pe masă, se ruşina să primească ceva pentru donaţia lui. Fata merse între timp mai departe, următorul fu un bărbat cu părul cărunt. El îi zîmbi prietenos, scoase, fără să întrebe, banii, aruncă toate monedele pe care le avea în buzunar pe masă, căută una de doi franci şi-o aruncă repede în puşculiţă, ascunzînd-o puţin între degete. Apoi îmi făcu semn poruncitor cu mîna, îmi smulse tabla de ciocolată din mînă şi, cu un gest plin de elan, i-o înmînă fetei. Apoi îi spuse că această tablă e a ei, s-o păstreze, deci, pentru ea şi să n-o vîndă.

Aşa a început, aşa a continuat, cine avea bani dădea, păstrîndu-şi însă şi tabla de ciocolată. Cine nu avea, se scuza, domnea o politeţe cordială, îndată ce se apropia fata, gălăgia de la mese se mai potolea, eu mă temeam de vorbe obraznice, în locul lor am întîlnit doar priviri admirative şi uneori cîte o exclamaţie de mirare. Eu mă simţeam total de prisos, dar nu mă deranja, contaminat de atmosfera adoratoare a bărbaţilor mi-am spus că însoţitoarea mea este frumoasă. După ce am părăsit localul scutură puşculiţa şi o cîntări, constatînd că e mai mult de jumătate plină. Încă unul sau două asemenea localuri şi nu mai încăpea nimic în ea. Era pe deplin conştientă de complimentele pe care le primise, dar avea simţul ei practic şi n-a uitat o clipă scopul acţiunii.

APARIŢIA VRĂJITORULUI

Cît de mult mă schimbasem îmi dădui seama după vizitele bunicului. A venit la Zürich numai cînd a ştiut că sînt singur. Tensiunea dintre el şi mama crescuse, cîţiva ani a evitat-o, dar îşi scriau regulat. În tim-

pul războiului primea cărţi poştale prin care i se comunicau noile noastre adrese, mai tîrziu a urmat un schimb de scrisori formale şi impersonale.

De îndată ce-a aflat că sînt la «Yalta», apăru şi el la Zürich. A tras la hotel «Central» şi m-a chemat la el. Camerele sale de hotel, indiferent dacă erau la Viena sau Zürich, semănau, domnea în ele acelaşi miros. Era legat cu filacteriile[35], pentru rugăciunea sa de seară cînd am sosit şi, în timp ce mă săruta şi mă scălda în lacrimi, se ruga mai departe. Arătă spre un sertar, pe care să-l deschid în locul lui, acolo era un plic plin de timbre pe care le colecţionase pentru mine. Le-am golit pe o comodă joasă şi mă uitam la ele, unele le aveam deja, altele nu; cu ochiul lui de Argus îmi urmărea mimica feţei care, prin schimbarea rapidă, îmi trăda cînd bucurie, cînd dezamăgire. Pentru că nu voiam să-l întrerup de la rugăciune, n-am spus nimic, el însă nu rezistă mult şi-şi întrerupse singur tonul solemn al cuvintelor sale în ebraică cu un „Na?" întrebător. Am scos cîteva sunete nearticulate, pline de entuziasm, acestea îl satisfăcură şi-şi continuă rugăciunea. Aceasta a durat destul de mult, totul era stabilit, nu lăsa nimic afară şi nu prescurta nimic şi, deoarece totul decurgea cu viteză maximă, nu se mai putea accelera nimic. Apoi termină, mă examină dacă ştiam ţările din care proveneau timbrele şi mă umplu de laude pentru răspunsurile corecte. Mă trata de parcă ne-am fi aflat la Viena şi eu aş fi avut doar zece ani, fapt la fel de supărător pentru mine ca şi lacrimile de bucurie care curgeau acum din nou. Plîngea în timp ce vorbea cu mine, era copleşit de faptul că mă găsea în viaţă, nepotul său, care-i purta numele, care a mai crescut un pic, copleşit poate şi de faptul că era aici şi-i era dat să trăiască aceste clipe.

Îndată ce termina cu examinarea şi se sătura de plîns, mă ducea într-un restaurant unde nu se serveau băuturi alcoolice şi unde serveau ospătărese. Bunicul avea ochiul format pentru ele şi era imposibil să comande ceva fără o discuţie detaliată. Începea prin a arăta spre mine şi spunea: „Nepoţelul meu!" Apoi enumera toate limbile pe care le ştia, erau tot 17. Ospătăriţa, care avea de lucru, asculta cu nerăbdare lista din care lipsea însă germana elveţiană, îndată ce se pregătea să dispară îi punea liniştitor mîna pe şold, rămînînd cu ea acolo. Eu mă ruşinam pentru el, dar fata sta liniştită; cînd mi-am ridicat din nou capul pe care-l plecasem, el terminase cu limbile sale, dar mîna-i era tot acolo. O luă abia cînd trebui să se sfătuiască cu ospătăriţa, pentru aceasta avea nevoie de ambele mîini, după o lungă procedură comanda exact acelaşi lucru ca de obicei, pentru el un iaurt, pentru mine o cafea. După ce plecă ospătăriţa, încercai să-l conving:

---

[35] Obiecte rituale care se aplică pe frunte, respectiv braţul stîng

aici nu sîntem la Viena, în Elveţia e altfel, nu te poţi purta aşa, aici rişti să primeşti o palmă de la ospătăriţă. Nu mi-a răspuns, era de părere că ştie mai bine ce face. Cînd se întoarse cu iaurtul şi cafeaua, ospătăriţa îi zîmbi amabil, el îi mulţumi emfatic, îi puse încă o dată mîinile pe şold, promiţîndu-i că la următoarea vizită la Zürich va reveni aici. Eu mă grăbeam să-mi beau cafeaua şi să plecăm cît mai repede, convins fiind, contrar tuturor aparenţelor, că o jignise.

Fusesem destul de neprevăzător cînd i-am povestit de «Yalta», a insistat să mă viziteze acolo şi s-a anunţat. Domnişoara Mina nu era acasă, l-a primit domnişoara Rosy, ea l-a condus prin casă şi prin grădină, se interesa de tot şi punea nenumărate întrebări. La fiecare pom fructifer întreba ce recoltă dă. Se interesă de fetele care locuiau acolo, de numele, originea şi vîrsta lor. Le numără, pe atunci erau nouă şi fu de părere că s-ar putea primi mai multe. Domnişoara Rosy spuse că aproape fiecare are camera ei separată, atunci vru să vadă camerele. Ea, cucerită de jovialitatea şi întrebările sale, îl conduse nevinovată în fiecare cameră. Fetele erau în oraş sau în hol, astfel că domnişoara Rosy n-avea nici un motiv să nu-i arate dormitoarele goale pe care eu nu le văzusem niciodată. El admira priveliştea şi examina paturile. Aprecia fiecare cameră după mărimea ei şi fu de părere că s-ar mai putea pune cu uşurinţă un al doilea pat. Reţinuse ţările de baştină ale fetelor şi voia să ştie unde doarme franţuzoaica, unde olandeza, unde braziliana şi, mai ales, unde dorm cele două suedeze. În sfîrşit, întrebă de cuibul de vrăbii, atelierul domnişoarei Mina. Îl avertizasem înainte să contemple cu atenţie tablourile şi să laude unele din ele. Asta a şi făcut în felul său: ca un cunoscător, se opri mai întîi la o anumită distanţă, apoi se apropie foarte mult, examinînd tehnica picturii. Dădu din cap văzînd atîta talent, apoi izbucni în superlative entuziaste, a fost atît de şiret că şi-a ales cuvintele în italiană, nu în spaniolă, ştiind că domnişoara Rosy le înţelegea. Unele flori îi erau cunoscute din grădina sa, de acasă, lalele, garoafe şi trandafiri rugînd-o să-i transmită pictoriţei, felicitările sale pentru talentul ei. Îi spuse apoi că aşa ceva n-a mai văzut, ceea ce era şi adevărat, întrebînd-o dacă nu pictează şi pomi fructiferi şi fructe. Regretă că nu erau reprezentate şi acestea, sugerînd insistent o lărgire a repertoriului. Cu asta ne-a uluit pe amîndoi, nici domnişoarei Rosy, nici mie nu ne venise ideea. Cînd începu să se intereseze de valoarea tablourilor, l-am privit cu severitate, dar degeaba. Nu se lăsă înduplecat, domnişoara Rosy aduse o listă de la ultima expoziţie şi-l informă asupra preţurilor. Existau unele care fuseseră vîndute pentru mai multe sute de franci, cele mici fuseseră ceva mai ieftine, puse să i se spună toate preţurile la rînd, le adună pe loc în cap şi ne surprinse pe amîndoi cu rezultatul impresionabil pe care nu-l cunoscuserăm nici noi. Apoi

mai adăugă impunător că nu e vorba de preț, ci de frumusețea, „la hermosura“ tablourilor și, cînd domnișoara Rosy dădu din cap că nu înțelege cuvîntul, mă întrerupse rapid, înainte de a-i fi tradus eu, și spuse în italiană: „la bellezza, la bellezza, la bellezza!“

Apoi vru să mai vadă o dată grădina, de data asta mai temeinic. Pe terenul de tenis întrebă cît e de mare terenul care ține de casă. O puse pe domnișoara Rosy în încurcătură, pentru că nu știa; el se apucă să măsoare terenul cu pașii, lungimea și lățimea, calculînd imediat în metri pătrați și apoi trînti rezultatul, rămînînd puțin pe gînduri. Compară mărimea terenului de tenis cu cea a grădinii și a pajiștii de vizavi, făcu o mutră șireată și spuse: atît și atît măsoară totul. Domnișoara Rosy fu copleșită, vizita de care mă temusem atîta, deveni un triumf. Pentru prima parte a serii mă luă cu el pe o colină apropiată la o reprezentație de teatru în aer liber; cînd m-am întors acasă, doamnele mă așteptau în camera lor. Domnișoara Mina nu-și putea ierta faptul că nu fusese prezentă, timp de o oră mi-a fost dat să aud osanale la adresa bunicului. Chiar și mărimea terenului o calculase exact, un adevărat maestru vrăjitor.

PĂIANJENUL NEGRU!

„Valea văilor“ era pentru mine Wallis, aceasta și datorită numelui, cuvîntul latinesc pentru vale dăduse numele cantonului, ea *se compunea* din valea Rhonului și văile sale laterale. Pe hartă, nici un canton nu era așa de compact ca acesta, nu exista nimic care să nu se încadreze armonios în el. Eram impresionat de tot ce citisem despre Wallis: că era un ținut bilingv, că existau părți germane și franceze și ambele limbi se vorbeau acolo ca în trecut, în Val d'Anniviers o franceză foarte arhaică, în valea Lötsch o germană foarte arhaică.

Vara lui 1920 am petrecut-o toți trei cu mama la Kandersteg. Acolo mă aplecam adesea asupra hărții: toate dorințele mi se concentrau acum asupra văii Lötsch, era obiectivul cel mai interesant și ușor de atins. Se trecea prin tunelul montan Lötsch — al treilea ca mărime din lume — pînă la Goppenstein, prima stație. De aici se drumețea pe vale pînă la ultima localitate, Blatten. Am elaborat acest plan cu mult zel, am adunat societatea cu care aș fi dorit să merg, insistînd ca frații cei mici să rămînă de data asta acasă. „Tu știi ce vrei“ a spus mama, n-a surprins-o brutalitatea cu care i-am exclus pe frații cei mici, ci i-a plăcut. Ea trăia cu teama ca din pricina cărților și a discuțiilor purtate să nu devin o ființă nehotărîtă și lipsită de bărbăție. Accepta

teoretic că trebuie să ţii cont de cei mai mici şi mai slabi, în practică se enerva, mai ales cînd vreunul din aceştia o împiedica să-şi atingă scopul. Mă susţinu, gîndindu-se la un alt program pentru cei mici, ziua excursiei fu fixată, dimineaţa cu primul tren urma să străbatem tunelul.

Goppenstein-ul era şi mai neospitalier şi mai părăsit decît mă aşteptam eu. Pe poteca îngustă, singura sa legătură cu lumea exterioară, o pornirăm în sus spre valea Lötsch. Aflai cît fusese de îngustă pînă nu de mult, n-avea loc numai cîte-un catîr cu greutatea pe spate. Se spunea că în urmă cu mai puţin de o sută de ani mai existau urşi în acel ţinut, ce păcat că acum nu te mai puteai întîlni cu nici unul. Regretînd urşii dispăruţi, observai cum valea se deschise dintr-o dată, scăldată în soare, de o luminozitate strălucitoare, ducînd tot mai sus spre crestele albe ale munţilor, sfîrşind într-un gheţar. O puteai străbate într-un timp destul de scurt, dar mai înainte drumul şerpuia de la Ferden la Blatten prin patru localităţi. Totul era antic şi original. Femeile purtau pe cap pălării negre de paie, dar nu numai ele, ci şi fetele foarte tinere. Chiar şi cele de trei sau patru ani aveau ceva atît de solemn ca şi cînd de la naştere ar fi fost conştiente de frumuseţea văii lor şi ar trebui să ne dovedească nouă, invadatorilor, că nu vor să se amestece cu noi. Stăteau în compania femeilor în vîrstă, cu faţa tăbăcită de soare şi de vînt. Prima propoziţie pe care am auzit-o suna ca în urmă cu o sută de ani. Un băieţel foarte mic făcu curajos cîţiva paşi spre noi, atunci îl chemă la ea o femeie bătrînă care voia să-l ţină la distanţă de noi şi cele două cuvinte sunau atît de frumos că nu-mi credeam urechilor. „Chuom buobilu!“[36], spuse ea, ce vocale splendide! În loc de «Büebli», pe care eram obişnuit să-l aud pentru «Büblein», spuse «Buobilu», o corelaţie bogată de *u*, *o* şi *i* închis, îmi veniră în minte versuri din germana veche de sus, pe care le citeam la şcoală. Ştiam cît de apropiate erau dialectele elveţiene de germana medie de sus, dar că mai există cîte ceva ce sună ca germana veche de sus nu mi-aş fi închipuit şi consideram că aceasta este descoperirea mea. Mi-a rămas cu atît mai adînc în amintire cu cît era singurul lucru pe care l-am auzit. Oamenii erau tăcuţi şi dădeau impresia că ne evită. În timpul întregii noastre drumeţii n-am purtat nici o discuţie. Noi ne uitam la vechile case de lemn, la femeile îmbrăcate în negru, la ghivecele de flori de la ferestre, la sălcii. Mi-am ciulit urechile pentru a auzi alte propoziţii, totul rămase mut, poate că a fost numai o întîmplare, dar «chuom Buobilu» mi-a rămas în urechi ca singurul registru lingvistic al văii.

Eram o societate destul de amestecată, erau englezi printre noi,

---

[36] „Hai, băieţaş“ în dialect elveţian pentru germ. „Komm Büblein“

olandezi, francezi, nemţi; se auzeau exclamaţii vioaie în toate limbile, în comparaţie cu tăcerea văii, chiar şi englezii păreau vorbăreţi, toţi erau implicaţi, toţi se minunau, nu-mi era ruşine cu blazaţii locatari ai hotelului nostru, pe seama cărora obişnuiam să fac observaţii tăioase, unitatea vieţii de aici, unde totul se încadra perfect, tăcerea, încetineala, reţinerea le-au înfrînt blazarea şi reacţionau cu admiraţie şi invidie la tot ce era de neconceput, fără să se simtă superiori. Treceam prin cele patru sate de parcă am fi coborît de pe altă planetă, fără posibilitatea contactelor cu locuitorii, fără să ni se ceară nici cel mai mic lucru, n-am putut observa nici măcar o stîrnire a curiozităţii şi tot ce s-a petrecut în timpul acestei drumeţii a fost că o femeie bătrînă l-a chemat de lîngă noi pe un băieţel foarte micuţ care nici măcar nu era în imediata noastră apropiere.

De atunci n-am mai fost niciodată în această vale, presupun că s-a schimbat mult într-o jumătate de secol, mai ales în această ultimă jumătate de secol. M-am ferit să mă ating de imaginea pe care i-o păstrez. Îi datorez, tocmai ca urmare a ciudăţeniei ei, sentimentul familiarizării cu stări de viaţă străvechi. N-aş putea spune cîţi oameni trăiau pe atunci pe vale, poate erau vreo cinci sute. Eu i-am văzut izolaţi, nu mai mult de doi, trei împreună. Că o duceau greu era evident. Nu m-am gîndit că unii dintre ei îşi cîştigau pîinea în afara văii, mi se părea că era departe de ei gîndul de a-şi părăsi vreodată valea, chiar şi numai pentru scurt timp. Dacă aş fi aflat mai multe amănunte, imaginea mea despre ei s-ar fi şters şi ar fi devenit oameni ai timpului nostru, aşa cum îi cunoşteam pretutindeni. Există din fericire experienţe care-şi trag seva din unicitatea şi individualitatea lor. Mai tîrziu, citind despre popoare şi seminţii puţin numeroase, care trăiau total izolate, îmi aduceam aminte de valea Lötsch şi oricîte lucruri deosebite aş mai fi citit, acum ştiam că există şi le acceptam.

Admiraţia pentru cuvinte mono- sau de fapt cvadrusilabice, cum mi-a fost dat să le aud în această vale, era pe atunci un fenomen rar. Aproximativ în acelaşi timp căzusem victimă elocvenţei lui Gotthelf. Am citit «Păianjenul negru» şi mă simţeam urmărit de el, mi se părea că s-a ascuns chiar pe obraz la mine. Sus, în camera de la mansardă, nu suportam nici o oglindă, acum, ruşinat, m-am rugat de Trudi să-mi dea una, m-am dus cu ea sus, am încuiat uşa, lucru neobişnuit în această casă, şi căutam pe ambii obraji urmele păianjenului negru. N-am găsit nici o urmă, cum era să găsesc, pe mine nu mă sărutase dracul, simţeam totuşi nişte furnicături ca de la picioarele păianjenului şi, ca să fiu sigur că nu s-a aşezat pe mine, mă spălam de mai multe ori pe zi. Îl vedeam în locuri unde te aşteptai cel mai puţin, sus pe pasarelă mi-a apărut odată, în locul soarelui care se ridica pe cer. Am dat buzna-n tren, acolo s-a aşezat vizavi de mine, lîngă o femeie bă-

trînă, care nu l-a observat. „E oarbă, trebuie s-o avertizez“, dar am rămas cu intenția; la Stadelhofen, cînd m-am ridicat să cobor din tren, păianjenul dispăruse și bătrîna doamnă ședea singură, ce bine că n-o avertizasem, ar fi murit de spaimă.

Păianjenul putea să dispară zile întregi, evita unele locuri, nu apărea niciodată la școală, nici fetele din hol nu erau terorizate de el. Cît le privește pe doamnele Herder, acestea prin simpla lor nevinovăție nu erau nici măcar demne de păianjen. El se ținea de mine, și de drumurile mele, cînd eram singur, deși nu-mi aduceam aminte să fi făcut vreo faptă rea.

Îmi propusesem să nu-i spun nimic mamei de păianjenul negru, mă neliniștea gîndul că ar putea avea un efect nedorit asupra ei ca și cînd păianjenul ar fi prezentat un pericol mai mare pentru oamenii bolnavi și, poate că multe lucruri s-ar fi petrecut altfel dacă aș fi avut forța să rămîn la această hotărîre. Dar la următoarea vizită am izbucnit și i-am povestit istoria pe larg cu toate amănuntele îngrozitoare; botezul plăcut al copilului și toată morala consolatoare prin care Gotthelf încearcă să atenueze efectul acestei povestiri le-am lăsat la o parte. Mă asculta fără să mă întrerupă nici măcar o singură dată, nu reușisem încă s-o fascinez în așa măsură. Ca și cînd ni s-ar fi inversat rolurile, cum terminasem de povestit mă interogă despre acest Gotthelf, cine e și cum se explică faptul că ea n-a auzit încă nimic de o istorie atît de îngrozitoare. Mă copleșise frica în timpul povestirii și căutam să ascund acest lucru, distrăgîndu-i atenția printr-o veche dispută a noastră despre valoarea sau nonvaloarea dialectului. Gotthelf era doar un scriitor din Berna, limba lui era cea vorbită în Emmental, unele lucruri abia le înțelegi, dar Gotthelf ar fi de neconceput fără acest dialect, din el își trage toată forța. I-am dat să înțeleagă că «Păianjenul negru» mi-ar fi scăpat, că nu mi-ar fi fost niciodată accesibil dacă nu m-aș fi preocupat totdeauna de dialect.

Eram amîndoi într-o stare de agitație care izvora din însăși chestiunea discutată, și dușmănia care-o simțeam unul față de celălalt avea de-a face cu povestirea, dar tot ce *spuneam* se-nvîrtea în sfera unei încăpățînări superficiale. Ea nu voia să audă nimic de Emmental, după părerea ei, această povestire ar fi biblică și preluată chiar direct din biblie. Păianjenul negru era cea de a unsprezecea calamitate egipteană și dialectul poartă vina pentru că e atît de puțin cunoscută în lume. Ar trebui tradusă în germana literară, pentru a deveni accesibilă tuturor.

Îndată ce s-a întors la sanatoriu s-a interesat la partenerii ei de descuții, care proveneau aproape toți din nordul Germaniei, de Gotthelf și află că n-a scris decît lungi romane țărănești care nu se pot savura, constînd în principal din predici. «Păianjenul negru» este singura excep-

ție, dar și această povestire ar fi stîngace după părerea lor, plină de lungimi inutile; după ei, nici un om care se pricepe cîtuși de puțin la literatură nu-l mai ia astăzi în serios pe Gotthelf. În scrisoarea în care-mi comunica acest lucru adăugă întrebarea ironică: ce-aș dori de fapt, să mă fac, predicator sau țăran, de ce nu amîndouă deodată, ar trebui totuși să mă hotărăsc.

Eu, însă, am rămas la părerea mea și la următoarea ei vizită m-am năpustit asupra autorităților estetice de care se lăsa influențată. «Estetician» fusese în gura ei totdeauna un cuvînt de ocară, ultimul lucru pe pămîntul lui Dumnezeu erau «esteticienii vienezi». Cuvîntul a atins-o din plin, îl alesesem bine, ea se apără și trădă în același timp o atît de serioasă îngrijorare pentru viața prietenilor ei, încît mi s-a părut c-ar purcede direct din «Păianjenul negru». Ea continuă că oamenii amenințați de moarte nu pot fi ironizați ca esteticieni. Ei nu știu cît mai au de trăit. Cred oare că oamenii ajunși în această stare nu chibzuiesc exact ce citesc? Există povestiri care curg pe lîngă tine ca apa și altele, de care-ți amintești cu fiecare zi tot mai bine. Aceasta depinde de starea *noastră* sufletească, nu de scriitor. Ea e sigură că nu va citi niciodată ceva de Gotthelf. Era hotărîtă să aibă ea ultimul cuvînt împotriva acestui păcătos care scrie în dialect și se baza pe autorități în materie. Vorbea de Theodor Däubler, care citise la sanatoriu, unii poeți citeau acolo din operele lor, cu această ocazie s-a împrietenit puțin cu el, deși el recitase versuri, care nu erau, de fapt, specialitatea ei, susținînd chiar că nici el nu avea o părere deosebită depre Gotthelf. „Imposibil“ am spus eu, eram atît de revoltat, încît mă îndoiam de adevărul cuvintelor ei. Atunci deveni mai nesigură, cedînd din afirmațiile ei: în tot cazul, alții s-ar fi exprimat așa în prezența lui și el nu i-a contrazis, deci era de acord cu ei. Discuția noastră a degenerat în pură încăpățînare, amîndoi ne cramponam, într-un mod aproape ostil, de punctele noastre de vedere. Am simțit că vede pasiunea mea pentru tot ce este elvețian ca pe un pericol. „Devii limitat“, a spus ea, „nu-i de mirare, ne vedem mult prea rar. Te-ncrezi prea tare. Trăiești printre domnișoare bătrîne și fete tinere. Te lași tămîiat de ele. Limitat și încrezut, nu pentru asta mi-am sacrificat eu viața.“

MICHELANGELO

La un an și jumătate de cînd îl pierdusem pe Eugen Müller ca profesor de istorie, în septembrie 1920, acesta își anunța seria de conferințe despre arta Florenței. Se țineau într-o sală de curs de la univer-

sitate, eu nu am lipsit de la nici o oră. Deja înălţimea locului unde se ţineau, eu mai aveam pînă să fiu student, însemna o anumită distanţare a conferenţiarului. Şedeam în faţă şi el mă observase, dar aici erau mult mai mulţi auditori decît la şcoală, din toţi anii de studiu, se aflau şi adulţi printre noi şi pentru mine aceasta era o dovadă a simpatiei de care se bucura bărbatul care însemnase pentru mine mai mult decît toţi ceilalţi profesori. Era acelaşi foşnet şi zumzet entuziast care-mi lipsise atît de mult, întrerupt doar de diapozitivele spre care arăta. Respectul său faţă de operele de artă era atît de mare, că în asemenea momente amuţea. Îndată ce apărea o proiecţie, mai spunea doar două, trei propoziţii, cît se poate de modeste, şi apoi tăcea, pentru a nu deranja cufundarea pe care o aştepta de la noi. Mie nu-mi convenea deloc acest lucru, îmi părea rău de orice clipă în care foşnetul înceta şi numai de cuvintele lui depindea ce sesizam şi ce-mi plăcea.

Încă de la prima oră ne-a prezentat uşile baptisteriului şi faptul că Ghiberti lucrase la ele 21 şi 28 de ani m-a impresionat mai adînc decît uşile în sine. Acum ştiam că-ţi poţi petrece o viaţă întreagă cu una sau două opere şi răbdarea, pe care o admiram totdeauna, primi pentru mine ceva monumental. N-au trecut nici măcar cinci ani după aceasta şi eu îmi găsisem opera căreia voiam să-mi dedic *viaţa*. Faptul că am putut-o exprima imediat, nu numai pentru mine, că mai tîrziu nu mi-a fost ruşine s-o spun şi celor pe care-i stimam, îl datorez informaţiei despre Ghiberti auzită din gura lui Eugen Müller.

În a treia oră am ajuns la Capela Medicilor, această oră îi fusese dedicată în întregime. M-a emoţionat melancolia figurii feminine, somnul întunecat al uneia, durerea că abia te poţi trezi a celeilalte. Frumuseţea care nu era mai mult decît frumuseţe mi se părea goală, Raffael nu însemna prea mult pentru mine, însă frumuseţea dublată de un mesaj, împovărată de pasiune, nenorocire şi presimţiri reale, mă cucerea. Aceasta era ca şi cînd frumuseţea n-ar exista pentru sine, independent de capriciile epocilor, ci dimpotrivă, ar trebui să se adeverească prin nenorocire, să fie supusă la presiuni mari şi numai dacă, trecînd prin toate acestea, nu se mistuie, rămînînd puternică şi înfrînată, numai atunci ar avea dreptul să se numească frumoasă.

Dar n-au fost doar aceste două figuri feminine care m-au tulburat, erau înseşi afirmaţiile lui Eugen Müller despre Michelangelo. Probabil că înaintea conferinţelor citise tocmai biografiile lui Condivi şi Vasari, venea cu unele amănunte pe care, cu cîţiva ani mai tîrziu, le-am regăsit şi recunoscut în aceste biografii. Ele trăiau cu atîta prospeţime şi veridicitate în memoria sa, încît dădea impresia că tocmai le auzise prin relatări orale. Nimic nu părea diminuat de timpul care s-a scurs

de atunci sau chiar de o cercetare istorică obiectivă. Chiar și nasul zdrobit de timpuriu îmi plăcu ca și cînd prin aceasta Michelangelo ar fi primit învestitura de sculptor. Apoi dragostea sa pentru Savonarola, ale cărui predici le citea chiar și la bătrînețe, deși acesta se ridicase cu atîta hotărîre împotriva idolatriei artei, deși era și un dușman al lui Lorenzo de Medici. Lorenzo îl descoperise pe tînărul Michelangelo, el îl adusese la el în casă și-l puse la masă, moartea sa îl zguduise pe băiatul de nici douăzeci de ani. Dar asta nu însemna că el nu va recunoaște ticăloșenia urmașului său și visul prietenului său care l-a determinat să părăsească Florența a fost primul dintr-un lung șir de vise transmise prin tradiție pe care le-am colecționat și la care am reflectat. Mi l-am notat imediat în timpul orei și l-am citit adesea și-mi aduc aminte de clipa cînd, după zece ani, scriam la «Orbirea», am regăsit acest vis la Condivi.

Iubeam mîndria lui Michelangelo, lupta pe care a îndrăznit s-o ducă împotriva lui Julius al II-lea cînd, ofensat, a fugit din Roma Un adevărat republican, s-a apărat și împotriva papei, au existat momente în care l-a înfruntat de la egal la egal. N-am uitat niciodată cele opt luni solitare în apropiere de Carrara cînd a pus să se scoată blocurile pentru mormîntul papei și tentația momentană ce l-a cuprins acolo de a ciopli statui colosale chiar din acel ținut, vizibile de la depărtare și pentru vapoarele din largul mării. Apoi tavanul Sixtinei, prin care dușmanii săi, care nu-l considerau pictor, voiau să-l distrugă: patru ani a lucrat la ea și ce operă a creat! Amenințarea nerăbdătorului papă că-l aruncă jos de pe schele. Refuzul său de a polei frescele cu aur. Și aici m-au impresionat anii, dar de data asta și opera a pătruns în mine și nimic n-a fost atît de hotărîtor pentru mine ca tavanul Sixtinei. Am învățat de aici cît de creatoare poate deveni încăpățînarea, atunci cînd se asociază cu răbdarea. Opt ani a lucrat la «Judecata de apoi» și, deși abia mai tîrziu am înțeles valoarea acestei opere, am murit de rușine pentru ștergerea acestor figuri, doar pentru că erau nude, fapt care i-a fost dat să-l trăiască la vîrsta de 80 de ani.

Astfel s-a născut în mine legenda bărbatului care pentru inovația sa supremă îndură chinurile și le învinge. Prometeu, pe care-l iubeam, s-a transpus pentru mine în lumea oamenilor. Ce făcuse semizeul, făcuse *fără frică;* abia după ce totul trecuse, devenise maestru al chinului. Michelangelo, însă, lucrase cu frică, figurile Capelei Medicilor au luat naștere pe cînd trecea drept dușman al guvernatorului Medici din Florența. Frica de el era bine întemeiată, ar fi putut-o păți, tensiunea care împovăra tablourile era propria-i încordare. Dar n-ar fi adevărat dacă aș afirma că acest sentiment a fost decisiv pentru recep-

tarea celorlalte creații care m-au însoțit de acum înainte în decursul anilor: personajele Sixtinei.

Dar nu numai imaginea lui Michelangelo s-a înălțat pe atunci în mine. Îl admiram cum nu mai admirasem pe nimeni de la exploratori încoace. El a fost primul care mi-a dat simțul durerii care nu se epuizează prin ea însăși, care se transformă în ceva care apoi e spre binele altora și durează. Este un anumit fel de durere, nu cea fizică pe care o recunosc toți. Cînd, în timp ce lucra la Judecata de apoi a căzut de pe schelă, rănindu-se grav, s-a închis în casă și n-a permis nici unui îngrijitor sau doctor să intre la el, zăcea singur. Nu recunoștea această durere, excludea pe fiecare de la ea și s-ar fi stins din cauza ei. Un prieten doctor s-a strecurat cu mare greutate pe niște scări din dos în camera sa, unde zăcea jalnic și a rămas în continuare zi și noapte lîngă el, pînă a trecut pericolul. Era un cu totul alt chin cel care pătrunsese în opera sa, determinînd forța uriașă a figurilor lui. Sensibilitatea sa la umilințe l-a făcut să se angajeze la tot ce era mai greu. Un model nu putea reprezenta pentru mine, pentru că el era mai mult: zeul mîndriei.

El a fost cel care m-a introdus în lumea profeților: Iezechil, Ieremia și Isaia. Tinzînd mereu spre lucruri mai îndepărtate, singura carte pe care n-am citit-o niciodată pe atunci, pe care o evitam, era biblia. Rugăciunile bunicului, legate de ore fixe, m-au umplut de dezgust. Le torăia într-o limbă pe care eu n-o înțelegeam, ce însemnau nu puteam ști. Ce puteau însemna oare, din moment ce le întrerupea și mă făcea atent cu gesturi caraghioase la timbrele pe care mi le adusese. Nu ca evreu am descoperit profeții, nu prin cuvintele lor. M-au înfruntat în figurile lui Michelangelo. La cîteva luni după prelegerile despre care am relatat, am primit cadou ceva ce-mi dorisem cel mai mult: o mapă cu reproduceri mari după Capela Sixtină, s-a întîmplat să fie profeții și sibilele.

Cu ei am trăit în relații familiare timp de zece ani, se știe cît sînt de lungi acești ani tineri. I-am cunoscut mai bine ca oameni. În curînd mi i-am afișat, îi aveam mereu în față, nu obișnuința însă mă lega de ei; în fața gurii ușor întredeschise a lui Isaia am meditat la cuvintele amare pe care i le-a adresat lui Dumnezeu și am simțit reproșul degetului său ridicat. Am încercat să mă gîndesc la cuvintele lui, înainte de a le cunoaște, noul său creator m-a pregătit pentru ele.

Poate că era o îndrăzneală gîndul unor asemenea cuvinte, ele izvorau din gestul său, nu simțeam nevoia să le aflu în forma lor exactă, nu căutam adevăratul lor înveliș sonor acolo unde s-ar fi putut afla ușor: tabloul, gestul le conțineau atît de intens, că trebuia să mă întorc la ele mereu, aceasta era o necesitate imperioasă, adevărul intrinsec și inepuizabil al Capelei Sixtine. Și mîhnirea lui Ieremia, vio-

lența și focul lui Iezechil mă atrăgeau, niciodată nu mă uitam la Isaia fără să-i caut și pe ei. *Bătrînii* profeți erau cei care-mi furaseră liniștea, pe Isaia, care în această prezentare nu era, de fapt, bătrîn, îl numeam tot printre ei. Profeții tineri însemnau pentru mine la fel de puțin ca și sibilele. Auzisem de îndrăznețele particularități stilistice care erau admirabile la unele din aceste figuri, de frumusețea sibilelor, a celor din Delfi și din Libia, dar toate acestea le priveam ca pe rezultatul unei lecturi, le știam prin cuvintele în care mi-au fost descrise, dar ele rămîneau imagini, nu-mi apăreau ca oameni geniali, simțeam că nu-i aud ca pe profeții bătrîni, aceștia erau atît de plini de viață cum nu mai văzusem niciodată, o pot numi, foarte vag, o viață de entuziasm obsesiv, în fața căreia nu rezista nimic. Mi se pare important de remarcat că pentru mine ei n-au devenit zei. Nu-i simțeam ca pe o forță situată deasupra mea; cînd îmi vorbeau sau cînd încercam chiar eu să le vorbesc, nu-mi era teamă de ei, cînd mă ocupam de ei îi admiram, îndrăzneam să le pun întrebări. Poate că mă pregătisem deja pentru ei prin familiarizarea timpurie cu figurile dramatice ale perioadei vieneze. Ce simțeam pe atunci, ca un torent năvalnic în care eu înotam într-un fel de narcoză confuză printre multe lucruri pe care nu le știam deosebi, mi se contura acum în forme bine diferențiate, copleșitoare, dar clare.

PARADISUL REFUZAT

În mai 1921 m-a vizitat mama. Am condus-o prin grădină, arătîndu-i tot ce înflorea. Simțeam că era într-o dispoziție sumbră și căutam s-o liniștesc prin miresme plăcute. Dar ea nu le inspira, tăcea și tăcea, era înspăimîntător cît de calme îi rămîneau nările. La capătul terenului de tenis, unde nu ne putea auzi nimeni, îmi spuse: „Așază-te!“ și se așeză și ea. „Acum s-a terminat!“, spuse ea direct și eu știui despre ce era vorba. „Trebuie să pleci de aici! Te prostești!“

„Nu vreau să plec de la Zürich. Să rămînem aici. Aici știu pentru ce trăiesc.“

„Pentru ce trăiești! Masaccio și Michelangelo! Crezi că asta-i lumea! Floricele de pictat, cuibul de vrăbii al domnișoarei Mina. Fetele astea tinere, mofturile care le fac cu tine. Una mai respectuoasă și mai devotată decît alta. Caietele tale ticsite de filogenia spanacului. Calendarul Pestalozzi, asta-i lumea ta! Ooamenii celebri pe care-i răsfoiești. Te-ai întrebat vreodată dacă ai dreptul s-o faci? Partea plăcută, gloria lor, o cunoști, te-ai întrebat vreodată cum au trăit ei?

Crezi că stăteau așa într-o grădină cum stai tu acum, printre flori și copaci? Crezi că viața lor a fost o mireasmă? Cărțile pe care le citești! Conrad Ferdinand Meyer al tău! Aceste povestiri istorice! Ce legătură au ele cu ce se-ntîmplă azi? Crezi că dacă citești ceva despre Noaptea sfîntului Bartolomeu sau despre Războiul de treizeci de ani, atunci le știi! Nu știi nimic! Totul e altfel! E îngrozitor!"

Apoi urmă totul. Aversiunea ei față de științele naturii: eu mă entuziasmasem de organizarea lumii, așa cum se manifesta ea în structura animalelor și plantelor și în scrisorile către ea îmi spusesem părerea în mod deschis că-n spatele acestei organizări poți recunoaște o intenție și aveam convingerea, de nezdruncinat pe atunci, că această intenție este una bună.

Ea însă nu credea că lumea e bine orînduită. N-a fost niciodată credincioasă și nu s-a resemnat niciodată în fața situației date. Șocul războiului n-a părăsit-o niciodată. El a pătruns și-n viața ei de la sanatoriu, pe atunci a cunoscut oameni care se stingeau practic sub ochii ei. Despre asta nu vorbea cu mine, era o parte a experienței ei necunoscută mie, care însă la ea dăinuia și o marca.

Și mai puțin îi plăcea simpatia mea pentru animale. Aversiunea ei față de ele era așa de puternică, încît își permitea cu mine cele mai sinistre glume. La Kandersteg, pe stradă, în fața hotelului nostru, am văzut un vițel foarte tînăr care era tîrît cu forța. Se opintea la fiecare pas, măcelarul, pe care-l cunoșteam din vedere, se chinuia groaznic cu el, nu pricepeam ce se-ntîmpla, ea stătea lîngă mine și-mi explică cu mult calm că-i dus la tăiat. Îndată după aceea fu timpul Table d'Hôte-ului, ne-am așezat la masă și eu am refuzat să mănînc carne. Cîteva zile am rămas consecvent, ea se supără; luam muștar lîngă legume, atunci mi-a spus zîmbind: „Știi cum se mănîncă? La muștar ai nevoie de sînge de pasăre." Cu asta m-a derutat, nu i-am sesizat ironia; cînd am priceput îmi învinsese rezistența și spuse: „Așa-i, tu ești ca vițelul. Și el trebuie să cedeze în cele din urmă." Mijloacele de care uza nu erau delicate. Era convinsă că emoțiile umane li se cuvin doar oamenilor, dacă s-ar extinde la tot ce e viu, atunci și-ar pierde forța și ar deveni imprecise și ineficace.

Un alt mijloc era neîncrederea ei în genul liric. Singura excepție o făcea cu „Fleurs du mal" a lui Baudelaire; interesul acesta provenea dintr-o constelație deosebită — relația ei cu domnul conferențiar. La poezii, o deranja micimea formei, pentru ea se sfîrșeau prea repede. Odată, mi-a spus că poeziile te adorm, de fapt sînt niște cîntece de leagăn. Ooamenii maturi ar trebui să se ferească de cîntece de leagăn, e detestabil să se mai lase subjugați de ele. Cred că pentru ea dimensiunea pasiunii era prea mică în poezii. Pasiunea conta la ea foarte mult, numai în dramă îi apărea verosimilă. Shakespeare era pentru

ea expresia adevăratei naturi a omului, la el nu era nimic diminuat sau atenuat.

E de presupus că șocul morții tatălui meu acționase asupra ei cu aceeași forță cu care acționase asupra mea. Avea 27 de ani cînd tata a murit subit. Acest eveniment a preocupat-o toată viața, deci încă 25 de ani, sub diferite forme a căror rădăcină era însă aceeași. În această privință, ea fusese pentru mine, fără să-mi dau seama, un model în ceea ce privește viața afectivă. Războiul reprezenta multiplicarea acestei morți, iraționalul împins la extrem.

La acestea se adăugă în ultimul timp și faptul că începuse să se teamă de influențele preponderent feminine din viața mea. Cum să fi devenit bărbat doar prin știință, care mă atrăgea din ce în ce mai mult? Ea disprețuise sexul său. Eroul ei nu era o femeie oarecare, ci Coriolan.

„A fost o greșeală că am plecat de la Viena", a spus ea. „Ți-am făcut viața prea ușoară. Am văzut Viena după război, *eu* știu cum arăta pe atunci."

Era una din acele scene în care încerca să dărîme tot ce clădise-n mine cu migală de-a lungul anilor. În felul ei era un om revoluționar. Credea în acțiuni de moment care survin și schimbă fără îndurare constelații întregi chiar și la om.

Cu deosebită furie reflectă la relatarea mea despre cele două hidroplane care se prăbușiseră de curînd în Lacul Zürich. Faptul se petrecuse la interval de opt zile, în toamna lui 1920, și, eu îi scrisesem speriat și zguduit de acest eveniment. Legătura cu lacul, care pentru mine însemna atît de mult, o revolta. Aceste plecări din viață erau, după părerea ei, ceva liric pentru mine. Mă întrebă ironic dacă am scris și despre asta poezii. „Atunci ți le-aș fi arătat", i-am spus eu, reproșul era făcut pe nedrept, eu discutam cu ea absolut totul. „Credeam", a spus ea mai departe, „că Mörike al tău te-a incitat", amintindu-mi de poezia «Gîndește-te, o, suflete» pe care i-o citisem. Ești copleșit de idila Lacului Zürich. Vreau să te iau de aici. Îți place prea mult totul. Ești atît de efeminat și de sentimental ca și domnișoarele tale bătrîne. Pînă la urmă vei dori să te faci și tu pictor de floricele."

„Nu, mie-mi plac numai profeții lui Michelangelo."

„Isaia, știu, mi-ai spus. Cum crezi tu că era acest Isaia?"

„S-a învrăjbit cu Dumnezeu".

„Și știi ce-nseamnă asta?"

„Nu, nu știu." Am tăcut și m-am simțit deodată foarte rușinat.

„Crezi că totul e să ții gura pe jumătate deschisă și să ai o privire întunecată? Acesta este pericolul tablourilor. Ele se transformă în modele rigide pentru ceva ce se petrece la nesfîrșit, necontenit."

„Şi Ieremia e tot un model?“

„Nu, nici unul nu este, nici Isaia, nici Ieremia. Dar pentru tine ei devin modele. Eşti mulţumit cînd poţi să-i priveşti. Cu asta te privezi de tot ce-ar trebui să trăieşti tu însuţi. Acesta este pericolul artei. Tolstoi a ştiut acest lucru. Tu încă nu eşti nimic şi-ţi închipui că eşti tot ce cunoşti din cărţi sau tablouri. N-ar fi trebuit să-ţi trezesc niciodată interesul pentru cărţi. Acum, locuind la «Yalta», cărţilor li s-au adăugat tablourile. Numai asta mai lipsea. Ai devenit un cititor înrăit şi totul e la fel de important pentru tine. Filogenia spanacului şi Michelangelo. Nici măcar o zi din viaţă nu ţi-ai cîştigat-o încă singur. Pentru tot ce e în legătură cu aceasta ai o vorbă: afaceri. Tu dispreţuieşti banul. Dispreţuieşti munca prin care-l cîştigi. Ştii că, de fapt, tu eşti parazitul şi nu cei pe care-i dispreţuieşti?“

Poate că această discuţie groaznică a fost începutul rupturii noastre. Cînd s-a petrecut n-am simţit-o nici într-un caz ca atare. Aveam un singur gînd: şi anume să mă justific în faţa ei. Nu voiam să plec de la Zürich. Am simţit că în timpul acestei discuţii a luat hotărîrea să mă ia de la Zürich şi să mă ducă într-un mediu «mai aspru», pe care să-l aibă şi ea sub control.

„O să vezi că nu sînt parazit. Pentru asta sînt prea mîndru. Vreau să fiu om.“

„Un om cu propriile-i contradicţii! Bine te-ai gîndit. Ar trebui să te auzi cînd spui asta. De parcă ai fi inventat praful de puşcă. De parcă cine ştie ce-ai fi făcut, ce-ar trebui să regreţi acum. Nimic n-ai făcut. Nici măcar o singură noapte din cămăruţa de la mansardă nu ţi-ai cîştigat-o singur. Cărţile pe care le citeşti le-au scris alţii pentru tine. Cauţi ce-ţi place şi dispreţuieşti restul. Crezi cu adevărat că eşti un om întreg? Un om întreg e cineva care a trecut prin viaţă. Ai fost vreodată în pericol? Te-a ameninţat cineva? Ţie nu ţi-a rupt nimeni nasul. Auzi ceva ce-ţi place şi-ţi iei, pur şi simplu, ceea ce, de fapt, nu ţi se cuvine. Un om cu propriile-i contradicţii! Nu eşti încă un om întreg. Nu eşti nimic. Un palavragiu nu-i om.“

„Dar eu nu-s un palavragiu. Am o părere cînd spun ceva.“

„Cum poţi tu să ai o părere? Tu nu cunoşti nimic. Tu ai citit doar despre toate acestea. Vorbeşti de afaceri şi nici măcar nu ştii ce sînt. Crezi că afacerile constau în acapararea de bani? Dar înainte de a ajunge aici trebuie să ai şi ceva idei. Trebuie să te gîndeşti la lucruri de care tu habar n-ai. Aici trebuie să cunoşti oamenii şi să-i convingi de ceva. Pe degeaba nu-ţi dă nimeni nimic. Crezi că ai rezolvat ceva făcînd escrocherii? Cu asta ai ajunge departe!“

„Nu mi-ai spus niciodată că admiri acest lucru.“

„Poate că nu-l admir, poate că există lucruri pe care le admir mai mult. Dar eu vorbeam acum de tine. Tu n-ai absolut nici un drept

să dispreţuieşti sau să admiri ceva. Prima dată trebuie să, ştii cum se petrec lucrurile cu-adevărat. Trebuie să experimentezi pe propria-ţi piele. Trebuie să fii îmbrîncit şi să demonstrezi că ştii să te aperi."

„Asta şi fac. O fac cu tine."

„Sigur că-ţi vine uşor. Eu sînt femeie. Altfel se petrec lucrurile între bărbaţi. Ei nu te iartă cu nimic."

„Şi profesorii? Ei nu sînt bărbaţi?"

„Ba da, dar aceasta-i o situaţie artificială. La şcoală eşti ocrotit. Ei nu te iau în serios. Pentru ei eşti un băiat care mai trebuie ajutat. Asta nu contează."

„Împotriva unchiului m-am apărat. Pe mine nu m-a învîrtit el."

„A fost doar un scurt dialog. Cît timp l-ai văzut pe unchiu-tău? Pentru asta ar trebui să fii cu el, în prăvălie, zi de zi, oră de oră, abia atunci s-ar vedea dacă te poţi apăra. La Sprüngli ai băut ciocolata pe care ţi-a oferit-o şi ai întins-o: asta a fost tot efortul tău."

„În prăvălia lui el ar fi mai puternic. Acolo mi-ar putea comanda şi m-ar putea împinge de ici-colo. Acolo aş simţi în fiecare moment cît e de ordinar. Că m-ar putea cîştiga, despre aşa ceva nu poate fi vorba. De asta te asigur."

„Posibil. Dar asta ţine de discursurile tale. De demonstrat n-ai demonstrat încă nimic."

„Nu-s vinovat că n-am demonstrat încă nimic. Ce-aş fi putut demonstra la 16 ani?"

„Nu mult, asta-i adevărat. Dar alţii sînt băgaţi în producţie la această vîrstă. De doi ani ai fi fost şi tu ucenic, dacă lucrurile ar decurge normal. De asta te-am scutit. Dar nu observ nici o recunoştinţă din partea ta. Eşti numai arogant şi din lună în lună devii tot mai mult. Trebuie să-ţi spun adevărul: aroganţa ta mă irită. Aroganţa ta mă calcă pe nervi."

„Tu ai vrut doar totdeauna să iau lucrurile în serios. Asta-i aroganţă?"

„Da, pentru că-i priveşti de sus pe cei care nu gîndesc ca tine. Mai eşti şi şmecher şi ştii să-ţi organizezi bine viaţa comodă. Singura ta grijă este să-ţi rămînă destule cărţi de citit!"

„Asta era înainte, pe Scheuchzerstraße. La asta nu mă mai gîndesc deloc acum. Acum vreau să învăţ totul."

„Să înveţi totul! Să înveţi totul! Aşa ceva e imposibil. Trebuie să încetezi cu învăţătura şi să faci ceva. De aceea trebuie să pleci de aici."

„Dar oare ce-aş putea face înainte de a termina cu şcoala?"

„Tu n-o să faci niciodată nimic. O să termini şcoala, apoi vrei să studiezi. Ştii de ce vrei să studiezi? Numai ca să poţi învăţa în

continuare. Așa devii monstru, dar nu om. Învățătura nu-i un scop în sine. Înveți ca să te poți afirma printre ceilalți."

„Voi învăța mereu. Indiferent dacă mă voi afirma sau nu, de învățat voi învăța mereu. Vreau să învăț."

„Dar cum? Dar cum? Cine-ți va da banii necesari?"

„O să mi-i cîștig singur."

„Și ce vrei să faci cu învățătura? Te vei sufoca în ea. Nu există nimic mai groaznic decît știința moartă."

„Știința mea nu va fi moartă. Nici acum nu e moartă."

„Pentru că n-o ai încă. Cînd ai ceva devine mort."

„Voi face ceva cu ea, nu pentru mine."

„Da, da știu. O vei dărui, pentru că nu ai încă nimic. Atîta timp cît n-ai ceva, poți vorbi ușor. Abia cînd ai dobîndit într-adevăr ceva se va vedea ce dăruiești. Restul sînt palavre. Ți-ai dărui acum cărțile?"

„Nu. De ele am nevoie. N-am spus că voi «dărui», ci că voi face ceva care să nu fie pentru mine."

„Dar nu știi încă ce. Asta-i fasoleală, fraze goale și tu te complaci în ele pentru că sună nobil. Interesează doar ce faci *în realitate*, restul nu contează. Cu greu vei mai găsi ceva de făcut, doar ești atît de mulțumit cu toate lucrurile din jurul tău. Un om mulțumit nu face nimic, un om mulțumit e leneș, un om mulțumit s-a retras din activitate deja înainte de a începe să facă ceva. Un om mulțumit face mereu același lucru, ca un funcționar. Tu ești atît de mulțumit, că ți-ar place să rămîi pentru totdeauna în Elveția. Nu cunoști încă nimic din lume și vrei să te retragi aici la 16 ani. De aceea trebuie să pleci de aici."

Mă gîndeam că ceva trebuie s-o fi amărît foarte tare. Era oare tot «Păianjenul negru»? Lovise atît de puternic în mine, încît n-am îndrăznit imediat să comentez. Îi povestisem despre generozitatea muncitorilor italieni cînd am fost cu fata pentru colectă, asta-i plăcuse. „Aceia trebuie să muncească din greu", spuse ea, „și totuși nu sînt insensibili."

„De ce nu mergem în Italia?" Nu vorbeam serios, era o încercare de a o distrage.

„Nu, ai vrea să te plimbi prin muzee și să citești istorii vechi despre fiecare oraș. Pentru asta nu-i grabă. Asta o poți face tu mai tîrziu. Eu nu vorbesc acum de călătorii de agrement. Acum trebuie să călătorești undeva, unde nu-i o plăcere pentru tine. Vreau să te duc în Germania. Acolo oamenii o duc rău acum. Acolo o să vezi cum e dacă ai pierdut un război."

„Acest lucru l-ai dorit doar, să piardă războiul. Tu ai spus că ei

au început războiul. Cine pornește un război, să-l piardă, asta am învățat-o de la tine."

„Nimic n-ai învățat! Pentru că altfel ai ști că nu te mai gîndești la asta cînd oamenii au ajuns la ananghie. Eu am văzut acest lucru la Viena și nu-l pot uita, îmi apare mereu în fața ochilor."

„De ce ții să-l văd și eu? Mi-l pot doar imagina."

„Ca dintr-o carte, nu-i așa? Crezi că e suficient să *citești* despre ceva ca să știi cum e? Dar n-ajunge. Realitatea e ceva aparte. Realitatea e totul. Cine se eschivează de la realitate, nu merită să trăiască."

„Eu nu vreau să mă eschivez. Ți-am povestit de «Păianjenul negru»."

„Dar ți-ai ales cel mai prost exemplu. Atunci mi s-au deschis ochii în legătură cu tine. Povestea te-a preocupat pentru că se petrecea în Emmental. Tu nu te mai gîndești decît la văi. De cînd ai fost în valea Lötsch te prostești. Acolo ai auzit două cuvinte și ce erau aceste cuvinte? Hai, băiețele, sau cum sună acolo. Oamenii de acolo sînt reduși și nu vorbesc nimic. Ce să vorbească, izolați de lume și nu știu nimic. Acolo n-o să vorbească niciodată ceva: în schimb, cu atît mai mult ai vorbit tu despre ei. S-ar fi minunat dacă te-ar fi auzit! Atunci te-ai întors din excursia voastră și ai vorbit zile-n șir de germana veche de sus. Germana veche de sus! În ziua de azi! Poate că nici n-au suficientă mîncare, dar asta nu te interesează. Auzi două cuvinte, le iei drept germana veche de sus, pentru că ele îți amintesc de ceva ce-ai citit. Asta te emoționează mai mult decît ce vezi cu proprii-ți ochi. Femeia aceea bătrînă știa prea bine de ce era neîncrezătoare, ea avea experiență cu oameni ca voi. Dar voi ați trecut chicotind pe vale, fericiți și bine dispuși prin sărăcia *ei*, ați lăsat-o în urmă, ei își duc viața lor mai departe și voi apăreți la hotel ca niște cuceritori. Seara s-a dansat, tu nu te-ai omorît cu dansul, ai adus cu tine ceva mai bun, ai învățat ceva. Și anume ce? Două cuvinte, aparent în germana veche de sus, nici măcar nu știi exact dacă-i așa. Și eu să mă uit la tine cum te ascunzi în nimic! O să te duc în Germania, la inflație, acolo o să uiți de băiețelul din germana veche de sus."

Nu uitase nimic din ce-i povestisem cîndva. Totul ieși la iveală. Îmi răstălmăcea fiecare cuvînt, nu găseam nimic nou care s-o facă să bată în retragere. Așa nu lovise în mine niciodată. Era vorba de viață, și cu toate acestea o admiram foarte mult, dacă ar fi știut cît o luam de în serios ar fi încetat, fiecare cuvînt al ei mă lovea ca un bici, simțeam că mă nedreptățea și simțeam cîtă dreptate avea.

Revenea mereu la «Păianjenul negru», pe ea o pătrunsese în cu totul alt mod decît pe mine, discuția noastră mai veche în legătură cu el fusese *neadevărată*, nu voia să-l dezmintă, voia să mă abată *pe mine*

de la el. Ce spusese ea despre Gotthelf fusese o flecăreală, el n-o interesa deloc. Voia să-i conteste ceea ce resimțea ca pe propriu-i adevăr, era istoria ei, nu a lui, nu Emmentalul era locul Păianjenului, ci Sanatoriul ei situat în pădure. Dintre cei cu care discutase, doi muriseră între timp. Înainte mă menajase cu cazurile de deces, destul de frecvente acolo și, cînd ne vedeam, nu-mi dădea nici măcar să-nțeleg ce se-ntîmplase. Eu știam ce însemna cînd nu mai amintea un nume, dar mă feream s-o întreb de el. Aversiunea ei față de «văi» se referea doar aparent la strîmtoare. Ce-mi reproșa ca înclinație spre idilic, ca lipsă de informare și automulțumire, toate acestea erau alimentate de teama *ei;* pericolul de care voia să mă salveze, era unul mai mare, era pericolul de care viața noastră fusese marcată dintotdeauna și cuvîntul «inflație» pe care-l folosea în legătură cu Germania, un cuvînt care-mi suna străin în gura ei, era o căință. Eu n-aș fi știut să-l pronunț atît de clar, dar ea nu vorbise niciodată atît de mult despre sărăcie, acest lucru m-a impresionat foarte mult și, deși trebuia să-mi concentrez toate forțele pentru a-mi apăra pielea, mi-a plăcut că și-a motivat pornirea prin aceea că altora le merge atît de rău.

Acesta era doar un aspect, dar amenințarea că mă ia de la Zürich am resimțit-o mai puternic. De peste un an era pace la școală. Începusem să-mi înțeleg colegii și reflectam la ei. Mă simțeam solidar cu ei și cu mulți dintre profesori. Mi-am dat seama că poziția de care mă bucuram la Tiefenbrunnen era una nemeritată. Faptul că tronam acolo, fiind singura ființă de sex masculin, era puțin ridicol, dar era plăcut să te simți sigur și să nu fii mereu contestat. Și în aceste condiții favorabile procesul de învățare prospera tot mai mult, nu trecea nici o zi, în care să nu se adauge ceva la el, părea că nu se va termina niciodată, îmi închipuiam că ar putea continua așa o viață întreagă și că de aici nu m-ar putea abate nici o pornire. A fost o perioadă temerară, ea era condiționată de expansiune, te lansai pretutindeni, fără să fii conștient de vreo nedreptate, aceleași experiențe erau doar accesibile tuturor; și acum ea mă uimea și deruta cînd datorită adorației mele pentru Valea Lötsch, căuta să mă nedreptățească față de locuitorii văii.

Sarcasmul ei nu încetă de data asta imediat, ci se-nteți cu fiecare propoziție. Înainte nu mă tratase niciodată ca pe un parazit, nu fusese niciodată vorba că ar trebui, deja de pe acum, să-mi cîștig singur existența. Cuvîntul «ucenic» pe care mi-l punea în cîrcă, l-am asociat cu ideea unei activități practice sau mecanice, ultimul lucru pe care mi-l dăduse de înțeles vreodată. Eu căzusem în vraja literelor și cuvintelor și, dacă acesta era orgoliu, atunci ea mă educase stăruitor în această direcție. Acum, dintr-o dată, era vorba de «re-

alitate», prin care înţelegea tot ce eu încă nu aflasem şi despre care nici nu puteam şti nimic. Parcă voia să rostogolească o greutate imensă peste mine şi să mă zdrobească sub ea. Cînd spunea: „Nu eşti nimic!", mă simţeam ca şi cînd aş fi devenit într-adevăr nimic.

Aceste salturi, aceste contradicţii frenetice în fiinţa ei nu-mi erau străine, le trăisem adesea cu mirare şi admiraţie, ele ţineau tocmai locul realităţii a cărei cunoaştere mi-o tăgăduia. Poate că mă bizuisem prea mult pe aceasta. Şi în perioada cînd trăiam despărţiţi mă refeream mereu la ea. Nu eram niciodată sigur cum va reacţiona la rapoartele mele, întreaga iniţiativă rămînea de partea ei, îmi doream replica ei, o voiam cu ardoare; doar unde era vorba de slăbiciuni recunoscute de-ale ei o puteam amăgi prin scorneli ca acelea despre jocul şoarecilor sub clar de lună. Dar şi atunci aveam mereu sentimentul că intenţionat se lăsa păcălită. Ea era un fel de ultimă instanţă extraordinar de mobilă, verdictele ei erau atît de neaşteptate, atît de fantastice şi în acelaşi timp atît de amănunţite, încît declanşau necondiţionat reacţii opuse, cu drept de recurs. Ea era o ultimă instanţă tot mai înaltă şi, deşi se părea că emite asemenea pretenţii, nu era totuşi niciodată ultima.

De data asta simţeam că voia să mă distrugă. Spunea lucruri greu de clintit. Multe din ele mi-au sărit imediat în ochi, paralizîndu-mi apărarea. Dacă găseam în cele din urmă ceva ce putea fi pus în discuţie, trecea brusc la altă temă. Făcu ravagii în viaţa pe care o dusesem în ultimii doi ani ca şi cînd abia acum ar fi aflat de toate evenimentele despre care înainte tăcuse aparent aprobativ sau cu plictis şi care se dovedeau dintr-o dată a fi un delict. Nu uitase nimic, avea un fel propriu de a-şi aminti, de parcă ar fi ţinut ascunse de ea şi de mine toate scuzele pe care mi le aducea acum.

Totul dură foarte mult. Eram îngrozit. Am început să mă tem. Nu-mi mai puneam întrebarea de ce-mi spunea toate acestea. Atîta timp cît îi căutasem presupusele motive şi replicasem la ele, mă simţeam mai puţin stînjenit, de parcă am fi stat faţă-n faţă, egali, fiecare bazîndu-se pe raţiunea sa, doi oameni liberi.. Treptat această siguranţă se sfărîmă, n-am mai găsit destulă forţă în mine pentru a pretexta, nu mai eram decît o ruină şi m-am dat bătut.

După această discuţie nu era absolut deloc epuizată ca după alte discuţii în legătură cu bolile ei, cu slăbiciunea ei corporală, cu disperările ei fizice. Ba, dimpotrivă, părea puternică şi sălbatică şi atît de neînduplecată cum îmi plăcea cel mai mult în alte ocazii. Începînd din această clipă n-a mai cedat. Acţionă pentru mutarea în Germania, o ţară care, după spusele ei, era marcată de război. Îşi imagina că acolo aş ajunge într-o şcoală mai severă, printre bărbaţi care fuseseră în război şi cunoşteau ce-i greul.

M-am apărat cu toate mijloacele împotriva acestei mutări, dar ei nu-i păsă de nimic şi mă luă cu forţa. Singurii ani pe deplin fericiţi, Paradisul din Zürich, luaseră sfîrşit. Poate că aş fi rămas fericit dacă nu m-ar fi smuls din el. Dar e adevărat că am aflat alte lucruri decît cele pe care le-am cunoscut în acest Paradis. E adevărat că, la fel ca primul om, m-am format abia prin izgonirea din Paradis.

CUPRINS

Lector: FRANZ HODJAK
Tehnoredactor: L. HLAVATHY

Apărut: 1984. Bun de tipar: 06.02. 1984. Comanda nr. 2449.
Coli de tipar: 15,75. Hîrtie: velină 60 g/mp. Format: 61×86/16.

Tiparul executat sub comanda nr. 5/1984.
la ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ,
Municipiul Cluj-Napoca
B-dul Lenin nr. 146
Republica Socialistă România

EDITURA DACIA

ELIAS CANETTI

Lei 17,–